



T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

BOSNALI ÂLİM JUSUF RAMIĆ
VE TEFSİR İLMİNDEKİ YERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Nihad DERVİŞEVİÇ

Bursa-2014



T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

BOSNALI ÂLİM JUSUF RAMIĆ
VE TEFSİR İLMİNDEKİ YERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Nihad DERVİŞEVİÇ

Danışman
Doç. Dr. Celil KİRAZ

Bursa-2014

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı'nda 701223047 numaralı Nihad DERVİŞEVİÇ'in hazırladığı "BOSNALI ÂLİM JUSUF RAMİĆ VE TEFSİR İLMİNDEKİ YERİ" konulu Yüksek Lisans Tezi Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 20.06.2014, günü 15:00-16:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı (başarılı, başarısız) olduğuna oybirliği (oybirliği/çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye: (Tez danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Dç. Dr. Celil Kiraz
Uludağ Üniversitesi



Üye: Prof. Dr. Abdurrahman Çetin
(Temel İslam Bilimleri)



Üye: Doç. Dr. Kasım Küçükalp
(Felsefe ve Din Bilimleri)



ÖZET

Yazar adı ve soyadı : Nihad DERVİŞEVİÇ
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Tefsir
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : XIII + 232
Mezuniyet Tarihi : _/_/2014.
Tez Danışman(lar)ı : Doç. Dr. Celil KİRAZ

BOSNALI ALİM JUSUF RAMIĆ VE TEFSİR İLMİNDEKİ YERİ

Tez üç bölümden oluşmaktadır: İlk bölüm dört altbaşlıktan oluşmaktadır. İlk olarak Ramić'in yaşadığı ülkenin, yani Bosna ve Hersek'in tarihinden kısaca bahsedilmiştir. Daha sonra detaylı olarak Jusuf Ramić'in hayatı, eğitimi ve hizmetleri hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra ise onun yazdığı eserler hakkında net bilgi verilmiştir. Ve nihayet Bosnalı İslam alimlerinin Jusuf Ramić hakkındaki görüşleri sunulmuştur.

Tezin ikinci bölümünde Ramić'in yazdığı eserlerin muhtevası ve yöntemi üç alt başlık halinde ortaya çıkarılmıştır. İlk alt başlıkta detaylı bir şekilde onun rivayet tefsiriyle ilişkisi, daha sonra ise onun dirayet tefsiriyle ilişkisi irdelenmiştir. Burada müellifin eserleri, Kur'an tefsiri, Arap dili ve Konulu tefsir bakımından incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Ramić'in teorik ve pratik olarak ilgilendiği Kur'an ilimlerinden söz edilmiştir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise Boşnakça dilinde yayınlanan Kur'an mealleri üzerine Ramić'in yaptığı eleştiriler ele alınmıştır. Burada 8 meal incelenmiştir. Dört tane meal direk Arap dilinden yapılmış, diğer dört tanesi ise başka dillerden tercüme edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Jusuf Ramić, Kur'ân, Tefsir, Boşnakça Mealler, Arap Dili.

ABSTRACT

Name and Surname : Nihad DERVISEVIC
University : Uludag University
Institution : Social Sciences Institute
Field : Basic Islamic Sciences
Branch : Tafsir
Degree Awarded : Thesis of Master
Page Number : XIII + 232
Degree Date : _/_/2014
Supervisor : Assoc. Prof. Celil KIRAZ

BOSNIAN SCHOLAR JUSUF RAMIC AND HIS PLACE IN THE SCIENCE OF TAFSIR

This master thesis is composed of three chapters. First chapter is further subdivided in four parts. At the beginning, a brief history of Bosnia and Herzegovina, country from which Ramic comes is told. After that the life of Jusuf Ramic is elaborated through his education and his works. Afterwards his books are presented. Finally, the first chapter is ended with the opinions of other Bosnian Islamic scholars about Jusuf.

The second chapter is subdivided in three parts based on works written by Jusuf Ramic. In the first part his contact with the traditional tafsir is elaborated, continuing with contact with rational tafsir. Along with that influence of all sorts of rational tafsir on his works is followed with special emphases on interpretation of the Qur'an in Arabic as well as thematic interpretation of the Qur'an. End of this second chapter is dedicated to Quranic sciences that Ramic deals with.

The third and final chapter of the thesis mentions criticism of Jusuf Ramic to the translations of the Qur'an in Bosnian language. Here eight different translations are mentioned, four direct translations from Arabic and four indirect translations through other languages.

Keywords: Jusuf Ramic, Qur'an, Tafsir, Bosnian Qur'anic Translations, Arabic Languages.

ÖNSÖZ

Bosna ve Hersek eskilerden beri İslam ilimlerinin geliştiği bir ülkedir. Her on yılda bir büyük bir alim doğurmaktadır. Bosna'nın doğurduğu, gurur duyduğu, yetiştirdiği ve tefsir ilminde önemli yere sahip oğullarından biri de, hiç şüphesiz Prof. Dr. Jusuf RAMIĆ'tir. Jusuf Ramić kendi gayretiyle, çalışmalarıyla ve yürüttüğü faaliyetleriyle kendi değerini ispatlamıştır. Onun eserleri, birçok makale ve bilimsel çalışma, verdiği dersler, FIN: Fakultet Islamskih Nauka [İslam İlimleri Fakültesi]'de yaptığı faaliyetler, İslam Birliği'nde, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde yaptığı etkinlikler önem arz etmektedir.

Tez konusunu seçmeden hemen önce Sarajevo'ya gittim. Sarajevo Boşnaklar ve Balkanlar'daki tüm müslümanlar için ilim merkezi olarak kabul edilir. Ziyaretimin sebebi Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde bulunan el yazmalarını incelemek ve oradaki ulemadan Balkanlar'da yaşayan Boşnaklar için en faydalı olan ve tez konusu olabilecek konuyu seçmektir. Üç günlük ziyaretimde Prof. Dr. Enes KARIĆ en çok faydalandığım kişi olmuştur. Fırsat bulmuşken ona şükranlarımı sunarım. Kendisi Prof. Dr. Jusuf RAMIĆ'i incelememi tavsiye etti. Beni Ramić'le tanıştırdı. O ve bir sonraki gün Ramić'le görüşüm ve kendisinden benim tezimin konusu olması onayını aldım. Yine aynı gün bizzat Ramić tüm kitaplarını bana hediye etmiştir. Aynı zamanda Ramić sık sık giriş yaptığım elektronik postayla da olsa, tüm kapıları bana açık bırakmıştır.

Bursa'ya döndüğümde danışman hocam Doç. Dr. Celil KİRAZ bu konuyu memnuniyetle kabul etmiştir. Bu durumda, benim için günde yirmi dört saat müsait olan danışman hocama şükranlarımı borç bilirim. Zira kendisi, bu âlimin tefsir ilmine yaptığı katkıları en güzel bir şekilde göstermeme yardımcı olmuştur. Ayrıca tez jürimde bulunan ve bir çok katkıda bulunan Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİN ve Doç. Dr. Kasim KÜÇÜKALP'e de çok teşekkür ederim. Aynı zamanda bu çalışmanın ortaya çıkmasında, teknik konularda veya tercümelerde bana katkı sağlayan herkese şükranlarımı sunarım.

BURSA -2014

Nihad DERVİŞEVİÇ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI	1
B. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLARI	1
C. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

JUSUF RAMIĆ'İN YAŞADIĞI ÜLKE: BOSNA, RAMIĆ'İN HAYATI, EĞİTİMİ, HİZMETLERİ, ESERLERİ VE HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER

1. TARİH BOYUNCA BOSNA	3
1.1. OSMANLI'DAN ÖNCE BOSNA.....	4
1.1.1. Tarihten Önce Bosna	4
1.1.2. Bosna'nın En Eski İnsanları: İlirler	4
1.1.3. İlirlerin Dini.....	5
1.1.4. Slavların Bosna'ya Gelişi	5
1.1.5. Slavların Gelmesinden İtibaren Osmanlılara Kadar Bosnalıların Dini	6
1.1.6. Bogomiller – Bosna Kilisesi.....	6
1.1.7. Katoliklerin, Bogomilleri Dinlerinden Döndürme Uğraşları	7
1.2. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE BOSNA	8
1.2.1. Bosna ile Osmanlı'nın İlk Karşılaşması	8
1.2.2. Bosna'nın Fethi	9
1.2.3. Bosna'nın İslamlaşması.....	9
1.2.4. İslam'ın Yayılmasına Etki Eden Faktörler	10
1.2.5. Bogomiller: İslam'ı En Çok Kabul Eden Topluluk.....	11
1.2.6. Osmanlı Döneminde Eğitim ve Kültür	12
1.3. OSMANLI'DAN SONRA BOSNA	13

1.3.1. Avusturya – Macaristan Dönemi Bosna (1878-1918).....	13
1.3.2. Avusturya'nın Son Kuşatması	14
1.3.3. Yugoslavya Kırallığında Bosna (1918-1941).....	15
1.3.4. Bağımsız Hırvatistan Devleti İçindeki Bosna ve Hersek (1941-1945)	16
1.3.5. Sosyal Federal Yugoslavya Devletinde Bosna Ve Hersek (1945-1992).....	18
1.3.6. Yugoslavya'nın Çöküşünden Sonra Bosna	19
2. JUSUF RAMIĆ'İN HAYATI, EĞİTİMİ VE HİZMETLERİ.....	20
2.1. DOĞUM YERİ: ŞEHİR.....	20
2.2. SARAJEVO: ORTA ÖĞRETİM.....	22
2.3. TEFSİR'E İLGİSİ VE ARAP DİLİ EĞİTİMİ.....	23
2.4. RAMIĆ'İN HOCALARI.....	23
2.5. LİSANSÜSTÜ EĞİTİM.....	24
2.6. MEMLEKETE DÖNÜŞ.....	25
2.6.1. Ramić'in İslam Birliği'ndeki Rolü.....	26
2.6.2. Gazi Hüsrev Bey Kurumlarında Jusuf Ramić'in Rolü.....	27
2.6.3. Sarajevo İslamî İlimleri Fakültesi'nde Hocalığı.....	28
2.6.4. Felsefe Fakültesi, Şarkiyât Bölümü'nde Hocalığı	30
2.7. ORTAOKUL VE LİSELERDE ARAP DİLİ.....	31
2.8. İLK VE ORTA ÖĞRETİM SİSTEMLERİNDE DİN EĞİTİMİ.....	31
2.9. JUSUF RAMIĆ'İN BİLİMSEL TARTIŞMA RUHU	32
2.9.1. Kırk Sekiz Derste Arapça	32
2.9.2. Hadislerin Sıhhat Derecesinin Tespiti	33
2.9.3. Kendi Tercümesi veya Kendi Eseri	34
2.10. BİLİMSEL TOPLANTILARA KATILIM.....	34
2.10.1. Onikinci 'İslam Düşüncesi' Semineri, Cezayir, 1978	34
2.10.2. Onbeşinci 'İslam Düşüncesi' Semineri, Cezayir, 1981	35
2.10.3. Din Eğitimi Üzerine 1983 Yılında Üsküp'te Düzenlenen İlk Dayanışma Sempozyumu	35
2.10.4. Sarajevo'da 1990 Yılında Düzenlenmiş Olan İki Bilimsel Toplantı	35
2.10.5. Şarkiyat Enstitüsü, Sarajevo 2000 Yılı.....	36
2.10.6. İslam Birliği, Sarajevo, 2001 Yılı.....	36
2.10.7. Uluslararası Forum, Kahire, 2006	36
2.10.8. Onaltıncı Uluslararası Sempozyum, Tahran, 2008.....	37
2.11. BİRÇOK GAZETEDE EDİTÖRLÜK VE MUHABİRLİK.....	37
2.12. ELEKTRONİK VE YAZILI MEDYADAN RÖPORTAJLAR.....	38
2.13. RAMIĆ'İN ESERLERİNDEN YAPILAN ALINTILAR.....	38
2.14. DEĞERLENDİRME, YORUMLAMA VE ÇALIŞMALARIN SUNUMU	39
2.15. ÖDÜL VE TAKDİR BELGELERİ	41
2.16. RAMIĆ'İN ŞİMDİLERDEKİ DURUMU.....	41
3. JUSUF RAMIĆ'İN ESERLERİ.....	42
3.1. TEFSİR SAHASINDAKİ ESERLERİ.....	42
3.1.1. Tefsir Historija i Metodologija [Tefsir Tarihi ve Metodolojisi].....	42

3.1.2. Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana [Tefsir Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama].....	44
3.1.3. Povodi Objave Kur'ana [Kur'an'ın Esbâb-ı Nüzûlü].....	46
3.1.4. Arapska Stilistika u Svjetlu Kur'ana i Hadisa Allahova Poslanika [Kur'an ve Hz. Peygamber'in Hadisleri Işığında Arapça Stilistiği]	47
3.1.5. Kako Prevoditi Kur'an – Analiza Naših Prijevoda Kur'ana Urađenih Neposredno s Arapskog Jezika [Kur'an Nasıl Tercüme Edilir – Yakınlarda Yapılan Boşnakça Kur'ân Meâllerinin Analizi].....	49
3.1.6. Naši Prijevodi Kur'ana i Stil Kur'anskog Izraza [Bizim Kur'ân Meâllerimiz ve Kur'ân İfade Tarzı].....	52
3.1.7. Tefsir Sahasındaki Tercümeleleri.....	53
3.2. ARAP DİLİ VE EDEBİYATI SAHASINDAKİ ESERLERİ.....	54
3.2.1. Modrena Arapska Književnost: Porodica El-Muvejlihi i Njeni Uticaji u Književnosti [Modern Arap Edebiyatı El-Muveylîhî Ailesi ve Edebiyat Üzerindeki Etkisi].....	54
3.2.2. Obzorja Arapsko-Islamske Književnosti [Arap-İslam Edebiyatının Ufukları]	57
3.2.3. İlk Okul 1. 2. 3. ve 4. Sınıflar İçin Arapça Ders Kitapları	60
3.2.5. Lâmiyetu'l-Arab [Arap Şiiri]	62
3.2.6. Fennu'l-Makâmât [Anlatı Şiir]	63
3.2.7. Nakdu'l-Edeb [Edebiyat Eleştirisi]	64
3.2.8. Arapça ile İlgili Sahasındaki Tercümeleleri	65
3.3. DİĞER İLİMLERE DAİR ESERLERİ.....	66
3.3.1. Bošnjaci na El-Azheru [El-Ezher'de Boşnaklar].....	66
3.3.2. Bošnjaci u Egiptu u Vrijeme Tursko-Osmanske Uprave [Türk-Osmanlı Dönemide Mısır'da Boşnaklar]	68
3.3.3. Izbor Poslanikovih Hutbi [Peygamber Efendimizden Seçilmiş Hutbeler].....	69
3.4. MAKALE VE BİLİMSEL ÇALIŞMALARI.....	70
4. BOSNALI İSLAM ÂLİMLERİNİN JUSUF RAMIĆ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ..	74
4.1. PROF. DR. ENES KARIĆ.....	74
4.2. DOÇ. DR. DŽEMALUDIN LATIĆ	76
4.3. PROF. DR. ADNAN SILAJDŽIĆ	76
4.4. AKADEMİSYEN MEHMED BEGOVIĆ	77

İKİNCİ BÖLÜM

RAMIĆ'İN TEFSİRDEKİ KAYNAKLARI, ESERLERİNİN RIVÂYET, DIRÂYET VE KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. RAMIĆ'İN KULLANDIĞI KAYNAKLAR	79
1.1. TEFSİR ALANINDA KULLANDIĞI BAŞLICA KAYNAKLAR.....	80
1.1.1. Klasik Dönem Müfessirlerinin Eserleri.....	80
1.1.2. Modern Dönem Müfessirlerinin Eserleri.....	81
1.2. KUR'ÂN İLİMLERİ ALANINDA KULLANDIĞI BAŞLICA KAYNAKLAR....	83

2. RAMİC'İN RİVAYET TEFSİRİNDEKİ YERİ.....	85
2.1. KUR'ÂN'IN KUR'ÂN İLE TEFSİRİ.....	86
2.2. KUR'ÂN'IN SÜNNETLE TEFSİRİ.....	89
2.3. SAHÂBE KAVLİ İLE TEFSİRİ.....	92
2.4. TÂBİÛN VE TEBE-İ TÂBİİN KAVLİ İLE TEFSİRİ.....	95
2.5. İSRÂİLİYYÂT KARŞISINDAKİ TUTUMU.....	97
3. RAMİC'İN DİRÂYET TEFSİRİNDEKİ YERİ.....	98
3.1. FIKIH.....	99
3.2. KELÂM.....	103
3.2.1. Şîa'nın Kur'ân Yorumları.....	104
3.2.2. Hâricîlerin Kur'an Yorumları.....	106
3.3. AHLÂK.....	107
3.4. DİNLER TARİHİ.....	108
3.5. İSLAM TARİHİ (SİYER).....	110
3.6. İSLAM KÜLTÜRÜ VE MEDENİYETİ.....	112
3.7. ARAP DİLİ VE BELÂGATL.....	114
3.7.1. Luğat.....	115
3.7.2. Belâgat.....	117
3.7.2.1. Meâni.....	117
3.7.2.1.1. Özne ve Yüklem Belirtilmesi.....	118
3.7.2.1.2. Özne, Yüklem ve Nesnenin Hafzedilmesi.....	119
3.7.2.1.3. Cümlede Kelime Dizilişi ve Takdim - Tehir.....	120
3.7.2.1.4. El-Vasl ve'l-Fasl.....	121
3.7.2.1.5. Üslup Biçimleri.....	122
3.7.2.1.6. El-Kasr.....	123
3.7.2.2. Beyân.....	124
3.7.2.2.1. Teşbîh.....	124
3.7.2.2.2. İsti'âre.....	126
3.7.2.2.3. Mecâz-ı Mürsel.....	127
3.7.2.2.5. Kinâye.....	128
3.7.2.3. Bedî'.....	128
3.7.2.3.1. Cinâs.....	129
3.7.2.3.2. Secî.....	129
3.7.2.3.3. Tıbâk.....	130
3.7.2.3.4. Tevriye.....	131
3.7.2.3.5. Tecâhül-i Ârif.....	131
3.7.2.3.6. Zemme Benzeyen Medh.....	132
3.7.2.3.7. Zıt Anlamlılık.....	132
3.8. KONULU TEFSİR.....	133
3.8.1. Kur'ân Çerçevesi Konulu Tefsir.....	135
3.8.1.1. Konu Tefsiri.....	135
3.8.1.1.1. Muhâcirler ve Ensâr.....	136

3.8.1.1.2. Ebeveyne Karşı İyilik.....	137
3.8.1.1.3. Şûrâ.....	138
3.8.1.1.4. Allah'ın Elçisi Peygamberimiz'in Kur'andaki Adları	139
3.8.1.2. Kavram Tefsiri	139
3.8.2. Sûre Çerçevesi Konulu Tefsir	143
3.8.2.1. Sûrenin Tek Bir Konusunun Tefsiri.....	143
3.8.2.2. Sûrenin Tüm Konularının Tefsiri	144
3.8.2.3. Sûrelerin Genel Olarak Yorumlanması.....	147
4. RAMİC'İN KUR'ÂN İLİMLERİNDEKİ YERİ	148
4.1. RESMÜ'L-MUSHAF	149
4.2. NESH	150
4.2.1. Sûrenin Nâsîh ve Mensûh Âyetlerinin Genel Olarak Zikredilmesi.....	151
4.2.2. Nâsîh ve Mensûh Âyetler Hakkında Kısa Açıklamalar.....	152
4.2.3. Nâsîh ve Mensûh Âyetler Hakkında Detaylı Açıklamalar	153
4.3. ESBÂB-I NÜZÛL.....	156
4.3.1. Hz. Peygamber'e Soru Şeklinde Vâki Olan Nüzûl Sebepleri	157
4.3.2. Âyetin Nüzûlüne Sebep Olan Şahısları Zikretmesi	157
4.3.3. Âyetin Nüzûlüne Sebep Olan Kabile, Millet ve Kavimleri Zikretmesi	158
4.3.4. Birden Fazla Sebep Üzerine Bir Âyetin İndirilmesi.....	159
4.3.5. Bir Sebep Üzerine Fazla Âyetin İndirilmesi	160
4.4. KIRAAT.....	162
4.5. MEKKÎ - MEDİNÎ.....	164
4.5.1. Tek Bir Görüşün Genel Olarak Zikredilmesi	165
4.5.2. Birkaç Görüşün Zikredilmesi	166
4.5.3. Birkaç Âyeti Hariç Mekkî veya Medenî Döneme Ait Sûreler	167
4.5.4. Bir Sûrenin veya Ayetin İndirildiği Zamanın Zikredilmesi	168
4.5.5. Sûrenin veya Âyetin Mekkî veya Medenî Döneme Ait Olduğuna Dair Delillerin Zikredilmesi	169
4.5.6. Mekkî ve Medenî Sûrelerin Özellikleri	171
4.6. KUR'AN'IN DİLİ VE ÜSLUBU	172
4.7. DİĞER KUR'ÂN İLİMLERİ	174
4.7.1. Muhkem ve Müteşâbih	174
4.7.2. Hurûf-ı Mukattaa	175
4.7.3. Kur'ân'ın İnişi – Nüzûlü'l-Kur'ân	176
4.7.4. Münâsebât-ı Kur'ân.....	178
4.7.5. Âyet ve Sûrelerin Faziletleri.....	180
4.7.6. Sûrenin Muhtelif İsimlerini Zikredilmesi.....	181
4.7.7. Ayet, Kelime ve Harflerin Sayısının Verilmesi.....	182

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

JUSUF RAMIĆ'İN KUR'AN'IN BOŞNAKÇA MEÂLLERİ HAKKINDAKİ ELEŞTİRİLERİ

1. DOĞRUDAN ARAPÇA'DAN YAPILAN MEÂLLER HAKKINDAKİ ELEŞTİRİLERİ.....	185
1.1. ÇOK ANLAMLILIK, ZIT ANLAMLILIK VE EŞ ANLIMLILIK İLE İLGİLİ ELEŞTİRİLERİ.....	186
1.1.1. Çok Anlamlılık	186
1.1.1.1. Marad - مرض.....	187
1.1.1.2. Fitne – فتنة.....	188
1.1.1.3. Kıyâm – قيام.....	189
1.1.1.4. Sû' – سوء.....	190
1.1.2. Zıt Anlamlılık	190
1.1.2.1. Zanne fiili – ظن	191
1.1.2.3. Ra'â Fiili- رأى.....	192
1.1.3. Eş Anlamlılık.....	193
1.2. KUR'AN ÂYETLERİN SÖZ DİZİMİ VE ÜSLUP YAPISI BAĞLAMINDA YAPTIĞI ELEŞTİRİLER.....	194
1.2.1. Kur'ân'da Cümle Yapısı ve Kısımları.....	194
1.2.2. Kur'ân'da Özne, Yüklem ve Eklerinin Yer Değiştirmesi	194
1.2.3. Kur'ân'da Özne, Yüklem ve Eklerinin Zikredilmesi veya Hazfedilmesi	196
1.2.4. Değişik Durumlarda Harflerin Hazfedilmesi	198
1.2.4.1. 'Y' Olumsuzluk Harfinin Hazfedilmesi	198
1.2.4.2. Zarf veya Belirteçlerin Hazfedilmesi.....	198
1.2.5. Kur'ân'da Şartlı Cümleler	199
1.2.7. Kur'ân Âyetlerinin Anlambilimsel Yapısı Bağlamında Yaptığı Eleştiriler ...	200
1.2.7.1. Kur'ân'da Ters Teşbihler.....	200
1.2.7.2. Kinâye - Kur'ân'da Hakikat ve Mecâz Arasındaki Geçiş.....	201
1.2.7.3. Kur'an'da Mecâz.....	203
1.2.7.4. Kur'ân'da Kinâye.....	204
1.2.7.4.1. Zamana Göre Değişim	204
1.2.7.4.2. Nicelik Bakımından Değişim	204
1.2.7.4.3. Yere Göre Değişim.....	205
1.2.7.4.4. Çoğul Anlamı Temsilen Tekil Kullanılması	205
1.2.7.4.5. Tekil Anlamı Temsilen Çoğul Kullanılması	206
1.3. DİĞER KONULARLA İLGİLİ ELEŞTİRİLERİ.....	206
1.3.1. Bağlam ve Anlam	206
1.3.2. Tarihi Bağlam ve Anlam	208
1.3.3. İslâm İnanç Esaslarının Bütünlüğü.....	208
1.3.4. Fiil Zamanlarının Kullanılması	209
1.3.5. Terimlerin Tercüme Edilmesi.....	209

1.3.6. Boşnakça Çevirilerin Yayında Basılan El Yazma Mushafların Yapısı	210
2. BAŞKA DİLLERDEN YAPILAN KUR’AN MEALLERİ HAKKINDAKİ ELEŞTİRİLERİ.....	211
2.1. HİRİSTİYAN TERMİNOLOJİSİNİN KULLANIMI.....	213
2.2. BAĞLAMSAL ANLAM	214
2.3. KOŞUL CÜMLELERİ	214
2.4. ŞİMDİKİ ZAMAN YERİNE GEÇMİŞ ZAMAN KULLANILMASI.....	215
2.5. SIFAT YERİNE ADIN KULLANILMASI.....	215
2.6. GEÇMİŞ ZAMAN YERİNE GELECEK ZAMANIN KULLANILMASI.....	216
2.7. METİNDEKİ GEREKSİZ EKLEMLER	216
2.8. HAZFEDİLMİŞ ÖZNE VE NESNENİN VAR KABUL EDİLMESİ	217
2.9. ÂYETLERİN BAZI BÖLÜMLERİNİN ÇEVİRİLMESİ.....	218
2.10. KİŞİLEŞTİRME.....	218
2.11. KUR’ÂN VE KONUŞMA ÜSLÛBU.....	219
2.12. İLTİFAT: İFADE ŞEKLİNİN DEĞİŞMESİ.....	219
2.13. BAZI BAĞLAÇLARIN YANLIŞ TERCÜME EDİLMESİ.....	220
2.14. DÜZENLİ VE DÜZENSİZ CÜMLE YAPISI	220
2.15. ZIT ANLAMLILIK.....	221
2.16. “LÂ UKSİMU” – لا اقسام İFADESİ.....	222
SONUÇ	223
KAYNAKLAR.....	226
ÖZGEÇMİŞ	232

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik bilgi
a.g.e.	Adı Geçen Eser
as	Aleyhisselâm
b.	Bin, ibn
BiH	Bosna ve Hersek
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çevirmen
ed.	Editör
FIN	Fakultet Islamskih Nauka [İslam İlimleri Fakültesi]
h.	Hicrî
H.z.	Hazreti
Nr.	Numara
ra	Radiyallâhu anhu
rah	Radiyallâhu anha
s.	Sayfa
sav	Sallallâhu Aleyhi ve Selem
tah.	Tahkik
ty.	Basım Tarihi Yok
v.	Vefat
vr.	Varak
Y.	Yayınevi, Yayınları
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI

Bosna müslümanları tarih boyunca İslam düşmanlarının hedefiydi. Farklı savaşlarla İslam'ı ve müslümanları yok etmeye ve asimile etmeye çalışmışlardır. Günümüzde demokrasi döneminde de aynı hedefi diplomatik savaşla gerçekleştirmeye çalışıyorlar. Fakat bu ülkenin müslümanları, etnik ve biyolojik anlamda hayatta kalabilmek için mücadeleden asla vazgeçemediler. İşte o mücadeleciler insanlardan biri de Jusuf Ramić'tir. İslam'ın korunmasında ve özellikle tefsir ilminde büyük katkıları şüphesiz olmuştur.

Jusuf Ramić el-Ezher Üniversitesi'nde eğitimini tamamladıktan sonra memleketine dönmüştür. 40 sene aktif iş hayatı boyunca çeşitli faaliyetlerle önemli katkılar sağlamıştır. Tefsir ilimlerini, Arapça'yı, genel tarihi iyi bilmektedir ve bu alanlarda birçok eser yazmıştır. Yaptığı çalışmalardan bakacak olursak Bosna'nın alimleri arasında tefsir alanında zirvede olduğunu fark etmek zor değildir. Araştırmamızın hedefi, bu âlimin tefsire katkılarını ve yazdığı eserleri bilimsel bir şekilde göstermektir. Böyle kıymetli bir âlimi tanıtmak önem taşıyacaktır. Özellikle bu şahsın yaptığı çalışmalarda hem geleneksel, hem de rasyonel-modern tefsirlerin yanında kendi yorumlarını da kullanma yeteneğine sahip olduğunu belirtirsek önemi artacaktır. Ayrıca tanınmış eserler ve tanınmış geleneksel-modern müfessirlerin kabul görmüş eserlerini kullandığını belirtirsek önemi daha da artacaktır.

B. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLARI

Tezin başında kısa bir şekilde Bosna tarihinden bahsetmek, bir Boşnak tarafından Türkiye'de yapılan bir çalışma olduğunu göz önünde bulundurursak, önem arz etmektedir. Ramić'in öz geçmişi ve hayatı hakkında geniş metin veya makale kaynağı bulamadık. Her halde bunun sebebi alimin hâlâ hayatta olmasıdır. Bütün bulabildiklerimiz, aslında kitapların başında yer alan iki sayfalık bilgidir. Ramić'in özgeçmişinden söz ederken, bundan dolayı onun *Putovanje kroz Prostor i Vrijeme - Biografski Zapis [Zaman ve Mekânda Yolculuk – Biyografi Kaydı]* kitabından istifade ettim. Kitabın bir kopyasını Jusuf

Ramić'in kendisinden elde ettim; çünkü henüz o kitap basılmamıştır. Bu kitabın bu konuda tek kitap olması değerini daha da artırmaktadır. Kitabın biyografi bölümünde yazarın tüm hayatı hakkında geniş bilgi verilmiştir. Yani burada çocukluğundan başlayarak günümüze kadar yazar hakkında bilgi verilmektedir.

Bu tez çalışmasının en büyük katkısı ikinci ve üçüncü bölümünde mevcuttur. İkinci bölümde Ramić'in Kur'an ve tefsir ilimlerinde sağladığı katkılar, üçüncü bölümde ise Ramić'in Kur'an meallerine yönelttiği eleştiriler incelenmektedir.

Bu tez hazırlanırken, Jusuf Ramić'in tefsir ve Kur'an'la ilgili şu altı eseri esas alınmıştır:

1. *Tefsir Historija i Metodologija [Tefsir Tarihi ve Metodolojisi]*.
2. *Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana [Tefsir Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama]*.
3. *Povodi Objave Kur'ana [Kur'an'ın Esbâb-ı Nüzûlü]*.
4. *Arapka Stilistika u Svjetlu Kur'ana i Hadisa Allahova Poslanika [Kur'an ve Hz. Peygamber'in Hadisleri Işığında Arapça Stilistiği]*.
5. *Kako Prevoditi Kur'an – Analiza Naših Prijevoda Kur'ana Urađenih Neposredno s Arapskog Jezika [Kur'an Nasıl Tercüme Edilir – Yakınlarda Yapılan Boşnakça Kur'an Meâllerinin Analizi]*
6. *Naši Prijevodi Kur'ana i Stil Kur'anskog Izraza [Bizim Kur'an Meallerimiz ve Kur'anî İfade Tarzı]*.

C. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada daha çok tasvîrî/deskriptif yöntem takip edilmiştir. Ayet numaraları metin içerisinde verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

JUSUF RAMIĆ'İN YAŞADIĞI ÜLKE: BOSNA, RAMIĆ'İN HAYATI, EĞİTİMİ, HİZMETLERİ, ESERLERİ VE HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER

1. TARİH BOYUNCA BOSNA

Jusuf Ramić bugün, tarihte Bosna olarak bilinen, sonradan Bosna ve Hersek ismini alan ülkenin topraklarında yaşamakta ve çalışmaktadır. Bu büyük alimin hayatı ve çalışmalarından söz etmeden önce onun vatani olan bu ülkenin tanıtılması uygun görülmüştür.

Bosna ismine orta çağlarda yazılan Latince kaynaklarda rastlamaktayız. Bosna, topraklarının ortasından akan “Bosna” nehrinden ismini almıştır. Bin yıl kadar eski olan yazılı kaynaklar, Bizans yazarı Konstantin Porfirogenit tarafından kaleme alınan yazılar buna işaret etmektedir. “*De Administrando İmperio*” eserinde, Konstantin Bosna’dan bahsederken, onu bağımsız bir bölge, Bosna nehri kaynağının etrafında büyüyen bir ülke olarak tanıtmaktadır.¹

Daha sonraki dönemde Bosna ismine Hersek de eklenmiştir. Hersek aslında Avusturya-Macaristan komutanı olan, Hum nehrinin çevresinde hükümünü sürdüren², Stefan

¹ Mustafa Spahić, **Povijest Islama [İslam Tarihi]**, 2. b. Mešihat IZ BiH, El Kelime, Sarajevo 1990, s. 554, Salih Kulenović, **Bosna i Bošnjaci [Bosna ve Boşnaklar]**, Press Centar R BiH, Sarajevo, 1995, s. 11.

² İsmi, Roma’lıların kullandığı UNO kelimesinden almıştır. “UNO” kelimesi “tek, bir” anlamına gelmektedir. Bu isimlendirmeye ile nehrin güzelliğine dikkat çekilmektedir, güzelliği birdir, tektir.

Kosača'nın lakap veya ünvanıdır. Hakim olduğu bölge, ilk defa 1448 yılında Hersek ismiyle anılmaya başlamıştır.³

51 199 km² yüzölçümü olan Bosna ve Hersek, Avusturya, İsviçre, Hollanda, Belçika, Arnavutluk gibi bazı Avrupa ülkelerinden daha büyüktür. Doğusunda Sırbistan, batı, kuzey ve güneyinde Hırvatistan, güney doğusunda Karadağ bulunan Bosna ve Hersek, Balkan bölgesinde yer almaktadır. Güneyinde denize çıkan Bosna ve Hersek sahilinin uzunluğu 24 km'dir. Günümüz sınırları 18. ve 19. yüzyılda konulmuştur. Bosna ve Hersek'in en çok bilinen şehri, aynı zamanda başkenti olan Sarajevo'dur.⁴

1.1. OSMANLI'DAN ÖNCE BOSNA

1.1.1. Tarihten Önce Bosna

Arkeolojik araştırmalar sonucunda, eski taş devrinde insanların bu topraklarda yaşadığını görmekteyiz.

Toprak, kabuk ve kuru kabaktan yapılmış kapların, arkeologlar tarafından bulunup incelenmesinin ardından, çıkan sonuçlar bu bölgede taş devrinde hayatın var olmasına dair ipuçları vermektedir. Sarajevo yakınlarında, Butmir'de, içinde çeşitli kap, alet, hububat olan, duvarlarında insan ve hayvan resimleri, çamurdan yapılmış heykeller olan 20 tane ev bulunmuştur.⁵

1.1.2. Bosna'nın En Eski İnsanları: İlirler

Tarihi kaynaklara göre, Balkanlar'ın en eski milleti olan İlirler, aynı zamanda Bosna'nın da bilinen en eski insanlarıdır.⁶ Onların ortaya çıkışı ve gelişmeleri M.Ö. 8. yüzyılda başlayarak, M.Ö. 2. yüzyıla kadar devam etmiştir. Adriyatik sahillerine hakim olan İlirler, Romalılara en büyük tehlike teşkil ediyordu. Birbirleriyle yaptığı savaşlarda, bazen Romalılar, bazen de İlirler kazanıyordu. M.Ö. 16 yılında yapılan son savaşta, Romalılar onları yenerek Bosna üzerinde 5 yüzyıl sürecek bir hakimiyet başlatmıştır.⁷

³ Kulenović, a.g.e., s. 22.

⁴ Spahić, a.g.e., s. 553-554.

⁵ Borivoje Čović, *Od Butmira do Ilira [Butmir'den İlirlere Kadar]*, Oslobođenje, Sarajevo, 1986, s. 18.

⁶ Enver Imamović, *Prostor Bosne i Hercegovine u Prahistoriji i Antici [Tarihten Önce Bosna]*, Press Centar R BiH, Sarajevo, s. 23.

⁷ Hasan Kalić - Kamil Bohi, *Rječnik Srpsko-Hrvatsko-Arapski [Sırpça-Hırvatça-Arapça Sözlüğü]*, Oslobođenje, Sarajevo, 1988, s. 157.

Bosna'nın yeraltı zenginliklerinden dolayı, başka milletlerin dikkatleri hep onların üzerindeydi. Bu yüzden, Bosna'nın kültür ve medeniyetini etkileyecek derecede varlığını hissettiren İlirlerin yanında, Romalılar ve Yunanlar da altın, kurşun, gümüş⁸ gibi zenginlikleri bu topraklardan çıkarmaktaydı.⁹

1.1.3. İlirlerin Dini

Romalılar ilk başta, Bosna yerlilerini belli bir dine mensubiyet konusunda zorlamıyorlardı. Kendi dinlerinde, putperestlikte, onları bıraktılar.¹⁰

Bu dönemde İsa'nın dini de ortaya çıkmıştır. Bosna yerlilerinin çoğu bu yeni dine mensup olmuştur. Atalarının dini olan putperestliğe, yerlilerin çok küçük bir kısmı sadık kalmıştır. Bu tarihsel gerçeğe, o dönemki kiliseler de şahit etmektedir. Fakat, diğer bölgelerde olduğu gibi, Bosna'da da İsa'nın dini bazı değişikliklere uğramıştır. Doğu'dan gelen, kendi putperestlik dinini getirerek, kiliseleri yıkan Slavlar gelene kadar, Bosna'daki durum bundan ibaretti.¹¹

1.1.4. Slavların Bosna'ya Gelişi

Slavların Bosna'ya gelişi konusunda tarihçiler ihtilafa düşmüş olsalar da, en çok 6. ve 7. yüzyıllardan bahsedilmektedir. Bazı kabileler tarafından saldırıya uğradıktan sonra, Asya'dan batıya doğru göç etmek zorunda kalmışlardır. Onlardan bir grup da Bosna'ya yerleşmiştir.¹²

Slavların gelmesiyle, Romalılar hakimiyeti kaybederek, kendi devletlerine çekildiler. Bosna topraklarını fethettikten sonra, yerlilerle uyum sağlama konusunda pek zorluk çekmediler. Benzerlikler gösteren basit hayat tarzları, bu iki milletin kaynaşmasına neden olmuştur. Din ve dil konusunda ayrılığa düşen bu iki millette, Slavların çokluğundan dolayı, Slavların dili hakim olmuştur. Din konusuna gelince, o zamanki yerlilerin çoğunlukta hakim

⁸ Srebrenica, "Srebro" kelimesinden türetilmiş, "gümüş şehri" anlamına gelmektedir. Gümüş madeni ile şöhret kazanmış ve ismini bu şöhretten alan şehir, günümüzde 1991-1995 yılları arasında yapılan, 10 000 insanın katledildiği bir katliam ile daha çok tanınmaktadır.

⁹ Imamović, a.g.e., s. 17.

¹⁰ Imamović, a.g.e., s. 23.

¹¹ Imamović, a.g.e., s. 17.

¹² Mehmed Handžić, *El-Cevheru'l-Esnâ fî Terâcimi'l-Ulemâi ve Şu'arâi Bosna*, 1. b., Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Lübnan/Beyrut, s. 53-55.

olduğu Hristiyanlık dini daha etkili olup, kaynaşma sonucunda bütün Bosna'ya hakim olmuştur.¹³

1.1.5. Slavların Gelmesinden İtibaren Osmanlılara Kadar Bosnalıların Dini

Romalıların sunmuş olduğu özgürlüklerden istifade eden Bosna yerlileri, Slavların gelmesine kadar 40'tan fazla dine mensup olmuşlardır. En çok Hristiyanlık mensubu vardı. Slavların sayısı daha çok olsa da, kendi putperestik dinine yerlileri zorlamaya çalışırken kiliseleri yıkmış ve de yakmış olsalar da, bu Bosnalılarda ters tepki doğurmuştur.¹⁴

1.1.6. Bogomiller – Bosna Kilisesi

Bosna Kilisesi mensupları, tarihi kaynaklarda çeşitli isimlerle anılmıştır; Patarenler, Babunlar, Katarlar, Bosna Hristiyanları, ancak en çok kullanılan ismi Bogomiller'dir.¹⁵

En çok riayet edilen görüşe göre, hristiyan hocaları tarafından anlatılmış, hristiyanlar arasında ortaya çıkmış Bogomiller, bir Hristiyan mezhebidir. Mehmed Handžić Bogomolizm'i önemli ölçüde etkileyen dinler arasında Yahudilik ve İslam olduğu tezini savunurken, o zamanda mevzuu bahis bölgede yaşayan Araplara ve İslamî eserlerin varlığına dikkat çekmektedir.¹⁶

İtalya ve Güney Fransa'daki Bogomolizm'in zayıflamasıyla, Patarenizm-Bogomolizm'in merkezi Bosna'ya kaymıştır. Dinlerini öğrenmek için Bosna'ya gelen rahipler, tarihi kaynaklarda yerini bulmuştur.¹⁷

Bunun yanı sıra, birçok yerli ve Latin kaynaklarının vurguladığı üzere, 12. yüzyılın ikinci yarısında hızlı bir şekilde Bogomolizm yayılmıştır. Mehmed Handžić bu konuda sunmuş olduğu delillerle, konunun açığa kavuşması adına önemli katkıda bulunmuştur.¹⁸

Bogomil öğretisine gelince; Bosna topraklarında bulunan 3 hristiyan mezhepten, İslam'a en yakın olanı Bogomolizm idi. Meryem Ana'ya yapılan duaları şiddetle

¹³ Spahić, a.g.e., s. 561.

¹⁴ Imamović, a.g.e., s. 31.

¹⁵ Hıristiyanlığın bir mezhebi olan Bogomiller, bu isimleri ile alakalı çeşitli rivayetler olsa da en yaygını "Tanrı'ya hoş, Tanrı'nın sevdiği" rivayetidir. Gerçek ve değişmez dinine mensup olarak kendilerini saydıklarından, bu ismi kendileri de kullanmıştı.

¹⁶ Mehmed Handžić, **Izabrana Djela – Izbor iz Kulutre i Historije [Tarih ve Kültürden Derlenmiş Eserler]**, 2. b., Ogladalo, Sarajevo 1999, II, 19-20.

¹⁷ Handžić, a.g.e., s. 13.

¹⁸ Spahić, a.g.e., s. 559, Handžić, a.g.e., s. 12-18.

reddediyorlardı, azizlerin resim ve heykellerine yöneltilen duaları putperestliğin göstergesi olarak görüyorlardı. Ayrıca, İsa'nın çarmıha gerilmediğine, alkolün yasak olduğuna da inanıyorlardı.¹⁹

1.1.7. Katoliklerin, Bogomilleri Dinlerinden Döndürme Uğraşları

Bogomillerin bağımsız kilisesi, Ortodoks ve Katolik Kiliselerin arasında kalmıştır. Bosna'da hızla yayılan Bogomolizm'in büyümesini gören Avrupa'lı Katolikler, Bogomilleri heretik/sapkın ilan ettiler. Bu yüzden de onları dinlerinden döndürmek için birçok faaliyete imza attılar. Heretiklerden şikayette bulunan Katolikler, çok defa Papa'ya mektup yazarak, ondan Haçlı seferleri düzenlemesini istemişlerdir.²⁰

1321 yılında İtalya ve Güney Fransa'da meydana gelen Bogomil, Pataren, Katar, Valdenz, Albigenz ve Templarların yok edilmesiyle, Bogomil kilisesinin merkezi Bosna olmuştur.²¹

Ancak, Pataren-Babun olarak zikredilen Bogomilleri sadece Papa ve çevresindekiler taciz etmiyordu. Doğudan, Bizanslılar da Raşka ve Nemanjicalar aracılığıyla baskı uyguluyorlardı. Böylece, ortodoksları güçlendirme adına, Bogomillerin acımasız bir şekilde Stevan Nemanja tarafından katliama uğradıklarına tarih tanık olmuştur. Yurtlarından kovulan, mülkiyetlerine el konulan Bogomiller, canlı canlı yakılarak işkence görmeleri, rahiplerin dillerinin kesilmesi, kitaplarının yakılması gibi işkencelere maruz kalmışlardır.²²

XV. yüzyılda işkencelerin artarak devam etmesiyle, Bogomiller Türklerden yardım istemişlerdir. Osmanlıların fethinden az bir süre önce, 1459 yılında Bosna kralı Tomas uygulattığı acımasız yöntemleriyle, Bosnalıları Katolik olmaya zorlamaya çalıştı. İşkencelerden kaçan Bogomil sayısı 40 000'i bulmuştur. Komşu ülkelere kaçamayan Bogomiller ise Roma'ya gönderilerek zindanlara atılmışlardır.²³

¹⁹ Handžić, a.g.e., s. 23-24, Arnold, W. Thomas, **Povijest Islama**, 2. b., Mesihat IZ BiH, El-Kalem Sarajevo, 1990, s. 235.

²⁰ Arnold, a.g.e., s. 235.

²¹ Daha fazla bilgi için, bkz: Spahić, a.g.e., s. 555-559.

²² Handžić, a.g.e., s. 18.

²³ Arnold, a.g.e., s. 236. Spahić, a.g.e., s. 566; Handžić, a.g.e., s. 26.

1.2. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE BOSNA

Osmanlıların Balkanlara, özellikle Bosna ve Hersek'e gelişi, İslam'ın ve Müslümanların Avrupa ile arasındaki en kapsamlı ana temas aşaması sayılmıştır. Balkanlardaki diğer ülkelerin aksine, Bosna ve Hersek İslam'ın büyük bir hızla yayılması konusunda en verimli yer olmuştur. Osmanlıların Bosna ve Hersek'e gelmesiyle, müslümanların sayısında bir artış yaşanmıştır. Fakat onların Bosna ve Hersek'ten çekilmesiyle, bu topraklarda İslam'ın ve onun taraftarlarının çeşitli baskılarla imha edilmek istenmesiyle bir düşüş yaşanmaya başlamıştır. Günümüzde Bosna ve Hersek Balkanlar'daki Müslümanların, âlimlerin ve İslâmî bilgilerin merkezi olarak kabul edilmektedir.

1.2.1. Bosna ile Osmanlı'nın İlk Karşılaşması

Bosna ve Hersek bir kerede fethedilmiş gibi görünüyorsa da, böyle değildir. Bu tedricen gerçekleştirilen bir olay idi. Osmanlı'nın Bosna ve Hersek'le ilk ve doğrudan teması buranın fethedilmesinden tam 79 yıl önce olmuştu. Ya da daha doğrusu, Timurtaş Paşa'nın askerleriyle birlikte 1384 yılında Bosna'nın doğusundan bu topraklara girdiği zamandı. Türk-Osmanlı askerlerinin İkinci Bölük toplantısı, Neretva vadisine ulaştıkları zaman 1386 yılında gerçekleştirilmişti. Ve üçüncü temas bundan iki yıl sonra, Vlatko Vuković ve onun komutasındaki Bosna ordusunun güçlü kuvvetlerinin Şahin Paşa'yı durdurdukları zaman 1388 yılında gerçekleşti. Bu karşılaşmada Osmanlı askerleri mağlup olmuştu.²⁴

Ancak bu seferlerinde ve diğer birçok direnmeler karşısında da Osmanlıları durduramayınca onlar ilerlemeye devam etmişlerdir. 1463 yılında Fatih Sultan Mehmet'in Bosna'yı tamamen fethetmesine kadar ısrarla ama yavaş yavaş saldırmaya devam ettiler. Hrvoje Vukčić'in, 1411 yılında 7000 Osmanlı askerinin Bosna ve Hersek'e getirildiğinden söz ettiği bilinmektedir.²⁵

Tüm bunlar ve diğer birçok kaynak, Türklerin Bosna ve Hersek'i fethinden önce onun topraklarında sadece fiziki olarak var olmalarını değil, aynı zamanda onun bazı alanlarını yönettiklerini söylemektedir.

²⁴ Spahić, a.g.e., s. 564.

²⁵ Brkljača Kamberović, **Bosna i Hercegovina u Toku Drugog Svjetskog Rata [İkinci Dünya Savaşı'nda Bosna ve Hersek]**, Sarajevo, 1994.

1.2.2. Bosna'nın Fethi

Osmanlılar Bosna ve Hersek'in bazı bölgelerini fethetmeden önce de yönetiyordu ve bunun için sözkonusu bölgelerde camiler inşa ediyorlar, haraç toplatıyorlardı.²⁶ Aynı zamanda yavaş yavaş yayılıyorlardı ve sadece onların, yani Osmanlıların Bogomillerin haykırışlarına karşılık verecekleri gün, yani Bosna ve Hersek'i fethedecekleri zaman bekleniyordu.²⁷

Bosna ve Hersek'in tamamen fethedilmesinden korkan o zamanki Bosna ve Hersek kralı Stjepan Tomašević, Macaristan'dan yardım istemiştir. Bosna ve Hersek kralı destek alabileceğini ümit ederek haraç ödemeyi reddetti. Bu olay Sultan Mehmed'i Bosna ve Hersek'in diğer bölgelerini de fethetmeye sevketti. Bosna ve Hersek fethi kısa süreli ve etkiliydi. 1463 senesinin beşinci ayının başında, ordu üssünden yola çıkıp hızlıca Üsküp ve Sırbistan'ın güney bölgelerinden geçerek kendilerini Bosna ve Hersek'in sınırında buldular. Onların Bosna'nın yeni bölgelerini parça parça fethedip o dönemdeki krallığının başkentinin Jajce'ye kadar ulaşması beklendiğinden daha kolay oldu. Bu tarihi olay 1463 yılının altıncı ayının başında vuku buldu. Bu demek oluyor ki Bosna'nın fethi operasyonu bir ay içinde başarı ile sonuçlanmıştır.²⁸

1.2.3. Bosna'nın İslamlaşması

Bu meseleyi gerçeği yansıtacak şekilde değil de daha farklı tanıtan çok kişi olmuştur. Çeşitli makaleler ve kitaplarda, her adımda bu konunun gerçekleri çarpıtılmış ve gerçekle uyumsuzluk içerisinde gösterilmiştir. Tarihi gerçekleri belirterek, bu konuyu kısaca aydınlatmaya çalışacağız.

Osmanlı Türkleri İslam'ı Bosna'ya getirdiler. Bosna ve Hersek'te kendilerinden önce İslam'ın herhangi bir izine rastlanıldığı bilinmiyor. Adriyatik denizinden Bosna kıyılarına kadar bir kaç defa gelen Arapların, Macaristan'a giden İsmailiyye'nin ve Makedonya'ya kadar ulaşan müslümanların Bosna ve Hersek'te hiçbir iz bırakmadığı biliniyor.

²⁶ 1457 yılında Fatih Sultan Mehmed Sarajevo (Saraybosna) yakınlarında bir caminin yapılmasını emreder. Bu görevi; Sarajevo'da *Careva džamija ya da camii atik* olarak eskiden bilinen camiyi inşa eden İsa Bey Ishaković yerine getirmiştir. Ayrıca caminin yanına bir saray kale inşa ettirir, ve o zamandan günümüze kadar, Bosna başkenti bu adı taşır.

²⁷ Tomislav Išek, **Bosna i Hercegovina [Bosna ve Hersek]**, Press Centar, Sarajevo, 1994, s. 81.

²⁸ Marko Sunjić, **Kraj Srednjovekovne Bosnanske Države [Bosna'nın Sonu]**, Press Centar RBiH, Sarajevo 1994, s. 60; Nijaz Duraković, **Prokletstvo Muslimana [Müslümanların Kaderi]**, Press Centar RBiH, Sarajevo, 1994, s. 35.

Her ne kadar İslam, Bosna'nın fethinden sonra daha büyük çapta yayılmaya başladıysa da Bosna'nın resmen fethinden önce de oralarda kabul görmüştür. Tarihçiler İslam'ın halk arasında, 15. yüzyılın başından itibaren yayılmaya başladığını söylemektedir. İslam'ın yayılması süreci 16. yüzyıl boyunca ve 17. yüzyılın başlarında en yoğun bir şekilde yaşandı.

Tarihsel kaynaklar İslam'ı kabul edenlerin sadece Bogomillerin olmadığını aynı zamanda Ortodoks ve Katolikler tarafından da kabul edildiğini, reddedilemez kanıtlarla göstermektedir. Külle Mark Trebinjats 1509 yılında; İslam'ın Ortodokslar tarafından kabul edildiği yani birçok ortodoksun ortodoksluğu hiçbir zorlama olmaksızın terk edip İslam'ı kabul ettiklerini anlatan bir eser bırakmıştır.²⁹

Katoliklerin İslam'ı kabul edişindeki en meşhur olayın nasıl vuku bulduğunu ve Bosna ve Hersek'te Müslümanların nasıl çoğunluk nüfus haline geldiklerini 1642 yılında apostolik elçisi Petar Masareći açıklayıp şöyle ifade etmiştir: “*Toplu konversiyon ve Katoliklerin İslam'a geçişi Trebinje bölgesinde oldu.*” Ayrıca o, Sutjeska kasabasında altı veya yedi bin kişi kadar Katoliğin İslam'a geçtiğini söylemektedir.³⁰

Net bir şekilde ifade edebiliriz ki, Bosna ve Hersek'teki Bosnalı Hıristiyanlar, Kriptokrtistiyenler, Katolikler, Ortodokslar, çiftçiler, feodal beyleri, köylüler, serfler, bireysel veya kitleler halinde ve ayrıca toplumun tüm sınıflarına mensup insanlar da herhangi bir zorlama olmadan özgürce Bosna'da İslam'ı kabul ettiler. Bunun sebeplerini aşağıdaki başlıkta bulabiliriz.

1.2.4. İslam'ın Yayılmasına Etki Eden Faktörler

Osmanlılar tarafından fethedilen tüm Balkan ülkeleri içinde Bosna, İslam için en verimli bir bölge idi. Bosna'da İslam'ın büyük bir hızla ve toplumun her kesimine yayılmasının nedenleri çoktur, fakat anahtar sebepler şunlardır: İslam öğretilerinin kuvveti, doğruluğu, sadeliği, özgünlüğü, doğallığı ve netliği. İslam öğretilerinin Babun, Bogomiller ya da Pataren bakış açılarıyla arasında birçok oratklık ve benzerlik vardı. Bir hoşgörü ve özgürlük dini olan İslam, Osmanlıların bu topraklara gelişiyle bütün dinlerin mensuplarına

²⁹ Handžić, a.g.e., s. 29.

³⁰ Spahić, a.g.e., s. 565-566.

özgürlük temin etmiştir. Bu Bogomiller için büyük bir önem taşıyordu. Çünkü onları o sıralarda hem batı hem de doğu kilisesi zulüm altında tutuyordu.³¹

İslam'ın büyük çapta kabul görmesinin bir başka nedeni, Osmanlıların fethettikleri ülkelerdeki tutumu idi. Fethettikleri ülkelerin halen mevcut olan kurumlarını muhafaza ediyorlardı. Her ne kadar Türkiye bütün Sırbistan'ı elinde tutuyor olduysa da, hiç bir zaman Bosna ve Hersek'i, önceden fethettiği ve kendi iktidarı altında tuttuğu bölgelere, -bu durumda Sırbistan'a- dahil etmedi. Hatta Bosna ve Hersek'in özgürlüğüne saygı göstererek, özel bir Bosna Sancak'ı, daha sonra da Bosna Eyaleti kurmuştur. Bosna ve Hersek ve Sırbistan Osmanlıların 400 yıllık süren hakimiyeti sırasında her zaman özel bir idari birim olmuşlardır.³²

İslam'ın yayılmasına çeşitli derviş halkaları da önemli katkıda bulunmuşlardır. Çoğunu Nakşibendiler, Mevleviler ve Kaderiler teşkil ediyordu.³³

İslam'ın yayılmasındaki en önemli faktörlerden biri de çocukların büyük bir askeri bilgi elde edebilecek Devlet Okullarına *acemi oğlan* olarak alınmalarıydı.³⁴ Bu, Boşnakların büyük bir kısmının 15.-19. yüzyılın sonlarına kadar İmparatorluğun üst seviyelerine kadar ulaşmasıyla sonuçlandı.

Ayrıca İslam'ın yayılmasını olumlu olarak etkileyen faktörlerden diğeri de her düşmana galip gelebilecek güce sahip Osmanlı ordusu ve buna karşın Katoliklerin devamlı zayıflamasıydı.

1.2.5. Bogomiller: İslam'ı En Çok Kabul Eden Topluluk

Tarih kaynakları Bosna'da İslam'ı en çok kabul edenler arasında Bogomillerin olduklarını tereddütsüz kabul etmiştir. Bunun temel sebebi Müslümanların ve Bogomillerin inançları arasında temas noktalarının var olmasıdır. Bazı Avrupalıların tahminlerine göre Türklerin fetihlerinin başlangıcında Bogomillerin bu kadar çok sayıda İslam'a geçmelerinin sebebi Katolikler tarafından gördükleri zulmü ve işkenceyi önlemektir. Bunun için inançlarını reddettiler. Onların niyeti daha sonraki dönemlerde herhangi bir fırsat bulur

³¹ Spahić, a.g.e., s. 565-566.

³² Spahić, a.g.e., s. 566.

³³ Bu tekkeler günümüzde de faaliyetlerini sürdürmektedirler.

³⁴ Spahić, a.g.e., s. 567.

bulmaz kendi dinine yeniden dönmekti. Fakat böyle bir fırsatın hiç bir zaman doğmamasından dolayı onların bu niyetleri varsayımdan ibaret kaldı.

Aynı zamanda, Bogomilleri kendine çeken Osmanlı'nın uygarlığı idi. Osmanlı Devleti'ndeki yabancıların ne kadar yüksek seviyelere yükselebileceğinin örneklerini görmüşlerdi. Ordu ile Bosna'ya gelen Sultan Fatih'in Sadrazam Mahmut Paşa, Slav asıllı birisiydi.³⁵

Bütün bu gerçekleri gözönünde bulundurarak İslam'a cevap veren yerli nüfusun büyük bir kısmını Boşnak Bogomillerinin teşkil ettiklerini çok net anlayabiliriz.

1.2.6. Osmanlı Döneminde Eğitim ve Kültür

Bosna, Osmanlı Devleti içindeyken genellikle savaşlar oldu; ama yine de asıl önem eğitim ve kültüre verilmişti. İslam eğitiminin temelini mektepler, camiler, tekkeler, medreseler verirdi. Mektep eğitimi bay bayan tüm insanları kapsardı. Resmi kayıtlara göre 1870 yılında Bosna'da 850 mektep ve bu mekteplerde 39472 öğrenci vardır. (10684 kız öğrenci). 1876 yılında Bosna'da 43 medrese vardı. Merkez 1537'da kurulan Gazi Hüsrev Bey Medresesi'ydi ve öyle de kaldı. İslam bilimleri mekteplerde Arapça, Farsça ve Türkçe olarak öğretiliyordu. Bu yüzden Boşnakça ihmal edildi. Ve tabii dille beraber o dili kullanan insanlara aktarılması da. Boşnakça'ya tercüme yapılsa da bu oldukça yavaştı. 19.-20. yüzyılda daha yoğun bir şekilde tercüme yapıldı. Tabii ki edebiyatla uğraşan çevreler de eğitimde çok etkiliydi. Okumada, İslam klasiklerinin Arapça, Türkçe ve Farsça'dan tercüme edilmesinde çok yararları oldu. Hadis, tefsir kitapları, Mevlânâ'nın Mesnevî'si, Gazâlî'nin İhyâu Ulûmiddîn'i ve diğer eserler tercüme edildi.³⁶

Boşnak Eyaleti sınırları içinde 15. ve 16. yüzyılda yüzlerce cami yapılmış, bir o kadar da mektep inşa edilmiştir. Medreseler de yapılmış ve yurtlu olarak yapılmıştır. Aynı şekilde tekkeler de yapılmıştır. Kütüphaneler açılmış, sosyal ve sanayi açısından önemli yapılar inşa edilmiştir. Bunu yanında Hanlar, kervansaraylar, ve birçok köprüler yapılmıştır. İslam'ın temizliğe önem vermesinden ötürü hamamlar, şadırvanlar, çeşmeler, su tesisatları,

³⁵ Handžić, a.g.e., s. 42 .

³⁶ Spahić, a.g.e., s. 606-607.

sebiller inşa edilmiştir. Çok çeşitli zanaatlar ve sanatlar ortaya çıkmış; özellikle görsel sanatlarda ilerleme yapılmıştır.³⁷

1.3. OSMANLI'DAN SONRA BOSNA

Türk-Osmanlı İmparatorluğu XVI. yüzyılın sonunda ve XVII. yüzyıl da gücünün doruk noktasındaydı. Bunun ardından Osmanlı'nın adım adım düşüşü gelmektedir. İç problemler, yoğun savaşların içinde kalan ve büyük kayıplar veren Osmanlı, zaman içinde gittikçe güçlenen o devletlerle baş edemez hale gelmişti. Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya ve Macaristan buna örnek olabilir. Bosna'da özellikle politik ve ekonomik problemler vardı. En büyük meselelerden bir tanesi Sırbistan'ın kışkırttığı isyanlar ve Hristiyan köylülerin ayaklanmaları idi.³⁸ En can alıcı ayaklanma, 1875-1878 yıllarında Bosna'da 150 000 kişinin öldüğü ve 200 000'inin Avusturya sınırını geçtiği idi. Bu da Bosna'nın Osmanlı'nın elinden alınmasının ve Osmanlı'nın çekilmeye başlamasının önemli bir sebebi olarak sayılabilir.³⁹

1.3.1. Avusturya – Macaristan Dönemi Bosna (1878-1918)

1878 yılında büyük güçlerin kongresi Bosna problemini çözmek için yapılmıştı. Bosna'nın özerkliğine karar verildi. Ancak hesaplar kısa bir süre sonra karıştı. Rusya Türklerle savaşlarını kazanmaya başladı. Büyük güçler Balkanları istedikleri gibi yönetemediklerini düşünmeye başladılar ve Bosna'yı Avusturya-Macaristan imparatorluğuna verdiler. Böylece Rusya saldırıya geçemeyecek ve böylece Bosna'da oluşan ve Osmanlı'nın başedemediği problemleri de halletmiş olacaklardı. Osmanlı bulunduğu durumun farkında olarak kabul ettiği bu kararın sadece geçici bir dönem olması konusunda ısrar etti. Avusturya-Macaristan da bunu kabul etti.⁴⁰

Bu kararlar verilirken Bosna'nın sesi hiç duyulmadı. Onun katılımı olmadan kararlar alındı. Tabii ki bunun sonucunda da Boşnak halkının tepkisini çekti. Osmanlı'ya ve Avusturya'ya karşı ayaklanan Bosna halkı büyük protestolar yaptı. “*Bosna onların vatani değil! Padişah İstanbul'u versin Bosna'yı veremez!*” sloganlardan birkaçıydı. 28 Temmuz 1878 yılında vali ve onun yardımcısı istifa etti ve 415 yıllık Osmanlı yönetimi Bosna'da

³⁷ Spahić, a.g.e., s. 580-581.

³⁸ Toprak sahipleri ve köylüler müslüman, köleler Hristiyanlardı. Hristiyanlar topraklar için ödeme yapmak zorundaydılar. Onlarda çalıştıkları toprağın onların olması gerektiğini düşünerek seslerini yükselttiler.

³⁹ Bkz: Mustafa Imamović, **BiH u vrijeme Austrougarske Vladavine [Avusturya-Macaristan Döneminde Bosna ve Hersek]**, Press Cenatr, Sarajevo, s. 18; Duraković, a.g.e., s. 66.

⁴⁰ Duraković, a.g.e., s. 59.

sona erdi. Bütün bunlara tepkisini Avusturya, askeri güçle iyi hazırlanmış bir kuşatma ile gösterdi. Bu planı ancak bir ay gibi bir zamandan sonra gerçekleştirebilmişlerdir. 76 muharebe, 300 000 asker ve subayla, 100 000 Boşnak askerine karşı. Çünkü Hristiyanlar ufak bir sayı haricinde bu çatışmalara katılmamışlardı.⁴¹

Bosna topraklarına Avusturya-Macaristan'ın gelişinden 30 yıl sonra, imzalanan bütün uluslararası antlaşmaları bozularak, Bosna, antlaşmalara göre 07 Ekim 1908 tarihine kadar Sultanın kontrolü altında kalsa da, Avusturya-Macaristan'ın sınırlarına çok daha erken dahil edildi.⁴²

1.3.2. Avusturya'nın Son Kuşatması

Bosna'nın Avusturya tarafından kontrol altına alınması Boşnakların hayatlarını da kültürel, medeni, siyasi ve dini manada çok değiştirdi. Uzun yıllar Osmanlı vasıtasıyla İslam dünyası ile güçlü bağları olan Bosna, bu bağları birden bire kaybetti sanki. 4,5 yüzyıldır Osmanlı'dan dolayı süren kültür medeniyeti, Bosna topraklarındaki son hukuki devlet olan Avusturyalıların gelişiyile birlikte siyasi ve dini ortam yerini Hristiyan kültürün sardığı bir ortama bıraktı.

Bosna'nın politik, kültürel ve dini ilişkilerini tam anlamıyla Osmanlı'dan ayırmak için Avusturya özel bir sistem oluşturmayı başardı. Böylece Osmanlı'dan ve halifelikten ve halifeden Bosna'yı ayırmış olacaktı. İslam Birliği, başında Reîsü'l-Ulemâsıyla 1882 yılında özel yapı ve hiyerarşi ortaya koymaktadır. Vakıflarsa devletin sıkı kontrolü altına konuldu. Bunun yanında mektepleri kapatıldı. Kulin Ban'dan bu yana Boşnakların dili olan, Boşnakça dili kaldırılıp Srpça-Hrvatça onun yerine getirilir. Daha sonra Boşnaklara kendi enstitülerini yapma hakkı verecektir, ta ki SHS (Sırp, Hırvat ve Slovenlerin devleti)'de tekrar geri alınıncaya kadar.⁴³

Ulemanın organize ettiği direnişte eğitimli müslüman devlet adamları, askerler, yöneticiler, polis ve entellektüellerin çoğunu kaybeden Bosna içine kapandı. Önceleri çok trajik bir şekilde politik, kamusal hayatı tamamen protesto eden Boşnaklar gelenekçiliğe yatkındılar ve özellikle eğitimle ilgili olan reformları kabul etmiyorlardı. Asimile

⁴¹ Ibrahim Tepić, **Upornost Bošnjaka za Autonoman Položaj u Okviru Osmanskog Carstva [Osmanlı İmparatorluğunun Zamanında Boşnakların Atonomiye Direnişi]**, Press Centar, Sarajevo, 1995, s. 22-30.

⁴² Spahić, a.g.e., s. 591.

⁴³ Spahić, a.g.e., s. 617, 623.

olmalarından korkarak çocukları okullara göndermeyi bıraktılar.⁴⁴ Kadını sosyal hayattan çekip aldılar. Avusturya-Macaristan döneminde Boşnak kadınlar feraceli ve yar takarak dolaşıyorlardı. Bu kıyafetlerle dini bayan okulları haricinde bir okulda okuyamaz ya da bir fabrikada çalışamazdı. Üç alfabede yazan: Arap, Latin ve Kiril ve dahi dört dilde konuşuyorken; Arapça, Türkçe, Farsça, Boşnakça. O zaman okuma yazma alanında Avrupa'nın en kötü milleti Boşnaklar oldular. Aynı şekilde işgalin bir sonucu olarak Boşnaklar Osmanlı'nın hala yönetiminde olduğu Sancak'a, Makedonya'ya Türkiye'ye bitmek bilmeyen göçler başladı.⁴⁵

XX. yüzyılın başlarında Karadağ'da büyük bir katliam yapıldı, 500-800 müslüman öldürüldü ve bunun hemen akabinde zorla Hristiyan yapma çalışmaları başladı. Bu sebeptendir ki bazı müftüler bu gibi durumlarda gerçekten olmasa da Hristiyanlığı kabul etmenin ve hemen ilk fırsatta İslam'a geri dönmeyi uygun olacağına dair fetva verdi. Sadece Gusinje şehrinde, Rahip Đorđe Šekularac 12 000 müslümanı hristiyanlaştırmıştır.⁴⁶

1.3.3. Yugoslavya Kırallığında Bosna (1918-1941)

İlhak Sırbistan'da büyük karışıklıklar yarattı. Bu şekilde Avusturya, Balkanlar'daki yerini sağlamlaştırdığını düşünüyordu. Ve bu şekilde büyük Sırp devleti hedefinin gerçekleşmesini de imkansız kılıyordu.⁴⁷ 28 Haziran 1914 tarihinde, Sırp terörist Gavrilo Princip, Avusturya-Macaristan tahtı varisi Ferdinand'a suikast yapar. Avusturya Sırbistan'a Ultimatom verir. Ultimatomun gereklerinin yapılmaması sonucu da Birinci Dünya Savaşı başladı.⁴⁸ 1918'de biten savaştan Avusturya kaybeden taraf olarak çıkar.

Bu Slaven milletlerin kendi devletini kurması için ideal bir imkandı. Bu devlet Avusturya'nın kancalarından kurtulan Slaven milletlerin devleti olacaktı. Avusturya'nın düşüşünden hemen önce; Sırlar, Hırvatlar ve Slovenler 1917 yılında Slovenlerin

⁴⁴ Sarajevo'da açılan lisede 1879 yılında 42 öğrenciden biri Boşnaktır. Mostar'da 1893'de 65'ten sadece 8 Boşnaktır. 1900 yılına kadar Boşnaklar fakültelerde bilinmiyordu. Bak: Spahić, a.g.e., s. 624 .

⁴⁵ Spahić, a.g.e., s. 618.

⁴⁶ Ahmed b. Veli ve Husejn Omerspahić, **Cumhûriyyetu'l-Bosna ve'l-Hersek Kalbu Ūrubâ el-İslâmî**, Dârul-Erdi li'n-Neşri ve'l-Hidematî'l-İlâmiyye, Riyad, 1993, s. 68.

⁴⁷ Sırbistan çoktan *Büyük Sırbistan* kurma hayalleri ve planları içindeydi. 1844'te kurulan grubun başkanı Ilija Gračanin, planları 'NAČERTANIJE' olarak yazıya döktü. 1906 yılına kadar saklı tutulan planlar Belgrat'taki DELO dergisinde yayımlandı. *Büyük Sırbistan*'a birçok devlet dahil olmalıydı; bunlardan biri de Bosna'ydı. Bu hedefi Sırbistan her halukarda gerçekleştirmek istemektedir. Bkz: Durkaović, a.g.e., s. 137-138 .

⁴⁸ Sırbistan ve Avusturya'nın arasındaki bu savaşta 250 000-300 000 kadar Boşnak öldü.

Yugoslavya altında toplanmasını istemiş⁴⁹, ama Avusturya-Macaristan'la bağlantıda kalmalarını da istemekteydi. Ancak imparatorluğun düşüşünden hemen sonra fikirlerini değiştirdiler ve bağımsız devlet olmak istediler.⁵⁰

Bosna bu fikirlere savaşların bitmesi, barış ve demokrasi içinde yaşama umudu ile katıldı. Bu devlete Sloven milletlerinden oluşan 6 devlet katıldı (Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Bosna, Karadağ, Makedonya). Devletin resmi ismi: Kraljevina Jugoslavija SHS (Yugoslavya Krallığı, Sırp, Hırvat ve Sloven).⁵¹ Baştaki kral Sırp'tı. Ardından 80 üyeden oluşan bir parlamento kuruldu. Bunun 18'i Bosna'dandı. Bunlardan da sadece iki kişi Müslümandı. Burada anmadan geçemeyeceğimiz bir diğer konu, Sırbistan'ın Bosna'yı krallık kurulmadan önce de kendine bağlamaya çalışmış olmasıydı. Bu şekilde Bosna ayrıca değil, Sırbistan'ın bir parçası olarak Krallığa katılacaktı; ama Bosna buna izin vermedi. Kendi kimliği olduğunu gösterdi.⁵²

Aslında Sırbistan eşitlik ve herşeyin en iyisini söz vermiş olsa da, Bosna yine kandırıldı. Daha ilk günden Bosna'ya çok büyük bir baskı yapılmaya başlandı.⁵³

1.3.4. Bağımsız Hırvatistan Devleti İçindeki Bosna ve Hersek (1941-1945)

01.09.1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'ya saldırması üzerine II. Dünya Savaşı başladı ve Avrupa'da, özellikle Yugoslavya'da çok büyük değişiklikler yaptı. Dünyayı ele geçirme planları yapan Hitler, Yugoslavya'nın Almanya ile itifak yapmayı kabul etmemesi üzerine Sırbistan'a saldırıya geçti. Çünkü yönetim o dönemde Sırbistan'daydı. 6 gün sonra Sırp savunması kırıldı. Hırvatlar da Almanlar'a yardıma geldiler. Bunun üzerine Almanlar'dan kendi devletlerini yardım etmelerine karşılık istediler. Bu devletin sınırları içinde şu andaki Bosna da yer almaktaydı. Bu, Bosna hakkında ona sorulmadan alınan ne ilk ne de son karardı.⁵⁴

⁴⁹ Jugoslavija kelimesi, "Jug" ve "Slav" kelimelerinde türemiştir. Güney manasına gelen Jug, güneyde yerleşmiş ırkları Slav olan milletlerin kullandığı bir isimdir.

⁵⁰ Ibrahim Karabegović, **Položaj BiH Bošnjaka u Jugoslaviji Između 1918-1945**, Press Centar RBiH, Sarajevo, 1995, s. 29, Durkaović, s. 97.

⁵¹ 1929'da ismi; 'Kraljevina Jugoslavija' Yugoslavya krallığı olarak değişmiştir.

⁵² Büyük Sırbistan'ın oluşması için yapılan teşebbüslerden biriydi bu. Bu teşebbüslerin sonu gelmedi.

⁵³ Daha fazla bilgi için bkz: Karabegović, a.g.e., s. 33; Muhammed Hadžijahić, **Porijeklo Bosanskih Muslimana [Bosnalı Müslümanların Kökleri]**, Muslimanska Biblioteka, Sarajevo, 1990, s. 101-105, Išek, a.g.e., s. 12.

⁵⁴ Kamberović, a.g.e., s. 11.

Büyük Hırvatistan devletinin kurulmasının hemen arkasından, İtalya ve Almanya; Bosna'yı paylaşmaya başladı: Kuzey bölümü Almanya'ya, güneyi ise İtalya'ya doğal zenginliklerinin kullanılması amacıyla verildi. Müslümanlar'ın katılımları ve hakları büyük Hırvatistan devletinde asgari seviyeye indirildi.⁵⁵ Hatta o kadar ileri gittilerki Reîsü'l-Ulemâ'ya Belgeler'de Bosna adının geçmemesi emredildi. Var olan tek gerçek devlet Hırvatistan'dı ve Boşnaklar aslında İslam'ı kabul etmiş Hırvatlardı, denildi.⁵⁶

Kendine "Ustaša" diyen Hırvatlar'ın asıl amacı ülkeyi Hırvat olmayanlardan yani Sırlardan ve Boşnaklardan temizlemektir. Bunu gerçekleştirmek için de bir çok kirli yöntem kullandılar.⁵⁷

Bir taraftan Sırlar da askeri bir güç oluşturup kendilerine "Çetnik" diye isim verdiler. Sırp akademisi komisyonu ve politikacıların planlarını gerçekleştirmeyi amaç edinmişlerdi. Bu hedef: Ülkeyi Sırp olmayanlardan temizlemektir. Suçlular cezalandırılmalı, diğerleri ise kendi ülkelerine geri dönmeliydiler; Hırvatlar Hırvatistan'a, Müslümanlar da ya Türkiye'ye ya da Arnavutluk'a.⁵⁸

Almanya, İtalya, Çetnik ve Ustaša'dan sonra Yugoslavya'da Tito'nun kurduğu Partizan askerleri oluştu. Bunların hedefi ise kimin hangi milletten olduğuna bakmaksızın; Slovenleri, diğer milletleri bir bayrak altında toplamaktı. Farksız bir devlet kurma fikri ile ortaya çıkan bu hareket, halkların birbirlerine üstünlükleri olmaması ilkesine dayanmaktaydı. Tito'ya göre Müslümanlar da, Sırp ve Hırvatlar kadar değerliydi.⁵⁹

Bosnalılar, Almanya'nın mağlubiyeti ardından en iyi fikrin Tito'nun devletine katılmak olduğunu düşündüler. O dönemde karşılıklarına çıkan bütün seçeneklerden ehveni şer olarak bunu gördüler. 25.11.1943 tarihinde özgürlük komisyonu oluşturuldu ve Bosna ve Hersek devleti kuruldu. Kuruluşunun üstünden dört gün geçtikten sonra da altı ülkeden oluşan Federal Yugoslavya'ya katılmaya karar verdi.

⁵⁵ Dışişleri Bakanlığı'nda çalışan 51 kişiden 49'u Hırvat, 2'si Müslümandı. Maliye Bakanlığı'nda çalışan 211 kişiden 208'i Hırvat, 3'ü Müslümandı. Bu dönemde Boşnaklar üstünde 3 soykırım yapılmıştı. Bkz: Kamberović, a.g.e., 29.

⁵⁶ Kamberović, a.g.e., s. 37 .

⁵⁷ Hile olarak Sırların öldürdükleri yerlerde fes takar, Müslüman kıyafetleri giyerler, birbirlerini Müslüman isimleriyle çağırırdılar. Sırlara kendilerini Müslüman göstererek Sırların Müslümanlara saldırmasını sağlamış olurdular. Bu şekilde hedeflerinin olmasını sağlıyorlardı. Böylece Müslümanlar tehlikeyi farkettilerinde ya Hırvatistan'a ya da Türkiye'ye kaçacaklardı; onlar da Müslümanları halletmiş olacaktı.

⁵⁸ Spahić, a.g.e., s. 652 .

⁵⁹ Duraković, a.g.e., s. 154.

1.3.5. Sosyal Federal Yugoslavya Devletinde Bosna Ve Hersek (1945-1992)

Tito birlik, beraberlik ve eşitlik sözü vermesine rağmen bu sözü çabuk unuttu. Bosna bir kere daha aldatılmıştı. Tito bir ateist olarak tüm dinlere karşıydı, özellikle de İslam'a. Müslümanlar bir çok zorluk, zulüm, gasp, haksız tutuklamalar ve çeşitli yıkımlarla, cami yıkımlarıyla karşı karşıya kaldılar.

İslâmî eğitim, pratik veya herhangi bir dini rituel camilerde ya da evlerde kesinlikle yasaktı.⁶⁰ Bunlardan herhangi birini yapan biri görülürse cezalandırılıp hapse atılırdı. Vakıfların hepsi kapatılmış ya da el koyulmuştu. Medreseler ve İslâmî eğitim verilen kurumlar, reklam amaçlı bırakılan bir tanesi haricinde kapatılmıştı. Özel okullar yoktu, bütün okullar devletindi ve devlet okullarında Marksist ve ateist ideolojiler anlatılmaktaydı.⁶¹

Onbinlerce müslüman hapsilere atılmış, yüzlercesi de öldürülmüştü. Zulüm edilecek kişiler planlı olarak, korkutma amaçlı, müslümanların saygı duydukları insanlar arasından, alimler ya da politikacılardan seçilirdi. Buna şu kişileri örnek verebiliriz:

Muharem Begović, Goražde'li müslüman ulemanın lideri; üzerlerinde resim olan mezarları yıkma gerekçesi ile 5 sene hapiste kaldı.

13 kişiden oluşan eğitimli grup içlerinde Alija İzetbegović de vardı, yakalanıp hapsedildiler ve toplam 97 yıl hapse mahkum edildiler. Kişi başına düşen hapis cezası 2-15 yıl idi. Hapsediliş sebebi Kosova'nın ayrılması, özgür olması fikriydi.

Neredeyse 25 yıl sonra, 1971'de Müslümanların yılmayan çabaları ve Müslüman ülkelerin destekleriyle Yugoslavya, Müslümanları tanıma kararı aldı. Bir millet olarak onları kabul etti. Böylece Bosna ve Hersek Yugoslavya'daki 6. milliyet olmuş oldu. Bundan sonra Müslümanların üzerlerindeki yük hafifledi ve İslâmî eğitim alacakları kurumlar açabilir ve aktiviteler yapabilir hale geldiler.⁶²

⁶⁰ Saklanarak namaz kılar, kurban keser ve çocuklarını sünnet ederlerdi.

⁶¹ Ali b. Veli, a.g.e., s. 51.

⁶² Ali b. Veli, a.g.e., s. 51.

Bu durum İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1990 yılına kadar sürdü, sonrasında Sosyalizm yıkıldı.⁶³

1.3.6. Yugoslavya'nın Çöküşünden Sonra Bosna

Yugoslavya'nın çöküşü ateist fikirlerin sona ermesine ve büyük ekonomik ve sosyal sorunlara bağlanmaktadır. Her millet (Arnavutlar, Hırvatlar, Makedonlar, Boşnaklar, Sırlar ve Slovenler) kendi ülkesine dönüp, kendi askeri ve yasal düzenlemelerini yapmıştı.

İlk olarak Slovenya, Hırvatistan ve Makedonya ayrılmışlardı. Bosna'ya iki seçenek kaldı: Ya Sırların yönetimindeki, Müslümanların ikinci sınıf vatandaş olacakları, parçalanmış Yugoslavya'da kalabilir; ya da Hırvatistan, Sloveniya ve Makedonya gibi bağımsız olabilirdi. Batı tarafından desteklendikten sonra, daha doğrusu bunun için ortamı hazırladıktan sonra, Bosna ayrılmak için karar verdi. Ama bu sefer de Bosna kandırılmış, aldatılmış oldu.

Bosna'nın bu kararını Sırp nüfus kabul etmedi. 01.03.1992'de bağımsızlık için yapılan referandumda, %64 evet dedi, diğerleri hayır olarak cevap verdi. Bu Sırp ordusunun Nisan ayında Bosna'ya saldırması için yeterli oldu. Onlar için Bosna çok önemli yerd. Sırbistan kaybedilecek şeylerin bilincindeydi.

Savaşta herkes acı çekti. Boşnaklar 10. defa soykırım yaşamış oldular. Hırvatistan ve Avrupa Sırbistan'a destek oldu. Bosna için, her tarafta sadece düşmanlar vardı. Üç yıl sonra, Müslümanlar sonunda güçlenmeye, Sırlar zayıflamaya başlayınca, Avrupa Sırbistan'ı kurtarmış; Bosna'nın, Boşnak, Sırp ve Hırvatlar'dan oluşan üç milliyetli bir ülke olmasını sağlamıştı. Savaşın sonucu: 200 000 kayıp ve Boşnak Devleti'nin kurulamaması oldu. Şu an Bosna ve Hersek, Sırlar, Boşnaklar ve Hırvatlar tarafından yönetiliyor ve iki parçaya ayrılmış durumda: Federasyon Bosna Hersek ve Sırp Cumhuriyeti.

Federasyon % 51 toprak sahibi oldu ve Sırp Cumhuriyeti % 49 oldu. Savaş bittikten sonra bugüne kadar gergin bir politik ortam vardır. Özellikle Boşnaklarla Sırlar, yani Federasyon Sırp Cumhuriyeti arasında. Birçok analist Sırların yeni bir savaş hazırlığı içinde olduğunu; vaktin ve şartların oluştuğu an bunu yapacaklarını söylemektedir. Boşnaklar'ın Bosna'nın ilk ve son Cumhurbaşkanı Alija İzetbegović oldu.

⁶³ Bkz: Spahić, a.g.e., s. 637.

İslam, savaştan sonra biraz daha yaşanır hale geldi. Sanki savaş uyuyan müslümanları uyandırdı. Her yıl yeni öğrenciler medrese (İHL benzeri) ve İlahiyat Fakültelerini bitirmektedir. Demokratik siyasete gelince o da mümkün oldu. Ayrıca, Vakıf mülkleri müslümanların ellerindedir. İlk okullarda ve liselerde din kültürü dersleri vardır. Bosna'nın İslam Birliği'dir cemaati, Balkanlar ve Avrupa'nın en büyük ve en iyi örgütlenmiş İslam Birliği'dir. Bununla beraber İslam alimlerinin sayısı da artmıştır.

Bosna'yı birkaç satırda anlatmaya çalıştık. Şimdi aşağı yukarı nasıl bir devletten bahsettiğimizi ve ne gibi dönemlerden geçtiğini biliyoruz. Bütün bunları bilmekle zannımca Komünizm çarkından geçen tüm bu alimleri ve bizim profesörümüzün neler yaşadığını kavrayabileceğiz.

2. JUSUF RAMIĆ'İN HAYATI, EĞİTİMİ VE HİZMETLERİ

2.1. DOĞUM YERİ: ŞEHER

Jusuf Ramić (Yusuf Ramiç), Tuzla'daki Kalesije (Kalesiye) yakınlarındaki Şeher (Şeher)'de, kısa süre önce vefat eden ablası Hane'den sonra, kardeşi İsmet'ten önce, 14 Eylül 1938 günü dünyaya gözlerini açan, Nesib ve Mejre (Meyre)'nin oğludur. Jusuf'un ailesi tarımla uğraşıyordu. İkinci Dünya Savaşı sırasında topraklarından kovulmaları üzerine Tuzla'ya yerleştiler. Savaş bitinceye kadar burada yaşadktan sonra yasalara göre doğum yerlerine geri dönmeleri gerekti. Şeher'e geri döndüklerinde yıkıntılar buldular. Hayatlarına sıfırdan tekrar başladılar. Yeni evlerini yapıncaya kadar bahçede eski evin yerine akasyadan yaptıkları toprak evde yaşadılar. Ramić'in deyimiyle Şeher'de en mutlu günlerini geçirmiş, ilkokula ve mektebe⁶⁴ burada gitmişti. O dönemde öğretmenlerin hepsi Sırbistan'dan gelirdi; çünkü Bosna ve Hersek'te öğretmen okulu yoktu. Bu Ramić'in başarısına engel olamadı; ilk öğretimi okulunun en iyilerinden biri olarak bitirdi.

Şeher küçük ve renkli bir yerdi, daha önceleri altı kilometre uzak olduğu Kalesija belediyesi sınırları içindeydi. Eskiden Şeher'in, Jadar (Yadar) vadisindeki 'Nova Kasaba' isimli kasaba gibi büyük bir kasaba olması bekleniyordu. Ne yazık ki bu kasabanın öngörülen kaderi tüm önkoşullar yerine gelmiş olmasına rağmen gerçekleşemedi. Şeher

⁶⁴ Mekteb: O zamanlar temel İslâmî bilginin alındığı yerdi; ilköğretim 4 yıl, lise ise 8 yıl sürmekteydi. Daha sonra bu sistem ilköğretim 8 yıl, lise 4 yıl olarak değiştirilmiştir. Şu anda Bosna'da ilk öğretim 9 yıl sürmektedir.

daha önce Federasyona aitken şimdi Sırp Republikası (Bosna ve Hersek sınırları içindeki Sırp özerk bölgesi) sınırları içinde kalmaktadır.

Şehir’de Türk-Osmanlı yönetimi tarafından cami ve bunun yanında ihtiyaç karşılayacak dükkan ve benzeri yapılar inşa edilmiştir. Cami 16. yüzyılda inşa edilmiş; bu yüzden sadece Şehir’in değil aynı zamanda Gornja Spreča⁶⁵’da da en eski camii özelliğini taşımaktadır. Tarihî kaynaklarda Ahmed Bey Camii, Vacetina (Vatsetina) ve Šeherdžik (Şehercik) isimleriyle de anılmaktadır. Caminin yanı sıra mektep ve ibtidaî mektebi de Birinci Dünya Savaşı’na kadar görevini yerine getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nda yıkıma uğramasa da, İkinci Dünya Savaşı esnasında partizanlar⁶⁶ tarafından soyulmuştur. Savaş sonrasında yenilenen caminin ahşap minaresi taş minareyle değiştirilmiştir.

Bosna (1992-1994) saldırısının başlangıcında mayınlanmıştı. Ondan geriye sadece taş minaresinin zemin kısmı kalmış ve bir ibret vesikası ve uyarı olarak korunmuştur. Eski yıkılmış caminin yakınlarında şadırvanlı, Bosna saldırısı şehitleri için anıtı da olan yeni bir cami yapılmıştır. Şehitlerin isimleri arasında tanıdık bir isim de bulunmaktadır; o da cesedi dahi henüz bulunmamış olan Jusuf’un kardeşi Ismet Ramić’tir.

Şehir, Osmanlı döneminde, İbrahim Halife gibi âlimlerin ve ilim adamlarının yetiştiği bir yerdir. 1600 yılı nüfus sayımına göre İbrahim Halife, Gornja Spreča’nın en eski alimi sayılır. Aynı zamanda da Ahmed Bey Camii imamıydı. Hemen onun ardından Ahmed Bey camii müezzini, Osman Halifa gelir. Bu iki âlim, Gornja Spreča’da İslâmî ilimlerin temellerini atmışlardır.

Bu ikisinin yanında Ahmed Efendi Dubničanin ve onun oğlu Muhammed Mehmed Efendi bu yörenin büyük alimlerindedir. İkisi de büyük alimlerdi. Sarajevo (Saraybosna)’da Gazi Hüsrev Bey medresesi’nde öğretmenlik yapmışlardır. Ahmed Efendi’nin, Gazi Hüsrev Bey Medresesi’ne vakfettiği ve daha sonra kütüphaneye konulan; mantık, felsefe, Arap dili, fıkıh usulü, miras hukuku, şer’i hukuktan çözümler, hadis, tefsir, matematik konulu 99’a yakın elyazması bulunmaktadır. Yazılarının çoğu Arapça’dır.

⁶⁵ Spreča, orta Bosna’da, uzunluğu 137.5 km olan bir nehirdir. Papraća’ dan doğmaktadır, Šekovići belediyesinden başlayarak, Kalesija, Živinice, Lukavac, Petrovo, Gračanica, Dobož Istok i Dobož şehirlerini geçerek yoluna devam etmektedir. Gornja Spreča ifadesi; Şehir ve Kalesija, Živinice’yi birlikte ifade etmektedir.

⁶⁶ Yugoslavya partizanları yada sadece partizanlar, Balkanlar’da İkinci Dünya Savaşı’nda, mihver devletlere (Almanya, İtalya, Japonya) karşı en güçlü direnişi gösteren topluluktur. Komünist Parti ve başkanları Tito ile inançlara, özellikle İslam’a karşıydılar.

Şehir'in son olarak gurur duyabileceği âlim XX. yüzyılın sonlarında ve XXI. yüzyılın başında etkisini gösteren, Arap dilini çok iyi bilen, Tefsir ve Kur'an bilimlerini çok iyi bilen, bu yörede en prestijli el-Ezher Üniversitesi'nde eğitim almış Boşnak Entelektüelleri Kongresi Kurulu'nun üyesi olan bu kişi, bu çalışmanın da konusu olan Prof. Dr. Jusuf Ramić'tir.

2.2. SARAJEVO: ORTA ÖĞRETİM

İlk temellerini mektep ve ilk öğretimle sağlıklı bir şekilde atmasının üzerine, 1950 yılında Jusuf Ramić, 8 yıllık orta öğretim kurumu Gazi Hüsrev Bey Medresesi'ne yazılmış onu da mükemmel dereceyle bitirmiştir.

Okul yatılı tipteydi. Yeni ortam, yeni çevre ve yeni toplum, yeni problemler ve yeni tecrübeler getirmişti. Medresenin büyük sınıflarındaki öğrencilerinin Ramazan'da pratik olarak çalışma sorumlulukları vardı. Pratik çalışmanın başarılı olması için, derste öğrencileri cemaat olarak düşünüp hutbeleri yazıp tercüme etmeleri gerekmekteydi. Ramić'in böyle bir hutbesi *VIS Glasnik* gazetesinde; *Hutba o Ljubavi Prema Islamu (İslam Sevgisi Hakkında Hutbe)* ismiyle yayınlanmıştır. Aynı zamanda bu Ramić'in ilk yayınlanan eseri olmuştur.⁶⁷

Ramazan'da gittiği cemaatlerde çok sevilen Ramić'in çalışmalarından öğretmenleri de çok memnundu, cemat de onu övmekteydiler. Bunun en açık delili *Glasnik*'te yayınlanan raporlardı.⁶⁸

Medresede Ramić'e en çok etki eden öğretmenleri ise şunlardır: Sulejman Efendi Kemura, İbrahim Imširović, Ahmed Tuzlić, Mehmed Merzić, Hasan Hasanefendić, Asim Sirćo ve eğitimci İbrahim Efendi Vrebac.

Lise bitirme sınavının, o zamanki ifadeyle olgunluk sınavının ardından, bu medreseden 5 öğrenci, eğitimlerini Kahire'deki prestijli el-Ezher Üniversitesi'nde devam ettireceklerdi. Ama o dönemin yönetimi askerlik görevleri tamamlanmaksızın bunun yapılmasına izin vermemekteydi. Aralarında Ramić'in de bulunduğu dönemin öğrencileri, iki sene gecikmeyle gidebilecekler diye düşündüler; ama hala problemler olmaktaydı.

⁶⁷ Bkz: “*Hutba o Ljubavi Prema Islamu*”, (*İslam Sevgisi Hakkında Hutbe*) *VIS* (Glasnik vrhovnog islamskog starješinstva/Yüksek İslam Büyükleri Bülteni) u FNRJ (Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti), nr. 10-12 (Sarajevo, Oktobar-December 1957.), s. 399-401.

⁶⁸ Bkz: Rad Učenika GHM Na Terenu Za Vrijeme Ramazani-şerifa (Ramazan Ayında Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nin Öğrencilerinin Çalışmaları), *Glasnik VIS-a*, nr. 7-9 Sarajevo, Juli-Septembar (Temmuz-Eylül) 1957, s. 344.

Durumun farkına varan Ramić vakit kaybetmemek için Ljubljana'daki hukuk fakültesine yazıldı ve birinci sınıfın tüm sınavlarını geçti. Ordan Belgrat'taki hukuk fakültesine geçen Ramić, böylece eğitiminin ilk basamağını bitirmiş oldu. 1962 yılı son baharında Kahire'ye gitmeyi başarabilen Ramić, diğerleriyle birlikte el-Ezher Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi'ne yazıldı.

2.3. TEFSİR'E İLGİSİ VE ARAP DİLİ EĞİTİMİ

Ramić daha medrese günlerinde tefsir ilmiyle yakından alakadardı. Onun bu ilgisinin asıl sebebi, tefsir dersi öğretmeninin bu alana yaklaşımıydı. Beyzâvî'nin tefsirinden bölümleri bu hocasında okumuştur. Tabii ki bu okumalarda bir çok problem oluşmaktaydı. Bilindiği üzere Arapça'da sesli harfler hareketlerle ifade edilmekteydi ve Arapça metinlerde bu yazılmamaktaydı. Bu nedenle Arapça metinleri sadece okuduğunu anlayabilenler okuyabiliyordu. Bütün bu sebeplerden dolayı Ramić el-Ezher'de Arap dili bölümüne yazıldı ki, bu dilde ustalaşarak biz müslümanlar için çok büyük önem arz eden Kur'an'ın açıklaması demek olan tefsir ilmi ile uğraşabilsin.

Fakültede Arapça lisans programında, Arap Dili ve Edebiyatı bölümünde her şey Arap dili üzerineydi, hatta tefsir ilmi bile. Bu arada Ramić fakültedeki Arapça derslerinin yanında tefsire olan sevgisinden dolayı tefsir derslerini Usûlü'd-din (İlahiyat) bölümünde dinlemekteydi. Diğer arkadaşlarıyla beraber Ramić, okulunun nimetlerinden yararlanıyor, İslam aleminin önde gelen alimlerinden eğitim alıyordu.

2.4. RAMİĆ'İN HOCALARI

Ramić'in hocaları Mısır'ın o döneminin en önemli kişileriydiler. Onlardan bazıları:

Profesör Abdülmün'im Hafaca, Ramić'in doktora tezini hazırlarken danışmanıydı. Olağan üstü bir kişiliği olan Hafaca, ayrıca Arap dili ve edebiyatı ve tefsir alanlarında uzmandı. Hafaca Kur'an'ın tefsirini yapmış, Ahmed Smajlović de onun bu eseri üzerine şerh yazmıştır.⁶⁹

Profesör Abdü's-Semi' Şabane, Ramić'in lisans ve lisans üstü eğitimi sırasında öğretmeni olmuştu. Bu profesörün Arapça grameri derslerini dinlemişti. Profesör Abdü's-Semi' Şabane uzun bir ömrün sonunda 2011 yılında vefat etti. El-Ezher Üniversitesi'nin

⁶⁹ Bkz: "Časopis Islamska misao" (İslam Düşüncesi Dergisi) III/1981, 32.10.10-13 s.

rektör yardımcısı, İslam İşleri Yüksek Konseyi üyesi olmuştu. Yeni Kahire'deki *Râbia'tu'l-Adeviyye* camii bahçesine gömülmüştür. Arkasında bir sürü eser bırakmış olan Şabane'nin Kahire'de birkaç kez basılmış olan '*Dirâsât Tatbîkiyye fi'n-Nahvi ve's-Sarf*' kitabı bahsedilmeye değerdir.

Profesör Muhammed Kâmil el-Fikî, (lisans ve lisans üstü programında) devamı, gelişimi ve edebiyata etkisi, '*Dîvânu-l-İnşâ*' [*Uluslararası Yazışmalar Birimi*] konulu makalesi için kaynak oluşturdu.

Profesör Muhamed Nayil, stilistik profesörü, edebiyat ve edebî eleştiri derslerini lisans ve lisans üstü eğitiminde dinlediği öğretmeniydi. Dünyada ve Mısır'da tanınan profesör kendi alanında da iyilerdendi. Suudi Arabistan'da ve Libya'da da misafir öğretmenlik yaptı. Doğu Almanya'da Carl Brockelman'ın doğumunun 100. yılı dolayısıyla organize edilen akademik toplantının katılımcılarından. İhvânü'l-Müslimîn teşkilatının bir üyesi olduğu için bir süre hapiste de kalmıştı. 100 yaşında Kahire'de vefat etti.

Profesör Abdu's-Selâm Serhân, Arap dili ve edebiyatı profesörüdür. Ramić doktora tezini sunduğunda bu profesör komisyondaydı.

Tefsir alanında, Ramić en fazla er-Râcihî ve onun '*el-Menhecü'l-Hadîs Fî Tefsîri Ahzeni'l-Hadîs*' adlı eserinden yararlanmışır. *Ashâbü'l-Kehf* hakkında (Kehf Sûresi) Ramić, *Tefsir Tumaçenje i Razumijevanje Kur'ana* [*Tefsir Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama*] adlı eserinde, adı geçen kitaptan birçok alıntı yapmaktadır.

2.5. LİSANSÜSTÜ EĞİTİM

Lisans eğitimini başarıyla tamamlaması üzerine Ramić, Arap Dili ve Edebiyatı bölümünde lisans üstü ve doktora programlarını da bitirir. Yüksek lisans tezi klasik edebiyat alanındadır. *El-Harîrî ve Onun Makâmâtı*⁷⁰ konulu yüksek lisans tezi yapar. Arapça makâmat gelişimini takib ederken Ramić, modern edebiyata kadar gelir ve doktora tezi için; '*El-Muveylîhî Ailesi ve Arap Edebiyatı Üzerindeki Etkisi*' konusunu alır.

Yüksek lisansı sırasında iki yıl boyunca, yüksek lisans ve doktora tezini yazmadan önce en az dört çalışma yapması gerekmekteydi. Bu yüzden Ramić aşağıdaki çalışmaları yapmıştır:

⁷⁰ Makâma: Özel edebi bir çeşit. Aslında bu kısa hikayelerdir.

Dîvânü'l-İnşâ [Uluslararası Yazışmalar Birimi].

Fennü'l-Makâmât fi'l-Edebi'l-Arabî [Arap Edebiyatında Sözlü Anlatım].

Lâmiyetu'l-Arab [Arap Şiiri].

Nakdu'l-Edeb [Edebzat Eleştirisi].

Eserlerin geneli 60-120 sayfalıktır. Sarajevo'daki Gazi Hüsrev Bey kütüphanesi'nde ve yazarın şahsî kütüphanesinde bulunmaktadır.

2.6. MEMLEKETE DÖNÜŞ

Jusuf Ramić, eğitimini bitirmeden de âlimler ve cemaat tarafından Bosna'da tanınan bir şahıstı. Medresede iken yaptığı çalışmalar dışında, Čajniče'de il müftüsü olarak da çalışmaktaydı. Aynı zamanda el-Ezher'de öğrenciliği süresince bazı dergi ve gazetelere muhabir olarak yazılar göndermişti. Böylece Jusuf'un okulu bitirip vatana dönmesi cemaatlerde olduğu gibi İslam Birliği'nde de sabırsızlıkla beklenmekteydi.

Jusuf Ramić okullarını bitirir bitirmez çalışmaya başladı. İslam Birliği-Riyaseti'nde⁷¹ ve Gazi Hüsrev Bey enstitülerinde görev aldı. Kuruluşundan itibaren İslam Bilimleri Fakültesi'nde görev alırken aynı zamanda Sarajevo Üniversitesi'nde de misafir öğretim üyesi olarak görev almış, bir çok farklı gazete ve dergilere akademik yazılar ve kitaplar yazmıştı. Bazı yayın organlarında editörlük yapmıştı. Onun çalışmaları başka dillere çevrilmiş ve kendisi de tercümanlık işini yapmıştır. Bir çok alana dair diğer dillere de tercüme edilmiş eserler yazmıştır: Arap dili ve edebiyatı, tefsir, Kur'an ilimleri, kültürler tarihi, İslam alimlerinin biyografileri vs. Onun eserlerinden öğretmen, öğrenci ve avam olmak üzere herkes yararlanmaktadır. Birçok defa başka alimlerin kitaplarında Ramić'in kitapları kaynak olarak gösterilmiştir. Radyo ve televizyonda da bir çok defa misafir olmuştur. Özel, elektronik ve yazılı basına da röportaj vermiştir. Orta ve lise eğitiminde; din kültürü ve Arapça derslerinin müfredata konulmasında çok çabası olmuştur. Bir çok insanı hayırlı işler yapmak için harekete geçirmiş, önyak olmuştur. Başkalarının övdüğü, eleştirdiği ve hakkında polemikler yapılan bir kişi olmuştur. Onun görüşleri ve araştırmaları

⁷¹ Dini kurumlarının en yetkili olan İslam Birliği/Rijaset kurumu, Türkiye'de Diyanet kurumu ile kıyaslanabilir. Ancak, Rijaset herhangi bir şekilde devlete bağlı değildir; devlet ne düzenleme yapabilir ne de finanse edebilir.

bir çok eserde ve gazetelerde bulunabilir. Birçok sempozyuma ve ilmi toplantılara katılmış, bir çok da ödül almıştır.

Jusuf Ramić'in politikayla ilişkisine bakarsak, İkinci Dünya Savaşı'ndan, Bosna ve Hersek saldırısına kadar Ramić politikayla uğraşmadı. Bunun ardından da başında Haris Silajđić'in bulunduğu SBiH (Bosna ve Hersek İçin) partisine katılır. Bu partinin kurucularından biri ve aynı zamanda partinin yönetim kurulu üyesi olur.

Ramić'in katkıları çok geniş bir alanda olduğu için, bilgisine verdiği zekat da çok geniş bir alanı karşıladığı için, en açık, en güvenilir şekilde bu büyüğümüzün çalışma ve hizmetlerini anlatmaya çalıştım.

2.6.1. Ramić'in İslam Birliği'ndeki Rolü

Jusuf Ramić'in İslam Birliği'ndeki rolü de çok yönlüydü. İmamlık, kabine şefliği, Yüksek İslam Riyaseti üyeliği, Bosna, Hırvatistan ve Slovenya İslam Birliği meclis üyeliği, başkan yardımcılığı, savaş dönemi Bosna İslam Birliği Meşihatı geçici başkanlığı gibi önemli görevleri yerine getirdi.

Jusuf Ramić, el-Ezher'i bitirdikten hemen sonra İslam Birliği'nde çalışmaya başladı. 1974'te Bosna Reîsü'l-Ulemâ'sı 'Sulejman Kemura (Suleyman Kemura)'nın kabine başkanı olarak görevlendirildi. Bu görevi en güzel şekilde 1977'ye kadar yerine getirdi.

1985'e kadar Yüksek İslam Riyaseti üyeliği yapmıştır. 1981-1986 yıllarında Bosna, Hırvatistan ve Slovenya İslam Birliği meclis üyeliği ve başkan yardımcılığı yapmıştır.

Ramić savaş dönemi Bosna İslam Birliği Meşihat'ında geçici başkanlık yapmıştır. Başkan Sarajevo dışındaydı, şehrin üçlü kuşatma altında olduğu gözönünde bulundurulursa geri dönmesi mümkün olmamıştı. Bu yüzden zamanın Reîsü'l-Ulemâ'sı Jakub (Yakub) Selimovski, Meşihat'ın geçici yönetiminin oluşturulması kararını aldı ve bu kararı 10 Ağustos 1992 tarihinde yürürlüğe koydu. Bu görevin başına Jusuf Ramić getirildi. Göreve getirildiği günden istifasını 16 Aralık 1993'te verinceye kadar Meşihat görevini devamlı oturumlar esasına göre yapmaya devam etmiştir. Bu zor savaş döneminde İslam Birliği'nin olabildiğince çalışmalarına devam etmesini sağlamaya çalışmıştır.

İslam Birliği bu kısa ve sancılı süreçte Ramić'in başkanlığında zorluklara rağmen bir çok hayırlı iş yapmıştır. Buna birkaç örneği şöyle verebiliriz:

- Bir çok defa Bosna ve Hersek Devleti Silahlı Kuvvetlerine yardım, ana karargah ve diğer birliklere de destek olmuştur.

- Silahlı kuvvetlere destek olacak bir danışma oluşturuldu. Silahlı kuvvetlerin inanç ile ilgili ihtiyaçlarını karşılamak için imam görevlendirme ve müfredat desteği.

- *El-İnfâk* insanî yardım derneğinin kurulması.

- Hastane, yaralı ve askerî eczanelere ziyaret.

- Ders organizasyonları.

- İnanç konulu programların yayınlanması.

- Yıkılmış dînî yapıların resimlerinden oluşan sergiler düzenlemek.

- Preporod (Uyanış), Bistrije oko (Duru Göz), Sumejja (Sümeyye) gibi yayınların basılması.

Reîsü'l-Ulemâ olmak için iki defa adaylığını koydu: İlk defa 1991'de, ikinci kez 1998'de. 1991'de Ramić Karadağ İslam Birliği Riyaseti tarafından Reîsü'l-Ulemâ'lığa aday gösterildi. İlk turda kimse yeterli oy sayısını alamadı. İkinci turda Ramić'in adaylıktan vazgeçmesi üzerine seçimi Jakub Selimovski kazanmıştı.

2.6.2. Gazi Hüsrev Bey Kurumlarında Jusuf Ramić'in Rolü

Jusuf Ramić'in hayatını ve çalışmalarını anlatıp Gazi Hüsrev Bey enstitülerindeki rolünü anmadan geçmek olmaz.⁷² Gazi Hüsrev Bey enstitüleri vakıf, medrese ve kütüphaneden oluşmaktadır. Ramić, medrese ve kütüphanesinde çalışmıştır. Medrese'de Arapça öğretmeni olarak, kütüphanede ise müdür olarak görev yapmıştır.

Ramić Kahire'den döner dönmez, Reîsü'l-Ulemâ'nın kabine başkanı olarak çalışmaya başlamıştı. O dönemde de Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nde Arapça öğretmeni olarak çalışmaya başlamıştı. Arap dilini en iyi bilenlerden biri olduğu için bu görevi çok güzel bir şekilde 1977'ye kadar yapmaya devam etmiştir. 1977 yılında ise İlahiyat

⁷² Gazi Hüsrev Bey (1480-1541) Bosnada'ki en tanınmış ve en büyük vâkıftır. Sadece Sarajevo'daki vakıfları 202 yapıdır. En meşhur vakıfları Sarajevo'nun merkezindeki Camii, medrese, aşevi, kütüphanenin olduğu külliye'dir.

Fakültesi'nin açılmasıyla Arap Dili bölümünde profesyonel kadrolara ihtiyaç oldu. Bu yüzden Ramić ilahiyat fakültesine geçiş yaptı.

Fakültede çalışmasının yanında Ramić Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'⁷³nin müdürüydü. Çalışmaları sırasında kütüphanenin çalışması oldukça ilerledi. Ramić'in zamanında yapılan güzel aktivitelerden şunları özellikle zikredebiliriz:

Gazi Hüsrev Bey kütüphanesi'ndeki doğu dillerindeki el yazmaları kataloğunun basılması. Jusuf'un başkan seçilmesinden önce üç tane katalog daha basılmıştı. Bu üçünün basılmasında Kasim Dobrača ve Halid Hadžimulić'in emekleri geçmişti. Şu anda toplam 18 tane katalog basılmıştır. Çalışmalar hala devam etmekte ve yeni kataloglar beklenmektedir.

1982 yılında, Gazi Hüsrev Bey Vakfı ve onun enstitülerinin 450. yıldönümü vesilesiyle, iki gün süren bir sempozyum yapıldı. Riyaset'in düzenlediği bu programa toplumsal ve kültürel hayattan tanınmış kişiler katıldı. 1981-1986 yılları arasında bu görevi yapan Ramić, bu programda ülkemizin hazinesi olan kütüphanelerimiz hakkında değerli bir konuşma yaptı.

2.6.3. Sarajevo İslamî İlimleri Fakültesi'nde Hocalığı

Başlangıçta 'Teološki Fakultet' (İlahiyat fakültesi), daha sonra 'Fakultet Islamskih Nauka' kısaca FIN (İslam İlimleri Fakültesi), Bosna'da Müslümanların dinî ve kültürel yaşamının ana temellerinden biridir. Ramić hayatının ve çalışmalarının çoğunu bu kurumda geçirdi. Kuruluşundan, 1977'den bu güne kadar Ramić bu kurumda çalışmaktaydı. İslam İlimleri Fakültesi'nde çalışmasında, yeri ve ünvanı ne olursa olsun kaliteli ve fedakârca çalışmıştı. Bir çok seminer, bitirme tezi savunmasına katılmış; böylece bir çoğuna danışman olmuş; ya da komisyonda bulunmuş; hatta denilebilir ki onun üyesi olmadığı bir komisyonla kimse diploma tezini savunmamıştır. Kitaplarının da fakültede ders kitabı olarak kullanıldığını da söylemekte fayda vardır.

Fakültedeki görevine, müfredattaki ders sıralamasına uygun olacak şekilde, doçent olarak Arapça dili ve edebiyatı derslerine girerek başlamıştır. Fakültenin programına göre,

⁷³ Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, medrese gibi 1537'de kuruldu. Kütüphanede 50 000 kitap, dergi ve belge bulunmaktadır. Bu belgeler doğu dillerinde olduğu gibi Avrupa dillerinde olanlar da vardır. Bunların 7 500'ü el yazması külliyat nerdeyse farklı bilim ve (Türkçe, Arapça ve Farsça) edebiyat alanındaki 15 000 eser bulunmaktadır. El yazmalarının ilmî değerini göz önünde bulundurursak, bu kütüphane Avrupa'nın en değerli dördüncü ya da beşinci kütüphanesidir.

bu derslerin diğerk dünyevi bilimlerle aynı dal altında toplanmış olmasına rağmen, bunların bilinmesi ve araştırılması tamamen İslami ilimlerin bilinmesine bağlıdır. Arapça filoloji çalışmalarıyla en yakın alakadar alan; Kur'an'ın yorumlanması (tefsir) ve Peygamberin sözleri olan Hadislerin tercüme edilmesi vardır; bu da İlahiyat fakültesinin temellerindedir.

Fakültede beş sene çalışmanın üstüne, aşağı yukarı Husein Dozo⁷⁴ (Hüseyin Cozo)'nun vefatına da denk gelen bu dönemde, tefsir derslerini verilmiş görevi Ramić'e verilmiş ve böylece doçent olarak çalışmaya başlamıştır.

Bundan birkaç sene sonra, daha doğrusu 1989 yılında akademisyen Mehmed Begović'in teklifi üzerine, Ramić'in çalışmalarını yakından takip eden komisyon tarafından, onun Arap dili ve Edebiyatı bölümünde resmî profesör olmasına karar verilmiştir.

Bu süre içerisinde dekan yardımcısı seçilen Ramić, ardından 1990 yılında dekan olarak görev yapmaya başlar. Görev süresi olan iki seneyi doldurmuştur. Yönetimi esnasında, Milli Eğitim, Kültür ve Spor Bakanlığı, 05.12.1991 tarihinde bu yüksek eğitim kurumunu Sarajevo Üniversitesi şemsiyesi altına alarak üniversitenin bir parçası olarak kabul etmiştir.

Ramić, İslam İlimleri Fakültesi'nin resmi olarak üniversite kapsamına alınması ve tanınması için çok emek sarf etmiştir. Ayrıca, öğrencilerin durumunu da daha iyi hale getirmiştir. Böylece diğer fakültelerdeki öğrencilerin sahip olduğu tüm haklara onlar da sahip olacaktı. Bu fikir 1990 yılında Sarajevo Üniversitesi'nin Avrupa Üniversiteler Birliği'ne katılması üzerine ortaya çıktı. Ancak kendi sisteminde teoloji bölümü olmaması üniversitenin giriş kriterlerini karşılayamaması demek oluyordu. Müzakereler Bosna'da savaş başlamış olmasından dolayı uzadı. Bir süre sonra FIN, Sarajevo Üniversitesi'nin sonradan katılmış üyesi oldu; ama bu da tam olarak üyelik demek değildi. Bu konuyla alâkalı müzakereler hala devam etmektedir.

İslâmî İlimler Fakültesi'nde lisans üstü eğitim 1994 yılında başladı. Aynı sene Ramić Kur'an ve Kur'an ilimleri bölüm başkanı oldu. Bölüme dahil olan dersler: kıraat, tefsir ve Arap dili.

⁷⁴ Husejin Dozo, Bosna'nın 20. yüzyılda yaşamış en iyi müfessiri olarak kabul edilir. Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde, *Bosna ve Hersek'te Tefsir Çalışmaları ve Hüseyin Cozo Efendi Örneği* isimli yüksek lisans tezi, Boşnak öğrenci Hanifed Kajkuš tarafından 2012 yılında kaleme alınmıştır.

Yıl 2000'de, Jusuf Ramić FIN'in yönetiminde tekrar dekan olarak seçilmiştir. 2006 yılında ise Ramić, Profesör Emeritus⁷⁵ ünvanını almasına rağmen, FIN'de Arap dili ve edebiyatı derslerine girerek çalışmalarına devam etmektedir.

2.6.4. Felsefe Fakültesi, Şarkiyât Bölümü'nde Hocalığı

Sarajevo FIN'deki hizmeti haricinde Ramić, diğer fakültelerde de bilgisini kullanmaktaydı. 1997 yılında Felsefe Fakültesi Şarkiyat Bölümü'nde Arap dili alanında dersler vermesi için kendisine teklif gelmiştir. Bu derslerin ilk bölümünü Ramić Arapça stiliği konusunda yaptı. Tam burada, *Arapska Stilistika u Svjetlu Kur'ana i Hadisa Allahova Poslanika* [*Kur'an ve Peygamberin Hadisleri Işığında Arapça Stiliği*] isimli eserini oluşturdu. Bunun başarılı bir şekilde bitmesinin ardından *Arapska metrika (İlmu'l-'Arûd)* Ramić'in ders verdiği ikinci alan oldu. Ramić'in Felsefe Fakültesi'nin Şarkiyât Bölümü'nde verdiği derslerin üçüncü bölümü ise; *Kâfiye İlmi (İlmu'l-Kavâfi)* oldu.

Sarajevo Üniversitesi'nin Felsefe Fakültesi'nde çalışmasının ardından Profesör Ramić, 2000 yılında Sarajevo Üniversitesi yönetim kuruluna seçilir. Dört sene sonra 2004 yılında Boşnak Aydınlar Kongresi Konseyi üyeliğine seçilmiştir. İki sene sonra 2006 yılında Sarajevo Üniversitesi Ramić'e emeritus profesör ünvanını vermiştir.

2.6.5. Ramić'in Öğrencileri

Ramić İslamî İlimler Fakültesi'nde kuruluşundan bu yana 37 yıldır çalışmaktadır. Şimdiye kadar binlerce öğrencisi olmuş, yüzlerce bitirme tezi, yüksek lisans ve doktora tezi savunmasına katılmıştı. Bunlardan onlarcasını da o eğitmiş ve yönlendirmişti. Onun öğrencilerinden bahsetmek için özel bir yüksek lisans tezi hazırlamak gerekir. Bu yüzden onun öğrencilerinden en tanınmış, büyük alim ve hoca olanlarından bazılarını zikrederim:

Almir Fatić, Husić Halim, Babić Ibrahim, Dautović Muharem, Adilović Ahmet, Sejdini Selim, Mensur Valjevac, Jakupi Kadri, Ibrahim Abdurahimi, Ibrahim Džafić, Ferid Dautović, Fadil Fazlić, Abdulkadir Kadrić, Sead Seljubac, Ejub Dautović, Dževad Šošić, Amrudin Hajrić.

⁷⁵ Bugün *emeritus* kavramı üniversitelerde kullanılır. Eskiden bu kavram emekli olmuş herhangi bir profesör için kullanılmış, günümüzde ise emekli olmuş ve iş hayatının çoğunluğunu dersliklerde geçiren profesörlere bu unvan verilmektedir. Yani akademisyenler emeritus profesörlerdir.

Burada zikri geçen herkes, zamanında Ramić'in öğrencileriydi, şimdi de ilim insanları olarak Boşnaklar arasında yerlerini aldılar.

2.7. ORTAOKUL VE LİSELERDE ARAP DİLİ

Arapça dilinin ilk ve orta öğretimde öğretilmesi bir zamanlar normal birşey olarak karşılanmaktaydı. Bir zamanlar dersler Arapça olarak yapılır; Arap dili Arapça kitaplardan öğrenilirdi. Bütün bunlar 19. yüzyılın sonuna kadar böyle sürmekteydi. Osmanlı'nın Balkanlar'dan gitmesiyle bütün bunların Avrupa'dan kökü kazındı ve bir çoğu için anlatılan bir hikayeden fazlası olmadı. Ancak, akıllı insanlar, güçlü istekler ve samimi niyetler Allah'ın yardımıyla bu hikayeyi tekrar yaşattılar. 1994 yılında Arap dili, diğer diller gibi Bosna ve Hersek'in ilk ve orta öğretimi ve liselerde eğitim sistemine tekrar konulmuştur. Bundaki en büyük katkıyı Sarajevo İlahiyat Fakültesi profesörleri: Jusuf Ramić, Omer Nakičević ve Mesud Hafizović yapmıştır. Bu üçlü önce müfredat için plan program hazırlamış, daha sonra da ilkokul 1, 2, 3 ve 4. sınıflar için ders kitaplarını hazırlamışlardır.

2.8. İLK VE ORTA ÖĞRETİM SİSTEMLERİNDE DİN EĞİTİMİ

Bosna ve Hersek'te, ilk okullarda din dersinin bulunması uzun zaman müslümanların hayali olmuştu. Bu rüyanın gerçekleşmesi için, içinde İlahiyat Fakültesi dekanı Prof. Jusuf Ramić ve Prof. Omer Nakičević'in olduğu bir İslam Birliği delegasyonu tarafından 1991 yılında ilk adımlar atılmıştır. Milli Eğitim, Kültür ve Spor bakanı Dr. Nihad Hasić'i ziyaret eden ikili, din dersinin ilk ve orta öğretimlerde olmasının nasıl bir ihtiyaç olduğunun ve ne kadar önemli olduğunun altını çizdiler. Bakan onların teklifini dinlemiş ve kabul etmiştir.

Bosna savaşı her kurumun hızını epeyce azaltmıştır. Lâkin, İslam Birliği'nin hiçbir ilerleme yapmadan yerinde durmak gibi bir niyeti olmamıştır. Hızlı bir şekilde din derslerinin müfredatını, kitaplarını ve derslere girecek öğretmenlerin hazırlığını yapmaya başlamıştır. Bu sebeple Zenica ve Bihać'ta İslam Pedagoji Fakültesi kuruldu, ardından da İslam İlimleri Fakültesi'ne Pedagoji bölümü eklendi. Uzun yıllardır rüya olan

ilköğretimdeki din eğitimi dersi, 2004 yılında din özgürlüğü ve dini topluluklar hakları ile ilgili kanuna uygun olarak gerçekleştirildi.⁷⁶

2.9. JUSUF RAMIĆ'İN BİLİMSEL TARTIŞMA RUHU

Polemik, kökleri uzun bir geçmişe dayanan, entellektüel ve eleştirel düşüncenin özel bir çeşididir. Bu edebî, felsefî ya da bilimsel bir problem hakkındaki iki karşıt görüşün yüzleşmesidir. Polemiklerden, Prof. Ramić'in da payına düşeni almış olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. O da eleştirmiş ve eleştirilmiştir.

2.9.1. Kırk Sekiz Derste Arapça

Ramić'in eleştirdiği eserlerden birisi; Belgrat Felsefe Fakültesi profesörü Rade Božović'in *Udžbenik Arapskog Jezika sa Vježbankom i Rječnikom [Ahlştırma ve Sözlüklü Arapça El Kitabı]* olmuştur. Kitap, birincisi 1984'te, ikincisi 1988'de olmak üzere iki defa basılmış; ikinci basımda yazarı tarafından eksikleri düzeltilmiştir.

Bu kitap, Boşnakça'da Arapça için yazılan 5. kitap olmuştur.⁷⁷ Yazar o zamana kadar yazılan kitaplara yapılan eleştiri noktalarından elinden geldiğince kaçmaya çalışmış, diğerlerinin hatalarını düzeltip boşlukları doldurmaya çalışmıştı. Gerçek şu ki, kitap yararlı ve övülmeye değerdi. Ancak iyi yanlarının yanında birçok eksikleri de vardı. Bu eksiklikleri Ramić tarafından şöyle sıralanmıştır:

Çok sayıdaki basım hataları, özellikle Arapça metinler kısmında.

Modern Arapça'da sıklıkla karşılaştığımız bazı kelimelerin yanlış yazılması.

Sırpça-Hırvatça kısmı ile karşılanmamış konuşma bölümleri.

Arapça diyalogların gelişmemiş olması.

Aynı cümlelerin tekrar edilmesi.

⁷⁶ Bugün Bosna ve Hersek genelinde, İslamî öğretim alanında entellektüel ve çalışma potansiyelini temsil eden 900 eğitimci bulunmaktadır. İlk okullarda % 96 oranında, liselerde ise % 88 oranında müslüman öğrenciler temel dinî bilgiler dersini görmektedir.

⁷⁷ Boşnakça dilinde yazılan ilk Arapça ders kitabı İbrahim Haki Repovac tarafından 1889 yılında yazılmıştır. İkincisi Alija Kadić ve Alija Bulić tarafından 1907 yılında; üçüncüsü Šaćir Sikirić, Muhammed Pašić ve Mehmed Handžić tarafından 1936 yılında, dördüncü ise Besim Korkut tarafından 1952 yılında yazılmıştır.

Yazar, kitabın edebî Arapça olduğunu belirtmesine rağmen, özellikle diyaloglarda Ammice kelimelerin kullanılması.

Örneklerin yanlış kullanımı vs.

Rade Božović, bazı eleştirileri kabul etmesine rağmen, eleştirilerin büyük bir kısmını kabul etmediğini ikinci baskısında açıkça göstermekteydi. *Islamska Misao* [*İslami Düşünce*] dergisinde 1985 yılında *Ni Odgovor Ni Odbrana* [*Ne Savunma Ne de Cevaptır*] isimli yazıyla Prof. Jusuf Ramić'in eleştirilerine cevap verdiği yazıda, onun hak ve hakikatten daha çok kendisini sevdiğini iddia etmiştir. Kendine bir şekilde bahaneler bulmaya çalışmıştır. Božović'in tavrı Willmor'un tavrından hiç de farklı değildi. Aynı zamanda diğer Avrupa'lı oryantalist tavrı da buna benzer bir şekilde olmuştur. Eğitimde klasik Arapça dilinin yerini halk dilinin ve günlük konuşmaların yapıldığı konuşma dilinin alması gerektiği tavırları, niyetlerini açığa çıkarmaktadır. Ancak, istedikleri şeyin olması mümkün değildir. Bunun asıl yapılış sebebi, Müslümanların İslam'dan, yani Kur'an ve Kur'an'ın dilinden uzak tutulmasıdır.

Bu eser, Jusuf Ramić'in eleştirdiği ve tepki alan tek kitap olmamıştır. Ramić *Kako Prevoditi Kur'an* [*Kur'an Nasıl Tercüme Edilir*] ve *Naši Prijevodi Kur'ana* [*Bizim Kur'an Mealleri*] kitaplarında Boşnakça'ya yapılan mealleri eleştirmiştir, bu konuya ileride değinilecektir.

2.9.2. Hadislerin Sıhhat Derecesinin Tespiti

Jusuf Ramić'in *Izbor Poslanikovich Hutbi* [*Peygamber Efendimizden Seçilmiş Hutbeler*] adlı eseri, Sarajevo İslami İlimler Fakültesi'nde eleştiri konusu olmuştur. Kitapta geçen hutbelerin sıhhat araştırması, lisans öğrencisi Ismail Smajlović'e, bitirme ödevi olarak verildi. Onun tez çalışması dört bölümden oluşmaktaydı. Birinci bölümde, yazar 13 tane güvenilir hutbeyi ele almaktaydı. İkinci bölüm, üç hasen hutbeyi içerir. Eserin üçüncü bölümünde altı tane zayıf hutbe ele alındı, ve eserin son bölümünde yazarın değerlendiremediği bir kaç hutbeye yer verildi.

Jusuf Ramić, komisyon üyelerinden biri olarak, yazar tarafından zayıf ve apokrif olduğuna işaret edilen hutbelerin, başka rivayetler tarafında desteklendiği ve uydurma olmadığı yanıtını vermiştir.

2.9.3. Kendi Tercümesi veya Kendi Eseri

Jusuf Ramić'in, *Povodi Objave Kur'ana* [*Kur'an'ın Esbâb-ı Nüzûlü*] adlı kitabı, tartışma konusu olan bir başka kitaptır. Kitap yayınlandıktan kısa bir süre sonra, 1984 yılında, Dr. Enes Karić bir gazetede *Vlastiti Prijevod ili Vlastito Djelo* [*Kendi Çevirisi veya Kendi Çalışması*] başlıklı bir metin yayınladı. Bu metinde, Ramić'in kendi çalışmam dediği eserin, meşhur Celâleddîn es-Suyûtî'nin *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâb-ı Nüzûl* adlı eserin çevirisinden başka birşey olmadığını iddia etti. Bu eserin çok daha önce dilimize çevrilmesi gerektiğini de söyledi. Bu çevirinin çok yararlı olduğunu söyleyip, onun yanında nesh edilen ve nesheden ayetleri değerlendiren klasik eserlerinden birinin de çevrilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Böylece, bir bütün elde edilmiş olurdu ve Kur'an daha doğru bir şekilde anlaşılabilirdi. Ayrıca, bu kitapta kullanılan literatürün kıt ve çok zayıf olduğunu söyleyerek itirazda bulundu. Ayrıca bu kitabın, dinin esası olan senet zincirlerinden yoksun olduğunu söyledi.

Halbuki, *Povodi Objave Kur'ana* adlı kitabı, birkaç kitaptan *Esbâb-ı Nüzûl* hakkında seçilmiş rivayetlerden oluşmaktadır. Daha doğrusu tenkitçilerin güvenilir olarak değerlendirdiği rivayet ve tercümeleridir.

2.10. BİLİMSEL TOPLANTILARA KATILIM

Ramić el-Ezher Üniversitesi'ni bitirdikten hemen sonra seminer, sempozyum ve konferanslara katılmaya başladı. O zamandan beri Ramić, farklı kıtalarda ve farklı ülkelerde birçok toplantıya katılmıştır. Bu toplantılarda ünlü kişilerle tanışmış ve görüş alışverişinde bulunmuştur. Ramić'in katıldığı toplantılar/seminerlerden şunları zikredebiliriz:

2.10.1. Onikinci 'İslam Düşüncesi' Semineri, Cezayir, 1978

Batına'da yapılan bu seminerde, tarih, din, İslam kültürü ve medeniyeti hakkında konuşulmuştur. Ramić, *Religija i Nauka* [*Din ile Bilim*] konulu çalışmasıyla bu toplantıya katılmıştı. Çalışması daha sonra, Bosna'da da yayınlanmıştır.⁷⁸

Bu toplantıda Ramić, çok ünlü kişilerle tanışmıştır. Avrupa'dan; Maurice Bucaille, Eva Majerovic, Montgomery Watt, Marsel Biosard, Sarl Robert Ageron, Arap dünyasından

⁷⁸ Jusuf Ramić, "Religija i Nauka" (Din ve Bilim), Glasnik VIS-a, nr. 5, 1978.

Muhammed Arkoun, Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî ve Türkiye’den Ekmelüddin İhsanoğlu bunların sadece birkaçıdır.

2.10.2. Onbeşinci ‘İslam Düşüncesi’ Semineri, Cezayir, 1981

Ramić, ikinci kez, Hicrî 15. yüzyılın kutlanması vesilesiyle düzenlenen İslam düşüncesi sempozyumuna katılmıştır. İslam şeriatının temeli, refah ve gelişmesinin kaynağı olan Kur’an-ı Kerim, bu sempozyumun omurgasıydı. Ramić, *Rukopisi, Štampanje Arapskog Teksta i Prijevodi Kur’ana u Jugoslaviji* [*Elyazmaları, Arapça Metinler ve Yugoslavya’da Kur’an-ı Kerim Mealleri*] adlı bu çalışmasıyla bu sempozyuma katıldı. Bu çalışma sunulmamış; fakat Türk asıllı Ekmelüddin İhsanoğlu beyin eline ulaştı. Daha sonra Kur’an Mealleri Dünya Bibliyografi çalışmaları çerçevesinde [World Bibliography of Translations of Meanings of Holy Qur’an] İstanbul’da 1986 yılında basılmıştır.

Geçen toplantılarda olduğu gibi, bu seminerde de Ramić ve çok sayıda İslam alimi bir araya gelerek düşünce ve görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Bunlardan bazıları: Muhammed el-Gazâlî, Hasan Hanefî Hasaneyn, Şukrî Faysal, Mustafâ Zerkâ’, Reşâd Halîfe, Ma’rûf Devalîbî, Muhammed Hamîdullâh.

2.10.3. Din Eğitimi Üzerine 1983 Yılında Üsküp’te Düzenlenen İlk Dayanışma Sempozyumu

Makedonya’nın başkenti Üsküp’te din eğitimi üzerine bir sempozyum düzenlendi. Ramić, *Neki Aspekti Islamskog Prosvjećivanja u Svjetlu Njegovih Izvora* [*Kendi Kaynakları Işığında İslami Aydınlanmanın Bazı Yönleri*] başlıklı bir rapor ile bu sempozyuma katıldı. Bu yazısı üç yönü kapsar: okuryazarlık, bilim ve eğitim. Bu yazısı *Glasnik* gazetesinde yayınlanmıştır.⁷⁹

2.10.4. Sarajevo’da 1990 Yılında Düzenlenmiş Olan İki Bilimsel Toplantı

1990 yılında, Sarajevo’da iki bilimsel toplantı düzenlendi. İlk bilimsel toplantı, Sarajevo İlahiyat Fakültesi’nde UMAM- Udruženje Muslimanske Akademske Mladeži, yani Müslüman Akademik Gençlik Derneği, Reîsü’l-Ulemâ ve rahmetli alim Hacı Mehmed Džemaludin Čaušević’in doğumunun 120. yılını kutlama vesilesiyle düzenledi. Jusuf Ramić

⁷⁹ Jusuf Ramić, “Neki Aspekti Islamskog Prosvjećivanja u Svjetlu Njegovih Izvora” (Kendi Kaynakları Işığında İslâmî Aydınlanmanın Bazı Yönleri), *Glasnik VIS-a*, 1983.

ve diğ er iki konuşmacı onun hakkında, bu yüzyılın ilk yarısında yaşamış en ünlü Bosnalı Müslüman olduğunu belirterek konuşmuşlardır.

İkinci bilimsel toplantı, *Islamski Fundamentalizam – Šta je To? [İslami Fundamentalizm Nedir?]* başlığıyla yapıldı. Toplantı Sarajevo İslami İlimler Fakültesi'nin amfisinde gerçekleştirildi. Bu toplantıda, Muhammeda Filipović, Halid Čaušević, Zdravko Grebo, Darko Tanasković ve Daniel Bučan gibi meşhur alimlerin yanısıra, Ramić de konu ile ilgili çalışma hazırlayıp sunmuştur.

2.10.5. Şarkiyat Enstitüsü, Sarajevo 2000 Yılı

Sarajevo Oryantal Enstitüsü, Bosna ve Hersek'in Şarkiyatı hakkında bilimsel bir konferans düzenledi. Bu toplantıya Ramić, *Posebna Izdanja Orjentalnog Instituta – Korkutov Prijevod Kur'ana [Oryantal Enstitüsü'nün Özel Baskıları ile - Korkut'un Kur'an Meali]* başlıklı raporu ile katıldı. Bu çalışması daha sonra *Tefsir, Historija i Metodologija [Tefsir Tarihi ve Metodolojisi]* isimli eserinde yayınlanmıştır.⁸⁰

2.10.6. İslam Birliği, Sarajevo, 2001 Yılı

İslam Birliği Meclisi tarafından *Obrazovni Sistem u Islamskoj Zajednici [İslam Birliğinde Eğitim Sistemi]* konulu bir konferans düzenlenmiştir. Bu toplantıda Ramić yüksek öğrenim ve İslami İlimler Fakültesi'nin Sarajevo Üniversitesi'ne dahil edilmesi hakkında konuştu. Bundan sonra, İslam Üniversitesi kurulmasından söz edildi. Ramić bu konu hakkında kendi fikrini, İslam Üniversitesi'nin nasıl bir modeli olmalı başlığı ile sunmuş oldu.

2.10.7. Uluslararası Forum, Kahire, 2006

Bu sene el-Ezher Üniversitesi'nden mezunların ilk uluslararası forumu düzenlendi ve çeşitli ülkelerden delegasyonlar katıldı. Bu toplantıya Bosna ve Hersek alimlerinden o zamanki Tuzla müftüsü ve şimdiki Bosna ve Hersek Reîsü'l-'Ulemâsı Husein Kavazović (Hüseyin Kavazović) efendi katılmıştı. Jusuf Ramić, müderris Nazim Halilović, rahmetli Aćif Skenderović de katılanların arasında yer almışlardır. Bu kongrede 20'nin üzerinde çalışma sunuldu.

⁸⁰ Jusuf Ramić, "Posebna Izdanja Orjentalnog Instituta" (Oryantal Enstitü Özel Basım) – Korkut'un Kur'an Meâli. Tefsir Tarihi ve Metodolojisi, s. 17.

2.10.8. Onaltıncı Uluslararası Sempozyum, Tahran, 2008

İslam kültür ve medeniyetinin beşiği olan İran başkenti Tahran'da, Kur'an, kaligrafi, Kur'an'ın kopyalama ve hermenötiği hakkında, onaltıncı (16.) uluslararası sempozyum düzenlendi. Sempozyuma, Avrupa, Asya ve Afrika'dan gelen katılımcılar oldu. Bu sempozyumla birlikte Kur'an el yazmaları ve çeviriler ile ilgili de bir sergi düzenlendi. Ramić, bu toplantıda *O Prijevodima Kur'ana o Rukopisima Mushafa u Bosni i Hercegovini* [Bosna ve Hersek'teki Kur'an Mealleri ve El Yazması Mushaflar] hakkında konuştu.

2.11. BİRÇOK GAZETEDE EDİTÖRLÜK VE MUHABİRLİK

Jusuf Ramić ilk çalışmasını medrese öğrencisi iken yayınlamış; daha düzenli yazmaya ve kendi çalışmalarını yayınlamaya Kahire'deki eğitimi sırasında başlayıp bugüne kadar devam etmiştir. O devamlı muhabirlerden biridir. O andan itibaren bugüne kadar çok sayıda dergi ve gazetede yazdı ve yazmaktadır. Bir çok editör kadrosu üyesiydi ve bazılarında baş editör de olmuştur.

Preporod (Yeni Doğuş) adında bir dergi 1970 yılında yayın hayatına başlamıştır. Başlangıcından itibaren Ramić üyesi olmuştur ve Kahire muhabiridir. Mısır'dan gelişinden aşağı yukarı bir yıl sonra o bu bültenin baş editörü olarak atanmıştır. Tam iki yıl, (1975-1977), bu görevleri en verimli bir şekilde yürüttü. Ayrıca, 1999-2000 yıllarında İslamî İlimler Fakültesi'nin çıkarttığı *Zbornik radova (Takibat Dergisi)* bülteninin baş editörü oldu. Bunun dışında Riyaset'in bülteni *Glasnik'in* (Haberci) (1990-1993) ve *İslamska misao (İslam Düşüncesi)*'nin kurulduğundan, 1978 kuruluşundan 1992 yılında kapanışına kadar, yayın kurulu üyesiydi. Ayrıca 1994 yılında *İlmije*'nin *Muallim* ve *Prilog za Orjentalnu Filologiju (Oryantal Filolojiye Katkı)* derneklerinin çıkarttığı gazetelerin üyesi olmuştur.

Onun çalışmaları aşağıdaki yayınlarda da bulunabilir: *Islamska Revija Muallim (İslami Etütler, Muallim)*, *Osloboğenje (Kurtuluş)*, *Novi Muallim (Yeni Muallim)*, *Ljiljani (Zambak)*, *Znakovi Vremena (Zaman İşaretleri)* ve *Takvim*.

Ramić farklı konular hakkında yazıp, değişik alanları ele alıyordu. Tefsir, hadis, fıkıh, akaid ve Arap dili alanlarında yazdı. Ayrıca, seçkin âlimlerin biyografileri, onların eserlerinin tanıtımı, eleştirileri, tartışmaları ve sempozyumlar; oryantalizm, tıp ve İslam alanındaki çalışmalar; çeviriler, ahlakî yazılar, mübarek ay ve günler, ve diğer birçok konu ve alanda yazmıştır.

Ramić'in bu yayınlarda yazmasının önemini gözardı etmemek gerekir; çünkü yukarıda belirtilen yayınların çoğunda bir seri olarak yayınlanmış çalışmalarından, onun makalelerinden, eserlerin olduğu bir gerçektir. O planlı ve düzenli çalışan bir yazardır. Önceden saptamış olduğu bir plana göre, profesörlük, müdürlük, dekanlık ve diğer görevlerinin yanısıra, yavaş yavaş sabır ve azimle çalışarak, eserini tamamlayıncaya kadar parça parça yazıp ilerliyordu.

2.12. ELEKTRONİK VE YAZILI MEDYADAN RÖPORTAJLAR

Herkes kendi kendinin en iyi reklamıdır. Hakkında çalışma yaptığımız alimin de yazdığı kitaplar, gazeteler için yazdığı makaleler, okulda verdiği dersler onun en iyi reklamıdır. Toplum ve de medyada halkın kimi sevdiği ve kimin fikirlerini dinlemek istediği çok açık bir şekilde görülmektedir. Bu sebepten profesörümüz zaman zaman medyanın misafiri olmaktadır. Ramić savaştan önce ve sonra medya vasıtası ile halka seslenmiştir. Farklı konularda farklı yayın organlarında röportajlar vermiş, TV ve radyolarda yayınlara katılmıştır. *TV Vogošća*, *TV BiH*, *TV Igman*, *TV Hajat*, *Federal TV*, *Radyo BIR* bunların birkaç tanesidir.

Oldukça sık yazılı basına söyleşiler veren Ramić'in röportajlarına *Preporod*, *Novi Horizonti* (*Yeni Ufuklar*), *SAF*, *Mladak* (*Hilal*) ve diğer dergilerde rastlanmaktadır.

2.13. RAMIĆ'İN ESERLERİNDEN YAPILAN ALINTILAR

Jusuf Ramić, Tefsir ve Arapça dili alanlarını çok iyi tanıdığı için bu alanlarda da en çok yazılar yazmıştır. Ancak ilim adamı olarak bunun dışındaki alanlarda da yazılar yazmış, çalışmalar yapmıştır. Yayınlanan ve okuyuculara sunulan onlarca kitabı, gazetelerde yayınlanan yüzlerce makale ve çalışması bunu onaylamaktadır.

Sadece avam değil, birçok Bosna'lı alim de Ramić'in kitap ve çalışmalarından istifade etmiştir. Onun konuşmaları sık sık diğer bilim adamları tarafından dergi, gazete ve kitaplarda alıntı şeklinde kullanılmaktadır. Örneğin, Dr. Džemaludin Latić kendi *Terminologija Tefsira* [*Tefsir Terminolojisi*] kitabında sık sık Jusuf Ramić'in çalışmalarını kullanmıştır. Aynı şeyi *Metodologija Tefsira* [*Tefsir Metodolojisi*] adlı kitabında da yaptı. Ayrıca Dr. Enes Karić *Kur'an u Savremenom Dobu* [*Çağdaş Dönemde Kur'an*] ve *Uvod u Tefsirske Znanosti* [*Tefsir İlimlerine Giriş*] isimli kitabında Ramić'in çalışmalarından istifade etmiştir. Günümüzde bu iki müfessirin yanında, Ramić'in çalışmalarından

Bosna'daki Bilal Mustafa Imamović, Ljudevit Placko, Hanka Vajzović, Enis Makić, Kadri Yakupi ve diğerleri de istifade etmişlerdir.

2.14. DEĞERLENDİRME, YORUMLAMA VE ÇALIŞMALARIN SUNUMU⁸¹

Jusuf Ramić'in kitap ve makaleleri, diğer seçkin alimler tarafından da yorumlanmış, değerlendirilmiş ve kullanılmıştır. Çeşitli medya ve yayın vasıtalarıyla Ramić'in, ilme, özellikle Tefsir ilmine, Arap dili ve edebiyatına, aynı zamanda kültür tarihi gibi diğer alanlarda da katkısı hakkında görüşler sunulmuştur. Bunun için Ramić'in bir eserinin bir çok akademisyen tarafından değerlendirildiğini görmek nadir bir olay değildir. Bu konuyu netleştirmek amacıyla birkaç örnek veriyoruz:

Obzorja Arapsko-Islamske Književnosti [Arap-İslam Edebiyatının Ufukları] başlıklı eserini değerlendiren tanıtan alimler şunlardır:

Ljiljani (Zambaklar) dergisinde *Ozbiļjan Uvod u Arapsko-Islamsku Književnost (Arap -İslam Edebiyatına Ciddi Bir Giriş)* başlığı altında Enes Karić.⁸²

İslam Birliği'nin *Glasnik* dergisinde kitabın başlığı altında Hajrudin Vrnjak.⁸³

Ljiljani dergisinde *Knjiga Koja Proširuje Naša Oskudna Znanja Arapske Književnosti (Arap Edebiyatı Hakkındaki Kıt Bilgilerimizi Genişleten Kitap)* başlığı altında Vojislav Vujanović.⁸⁴

Jusuf Ramić'in *Porodica Muwajlihi i Njen Uticaj u Arapskoj Modernoj Književnosti [Modern Arap Edebiyatı el-Müveylihî Ailesi ve Onların Üzerindeki Ekisi]*, isimli doktora tezini, aşağıdaki kurumlar ve alimler değerlendirmişler:

Preporod gazetesinin Redaksiyon üyeleri, *Vrijedan Doprinos Našoj Orijentalistici (Şarkiyat Düşüncemize Değerli Katkıları)* başlığı altında.⁸⁵

⁸¹ Burada sadece, olumlu değerlendirme, yorum ve görüşleri ele alıyoruz. Eleştiriler ise, bu başlık altına girebilmesine rağmen, onlardan söz etmedik. Çünkü bunlar, *Jusuf Ramić'in Bilimsel Tartışma Ruhu*, başlığı altında ele alınmıştır.

⁸² Enes Karić, "Ozbiļjan Uvod u Arapsko-Islamsku Književnost" (Arap İslam Edebiyatına Ciddi Bir Giriş), Enes Karić, *Ljiljani* 28 Haziran - 5 Temmuz 1999, s. 51.

⁸³ Hajrudin Vrnjak, "Obzorja Arapsko-Islamske Književnosti" (Arap İslam Edebiyatı Ufukları) *Glasnik Rijaseta IZ-ce*, nr. 5-6, Sarajevo Mayıs-Haziran 1999, s. 498-500.

⁸⁴ Vojislav Vujanović, "Knjiga koja proširuje naša oskudna znanja arapske književnosti" (Arap Edebiyatı Hakkındaki Kıt Bilgilerimizi Genişleten Kitap) *Ljiljani* 21-28, Ağustos 2000, s. 46.

İsmet Kasumović, *Porodica al-Muwajlihi u Modernoj Arapskoj Knjizevnosti (Modern Arap Edebiyatında el-Muveylîh Ailesi)* başlığı altında, oryantal filolojiye (POF)⁸⁶ katkıları çerçevesinde bu konuyu ele aldı. Bu çalışması *İslam Düşünce Dergisinde* de yayınladı.⁸⁷

Dr. Jusuf Ramić'in *Tefsir Historija i Metodologija [Tefsir Tarihi ve Metodolojisi]* adlı kitabı, aşağıdaki kişiler tarafından değerlendirilip sunulmuştur:

Kitap başlığı altında *İslam Birliği'nin Glasnik* dergisinde⁸⁸ ve *FIN'nin Zbornik* dergisinde Ahmet Alibašić.⁸⁹

KUN gazetesinde de *Özgürlük* başlıklı kitap çalışmasında Hajrudin Vrnjak.⁹⁰

Povjest i Umijeće Čitanja - Razumijevanja Kur'anskog Teksta (Kur'an Metnini Okumak-Anlamak Sanatı Tarihi) başlığı altında Hadžem Hajdarević.⁹¹

Almir Fatić tarafından Prof. Ramić'in *Kako Prevoditi Kur'an – Analiza Naših Prijevoda Kur'ana Urađenih Neposredno s Arapskog Jezika [Kur'an'ı Nasıl Nasıl Tercüme Edilir – Yakınlarda Yapılan Boşnakça Kur'an Meallerinin Analizi]* adlı kitabı *Znakovi Vremena* dergisinde takdim edilmiştir.⁹²

Bošnjaci u Egiptu u Vrijeme Tursko-Osmanske Uprave [Türk-Osmanlı Dönemide Mısır'daki Boşnaklar] adlı eseri Mustafa Prljača tarafından *Preporod* gazetesinde takdim edilmiş⁹³ ve aynı gazetede Hajrudin Vrnjak tarafından da sunulmuştur.⁹⁴

Bošnjaci na El-Azheru [El-Ezher'de Boşnaklar] adlı kitap Hajrudin Vrnjak tarafından *Preporod* gazetesinde *Povezanost sa Islamskim Svijetom (İslam Dünyası ile Bağlantılar)* başlığı altında takdim edilmiştir.⁹⁵

⁸⁵ Preporod, nr.14, Sarajevo, 15. Temmuz 1980, s. 8.

⁸⁶ Prilozi za Orijentalnu Filologiju (POF): Oryental Filolojije Katkıları, nr. 32-33, Sarajevo, 1982-1983.

⁸⁷ Islamska Misao, nr. 68, Sarajevo, 1984.

⁸⁸ Ahmet Alibašić, Glasnik, nr. 7-8, Sarajevo, Temmuz-Ağustos, y. 2001, s. 653-654.

⁸⁹ Zbornik Radova FIN-a, nr. 7, Sarajevo 2001, s. 321-323.

⁹⁰ Hajrudin Vrnjak, KUN Osloboğenje, 4.X 2001, s. 4.

⁹¹ Hadžem Hajdarević, "Povjest i Umijeće Čitanja - Razumijevanja Kur'anskog Teksta", Novi Muallim, nr. 6, Sarajevo 6. Temmuz 2001, s. 140.

⁹² Znakovi Vremena, nr. 7, Sarajevo, Sonbahar 2007, s. 2000-2005.

⁹³ Preporod, nr. 11, Sarajevo, 1 Haziran 2012, s. 3.

⁹⁴ Preporod, nr. 18, Sarajevo, 15 Eylül 2012, s. 44.

2.15. ÖDÜL VE TAKDİR BELGELERİ

Yukarıdaki bütün söylenenlerden sonra, Jusuf Ramić'in birçok ödül ve takdirname almış olduğu sonucuna varmak zor olmasa gerektir. Bu konuyu netleştirmek amacıyla birkaç örnek verilecektir:

Baş editörü konumundayken Bosna ve Hersek Preporod gazetesinin kalkınmasına büyük katkılarından dolayı, 13 Eylül 2000 yılında Sarajevo'da İslam Birliği plaketi almıştır.

2000-2002 yılları İlahiyat Fakültesi Dekanlığı süresince gösterdiği başarılarından dolayı, 4 Ekim 2002 yılında Sarajevo'da verilen teşekkürname.

Önceki çalışmaları sürecinde İlahiyat Fakültesi'nin geliştirme ve tanıtımına katkılarından dolayı Sarajevo'da, 2007 yılında takdir edilmiştir.

Gazi Hüsrev Bey Medresesi'ni tanıtma konusundaki özel katkısından dolayı Bosna ve Hersek, İslam Birliği tarafından Sarajevo'da, 2012 yılında plaket ile ödüllendirilmesi.

Kur'an ve Kur'an Bilimleri'nin anlaşılmasına katkılarından dolayı 2012 yılında, Tuzla İslam Birliği İcra Komitesi tarafından takdir almıştır.

2.16. RAMIĆ'IN ŞİMDİLERDEKİ DURUMU

Hâlihazırda Prof. Dr. Jusuf Ramić, Sarajevo İslam İlimleri Fakültesi'nde Arapça hocalığı yapmaktadır. Kur'an'la sıkı bir şekilde ilintili olan Arap Dili ve Edebiyatı dersi okutmaktadır. Elektronik posta yoluyla, Prof. Dr. Ramić, okuttuğu Arapça programının Kur'an'dan esinlenerek yapıldığını ve eskiden olduğu gibi Kur'an'la ilgilendiğini bildirmiştir. Yine bu günlerde İslami İlimler Fakültesi'nde yapılacak olan iki doktora savunmasında Ramić de yer alacaktır.

Aynı şekilde Ramić'ten, bu günlerde üç yeni eseri üzerinde çalıştığı haberini aldım. Biri edebiyat alanında: *Eseji, Razgovori i Intervjui [Divan, Mülâkâtlar ve Görüşmeler]* adı altında çıkacaktır. Diğer iki eser de tefsir alanında olacaktır. Birinin adı, *Metod Aiše Abdurahman u Tumačenju Kur'ana- [Âiše Abdurrahmân'ın Kur'ân Yorumundaki Metodu]*. Diğerinin adı, *Nasih i Mensuh u Kur'anu [Kur'ân'da Nâsîh ve Mensûh]*. Daha önce Ramić,

⁹⁵ Hajrudin Vrnjak, "Povezanost sa Islamskim Svijetom" (İslam Dünyası ile Bağlantılar) Preporod, nr. 6, Sarajevo 15. Mart 1998, s. 19.

Povodi Objave Kur'ana [Kur'ân'ın Esbâb-ı Nüzûlü] adı altında eser yayınlamış, şimdi ise onu nâsîh ve mensûh ayetleriyle tamamlamak istemektedir. Bu konuyla alakalı Sarajevo'da Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nde bulunan çeşitli yazıları yayınlanmıştır.

3. JUSUF RAMIĆ'İN ESERLERİ

Jusuf Ramić en çok tefsir alanı ile Arap dili ve edebiyatı hakkında yazmıştır. Fakat aynı zamanda, kültür tarihi, âlimlerin biyografisi, mübarek geceler, ahlak, hadis, fıkıh alanlarında da yazmıştır. Ayrıca, çeşitli eser ve metinleri de çevirmiştir. Yukarıda belirtilen alanlarda yazdığı eserler birçok İslamî dergilerde, gazetelerde bulunabilir ve birçok çalışması kademe kademe yayınlanan kitaplarda toplanmıştır. Kitaplarından bazıları okullarda ders kitabı olarak kullanılmakta, bazıları ise fakültelerde okutulan ders kitapları arasında yer almaktadır.

Öncelikle bu büyük yazarın eserleri kısaca tanıtılacaktır. Ondan sonra, 1957 yılında yazdığı ilk çalışmasından başlayarak 2013 yılına kadar çeşitli gazete / dergilerde yayınlan tefsir hakkındaki en meşhur yazı ve çalışmaları, "*Makale ve Bilimsel Çalışmaları*" başlığı altında tanıtılacaktır.

3.1. TEFSİR SAHASINDAKİ ESERLERİ

Tefsir alanında Ramić'in kalemi birçok alanı kapsamıştır. Kur'an stilistiğine, yani, geleneksel, rasyonel ve lisanî tefsire değinmiştir. Aynı şekilde Kur'an bilimlerinin yanı sıra, tefsir tarihi ve metodolojisi hakkında yazmıştır. Tefsir alanında toplam altı eser yayınlamıştır. Ayrıca bazı tercümeleri de vardır.

3.1.1. Tefsir Historija i Metodologija [Tefsir Tarihi ve Metodolojisi]

Bosna ve Hersek topraklarında tefsir ilminin görevini yerine getiren Kur'an ve tefsir ilimlerine gelince, rahatlıkla yazarın bu eseri ve ondan önce mevcut olan Mehmed Handžić, Husein Đozo ve Prof. Dr. Enes Karić'in öncü çalışmaları ile birlikte, gereken perspektif ve yaklaşımlara ulaşılabilmiş ve bunları karşılaştırarak gerçekten Kur'an ve tefsir ilimleri okunabilir hale gelmiştir.

Söz konusu eser, yazarın uzun yıllar Kur'an, tercümesi ve Kur'an ilimleriyle alâkadar olmasının sonucu oluşmuştur. Kitap, ders kitabı şeklinde iki bölümde yazılmıştır.

İlk bölüm, *Kur'an ve Kur'an İlimleri* hakkında olup yedi parçadan oluşmaktadır. Kısa bir giriş yaptıktan sonra yazar, Kur'an'ı tanıtmakta ve Kur'an'ın isimlerini zikrederek Kur'an ile Hadis ve Kudsi Hadis arasındaki farkı söylemektedir. Ayrıca, Kur'an vahyinin tedriciliğinin önemi, yazılma ve toplanma tarihçesi ile birlikte zikredilmektedir. Devamında Kur'an'ın imlâsını, şimdiye kadar bu konuda Boşnakça'da yazılan eserlerden daha detaylı ve sistematik bir şekilde incelemektedir. Sistemli bir şekilde tablolastırarak Osmanlı mushaf, Türk mushaf ve Arap dili imlâsı arasındaki farkları göstermiştir. Bu bölümde yazar, Kur'an Mushafı'nın Bosna'da ve dünyada yazılışı ve kopyalanması hakkında kısa, fakat doyurucu bilgiler vermektedir. Üçüncü bölüm, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde bu konuyla ilgili mevcut eserlere özel vurgu yaparak Kur'an'da nesih konusuyla ilgilenir. Dördüncü bölümde ise yazar, *Povodi Objave Kur'ana [Kur'an'ın Esbâb-ı Nüzûlü]* kitabını yazarken ve daha sonra bu konuda edindiği bilgileri yazmıştır. Beşinci bölümde kıraat, Kur'an'ın değişik şekillerde okunması hakkında bilgi veren yazar, Kur'an okuyuşu karşılığında para alma konusu ve bazı ayetlerin fazileti hakkında hadisler zikretmektedir. Sonraki bölüm Kur'an'ın Mekke ve Medîne vahyi konusunda olup, yedinci bölümde ise Kur'an dili ve stili hakkında, belki de kitabın en ilginç kısmını oluşturan bilgiler verilmektedir. Bu bölümde, yazarın Kur'an dilini, özellikle sıradışı tekil, ikil ve çoğullar söz konusu olunca, ne kadar iyi bildiği anlaşılmaktadır. Kafiyeli nesir, mecaz, bağlaç, fiiller ve tercümelelerde işi çok zorlaştıran takılı ve koşullu cümleler hakkında da birçok örnek getirerek bilgi vermektedir.

Oniki alt başlıktan oluşan kitabın ikinci bölümü *Tefsir Tarihi ve Metodolojisi* başlığı altında yazılmıştır. İlk alt bölümde, yazar *tefsir* ve *te'vil* kavramlarını tanımlar ve Peygamber (sav) efendimiz, sahâbe ve tâbiîler döneminde tefsir hakkında kısaca bilgi vermektedir. Eserinde ayrıca, Kur'an'ın geleneksel tefsirlerini inceler: Burada Et-Taberî ve Endelüs'lü İbn Atiyye'ye özel vurgu yapılmıştır. Ondan sonra dirâyete dayalı, fikhî, sûfî ve ilhâdî Kur'an yorumlarını da incelemiştir. Özellikle tanıtılanlar arasında dirayet tefsircilerini temsilen: ez-Zemahşerî, Fahrüddîn er-Râzî ve Kâdî el-Beyzâvî vardır. Fikhî tefsirlerin yazarlarına örnek olarak el-Kurtubî tanıtılmıştır. İbn Arabî sûfî ekolü temsilcisi, Taberî Şî'a ekolü ve İtfeyyîş Haricî ekolün temsilcisi olarak tanıtılmaktadır.

Yazar, Kur'an hermenötiğinin klasik yönlerine kısaca değinerek, ve temsilcilerini tanıtarak 19. ve 20. asırlardaki çağdaş tefsir akımlarını da dile getirmektedir. Bazı

eserlerinin Boşnakça'ya çevirileriyle birlikte: el-Âlûsî, Muhammed 'Abduh, Reşîd Rızâ, Muhammed Şeltût, 'Â'îşe Bintu's-Şâtî', Seyyid Kutub ve Mustafâ Mahmûd zikredilenler arasında yer almıştır.

Son beş başlıkta, Bosna'da ve dünyada Kur'an'ın tercüme edilmesi konusu işlenmiştir. Beş bölümün bazıları tercümelerin tarihiyle ilgiliyken, bazıları Boşnakça diline yapılan en önemli Kur'an Mealleri ve müellifleri ile ilgilenmektedir. Bu tercüman ve müfessirler şunlardır: Džemaludin Čaušević, Husein Đozo, Besim Korkut ve Prof. Dr. Enes Karić.

Eser, kullanılan kaynakların listesiyle bitmektedir. Oryantalistlerin yazdığı kitapların ve Boşnakça da dâhil olmak üzere, Arap dilinde yazılmayan hiç bir kitabın, kullanılan kaynaklar arasında yer almadığı dikkat çekmektedir. Böyle bir şey, Prof. Jusuf Ramić ile Prof. Enes Karić arasında bu tür konulara yaklaşırken kullandıkları metodolojik farklardan birisini göstermektedir.

Bu eserde kullanılan dil, anlaşılır bir dildir ve Bosna'da anlaşılabilen fonetik transkripsiyon kullanılmıştır. Kitap, büyük boy 300 sayfa olacak şekilde 2001 yılında basılmıştır.

3.1.2. Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana [Tefsir Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama]

Boşnak milleti henüz kendi dilinde ve kendi vatandaşı tarafından yazılan bir tefsire sahip değildir. Belirli Kur'an ayetlerini yorumlayan birçok alim olmuştur. Kur'an tefsirini yazmak isteyen ve başlayan alimler de olmuştur (örn. Husein Đozo); fakat ölümleri tefsirlerini tamamlamayı engellemiştir.

Bu eser de, Boşnak ulemâsı tarafından yazılmış, fakat bütün sûre ve ayetleri kapsamayan Kur'an yorumlarının arasında yer almaktadır. Bu kitap, dört yılda sırayla oluşturulan metinler üzerine inşa edilmiştir. Yazılan metinlerin hepsi *Preporod* gazetesinde "*Fî Zılâli'l-Kur'ân*" sütununda yayınlanmıştır. 1997 yılında çalışmalar bir araya getirilmiş ve yeniden işlenmiş ve genişletilmiş formda 250 sayfalık kitap şeklinde kamuoyunca ulaşılabilir hale getirilmiştir.

Kitabın başında yazar, bu alanla ilgili bazı önemli bilgileri zikretmektedir.

Kur'an'ın tarifinin peşinden, Kur'an'la ilgili araştırma, yani, yorumlama ilmini temsil eden tefsir ilmini de zikretmiştir. Tefsirin, ilk ve en iyi müfessir olan Peygamber (sav)'e ve ashâbına, Kur'an ayetlerine göre bir vazife olduğunu hatırlatır ve bu alanda ileri gelenleri zikreder.

Bu hatırlatmalardan sonra, yazar genel manada Kur'an'ın 58 sûresini yorumlamaya geçmiştir.⁹⁶ En çok dilbilimsel tefsir metodunu kullanarak yazar, dil alanından başlamıştır ve Kur'an'ın mesajını dilinden hareketle soruşturmuştur.

Prof. Ramić, bu tefsir metodunun yanında başka metodları da göz önünde bulundurmuştur: geleneksel, rasyonel, bilimsel vb. Aynı zamanda, Kur'anî ilimlere de özel önem vermiştir; özellikle Mekkî-Medenî, nâsih-mensûh, müteşâbih, esbâbü'n-nüzûl, nüzûlü'l-Kur'an, münasebâtü's-suver, fezâilü'l-Kur'an, imlâ, kıraat gibi ilimlere. Ayrıca, diğer müfessirlerin önemsemediği birşey de yapmış; her sûrenin âyet, kelime ve harf sayısını da zikretmiştir.

Sûreden sûreye geçerken müellif, detaylı bir şekilde İslâmî görev ve yükümlülükleri, İslam ve iman şartlarını da analiz etmektedir. Genellikle sûreleri ayrı başlıklar altında incelemiştir; fakat birbirine yakın iki kısa sûreyi bir başlık altında incelediği de olmuştur.

Prof. Ramić Kur'an'ı tematik/konulu yorumlamayı da sıkça kullanmıştır. Onun için bu eseri tematik tefsirler arasında yer alabilecek durumdadır. Bu çalışmada 90 ünite kullanmıştır.

Ramić'in 58 sûrenin yorumuyla sınırlı kalıp, tefsirini tamamlamama sebebini henüz kavramış değilim. Kendisiyle görüştüğümde yazılarının yakıldığını ve tekrar aynı şeyleri yazmakta zorluk çektiğini öğrendim. Fakat, Ramić'in tefsirini tamamlayabilme ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Yukarıda belirttiğimiz şekilde bir tefsiri, kendi milletine hediye edeceği hususunda umutlarımız vardır.

⁹⁶ Bu 58 sûre şunlardır: Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Talâk, Mâide, A'râf, Enfâl, İsrâ, Kehf, Meryem, Hac, Mü'minûn, Mücâdele, Nûr, Furkân, Mülk, Şu'ârâ, Ankebût, Lokmân, Ahzâb, Yâsîn, Sâffât, Fussilet, Şûrâ, Ahkâf, Muhammed, Fetih, Hucurât, Kâmer, Rahmân, Vâkia, Hadîd, Haşr, Saff, Cumu'a, Tegâbun, Mümteherine, Münafikûn, Kalem Meâric, Nûh, Cin, Müzzemmil, Müddessir, Abese, Leyl, Duhâ, İnşirâh, İkre, Kadir, Hümeze, Fîl, Kureyş, Mâ'ûn, Kevser, Felek, Nâs.

3.1.3. Povodi Objave Kur'ana [Kur'an'ın Esbâb-ı Nüzûlü]

Kur'ân'ı anlamak ve yorumlamak isteyen herkesin esbâb-ı nüzûlü bilmesi şarttır. Zira, esbâb-ı nüzûlü bilmeyen bir müfessir düşünülemez. Kur'ân'ın büyük bir kısmı özel bir sebep-i nüzûl olmaksızın vahyedilmiştir. Bunların arasında, iman, geçmişte olan olaylar, peygamberlerin kıssaları vb. konular yer almaktadır. Sebep-i nüzûlü gerektiren ayetler daha çok ibadet, ticaret, helal ve haram konularıyla ilgilidir. Bu konu hakkında Arap dilinde birçok eser telif edilmiştir. Ancak Boşnak dilinde, yazarın bu eserinden önce bu konunun işlenişi nâdirdir.

Bunu göz önünde bulundurarak Prof. Ramić, Arap ve Boşnak dillerinden birçok geleneksel ve otantik kaynaklar kullanarak bu konuda Boşnakça dilinde kaynak olacak bir eseri yazmaya karar vermiştir.

Başlangıç bölümünde yazar ayrıntılı bir şekilde esbâb-ı nüzûl'ün Kur'ân'ı doğru anlama açısından ehemmiyetini açıklamaktadır. Ayrıca, esbâb-ı nüzûlle ilgili rivayetleri seçme konusunda da dikkatli olunması gerektiğini göstermektedir. Devamında yazar, bir ayet için birden fazla sebep-i nüzûl bulunabildiği gibi, aynı şekilde bir sebep-i nüzûlün birden fazla ayet için geçerli olabileceği ihtimalinden bahsetmektedir.

Başlangıç bölümünün sonunda yazar, bu alanın en önemli sorularından biri olan “Kur'ân metninin anlaşılmasında ayetlerin nüzûl sebebinin bilinmesi mi yoksa kelimenin genel anlamının bilinmesi mi önemlidir” konusunu incelemiştir.

Esbâb-ı nüzûl konusunda bu kaçınılmaz girişinden sonra yazar, kitabının ana konusuna geçmektedir. Arap dilinden kaynaklar kullanarak, en iyi ve tercih edilen görüşleri seçerek yazar, sûre ve ayetlerin esbâb-ı nüzûl rivayetlerini zikretmiştir. Vâhidî'nin *Esbâb-ı Nüzûl*'ü ve Suyûtî'nin *Lübâbü'n-Nükûl*'ü, sıkça kullandığı eserler arasında yer almaktadır. Daha önce de belirttiğimiz üzere her sûre ve ayetin sebep-i nüzûlü bulunmamaktadır. Bu nedenle yazarın eseri her ayet ve her sûre için rivâyetler içermemektedir. Yazara göre en önemli ve en sağlam rivayetler kitabında zikredilmektedir.

Kitapta 97 sûre işlendiğine göre kalan 17 sûre kitapta zikredilmemiştir. Sözü geçen 97 sûre arasında, kısa sûrelerin sadece sebep-i nüzûlü zikredilirken, sûrelerin çoğunda belirli ayetlerin de esbâb-ı nüzûlü bulunmaktadır.

Farkedilir ki Ramić, hadisleri seçmekte çok titiz davranmıştır. Her hadisi kabul etmeyip, zayıf rivayetlerden kaçınmış; genelde mütevâtir olan hadisleri seçmiştir. İmam Süyûtî bir rivayetin *vâhin* olduğunu söylemiş ise Ramić de o hadisi terk etmiştir. Belki de belirli ayet ve sûrelerin esbâb-ı nüzûlünü zikretmeme sebebi budur.

Ramić'in en çok satılan eserlerinden biri olan bu eseri 240 sayfadır ve iki defa basılmıştır. İlk defa 1984 yılında 3000 adet, ikinci defa 1990 yılında tekrar 3000 adet basılmıştır. Bu eser 1990 yılında Bahri Aliu tarafından Arnavutça'ya tercüme edilmiştir ve 5000 adet basılmıştır. Kitabın yazılması için Arapça ve Boşnakça olmak üzere 26 kaynak eser kullanılmıştır.

3.1.4. Arapska Stilistika u Svjetlu Kur'ana i Hadisa Allahova Poslanika

[Kur'an ve Hz. Peygamber'in Hadisleri Işığında Arapça Stilistiği]

Bu kitap Felsefe ve İslâmî Bilimler Fakültelerinde verilen ders serisi olarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda bu eser, Ramić'in en çok araştırdığı iki alanın bir araya gelişini temsil etmektedir. Veya daha kesin bir ifadeyle, Arap dili alanındaki mükemmel anlayışıyla, Ramić Arap dili stilistiğini işlerken, ayet ve hadislerle İlahî vahyin doğaüstü birşey olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, Kur'an'ı tefsir edenler için Arapça bilme şartını ortaya koymaktadır. Bütün bunları yüz sayfa olarak yazmış ve 2004 yılında yayınlamıştır.

Bu çalışmada Kur'an ve Hz. Peygamberimiz'in Hadisleri Işığında Arap stilistiği⁹⁷ hakkında bilgi verilmiştir. Çalışma üç bölüm altında incelenmektedir. Birinci bölümde, Kur'an'daki cümlelerin gramer ve stilistik analizinden bahsederken, ikinci bölümde Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifteki kıyaslamalarla devam eder ve üçüncü bölümde Kur'an'da mevcut olan diğer stilistik kaynaklar hakkında bilgi vermektedir.

Birinci bölümde yazar ilk olarak “*Zarûretün Belâgiyye*” belâgâtın zaruriyetinden, yani, hafzedilebilecek olan yerlerde özne ve yüklemelerin zikredilmesinden bahseder. Sonra, özne, yüklem ve nesnelere zikredilebileceği yerlerde hafzedilme üslûbu hakkında da bilgi verir ve bunların hepsini Kur'an ve Arap şiirinden misaller vererek açıklar.

⁹⁷ Stilistik (*belâgât*) bir stil ilmidir. Taha Huseyn'e göre bu ilim III. Hicrî asırda ortaya çıkmıştır ve kurucusu Câhiz'dir. Başka âlimlere göre ise bu ilim Vahiy'den önce ortaya çıkmıştır; fakat Vahiy'den sonra kemâline ulaşmıştır. Stilistik kaynakları genellikle Kur'an'dan alınmıştır. Bkz: Jusuf Ramić, **Arapska Stilistika u Svjetlu Kur'ana i Hadisa Allahova Poslanika**, El-Bejan, Sarajevo, 2004, s. 5.

Bundan sonra yazar, cümlede kelime tertibi, cümledeki parçaların takdim-tehiri ve özne ve yüklem eklerinin takdim-tehiri ile ilgili konulara değinmektedir. Bu bölümde yazar, Kur'an'ın gramer ve stilistik cümle tertibine sahip olduğuna ilgi çekmektedir. Tarihçesini de zikrederek Arap Stiliğinde dönüm noktası sayılan Abdü'l-Kâhir el-Cürçânî'ye özel atıf yaparak bazı alimlerin görüşlerini de ortaya koymuştur. Ayrıca, Kur'an'dan birçok misâl verip bu bölümü detaylandırmıştır.

Devamında yazar, Kur'an'da mevcut olan *el-Vasl ve'l-Fasl* (birleşik ve ayırık) cümlelerden bahsetmektedir. Aynı zamanda, mevcut olan konuşma üslûplarını da şöyle sıralamıştır: *el-Îcâz ve Türleri*⁹⁸, *el-İtnâb ve Türleri*⁹⁹ ve *Mûsâvât*.¹⁰⁰

Bu bölümün sonunda ise Kur'an cümlesinde “*el-Kasr*”¹⁰¹ isimli sınırlandırma stiliğinin tür ve çeşitlerini zikrederek hakkında bilgi vermektedir.

Bu kitabın ikinci bölümünde Kur'an ve Peygamber (as)'ın hadislerinde *İlmu'l-Beyân*¹⁰² konusundan bahsedilir. Bu ilmin Arap stiliğinin temel üç bütünü kapsadığını göz önünde bulundurarak, yazar aynı şekilde bu bölümü tasnif etmiştir. *İstiâre*¹⁰³ ile *Teşbih*¹⁰⁴, *Mecâz-ı Mürsel*¹⁰⁵ ile *Mecâz-ı Akli*¹⁰⁶ ve *Kinâye*¹⁰⁷ olmak üzere sıralamayı bu şekilde yapmıştır. Bunların her birini açıkladıktan sonra yazar çok sayıda Kur'an ve Hadislerden misâl sunarak onların muhteşemliğine işaret etmiştir.

Üçüncü ve son bölümde Kur'an ayetleri ve Peygamberin hadisleri çerçevesinde *İlmu'l-Bedî*¹⁰⁸ adlı ilim incelenmektedir. Bu ilim Kur'an ve Hadis'te bütün türleriyle

⁹⁸ Düşünceleri ifade ederken kısalığı ve özlüğü içermek demektir. Anlaşılabilir bir şekilde, anlaşılacak için ihtiyaç duyulduğu kadar sözcük kullanmak demektir.

⁹⁹ Özlü hitabet türünün zıttıdır. Düşünceleri ilk bakışta gereksiz bir miktarda kelimelerle ifade etmek demektir.

¹⁰⁰ Bizim kullandığımız basit hitabet türüdür. İstenilen muhteva belirli kelime sayısı ile ilavesiz ve eksiksiz bir şekilde ifade edilmektedir.

¹⁰¹ Birşeyin başka birşey ile sınırlandırılmasını ve belirlemesini ifade etmektedir.

¹⁰² Kendisiyle ilgilendiği stilistik figürlerin mecaz anlamını inceleyen bilimdir.

¹⁰³ Mecaz kinayeli ve mecaz anlamı taşıyan dil ifadesidir. Bir ögesi zikredilip bir ögesi ihmal edilen kısaltılmış karşılaştırma demektir.

¹⁰⁴ Karşılaştırma; vasıflık ve yüklem durum, eylem ve atanmış olan vasfının stilistik güçlendirme ve yakınlaştırmayı ifade eden bir lisanî ifade tarzı demektir.

¹⁰⁵ Birbiriyle yakın anlamlı olan kelimelerin değiştirilmesi.

¹⁰⁶ Dar anlamlı bir sözcüğü geniş anlamda kullanma. Bu bir metonimi/kinaye çeşididir.

¹⁰⁷ Alegori söylenenden farklı birşeyi ifade eden stilistik figürüdür.

¹⁰⁸ Nesir'in şiir süsleriyle ilgilenen bilimdir.

mevuttur. Türleri şunlardır: *Cinâs*¹⁰⁹, *Sec*¹¹⁰, *Tibâk*¹¹¹, *Tevriye*¹¹², *Tecâhülü'l-Ârif*¹¹³, *Te'kîdül-Medhi Bimâ Yüşbihü'z-Zemm*¹¹⁴ ve *İktibâs*¹¹⁵. Yazar Kur'an ve Hadis'ten örnekler seçerek çeşitlerin her biri hakkında detaylı bilgi vermektedir.

Her ne kadar bu kitap muhtevâsından dolayı Arap edebiyatına atfedilebilir ise, ben bu kitabı tefsir alanı kitaplarına eklemeyi tercih ettim. Çünkü yazar, Arap edebiyatından bahsederek bu eseriyle Kur'an'ın olağanüstü bir kitap olduğuna işaret etmiştir. Böylece yazar, Arapların hitabeti en zirve noktasına ulaştığı bir dönemde inzal olmuş bu Kur'an'ın en yüksek hitabet derecesine sahip olduğunu göstermiştir. Ve elbette bu özelliğiyle eser *İ'câzü'l-Kur'ân* ilmi altına girebilmektedir.

3.1.5. Kako Prevoditi Kur'an – Analiza Naših Prijevoda Kur'ana Uradenih Neposredno s Arapskog Jezika [Kur'an Nasıl Tercüme Edilir – Yakınlarda Yapılan Boşnakça Kur'ân Meâllerinin Analizi]

Şimdiye kadar yayınlanan bütün Boşnakça Kur'an Mealleri, ağır polemikler ve tartışmalara neden olmuştur. Yapılan bu tür tartışmalar, bilimsel güvenilirlik ve delillendirme açısından muhtelif seviyelerde yapılmıştır. Ancak, genel olarak bakılacak olursa, Boşnakça Kur'an Meallerinin eleştirel bir şekilde okunması, kapanmamış bir konudur.

Kako Prevoditi Kur'an kitabı, bir açıdan, Boşnakça Kur'an Meallerinin eleştirel okumalarına değerli katkılarda bulunurken, bir açıdan da Kur'an Meallerinin eleştirel değerlendirmelerinde bulunması gereken sıkı bilimsel standartları belirlemektedir.

Arapaska Stilistika u Svjetlu Kur'ana i Hadisa Allahova Poslanika adlı kitabının yayınlanmasından hemen sonra Ramić, dilimizde mevcut olan Kur'an meallerinin tenkidini yapmaya karar vermiştir. Yapılan bu tespit diğer dillerden değil, doğrudan Kur'an'ın dili

¹⁰⁹ Cinâs (Paronomasia)'da birinci kelimeye yakın olacak bir ikinci kelimenin söylenmesi. Söyleyişte yakın olan kelimeler anlamda birbirine zıt da olabilmektedir. Yakın anlamlı olma şartı olmamaktadır.

¹¹⁰ Seci (Kafiyeli nesir): Nesirde cümle veya cümlecik sonlarında rastlanan kafiyeli çeşitlerine denir. Divan edebiyatındaki ismi seci, halk edebiyatında ise kafiyeli nesirdir.

¹¹¹ Bu şekil kontrastı oluşturmak için karşıt kavramların getirilmesi demektir.

¹¹² İki anlamı olan kelimelerin, daha yakın, görülen ve kastedilen manası olan ve daha yakın, gizli ve kastedilen manası olan kelimelerde belirtir demektir.

¹¹³ Görünüşte, bir konuda, sanki hiç bir bilgisi yokmuş gibi gösterilip iki şeyin arasında hangisini seçeceği konusunda haberi olmadığı gibi gösteren stilistik figürdür. Bu şekil Kur'an'da geçtiğinde *Sekkâkî* onu Allah'a karşı olan edepten dolayı bilinen bir şeyin bilinmiyormuş gibi gösterilmesi olarak tarif eder.

¹¹⁴ Azarlamaya benzeyen şeylerle övgünün takviye edilmesi.

¹¹⁵ Kur'an veya hadislerden alıntı yaparak kendi konuşmana eklemek.

olan Arap dilinden Boşnak diline çeviriler üzerinde yapılmıştır. Yazar, dört Meal üzerinde durmuştur:

1. Besim Korkut (Sarajevo, 1977).
2. Mustafa Mlivo (Bugojno, 1994).
3. Enes Karić (Sarajevo 1995).
4. Esad Duraković (Sarajevo 2004).

Mustafa Mlivo ve Esad Duraković'in yaptığı mealler Ramić'in en çok eleştirdiği mealler olmuştur. Sözlük bakımından doğru olmalarına rağmen, bu iki mealde Kur'an metninin doğru anlaşılması söz konusu değildir. Sözü geçen iki mealde Kur'an meallerinde bulunması gereken metnin içeriksel anlaşılması bulunmayıp, onların içinde daha fazla doğaçlama, hatalar, eklemeler, çıkarmalar ve harfi harfine tercüme bulunmuştur. Bu kitabı okurken kolayca farkedilebilecek bir husus vardır: Ramić eleştirilerinin yanında, zaman zaman zikri geçen tercümanların çeviri çözümlerini övmekten de hiç çekinmemiştir.

Besim Korkut ve Enes Karić'in Kur'an meallerine gelince, bunların Arapça orijinal Kur'an metnine daha yakın olduğu görülmektedir. Bu meallerde ekleme, çıkarma ve metnin gerçek bağlamına yanlış kavramlar ekleme yerine, Kur'an metninin kavramlarının bizim dilimizdeki karşılığına varmak için daha çok akıl yürütme vardır.

İlk iki Kur'an meali, ve bilhassa Duraković'in tercümesi, yazar tarafından en çok analiz edilip eleştirilen mealler olmuştur. Fakat yazar, diğer iki mealin de hatalarını eleştirmiş ve güzel taraflarını övmüştür.

Yazar, klasik bir şekilde sırayla meallerin hepsini incelemiş değildir. Dört meali de okuyup gözden geçirmiş ve kendi gözlemleri temelinde beş bölümden oluşan bir kitap yazmıştır. Bunun yanısıra, bölümlerin hepsini parçalara ayırarak, her parçada kendi açıklamalarını getirerek, hatalarına işaret etmiş ve detaylı analiz yapmıştır.

İlk bölüm (İçerik belirsizliği, Kur'an kelimelerinin anlamında kontrast ve ortaklık) analiz konusu olan Kur'an meallerinde çokanlamlı, eş ve zıt anlamı kelimeler ve tercümelerini analiz etmektedir.

İkinci bölüm, merkezinde kısım ve özellikleriyle beraber Kur'an cümleleri olan, Kur'ânî ifadenin sözdizimsel üslup tabakasını incelemektedir. Örnek olarak, özne, yüklem

ve eklerinin yer değişmesi verilebilir. Özne, yüklem ve eklerinin zikredilmesi ya da hafzedilmesi de buna örnektir.

Üçüncü bölüm Kur'anî ifadenin hakikat ve mecâz anlamlı semanto-stilistik tabakasını ve Kur'an'da teşbîh, istiâre, mecâz ve kinâye başlıklarını da incelemektedir.

Dördüncü bölüm Kur'anî ifadenin içeriksel anlamına yöneliktir. Burada, içeriksel anlamının Kur'anî anlamların belirlenmesindeki rolünden bahsetmektedir. Bunun yanında, fiil çekimleri ve farklı anlam taşıyan kelimelerin kullanılması gibi diğer dilsel olgular hakkında bilgi vermektedir.

Beşinci ve son bölüm İslam öncesi Arap şiiri ve Kur'an sözlüğü başlığını taşımaktadır. Ramić, müşrik Araplar ve şirk dönemindeki ilahlar hakkında bilgi vermektedir. Putperestliğin yanında Hristiyanlık ve Yahûdiliğin, Arap Yarımadasında İslam'ın ortaya çıkışına kadarki tarihine kısaca değinmiştir. Ayrıca, İslam öncesi Arap şiirinin ve Arap dilinin ve Kur'an'ın yorumlanması açısından önemini vurgulamaktadır.¹¹⁶

Ramić tarafından yapılan bu analiz, kanıtlara göre kişisel bir tespit değildir. Bu ancak, ilgili bilimsel argümanlar çerçevesinde yapılan bilimsel bir yaklaşımdır. Aynı zamanda, klasik ve modern olmak üzere, özellikle, tefsir ve filolojik-semantik literatürüne dayalı çeviri çözümler bakımından yapılan bir analizdir. Kitabın sonunda mevcut olan Arapça, Boşnakça veya kendisine yakın dillerde yazılan çalışmalar okunmalıdır. Zira, bu Ramić'in çeviri problematiği konusundaki farkındalığını göstermektedir.¹¹⁷

Yazarın bu yaklaşımı, özellikle, bizim sosyal ve edebî gerçeklikte hemen hemen her tartışmanın metinsel düzeyde olmadığı ve, insan onuruna yaraşmaz, kaba hakaretlerle, kişisel kötöleme ve kaptisli küçümsemelerle dolu tartışmalar zamanında, böyle bir yaklaşımın olması gerçekten övölmeye layıktır.

¹¹⁶ Son bölüm daha önce, *Mu'allakât* kitabının meşhur tercümanı Esad Duraković'in İslam öncesi Arap şiirinin şüpheli köklere dayandığı görüşüne Ramić tarafından bir reddiye olarak yazılmış ve gazetelerde yayınlanmıştır.

¹¹⁷ 2007 yılında yayınlanan bu eserin yazılmasında yazar yaklaşık 150 kaynak eser kullanmıştır. Kaynakların üçte ikisi Arapça olup, geride kalan kısmı Boşnakça ve kendisine yakın dillerdedir.

3.1.6. Naši Prijevodi Kur'ana i Stil Kur'anskog Izraza [Bizim Kur'ân Meâllerimiz ve Kur'ân İfade Tarzı]

Bosna'da birçok Boşnakça Kur'an meali vardır. Bir kısmı doğrudan Arapça'dan Boşnakça'ya çevrilmiş, bir kısmı ise başka dillerden tercüme edilmiştir. *Kako Prevoditi Kur'an* kitabında Ramić, Arapça'dan tercüme edilen mealleri söz konusu ederek diğer dillerden yapılan tercümeleri bir kenarda bırakmıştır. Bu kitabını tamamladıktan hemen sonra, muhtemelen kendi isteği ve arkadaşlarının talebi üzerine kitap konusunu tamamlamak üzere kitabını genişletmiş ve içine diğer dillerden çevirilen Boşnakça Kur'an meallerini de katmıştır. Daha önce zikrettiğimiz dört yazarın mealleri yanısıra, dört meal daha ele alınmıştır:

1. Mića Ljubibratić - Hercegovac, (Belgrad 1895).
2. Hacı Ali Rıza Karabeg, (Mostar 1937).
3. Muhamed Pandža ve Džemaludin Čaušević (Sarajevo 1937).
4. Omer Mušić ve Alija Nametak, Pandža- Čaušević tercümesinin editörleri (Zagreb 1969).

Bu tercümeler ikinci ve üçüncü elden, başka diller aracılığıyla yapılmıştır. Ljubibratić tercümeyi Fransızca'dan, bazılarına göre de Rusça'dan yapmıştır. Karabeg Ljubibratić'in tercümesini düzelterek kendi tercümesini yapmıştır. Pandža ve Čaušević ise daha önce 1920 yılında Muhammed Ali'nin (The Holy Qur'an, Lahore 1920) mealini kullanarak tercüme yapan Ömer Rıza Doğrul (İstanbul 1934)'un mealini kullanarak tercümelerini üçüncü elden çevirmişlerdir.

Kitap iki kısma bölünmüştür. Birkaç parçaya bölünmüş olan birinci bölümde, yazar diğer diller aracılığıyla ortaya çıkan tercümeler ile ilgilenmiştir. Karşılaştırmalı tespit yaparken kendisinin ve diğer Bosna alimlerinin eleştirilerini zikretmektedir.

Ondan sonra yazar, Kur'an'daki aliterasyon, kişileştirme ve bağlaçları tartışmıştır. Konunun daha iyi anlaşılması için tercümanlarımızın meallerinden Kur'an ayetleri zikretmekte ve yapılan hataları düzelterek eleştirmektedir.

Devamında yazar birkaç sayfayı yukarıda zikri geçen tercüman ve editörleri tanıtmak için ayırmıştır. Böylece birinci bölümü, Eylül 2008'de Tahran'daki Uluslararası Kur'an Tercüme ve Mealleri Sergisi'nden öğrendiği, en son çıkan Kur'an tercümelerinin listesini zikrederek bitirmiştir.

Dünyanın birçok dilinde mevcut olan tercüme, içinde Kur'an tercüme sayısı ve tercüman isimleri zikredilerek, tablo şeklinde bir liste yapılmıştır.¹¹⁸

Kitabın ikinci bölümü, aslında *Kako Prevoditi Kur'an* [*Kur'an Nasıl Tercüme Edilir*] kitabının aynısıdır. Hiçbir eksiltme ve ilave yapmaksızın aynı şekilde yazılmıştır. Bu kitap önceki maddede mevcut olduğu için tekrar tanıtılmayacaktır.

Bu kitabın yazılması için yazar, 100'den fazla Arapça ve 50'den fazla Boşnakça kaynak eser kullanmıştır. 2010 yılında kamuoyuna ulaştırılabilir hale getirilmiştir. *Kako Prevoditi Kur'an* kitabı ve *Naši Prijevodi Kur'an i Stil Kur'anskog* kitabı, Esad Duraković ve Mustafa Mlivo tarafından çokça eleştirilmiştir. İkisi kendi Kur'an tercümelerine yönelik eleştirilerden rahatsız olmuş ve bütün güçleriyle bunu kötülemek istemişlerdir.

3.1.7. Tefsir Sahasındaki Tercüme

Bosna topraklarında tefsir ilminin ilerlemesinde, yaptığı çeviri ve tercümeyle de Ramić büyük bir rol oynamıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Mustafa Mahmûd tarafından yazılan *el-Kur'ân: Muhâveletun li Fehmin 'Asriyyin* [*Kur'an Savremeni Pokušaj Razumijevanja*] Sarajevo 1981, 1991. Ramić çok özlü ve anlamlı bir şekilde sonsözde, Kur'an'ın yorumlanmasında temel yönleri belirleyerek, tefsir biliminin gelişmesi hakkında genel bir bakış açısı göstermiştir. Bu sonsöz, daha sonra medreselerde üst sınıfların ihtiyacına karşılık, Bilal Hasanović'in hazırladığı *Izbor iz Tefsira Kur'ana* [*Kur'an Tefsirinden Seçmeler*], Sarajevo 1982, adlı eserine dahil edilmiştir.

Maurice Bucaille, *Biblija, Kur'an i Nauka* [*Kitâb-ı Mukaddes, Kur'an ve Bilim*], Sarajevo, 1979. Bölüm: Kur'an, Hadis ve Modern Bilim. Bu bölüm Bucaille'nin eserinin Arapça metninden tercüme edilmiştir. Bu eser Ma'rûf Devâlibî tarafından yorumlanmıştır; Jusuf Ramić ise Arapça'dan Boşnakça'ya çevirmiştir.

¹¹⁸ Bu listeden, Kur'an'ın 80'den fazla dile tercüme edildiğini öğrenmekteyiz. Ayrıca, bazı dillerde 100 defadan fazla çevrilmiştir.

Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. Bu tefsirin çevirilmesine Ramić ile birlikte Omer Nakićević, Mesud Hafizović ve Enes Ljevaković da iştirak etmişlerdir (Sarajevo, 1996-2000).

3.2. ARAP DİLİ VE EDEBİYATI SAHASINDAKİ ESERLERİ

Ramić'in Arap dili ve edebiyatı alanında lisans, yüksek lisans ve doktora yaptığı önceden zikredilmişti. Bü durum göz önünde bulundurulduğunda, yazılarının da bu yönde olacağını tahmin edebiliriz. Öğrencilik döneminden beri yazmaya başlamıştır. Arap dili edebiyatı hakkında ilk ciddi çalışması yüksek lisans tezi olmuştur; ondan sonra doktora tezi, yüksek lisans ve doktora arasındaki iki sene içerisinde yazdığı dört eseri de buna dahil edilebilir. Mısır'dan döndüğü günlerde, Arap edebiyatı hakkında alanında eşsiz bir eser olan *Obzorja Arapske Književnosti* [*Arap-İslam Edebiyatının Ufukları*] eserini yazarak, 1., 2., 3. ve 4. ilköğretim sınıfları için yazılan Arapça ders kitaplarının yazılmasında da iştirak etmiştir.

3.2.1. Modrena Arapska Književnost: Porodica El-Muvejlihi i Njeni Uticaji u Književnosti [Modern Arap Edebiyatı El-Muveylihi Ailesi ve Edebiyat Üzerindeki Etkisi]

Bu eser, modern Arap edebiyatının doğuşunda büyük rol oynayan *el-Müveylihi ailesi*¹¹⁹ hakkında yapılmış bir edebî çalışmadır. Eserde, yalnızca ailenin yaşadığı dönemden değil, ayrıca kökeni ve Modern Arap Edebiyatı üzerindeki etkisi ve kültürel katkısından da bahsedilmektedir.

Kitap yedi bölüm altında incelenmiştir ve bölümlerin her biri de kısımlara bölünerek anlatılmıştır.

İlk bölümü dört kısımdan oluşmaktadır:

Bu bölümün ilk kısmında, siyasî durumdan bahsedilmektedir. Yazarımız başlangıç olarak, Hidiv İsmail yönetimi esnasındaki siyasî canlanmayı anlatmıştır; ondan sonra Arap

¹¹⁹ El-Müveylihi ailesi Arap yarımadasından Muhammed Ali döneminde Mısır'a hicret etmiş, eski Arap ailelerindedir. Şiir ve edebiyata katkıda bulunmuş yazılılarıyla meşhur olmuştur. Ailenin önde gelen kişileri de İbrahim, Abdü's-Selâm ve Muhammed, sömürgecilere karşı koyma ve İslam ve Kur'an'ın savunmasında büyük rol oynamışlardır. Mısır'lıların 1840 ile 1930 yılları arası, kendi kültür ve geleneklerini koruyabilme imkanını el-Müveylihi ailesine borçlu olduğu ifade edilebilir.

isyani ve 1919 yılındaki isyanla devam etmiştir. Bundan sonra, ikinci kısmında, 19. ve 20. yüzyılda meydana gelen farklı katmanları göz önünde tutarak Mısır toplumu ile ilgili bilgi verir. Üçüncü kısım, Muhammed Ali yönetimi esnasında meydana gelen entelektüel yaşamı ve bilimsel rönesans merkezini incelemektedir. Bu rönesans I. Abbas ve Said dönemlerinde durgunlaşacaktır. Ancak, Hidiv İsmail döneminde tekrar canlanacak ve 19. yüzyılın yetmiş ve seksenlerinde en parlak dönemini yaşayacaktır. Bu rönesans Mısır işgaline kadar meyve vermemiştir; fakat işgal nedeniyle birçok kaynağını kaybederek etkisi oldukça azalmıştır. Ve dördüncü kısmı, dönemin edebi fırsatlarını görmemizi sağlar. O dönemde bu aktörlerin önemli katkılar vermiş olduğu kültürel faaliyet alanları, bilimsel açıdan anlatılmıştır.

İkinci bölümde yazarımız, el-Müveylîhâ ailesini özel etki alanlarıyla incelemiştir. Ailenin özgeçmişini, belirli dönemlerdeki yaşamlarıyla, belirli rol ve koşulların ruhsal oluşumları, sosyal görüntü ve düşünce katkılarındaki etkisini göz önünde bulundurmuştur.

Üçüncü bölümde, el-Müveylîhâ ailesini, Mısır'daki 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk yıllardaki millî ve edebî hareketler içerisinde gözlemlemekteyiz.

Dördüncü bölüm, belirli tematik birimlere göre ayrılır. Böylece, dil, sosyal hayat, siyasi olaylar, tarih ve nihayet edebiyat alanındaki etkilerinden söz edilmiştir. Bundan sonra yazarımız, her olayın sebebini bulmaya çalışmış ve böylece yanlışlıkla Muhammed el-Müveylîhâ yerine İbrahim'e nispet edilen katkıları vurgulayarak zikretmiştir.

Beşinci bölümde, genellikle el-Müveylîhâ ailesinin Arap gazeteciliği üzerindeki etkisinden bahsedilmektedir. Bundan sonra, *Mısır'da Arap Gazeteciliğinin Durumu* başlığı altında, yazar gazetecilik üzerine tarihsel ve analitik görünümleri sağlar. Bununla birlikte el-Müveylîhâ ailesinin 1898 yılında kurduğu *Misbâhu's-Şark* isimli gazeteyi, gazete profili ve muhtevasıyla birlikte edebi ve eleştirel bakış açısıyla değerlendirir. Aynı zamanda, bu bölümde yazarımız dikkatini, ailenin önde gelen birinden *İbrahim ve Muhammed*'in faaliyetlerine yöneltmiştir.

Altıncı bölümün ilk kısmında yazar, el-Müveylîhâ makalesi gazeteye çıkmadan önce, makaleyi, klasik Arap edebiyat türü olarak işlemiş ve modern gazetecilik ile olan bağlantısını, kısaca geçtiği dönemlere değinerek, anlatmaya çalışmıştır. Ondandır, yazarın kalemi geniş manada, İbrahim'in *Orada Ne Var?* ve Muhammed'in *Ruh İçin İlaç* isimli makaleler koleksiyonlarına geçmiştir. Bu bölümün ikinci kısmında ise, önsözde klasik ve

modern edebiyatta mektup türlerinden bahsetmekte ve analitik bakımdan, el-Müveylîhî ailesi tarafından yazılmış çeşitli mektupları sergilemektedir.

Yedinci ve son bölümü *Modern Çağın Makâme Okulu* başlığı altında üç kısma bölerek işlemiştir.

İlk kısmında, makâmelerin bir edebiyat türü oluşundan söz etmekte ve Arap edebiyatının bir kısmı olarak ortaya çıkışından bahsetmektedir. Bununla birlikte makâme isminin terim anlamını ve taşıdığı edebî anlamını da açıklamıştır. Ondan sonra, makâmelerin içeriğine geçmiştir. Böylece iki esas tahmin tespit edilebilir duruma gelmiştir ki onlar, makâmenin râvîsi ve baş figürüdür. Devamında yazar, makâmelerin kökeninden bahsederken, klasik ve modern Arap edebiyatındaki meşhur makâme yazarlarını da zikretmektedir.

Son bölümün ikinci kısmında yazar, İbrahim el-Müveylîhî'nin *Musa b. İsam Öyküleri*'ni ayrıntılı bir şekilde işlemektedir. İlk başta bu kroniğin yazılış tarzı, başlığı ve yazı türü hakkında genel bilgiler vermekte, ondan sonra siyasî ve sosyal konulara yönelik paragraflara geçmektedir. Son olarak, bu *Öyküler*'in kahramanları olan Musa b. İsam ve el-Veli et-Takî hakkında bilgi vermektedir.

Son bölümün üçüncü ve son kısmında, aynı zamanda kitabın sonunda, yazar, Muhammed el-Müveylîhî'nin yazdığı *İsa b. Hişam Öyküleri*'ni incelemiştir. Önceki kroniklerde de olduğu gibi bu kronikte de ilk olarak yazılış tarzı, başlığı ve yazı türü hakkında genel bilgiler vermiş; ondan sonra *Öyküler*'in maddelerine geçmiştir. Devamında Muhammed el-Müveylîhî'nin *Öyküler*'inde kapsadığı başlıklardan söz etmiştir. Bununla birlikte yazarın, Mısır'ın o zamanki sosyal, kültürel ve edebiyat imkânların portresini çizmek istediğini ifade etmemizde fayda var. Ondan sonra, *İsa b. Hişam Öyküleri*'nin komik bakışını incelemiştir. Orada apaçık görülür ki bu öykülerin içinde her tür mizah mevcuttur; istihza ve alayı da, latifeyi, nükteyi, kinayeyi de kapsamı altında tutmuştur. *İsa b. Hişam Öyküleri*'nin yazılışında kullanılan stil, o dönemde hakim olan stil olmuştur. *Öyküler*'den makâme ve hikâye arasındaki rekabet anlaşılmaktadır. İlk başta makâme hakim olmuştur; fakat devamında hikaye geleneği hakim olacaktır. Ondan sonra yazarımız, *Öyküler*'in İsa b. Hişam'a ait olduğunu ispat etmek için kahramanlarından söz etmiştir.

Son olarak, 500 sayfa tutan bu mükemmel eserin, el-Ezher'de 1974 yılında yazarımız tarafından başarıyla savunulmuş doktora tezi olduğunu zikretmek isterim. İlk defa 1980 yılında Kahire'de bulunan Dâru'l-Me'ârif yayınevinde yayınlanmıştır; ikinci defa 1997 yılında yayınlanmıştır. Yazarımızın bu eseri Boşnakça'ya çevrilmiş ve 2003 yılında yayınlanmıştır. Bir örneği, 0-11431 sıra numarası altında, Sarajevo Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

3.2.2. Obzorja Arapsko-Islamske Književnosti [Arap-İslâm Edebiyatının Ufukları]

Arap-İslâm edebiyatı ve sanatı, İslâm kültürü ve genel kültürünün otantik görünüşleri olarak müslümanların, insanlığın manevi yaşamına getirdikleri katkıyı temsil etmektedir. Yazar bu alanı kapsayan eksiksiz ve kapsamlı bir eser yazmaya teşvik eden şey bu olsa gerektir.

Eser 1999 yılında basılmıştır ve birkaç bölüme bölünmüştür:

En başta yazar, İslâm öncesi Arap şiirinden; başlangıç, görünüm, isimler ve ilgili şiirin kafiye biçimlerine değinerek bahsetmektedir. Ondan sonra, İslâm öncesi şiirin şaheseri olarak mu'allakât hakkında yedi temsilcisinden örnek getirerek bilgi vermektedir. Ondan sonra mu'allakât'ın bileşimi ve muhtevasından, standartlaştırılmamış olsa da biçembilim ile olan bağlantılarından söz etmektedir. Mu'allakât'ın bazı karakteristiklerini zikrederek, bu şiirin yorumcularından söz etmekte ve temsilcilerinin biyografileri ile bitirmektedir.

İslâm öncesi şiirin yok olması ve İslâm şiirinin doğuşu, yazarımızın detaylandığı bir sonraki konudur. Burada yazar bize İslâm'ı ve ruhsal, rasyonel, sosyal ve insanî değerlerini tanıtır ve İslâm öncesi Arap durumuyla karşılaştırır.

İki dönem arasında yaşamış olan şairler, İslâm etkisi altında yaşayan şairler hakkında bilgi vermektedir. Ve bu bölümün sonunda iktibâs, tekrâr, el-kasem, el-kasas vb. konular hakkında bilgi vermektedir. Bütün bunlar şiirin karakteristiğini temsil etmektedir.

Hassân ibn Sâbit ve Ka'b ibn Zuheyr bu dönemin en meşhur şairleri olarak, bu eserde özel bir yere sahip olmuşlardır. Kısa biyografilerin yanında yazar, *Hassân'ın Hemezâni'sini* ve *Ka'b'ın Bürde'sini* incelemiştir. El-Hansâ (Arap şiirinde mersiyeyi

söyleyen ilk kadın) yanında, Meymûn ibn Kays el-A'sa, Umeyye ibn Ebi's-Salt, Amr ibn Ma'di Kerib, Adi b. Hâtim et-Tâf hakkında da bu eserde kısa bilgi verilmiştir.

Yazar makâmât bölümüne, şiirin bu alanının en hâkim şairi ve çoğunluğuna göre kurucusu olan Bedî'u'z-Zemân el-Hamdânî ile başlamıştır. Ondan sonra, makâmât'ın değişik dönemlerde değişik manalara sahip olduğunu zikrederek makâmât'ın terim ve kelime anlamına geçmektedir. Ondan sonra makâm'ın içeriği, biçimi, doğuşu ve gelişimi hakkında bizleri bilgilendirerek Hamdânî'nin makâm şeklini bize tanıtır. Ayrıca, makâmât'ın büyük temsilcisi olan Muhammed el-Müveylîhî hakkında da bilgi verir. Muhammed el-Müveylîhî iki eser yazmıştır: *Îlâcu'n-Nefs*, etik yazıları ve *Hadisu İsa b. Hişam*, Mısır toplumu üzerinde hiciv içeriklidir. İlk eser üç defa, ikinci ise on defadan fazla baskıya mazhar olmuştur.

20. yüzyılın otuzlu yıllarında ortaya çıkan makâme terimiyle, İslamî çalışmalar alanında ortaya çıkan edebi eserler kastedilmektedir. Yazar, bu edebiyat türünün ortaya çıkmasının nedenleri hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca, Tâhâ Huseyn, Ahmed el-Emîn, Tevfîk el-Hakîm gibi meşhur temsilcilerinin biyografileriyle, edebî ve bilimsel eserlerini de zikretmiştir.

Osmanlı'nın Bosna coğrafyasına gelmesiyle beraber, müslümanlaşma süreci başlamıştır ve bizler de İslam kültür dairesine girmiş olduk. Mekteb, Arapça dili ilk okulları, Kur'an kursları da açılmıştır. Büyük şehirlerde medreseler kurulmuştur. Yetenekli kişiler İstanbul, Kahire vb. şehirlere ileri düzeyde eğitim görmek için gönderilmekteydi. Osmanlı'da Arapça, bilim dili olmuştur. Farsça saray şiirini, Türkçe ise yönetim dilini temsil etmekteydi. İslam ve bilim ancak Arap dili ile olur. Yazar, bu dönemin Arap dil bilgisinde önemli şahısları da zikretmiştir.

Avusturya-Macaristan'ın Bosna ve Hersek topraklarına gelmesiyle, bilim gerilemişti. Çünkü onların ana hedefleri siyasal olmuştur ve bilim konusunda ne yapılmışsa siyasal hedeflerle dolu bir şekilde yapılmıştır. Arap dili eğitimi, ilk ve orta okullarda 3.-8. sınıflarda ders kitaplarına göre devam ediyordu. Ancak, bu eğitim 1920 yılında kesilecektir. İbrahim Hakki Repovac ilk Boşnakça Arapça dilbilgisinin müellifi olmuştur. Ardından Alija Kadić ve Alija Bulić de yazmışlar; onlardan sonra ise Sikirić, Pašić, Handžić gibi birçok alim yazmıştır.

I. Dünya Savaşı sonrasında çok sayıda lisenin kurulması beklendiği halde, beklenen durum gerçekleşmemiştir. Bosna ve Hersek, bir devletin gerçek ihtiyaçlarının çok gerisindeydi. Mevcut olan liseler aynı programla bir zaman çalışmalarına devam etmiştir; fakat bir süre sonra değişiklikler olacaktır. 1918 yılında meydana gelen Şeriat Liselerinin açılması, bu dönemin olumlu gelişmelerinden olmuştur. Bu okulda ilk sınıftan son sınıfa kadar Arap dili eğitimi devam ediyordu. Birçok yerde olduğu gibi yazarımız, burada da Arap dili eğitimi programını, başlangıcı ve süreciyle beraber, detaylı bir şekilde açıklamıştır.

Alt, orta ve üst olmak üzere, üç medrese seviyesine rastlandığını görmekteyiz ve her biri dört yıl sürmekteydi. 1935 yılında İslamî İlahiyat-Şeriat yüksek okulunun kurulmasıyla, medresenin üst seviyesi durdurulacaktır. Aynı zamanda Šaćir Sikirić, Muhammed Pašić ve Mehmed Handžić ile beraber yazdıkları Arapça dilbilgisi yayınlanacaktır. Yazdıkları bu eser, içinden bazı şeylerin düzeltilmesi arzu edildiği halde, alanında en iyi eserlerden birisi sayılmaktadır.

Bu dönemde, kayda değer 1949 yılında Sarajevo'da kurulan bir klasik lise vardır. Ayrıca, birkaç ders kitabı da yazılmıştır. 1. 2. 3. 4. ve 5. sınıflar Arap Dili ders kitaplarını Besim Korkut yazmıştır. Yazar, kitapların içeriğini gösterdikten sonra, kitaplar üzerine Dr. Fehim Bajraktarević'in yaptığı eleştiriyi ve Besim Korkut'un kendisine yazdığı eleştiriyi de göstermektedir. Aynı zamanda, 1950 yılında Sarajevo'daki Felsefe Fakültesi'nde, içinde Arap dili eğitiminin verildiği Filoloji bölümü açılmıştır. Eş zamanlı olarak, Sarajevo'da Şarkiyat Enstitüsü kurulmuştur. Bu enstitü, diğer şeylerin yanı sıra, doğu dillerinde edebiyat ve doğu sanatı ve mimarlığının üzerimizde olan etkisi hakkında bilgi edinmek ve araştırmakla görevlendirildi.

Bu enstitüde 1973 yılında Dr. Teufik Muftić tarafından, içinde 150 bin Arapça kelime ve deyimleri kapsayan, serbest diyebileceğimiz en iyi Arapça-Sırpça/Hırvatça sözlük yazılmıştır. Yazar, kalitesiyle ve bazı eksiklikleriyle bu sözlüğü bizlere tanıtmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan bir başka kitap da, Rade Bojoviç'in 1984 yılında yazmış olduğu kitaptır. Yazar, kitabı, iyi yönleri ile bazı eksikliklerini de zikrederek ele almıştır. Ayrıca, eğitim reformları da yapılmıştır. Bu nedenle, öğretimde de aynı şekilde Arap dili, İslam öncesi edebiyatı ve İslam edebiyatı dünyevî dersler altında sayılmıştır.

Bosna ve Hersek Milli Eğitim Bakanlığı'nın talebi üzerinde 1995 yılında Omer Nakičević, Jusuf Ramić ve Mesud Hafizović ilk okul 1. 2. 3. ve 4. Sınıflar için Arapça ders kitapları yazmışlardır. Bu ders kitapları, Arap dili kendilerine yabancı dil olan kimseler için, en yeni metotla yazılmıştır. Ortaokul 5. 6. 7. ve 8. Sınıflar için ders kitapları ise Mesud Hafizović tarafından yazılmış ve Jusuf Ramić tarafından tashih edilmiştir.

Šakir Sikirić, Mehmed Pašić ve Mehmed Handžić'in yazmış olduğu kitaplar Kur'ânî ruh taşıdığı için yasaklandığı için, liseler için mecburen marksist anlayışı içeren ders kitabı Adila Begović tarafından derlenmiştir. Bu kitap, mevcut ders kitapları, uzun süre öğrencilerle çalışılarak kazanılan tecrübe ve notlar üzerine bina edilmiştir. Fakat, bu kitabın da, yazarımızın zikredeceği üzere bazı eksiklikleri vardır. Dr. Teufik Muftić'in yazdığı Arap dili grameri ve Arapça-Boşnakça sözlük ile fakülte düzeyinde de kaynak eser sorunu çözülmüştür.

3.2.3. İlk Okul 1. 2. 3. ve 4. Sınıflar İçin Arapça Ders Kitapları

Bu kitaplar da Jusuf Ramić'in Arap Dili alanında yazdığı kitaplardır. Yalnız bu defa grupsal bir çalışma olmuştur. Jusuf Ramić'in ne kadar iyi Arapça bildiğini göz önünde bulundurarak, Arap dili ders kitaplarının, hocamızın da katkıları olmaksızın çıkarılması neredeyse imkânsız görülmüştür.

İlk ve ortaokullar ve liseler için yeni ders kitaplarının çıkarılmasına ihtiyaç duyulması üzerine, Bosna ve Hersek Milli Eğitim Bakanlığı mevzûyu birkaç uzman kişiye danıştı. İlkokul 1. 2. 3. ve 4. sınıf ders kitapları için Jusuf Ramić, Omer Nakičević ve Mesud Hafizović görevlendirildi. İlkokul 1. 2. ve 3. sınıf ders kitapları ilk defa 1995 yılında, ikinci defa 1997 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından basılmıştır. Dördüncü sınıf Arapça ders kitabı ise 1998 yılında basılmıştır.

Bu ders kitapları, Arap dili kendilerine yabancı dil olan kimseler için, en yeni metotla yazılmıştır. Kitaplar, bilgi ve estetik değerler açısından gereksinimlerini karşılayan sanatsal katılımla zenginleştirilmiştir. Kitaplar fonksiyoneldir ve dersin doğasına ve ilkokul çağındaki öğrencilerin psikofiziksel özelliklerine uygun olarak yazılmıştır.

Böylece, bu kitaplarla uzun süren monoton Arapça öğrenme metodu kırılmış ve Arapça eğitiminde bir yenilik başlamıştır. Bu yeniliğin özelliği, kitaplarda doğal bağlamda

ve birbirinden ayırmadan sesbirim ve sesletimlerin incelemesidir. Bu şekilde öğrenciye dili öğrenmek için dört imkân sağlanmıştır; dinleme, sesbirim alma, telaffuz, okuma ve sesbirim grafemlere dönüştürme.

Kitabın baş kısmında sesbirime önem verilmiş ve aralarında olan farklılığa, taklit yoluyla ve görüntülerin kullanımıyla işaret edilmiştir. Genelde, yazma öncesi etap denilen şeydir. Kitapların devamında ise, harfler, metin ve diyaloglarda bir kelime bütünü olarak işlenmiştir. Son kısmı da grafik-implâ sistemine ayrılmıştır.¹²⁰

3.2.4. Dîvânü'l-İnşâ [Uluslararası Yazışmalar Birimi]¹²¹

Yazarımızın bu eseri, Milli haberleşme ofisini, ortaya çıkışı, gelişmesi ve edebiyat üzerindeki etkisiyle beraber incelemektedir. Üç bölümden oluşmaktadır:

- Haberleşme sistemi;
- Milli haberleşme ofisi;
- İdari ofis temsilcileri.

İlk bölüm, Peygamber (sav) ve Hulefa-i Raşidin dönemindeki haberleşmeye tahsis edilmiştir. O dönemde bir ofis bulunmamaktaydı, ancak Peygamberimiz (sav) sahabeleriyle haberleşmekteydi ve diğer devletlerin hükümdarlarını İslam'a davet etmek için yazışma sistemini kullanmıştı.

Yazarların kişilikleri bu yazılara yansımamaktaydı; çünkü yazar sadece ve sadece Peygamber (sav)'in söylediklerini yazmaktaydı. Abdullah ibn Erkam adlı sahabe hariç yazarların hepsi yukarıda belirttiğimiz gibi davranmıştır. Bu sahabe ise, bazen Peygamberimiz (sav)'in izniyle, bazı mektupları kendisi yazmıştır.

Buna benzer bir durum Hulefa-i Raşidin döneminde de görülmektedir. Bu durum, Emevîlerin ortaya çıkışına ve ilk haberleşme ofisinin kuruluşuna kadar sürecektir. Yazarlar tarihte ilk defa, haberleşme ofisinin kurucusu olan Abdulhamid el-Kâtib'in sayesinde dikte çalışmalarından kurtulmuştur. Abdulhamid el-Kâtib, o dönemin en büyük yazarı sayılmıştır.

¹²⁰ Bkz: Jusuf Ramić, **Obzorja Arapsko-Islamske Književnosti**, El-Kalem, Sarajevo, 1999, s. 254-255.

¹²¹ Eserin tam ismi, *Dîvânü'l-İnşâi Tetavvürühû ve Eseruhû fi'l-Edeb* [Uluslararası Yazışmalar Birimi, Ortaya Çıkışı ve Edebiyat Üzerindeki Etkisi]'dir. 60 sayfadır. Kahire'de 1968 yılında Arap dilinde yazılmıştır ve Sarajevo'daki Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde 0-13312 rakam altında mevcut bulunmaktadır.

İkinci dönem, Divan'ın ortaya çıkışı, gelişmesi ve edebiyat üzerindeki etkisine tahsis edilmiştir. Yazarlara yönelik yazdığı risalesiyle, Abdulhamid el-Kâtib, sadece bu işin uzmanlarına lazım olan anlamları ve arzu edilen, kolay, doğru ve anlaşılır bir tarz göstermiş değil, bununla birlikte yeni bir edebiyat türü olarak mektubu başlatmış oldu. Yakında mektup, Arap yazarları arasında tercih edilen edebiyat türü olmuş ve Arap edebiyatında estetik anlayışı ağırlıklı birkaç nesir türünün prototipi olmuştur.

Abdulhamid el-Kâtib'in ardından, İbn el-'Amîd ve Kâdî el-Fâdil tarafından iki nesir okulu daha ortaya çıkacaktır. Onlardan sonra, Osmanlı'nın bu topraklara gelişiyle nesrin gelişmesinde bir duraklama dönemi yaşanmıştır. Osmanlı, haberleşme ofisini kendi idaresi altına almıştır. O esnada Arap dilini bastıran Türk-Osmanlı dilinin etkisi hissedilmiştir, çünkü Osmanlı Divânû'l-İnşâ'yı Türkleştirmeye çalışmıştır. Bu durum yarım asır sürmüştür. Muhammed Abduh'un ve bu bölgeleri de kapsamış olan rönesansın ortaya çıkışıyla işler değişmiştir. Ondan sonra, yeni dönemde Divânû'l-İnşâ değerini kaybetmiş ve sahnedeki kaybolmuştur. Onun yerine Dışişleri Bakanlığı kurulmuştur.

Ve üçüncü bölüm Milli haberleşme ofisindeki en meşhur kâtiplere ayrılmıştır. Kısaca beş önemli şahsiyetin biyografileri sunulmuştur: Abdülhamid el-Kâtib, Abdullah ibn el-Mukaffa, İbn Adî Kane, İbn el-'Amîd ve Kâdî el-Fâdil.

3.2.5. Lâmiyetü'l-Arab [Arap Şiiri] ¹²²

Ramiç'in, İslam öncesi Arap şiiri ve o dönemin şairleri hakkında yazmış olduğu ikinci eserdir. Temsilcileri Şanfara el-Ezdî olmuştur, ve yazarın eseri bu şairin şiirini kapsamış ve sürgündeki bir bedeviye yönelmiş olan *Lâmiyetü'l-'Arab* isimli marşta özel bir inceleme yapmıştır. Eserde bu marşın otantikliği de tartışılmıştır. Bu marş, İslam'ın ortaya çıkışından iki asır sonrasında değil, İslam öncesinde yazılmıştır. Yazarı da Halefü'l-Ahmer değil Şanfara olmuştur.

Franchesko Gabriel'e göre bu kaside Arap edebiyatının şaheseridir. Çünkü, normalde kolayca kaybedilen lirik havasını içeriğinde korumuştur.

¹²² Eserin tam ismi, *Dirasetün Havle Lâmiyeti'l-'Arab [Lâmiyetü l-Arab Üzerindeki Çalışma]*'dir. 58 sayfalık bir eserdir. Kahire'de 1969 yılında Arap dilinde yazılmıştır ve Sarajevo'daki Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde 0-13313 rakam altında mevcut bulunmaktadır.

Kasidenin dış kanonik şeması yerinde burada, iç, psikolojik birliği bulunmaktadır. Aynı zamanda, doğa sahnelerinde belli olan bireyin ruhsal durumun gösterilmesi verdir. Bu sahneler, kendisiyle ilgili bir nihai sonuç içermemektedir; ancak şairin acı kaderi doğrultusunda anlatılmıştır. Bizler ve bizden bu konuda daha bilgili olan kişiler bu kasideyi Şanfara el-Ezdi'ye atfetmekteyiz. Gabriel'den bu konuda daha çok bilgiye sahip olduğu iddia edilen ve bu kasidenin kendileri tarafından Şanfara'ya atfedildiği kişiler ise Brockelman ve bu kasideyi Almanca'ya çeviren ve 1915 yılında Münih'te yayınlayan, Georg Jacob'dur. Tercümesinin giriş kısmında şöyle söylemektedir: “Anlamıyorum, nasıl olur da biri bu kasidenin otantikliği hakkında şüpheye girebilmiştir. Halbuki bu kaside, *Darabe Zeydun 'Amren'* cümlesinin i'rabı hakkında tartışarak vaktini geçiren kişi tarafından Mekke'nin güneyinde bulunan dağlarda yazılmıştır.”

Kaside, hemen hemen tüm Avrupa dillerine çevrilmiştir. Bizde ise, sadece Grozdanić'in *Stara Arapska Poezija [Eski Arap Şiiri]* adlı eserinde ve Vojislav Simić'in *Klasična Arapska Poezija [Klasik Arap Şiiri]* adlı kitabında kasidenin bazı parçaları tercüme edilmiştir.

3.2.6. Fennu'l-Makâmât [Anlatı Şiir]¹²³

Bu çalışmanın konusu anlatı şiiri, yani Arap-İslam edebiyatının özel türü olan makâme olmuştur. Makâmenin Avrupa'da kısa hikâyelerin oluşumunda etkisi olmuştur. Bu kısa hikâye en parlak dönemini Edgar Allen Po ve Çehov ile yaşamıştır. Fakat, Araplar hızlı bir şekilde Makâme'den vazgeçip Avrupa kısa hikâyesine geçmişlerdir. Bu çalışma makâmenin, el-Hamdânî ve el-Harîrî'den başlayarak, Yazici ve el-Müveylîhî ailesi ile beraber modern Arap edebiyatındaki ortaya çıkışı ve gelişmesini anlatmaktadır. Arap-İslam edebiyatçıları arasında bu edebiyat türünü kullanmayan edebiyatçı yok denecek kadar azdır. Regis Blachere bu türü kullanan edebiyatçıların listesini yapmıştır. O listeyi, daha sonra Viktor Kik *Bedî'atu-z-zamân* adlı eserinde genişletilmiş halde bulundurmıştır. Yazarımız ise çalışması için, her iki kaynağı da kullanmıştır. Listede, yaklaşık seksen makâme müellifi bulunmaktadır. Aynı zamanda, Arap edebiyatının meşhur isimleri de orada yer almaktadır. Bunlardan bazıları: el-Hamdânî, el-Harîrî, Ebû Hâmid el-Gazâlî, ez-Zemahşerî, es-Suhraverdî, es-Suyûtî vb.

¹²³ Eserin tam ismi *El-Makâmâtu fi'l-Edebî'l-Arabî Beyne't-Tab'i ve's-San'âti [Doğal ve yapmacık stil arasında Makame-anlatı nesiri]*. 120 sayfalık bir eserdir. Kahire'de 1969 yılında Arap dilinde yazılmıştır ve Sarajevo'daki Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde 0-13312 rakam altında mevcut bulunmaktadır.

Kimisi arkasında 50 makâme bırakmıştır (ez-Zemahşerî), kimisi ise birer tane (et-Tilmsânî, el-‘Îrâkî..) Bu makâmelerin bazıları dilimize çevrilmiştir; mesela el-Harîrî, el-Hamdânî ve es-Suyûtî’nin makâmeleri gibi. *Hadisu Îsâ b. Hişâm* eserinden iki bölümün yazarımız tarafından çevirildiğini ve Arap Edebiyatının Ufukları (1999) eserinde yayınlandığını ifade etmek gerekir.

Genel olarak, bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, makâmenin terim ve kelime anlamı, dil ve edebiyattaki kullanımı üzerinde tartışma yapılmıştır. Her makâme iki bölümden oluşur: Nesir ve Şiir’den. Bir ravisi ve bir kahramanı bulunmaktadır. Ravi kahramanın peşinden gider ve onun hareket ve olaylarını yazar. İkinci bölümde çalışma, el-Hamdânî ve el-Harîrî’ye geçer ve onların mekâmelerini inceler. Üçüncü bölüm ise el-Yezîdî’nin makâmelerini incelemektedir. Çalışmanın sonunda, bu türün müelliflerinin listesi, literatür ve muhteva bulunmaktadır.

3.2.7. Nakdu’l-Edeb [Edebiyat Eleştirisi]¹²⁴

Nakdu’l-Edeb, müellifimizin yüksek lisans döneminde yazdığı dördüncü eserdir. Bu çalışma, İslam öncesi Arap edebiyatından başlayarak Abdulazîz el-Cürçânî’ye kadarki dönemin edebî eleştirisi ile ilgilenmektedir.

Edebî eleştirinin görevinin, bir edebî teorik disiplin olarak çeşitli edebî eserlerin özelliklerinin ve değerlendirilmesi olduğunu ifade edebiliriz. Değerlendirmeyi yaparken, azçok belirlenmiş kurallara uymaktadır. Edebî eleştirisi, Arap Edebiyatı tarihinin uzak geçmişine ulaşır. Kökleri İslam öncesi döneme dayanır. Ukaz’da, şiir gününde, şairler birbiriyle yarışırken Nâbiğa ez-Zubyânî bir çadır altında şiirlerin değerlendirmesini yapardı. O esnada muallaka ve diğer İslam öncesi şiirleri de ortaya çıkmıştır.

Bu eğilim, Arap İslam Edebiyatı’nda da, Irak’ta Mirbed adlı yerde Hicrî 3. asra kadar şiir günlerinde varlığını sürdürmüştür. Ondan sonra ise modernist ve neoklasikçiler sahneye çıkacaktır. Onların karşısında gelenekçiler, İslam Öncesi ve Erken İslam şairleri durmuştur ve eleştiriciler aralarında bölünmüştür. Kimi, beyitlerin güzelliğini sözlerinde, kimi fikrinde görmekteydi. İbn Kuteybe şiirin her iki öğeden oluştuğunu söylemektedir. Bu iki öğeyi birleştirerek İbn Kuteybe dört tane şiir türü belirlemiştir; bunların arasında her iki

¹²⁴ Eserin tam ismi *Nakdû’l-Edebî’l-‘Arabî [Arap Edebiyatının Eleştirisi Üzerinde Tarihsel Bakış]*. Kahire’de 1968 yılında Arap dilinde yazılmıştır ve Sarajevo’daki Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi’nde kaydedilmiştir. Ancak, savştan sonra (1995) bu eseri kaybolmuştur.

ögeyi karşılayan şiiri en iyi olarak seçmiştir. Modernistler ve gelenekçiler arasındaki anlaşmazlık Hicrî 3. yüzyıl boyunca devam edecektir. Hicrî 4. asırda ise anlaşmazlıkta *amûdu'ş-ş'ir* (Arap Kasidesinin geleneksel şeması) diye isimlendirebileceğimiz bir adım daha öne çıkacaktır. O zaman, iki *muvâzene*, iki karşılıklı şiir soruşturması, ortaya çıkmıştır.

İlk *muvâzene'nin* yazarı, hayatı şiirin eleştiri ve değerlendirmesinde geçen, *el-Muvâzene Beyne't-Tâiyeyni (Tayy Kabilesinden İki Şairin Şiirlerinin Karşılıklı Soruşturması)* eserinin yazarı olan Ebu'l-Kâsim el-Âmidî olmuştur. Bu eserinde her iki şairin *mezhebini* belirlemiştir; geleneğe bağlılık (el-Buhturî) ve geleneğin terkedilmesi (Ebû Temmâm).

İkinci *muvâzene*, uzun süre Cürcân'da kadılık görevi yapmış olan Ali b. Abdulaziz el-Cürcânî tarafından yazılmıştır. Birçok eser telif etmiştir. Edebî eleştiri hakkında en önemli eseri *el-Vesâta Beyne'l-Mutenebbî ve Husûmih [Mutenebbî ve Rakipleri Arasında Aracılık]* olmuştur. Bu eseri, Sâhib ibn 'Abbâd'ın, şiir ve genel olarak el-Mutenebbî'nin çalışmaları üzerindeki eleştirilerine cevap olarak yazmıştır. Sözü geçen bu iki *muvâzene* bir birine benzemektedir ve her ikisi de edebiyat eleştirisinin nihai kapsamını temsil eder. Ondan sonra bu alanda, Muhammed Abduh dönemine ve 19. ve 20. yüzyıllarda Arap dünyasını kapsayan canlanmaya kadar sürecek duraklama dönemi yaşanmıştır.

Genelde, el-Muvâzene, maddeye yaklaşmakta yeni bir sanatsal metodu temsil etmektedir. Müellif, iki şairin şiirleri üzerinde hiçbir eleştiri yapmayıp, bu görevi okuyucuların kendilerine bırakmaktadır. O, sadece ve sadece şairlerin şiirlerini karşılaştırarak analiz yapar ve hataları, şiir alıntıları vb. şeyleri söylemektedir.

3.2.8. Arapça ile İlgili Sahasındaki Tercümelere

Bu alanda da Ramić çevirilerle ilgilenmiştir. Çevirdiği eserler arasında şu eser kısaca tanıtılabilir:

Arapsko-Islamski Utjecaj Na Evropsku Renesansu / Eseru'l-'Arabi ve'l-İslâmi fi'n-Nahda el-Ûrubiyyaa, (Avrupa Rönesansı Üzerinde Arap-İslam Etkisi), UNESCO¹²⁵, Sarajevo 1987. Bu eser Ahmed Smajlović, Mesud Hafizović ve Sabina Izetbegović ile birlikte çevrilmiştir.

¹²⁵ Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü.

3.3. DİĞER İLİMLERE DAİR ESERLERİ

Ramić, aynı zamanda, hadis ve kültür tarihiyle yakından ilgilenmiştir. Ramić hadis alanında Boşnakça dilinde eşi benzeri olmayan bir eser yazmıştır. Kültür tarihi alanında ise iki müthiş eseri vardır. Onlar Ramić'in vatanseverliğinin kanıtıdır. Biz Boşnaklar için çok şey ifade etmektedir. Çünkü, bu millet ki düşmanları tarafından yok edilmek, dünyaya dağıtılmak ve ona ait her izin ortadan kaldırılması istenmiştir. Ama Allah yetime yardım etmiş ve Boşnaklar nerede olurlarsa olsunlar büyük itibar kazanmışlardır.

3.3.1. Bošnjaci na El-Azheru [El-Ezher'de Boşnaklar]

Bu kitap, eşsiz muhtevasıyla birlikte, ilk defa 1997 yılında basılmıştır. Bu kitapla yazarımız, el-Ezher Üniversitesi ve el-Ezher'de okumuş olan Boşnak öğrenciler hakkında kamuoyunu bilgilendirmek istemiştir.

Kitabının ilk sayfalarında yazar, el-Ezher'in kuruluşu ve gelişmesi hakkında bilgi vererek, bu kurumun yükseliş ve duraklama dönemlerini zikretmiştir. Ayrıca, bu üniversitenin Fransız işgaline karşı direnişi ve tarihsel önem taşıyan bu dönemin, akışı, sebep ve sonuçları hakkında da bilgi vermektedir. Kriz dolu günleri anlattıktan sonra yazarımızın, el-Ezher'in yeni bir aşamasını ayrıntılandırıldığını görmekteyiz ki bu aşama, el-Ezher için gelişim ve reformları temsil etmiştir. Bunun yanında, İslam eğitim tarihinde halka sistemi hakkında da bilgi vermektedir.

El-Ezher'in pek çok faaliyeti arasında yazarımız özellikle İslâmî Araştırma Akademi'sini ayırmıştır. Sebebi ise, el-Ezher mezunu olan Bosnalı alimlerden, Husein Đozo'nun değerini göstermek olduğu söylenebilir. Çünkü, 1971 yılında 22 bilimsel çalışma arasında Husein Đozo'nun çalışması, en göze çarpıcı ve en iyi çalışma olarak seçilmiştir.

Yazarımız el-Ezher'in rektörleri hakkında bilgi vererek kitabına devam etmiştir. Bir başlangıç olarak 17. yüzyılı seçmiştir ki o dönemde el-Ezher'de, rektör yerine ilk defa Şeyhu'l-Ezher denmeye başlanmıştır. 17. yüzyıl ile 1997 yıl arasındaki dönemi anlatırken, bazı ilginç olay, detay ve istatistikleri de zikretmiştir. Ayrıca, el-Ezher mezunu olan bazı Boşnak öğrencilerin ilgili dönem Şeyhu'l-Ezher'ler hakkında yazmış oldukları biyografileri de kitabında bulundurmıştır.

Bundan sonra yazar kitabın ana konusu olan *el-Ezher'deki Boşnaklar*'a geçmiştir. Bu konuyu üç başlık altında incelemiştir:

Birinci Dünya Savaşı Öncesi el-Ezher'deki Boşnaklar;

İki Dünya Savaşı Arasında el-Ezher'deki Boşnaklar;

İkinci Dünya Savaşı Sonrası el-Ezher'deki Boşnaklar.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, yazarın elindeki bilgilere göre, el-Ezher'de okuyan ilk Boşnak, 18. yüzyılın başlarında okumuş olan Mustafa Pruščak olmuştur. Ardından, Avusturya-Macaristan'ın Bosna işgali esnasında el-Ezher'de sadece üç Boşnak bulunmaktaydı: Mehmed Potogija, Džemaludin Čaušević ve İbrahim Zafranija.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında el-Ezher'de Boşnak öğrenci sayısı oldukça artmıştır. İki Dünya Savaşı arasındaki dönem içerisinde Boşnaklar üç nesil el-Ezher mezunu yetiştirebilmiştir. Yazarımızın bilgilerine göre öğrenci sayısı 26'ya çıkmıştır.

İkinci Dünya Savaşı el-Ezher ile bağlarımızı kesmişti. Bu durum 1962 yılına kadar böyle kalacaktır. 1962 yılında ise beş Boşnak öğrenci el-Ezher'de okumaya başlayacak ki bunların arasında yazarımız da vardır. Bundan sonra el-Ezher hep yakın olmuştur ve Boşnaklar hiç bir müdahale olmaksızın orada okuyabilmiştir. 1992 yılında, savaş nedeniyle, öğrenci veremez durumda kaldığımızı ifade etmekte fayda vardır. Ancak, bu durum Bosna ve Hersek'in uluslararası câmiada tanınmasına kadar sürmüştür. 1962 yılından 1997 yılına kadar el-Ezher Üniversite'nden mezun olan Boşnak öğrenci sayısı 80'e çıkabilmiştir.

Yazarımız, bütün bunlara değindikten sonra el-Ezher mezunlarımızın kültürel yaratıcılığında bahsetmiştir. Ondan sonraki bölüm, 42 mezun öğrencinin biyografisi ve bibliyografisine tahsis edilmiştir. Bunların arasında, Džemaludin Čaušević¹²⁶, Mehmed Handžić¹²⁷, Husein Đozo¹²⁸, Besim Korkut¹²⁹, Dr. Mustafa Cerić¹³⁰, Husejin Kavazović¹³¹ gibi bazı önemli şahsiyetler zikredilmiştir.

¹²⁶ 1914. yılında Bosna ve Hersek'te Reîsü'l-U'lemâ görevi yapmıştır ve 1929 yılında Yugoslavya müslümanlarının ilk ve son Reîsü'l-U'lemâ'sı olmuştur.

¹²⁷ Birçok kişinin imam Nevevi ile benzeştirdiği bu zat, kısa bir ömür yaşamıştır: 38 yıl. Tefsir, Arap dili, Fıkıh, Kelam, Da'va alanlarında yaklaşık 300 kitap ve makale yazmıştır

¹²⁸ Meşhur *Dozine Fetve* [*Cozo Fetvaları*] sahibi.

¹²⁹ En meşhur Kur'an-ı Kerim'in Boşnakça Mealini, yazan zattır.

¹³⁰ 1993-2013 yılları arasında Bosna ve Hersek'te Reîsü'l-U'lemâ görevi yapmıştır.

3.3.2. Bošnjaci u Egiptu u Vrijeme Tursko-Osmanske Uprave [Türk-Osmanlı Döneminde Mısır'da Boşnaklar]

Son yayınlanmış kitaplarından birisi olan Jusuf Ramić'in bu kitabı, 2012 yılında yayınlanmıştır. Çok sayıda literatür kullanan yazarımız, kendi hassas ve özlü tarzıyla, Türk-Osmanlı zamanında Mısır'daki Boşnaklardan bahsetmiştir. Fakat, o dönemde orada yaşayan her Boşnak'ı değil, Türk-Osmanlı devletinin sürdürülmesinde ve kültürel bakımdan genişlemesinde katkıda bulunan Boşnakları zikretmiştir.

Osmanlı Devleti tarihinde Boşnaklar büyük makamlara sahip olmuşlardır. Üstlendikleri görevlerin en önemlisi ise *Sadrazam* ya da *Veẕîr-i Âzam* olmuştur. Bunun en büyük kanıtının, edebiyat ve tarih içerikli eserlerin verilerinin ve Mısır'da görev esnasında vefat eden Boşnakların mezarlarının olduğu söylenebilir.

Mısır'daki Boşnaklar, eğitim reformunda ve adlî ve idarî sektörde düzenlemelerde büyük katkıda bulunmuşlardır. Aynı zamanda, birçok tarihî eserin tamiri ve korunmasında da rol almış ve bir çok da hayrat bırakmışlardır. Bir diğer bakımdan, Mısır'da birçok Boşnak kadı, edebiyatçı ve Arapça el yazmaları müstensihî de mevcut olmuştur.

Konunun genişliğinden dolayı daha iyi anlaşılması için yazarımız bu konuyu dört başlık altında incelemiştir:

Mısır Boşnak Valileri;

Mısır Boşnak Kadıları;

Mısır Boşnak Edebiyatçıları;

Mısır Arapça El Yazmaları Müstensihî Olan Boşnaklar.

Bölümlerin hepsinde yazarımız, her ilgili alan hakkında bilgi verdikten sonra büyük makamlara sahip olan şahsiyetlerin biyografilerini zikretmiştir. Yazılarında, çoğu zaman orijinal Arapça metinleri kullanmıştır. Bu kitapta toplam 51 Boşnak zikredilmektedir. Bunların 29'u vali olup, 9'u edebiyatçı, 7'si müstensihî, 6'sı da kadı olmuştur.

¹³¹ 2013 yılında Reîsü'l-Ulemâ görevine başlamıştır ve görevi hâla devam etmektedir.

Bu kitap, muhtevâsı yanında sözlük ve indeksler ile güzelleştirilmiştir. Bunları şahıs ve coğrafi isimlerin sıralamasına göre tasnif etmiş ve böylece okuyucuya istediği bilgiyi bulabilmeyi oldukça kolaylaştırmıştır.

Son olarak bu eserin, yazarımızın halkına karşı olan sevgi ve saygısının göstergesi olduğu ifade edilebilir. Bu eseriyle, *el-Ezher'deki Boşnaklar* eseriyle de olduğu gibi yazar, dar ve geniş manada kamuoyuna Boşnakların kim olduğunu ve nerelerde yaşadığını göstermek istemiştir.

3.3.3. Izbor Poslanikovih Hutbi [Peygamber Efendimizden Seçilmiş Hutbeler]

Peygamber (as)'dan seçilmiş hutbeler kitabı üç defa yayınlanmıştır. İlk defa 1990 yılında, muhtasar muhtevasıyla yayınlanmış, ikinci defa 1994 yılında ve üçüncü defa muhtevası genişletilmiş bir şekilde 2001 yılında yayınlanmıştır.

Kitabın birinci ve ikinci baskısı 120 sayfa olup, Hz. Peygamber'in 31 hutbesinden oluşmaktadır. Önsözde yazarımız özlü bir şekilde hutbe hakkında kısa bilgi vererek, hutbenin İslam dinindeki yeri üzerinde durmuştur. Aynı zamanda önsözde Peygamber'in hutbelerinin özelliklerinden ve Peygamberimizin belagâtından da söz edilmiştir. Bundan sonra, *Peygamber'in Hutbesinde Konu ve Motifler* başlığı altında yedi temel motif ve konuyu zikrederek misal ve delillerle bunları teyit etmiştir.

Bu güzel girişi yaptıktan sonra hutbeler bölümüne geçmiştir. Yazarımız Peygamberin hutbelerini sahih ve harekelenmiş metni, kendi yapmış olduğu, övülmeye layık tercümesiyle beraber yazmıştır. Hutbeler muhtelif konular içermektedir ve Sahîhü'l-Buhârî, Sahîhü Müslim, Sahîhü İbni Hüzeyme gibi hadis kitaplarından ve İbn Hişâm, Bâkillânî, el-Kurtubî, el-Câhiz ve Muhammed Ebû Zehra gibi alimlerin eserlerinden alınmıştır.

Üçüncü baskı diğer iki baskıya göre daha kapsamlı olmuştur ve 270 sayfaya genişletilmiştir. Yazarımız bu eserin giriş kısmındaki cümleleri düzelterek genişletmiştir ve anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Peygamberimizin dil ve üslup özellikleri üzerinde daha çok durmuş ve misallerin sayısını artırmıştır.

Ancak, üçüncü baskının ana özelliği hutbe bölümünde bulunmaktadır. İlk iki baskıda sadece hutbe metni ve tercümeleri bulunurken, bu baskıda yazarımız her hutbenin altında:

Ana kaynakları;

Sihhat derecesini;

Ravinin biyografisini;

Hutbelerin çoğunda, ilgili hutbe hakkında önemli açıklamalar da getirmektedir.

Diğer baskılara göre iki hutbe daha ilave edildiği görülmektedir. Aynı zamanda, bazı hutbelerin başlıklarının değiştiğini zikretmemizde fayda vardır. Muhtemelen bunun sebebi, bazı hutbelerin birçok konu ve başlığa uyabilme özelliği olabilir.

Bu kitabın ilk muhtasar baskısı, Arnavutça'ya 1991 yılında Nexhat Ibrahimî tarafından çevirilmiştir.

Eser, güvenilirlik bakımından bazı alimler tarafından övülmüş, bazılarınca da eleştirilmiştir. İlk iki baskısı Sarajevo'daki İslam Bilimleri Fakültesi tarafından yapılmıştır. Ancak, ilgili eserin hadis ve hutbelerinin güvenilirliği konusunda 1998 yılında bir doğrulama projesini başlatmıştır. Bu doğrulama görevi, bitirme ödevi olarak İsmail Smajlović isimli öğrenciye verildi. Kısaca, İsmail Smajlović bu eserde altı mevzu rivayetin bulunduğu sonucuna varmıştır. Komisyonun bir üyesi olarak Prof. Jusuf Ramić böyle bir kritiği reddetmiştir ve ilgili rivayetlerin diğer rivayetlerle takviye edildiğini delilleriyle ifade etmiştir. Bu gerçeği de göz önünde bulundurduğumuzda, üçüncü genişletilmiş baskının ortaya çıkma sebebini anlayabilmekteyiz.

3.4. MAKALE VE BİLİMSEL ÇALIŞMALARI

Birçok Gazetelerde Editörlük ve Muhabirlik adlı başlıkta zikrettiğimiz üzere, Prof. Jusuf Ramić medrese/lise günlerinden günümüze kadar birçok dînî içerikli gazetenin yazar ve muhabiri olmuştur. İlk çalışması medrese-lise yıllarında, yani 1957 yılında yayınlanmıştır.

Onlarca dînî dergide, Ramić'in yaklaşık 300 çalışması yayınlanmıştır. Yayınlanan çalışmaların neredeyse yarısı Tefsir bilim dalı ile ilgili iken, kalanı Arap dili ve diğer bilimsel disiplinlerle ilgili yazı ve çalışmalar olmuştur.

Yazılan bütün yazılar hakkında elimizde bilgi bulunmaktadır. Fakat, danışmanımın tavsiyesi üzerine hepsini zikretmemekteyim. Ayrıca tefsir bilim dalı ile alakalı çalışmaların

hepsi de zikredilmemektedir. Zikredecek olsaydım, kaynaklarıyla birlikte yazmak zorunda kalacaktım ki onlarla birlikte konu oldukça uzamış olurdu. Böylece mühim olan çalışmalarına yönelmiş oldum. Bu bölümde, Ramić'in tefsir ve Kur'an İlimleri hakkında yayınlanmış çalışmalarının, bana göre en önemlileri zikredilmektedir.

Kur'an Meali ve Tefsiri, Preporod, nr. 14, Sarajevo, 15 Temmuz 1975, s. 4-5.

Dünya'daki ve Elimizdeki Kur'an El Yazmaları, Preporod, nr. 19, Sarajevo, 1 Ekim 1975, s. 5-6.

Tefsir, Ortaya Çıkışı ve Gelişimi, Glasnik VIS-a, nr. 3, Sarajevo 1976, s. 193-194.

Dünya'daki Kur'an El Yazmaları, Mealleri ve Arapça Metninin Baskıları, Takvim, 1976, s. 2-25.

Kur'an, Yazı, Dili ve İlk Mealleri, Preporod, nr. 8, Sarajevo, 15 Nisan 1976, s. 18.

Ez-Zemahşerî ve Tefsiri, Glasnik VIS-a, nr. 1, Sarajevo, 1977, s. 22-27.

Fahrüddîn Er-Râzi ve Tefsir-i Kebir, Glasnik VIS-a, nr. 1, Sarajevo, 1977, s. 40-44

Bezzâvi'nin Tefsiri ve İbrahim Opiyac'ın Parıltısı, Glasnik VIS-a, nr. 2, Sarajevo, 1977, s. 143-148.

İbn Arabî ve Tefsir Metodu, Glasnik VIS-a, nr.4, Sarajevo, 1977, s. 409-414.

El-Âlûsî ve Tefsir Metodu, Glasnik VIS-a, nr. 6, Sarajevo,1977, s. 600-603.

Tefsîru'l-Menâr, Glasnik VIS-a, nr. 2, Sarajevo, 1978, s. 113-118.

Mahmûd Şeltût ve Tefsiri, Glasnik VIS-a, nr. 4, Sarajevo, 1978, s. 287-290.

Kur'an Müfessiri Olarak İbn Teymiyye, Glasnik VIS-a, nr. 1, Sarajevo, 1979, s. 17-22.

Kur'an'da Hicret, Islamska misao, nr. 25, Sarajevo, 1981, s. 5-9.

Et-Tabersî, Büyük Şîi Müfessir, Islamska misao, nr. 32, Sarajevo, 1981, s. 14-16.

İtfeyyiş, Büyük Hâricî Müfessir, Islamska misao, nr. 33, Sarajevo, 1981, s. 11-12.

Muhammed Aleyhi s-Selâm Hakkında Kur'ân, Islamska misao, nr. 33, Sarajevo, 1981, s. 16-19.

Yugoslavya'daki Kur'an El Yazmaları, Mealleri ve Arapça Metninin Basımı, Islamska misao, nr. 34, Sarajevo, 1981, s. 12-16.

Kur'an Mealleri ve Meallerin Değerlendirilmesi, Islamska misao, nr. 35, Sarajevo, 1981, s. 40-42.

Gazi Hüseyin Bey Kütüphanesi'ndeki, Kur'an İçerisindeki Nesih Hakkındaki Üç Eser, Islamska misao, nr. 62, Sarajevo, 1984, s. 3-6.

Taksîmâtü'l-Kur'an, Glasnik VIS-a, nr. 3, Sarajevo, 1986, s. 236-246.

Kıraat ve Kur'an Okuma Okulları, Glasnik VIS-a, nr. 5, Sarajevo, 1986, s. 465-472.

Peygamber (sav)'e Salavât, el-Ahzâb Sûresinin 56. Ayetinin tefsiri, Islamska misao, nr. 109-111, Sarajevo, 1988, s. 3-5.

Cuma Namazı, El-Cumu'a Süresinin Son Ayetinin Şerhi, Islamska misao, nr. 111-112, Sarajevo, 1988, s. 3-6.

Kur'an'ın Okunması, Islamska misao, nr. 128, Sarajevo, 1989, s. 16-18.

Şûra Kur'an ve Sünnet'teki Yeri, Glasnik VIS-a, nr. 4, Sarajevo, 1990, s. 31-35.

Kur'an'ın Fıkhî Tefsirleri, Zbornik radova ITF-a, nr. 3, Sarajevo, 1990, s. 37-47.

Kur'an ve Kur'an İlimleri, Islamska revija Muallim, nr. 2, Sarajevo, Kasım 1990, s. 11.

İbn Cerîr et-Taberî; Kur'an'ın Müfessiri, Islamska misao, nr. 147-148, Sarajevo, 1991, s. 11-14

Sahabe Döneminde Tefsir, Takvim, 1991, s. 10-19.

Kurban'ın Kur'an'daki Yeri – Sûretü'l-Kevser - Mekke-Medine Vahyi, Preporod, nr. 11, Sarajevo, 15 Haziran 1991, s. 1-7.

Kur'an Mealinin Yapılmasında Zorluk ve Karmaşıklıklar, Preporod, nr. 14, Sarajevo, 15 Temmuz 1991, s. 14.

Kur'an'ın Rasyonel Tefsirleri – Klasik Dönem, Takvim, 1992, s. 9-17.

Kur'an Ayetlerinin Işığında Hicret ve Muhacirler, Preporod, nr. 13-14, Sarajevo, 1. i 15 Temmuz 1993, s. 3.

Kur'an'da Nesih, Takvim, 1994, s. 25-34.

Kur'an'a Giriş, Zbornik radova FIN-a, nr. 5, Sarajevo, 1996, s. 17-37.

Karić'in Kur'an Meali Bir İlerleme midir, Değil midir?, Preporod, nr. 6-8 i 9-10, Sarajevo, 1. Haziran ve 1. ve 15. Temmuz 1996, s. 14, 16 ve 24.

Tefsir'in Çağdaş Gelişmeleri- Âişe Abdurrahman Tefsiri, Preporod, nr. 2, Sarajevo, 15 Ocak 1997, s. 22.

Husein Dozo, Mütercim ve Müfessir,- Husein Dozo'nun Hayatı ve Çalışması, Adli Sempozyumda Verilen Rapor - 1997, Zbornik radova, 1998, s. 39-69.

Kur'an'ın Boşnak Dilinde Tefsiri – Âdetin Değeri, Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Oslobodenje- KUN, Sarajevo, 22. Ekim 2000, s. 7.

Seyyid Kutub'un Tefsiri, Zbornik radova FIN-a, nr. 6, Sarajevo, 2000, s. 7-27.

Kur'an'da Cümlelerin Gramer Açısından ve Stilistik İrabı I, Novi Muallim, nr. 12, Sarajevo, 30. Aralık 2002, s. 12-17.

Duraković'in Tercümesinden Beğenmediklerim. - Mu'allakatü'l-Arab (Yedi Altın Pagan Gazeli), Ljiljan, Sarajevo, 12-19 Mart 2004, s. 54-55.

Kur'an'daki ve Duraković'in Kur'an Mealindeki Karşıt Anlamlar, Glasnik Rijasete IZ-e, nr. 11-12, Sarajevo, Kasım-Aralık 2005, s. 1113-1121.

Kur'an'daki ve Duraković'in Kur'an Mealindeki Esmâ'ü'l-Hüsna, Glasnik Rijasete IZ-ce, nr. 1-2, Sarajevo, Ocak-Şubat 2006, s. 137-148.

Diğer Diller Vesilesiyle Yapılan Kur'an'ın Boşnakça Meallerinin Analizi, Zbornik radova FIN-a, nr. 12, Sarajevo, 2007, s. 253-270.

Tahrán'daki On Günlük Uluslararası Kur'an Sergisi, Znakovi vremena, nr. 39-40, Sarajevo, İlkbahar-Yaz 2008, s. 260-264.

4. BOSNALI İSLAM ALİMLERİNİN JUSUF RAMIĆ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Jusuf Ramić'in kendi hayatı ve eserleri başlı başına büyüklüğünü göstermeye yetiyor olsa da, Bosna'nın en büyük alimleri ve tefsir, Arapça gibi alanlarda ismini duyurmuş alimlerin, Jusuf Ramić hakkında sarfettikleri sözlere yer vermeyi de uygun bulduk. Bazıları canlı görüşme, bazıları elektronik posta yoluyla, bazıları ise yazdıkları kitap veya gazete yoluyla düşüncelerini bizimle paylaşmıştır.

4.1. PROF. DR. ENES KARIĆ¹³²

“Hakkını vererek, Jusuf Ramić hakkında özellikle şu noktalarda dikkati çekmek istiyorum:

Birinci olarak, Kahire'deki el-Ezhar Üniversitesi'nden başarılı bir şekilde mezun olmuş öğrencilerden biri olarak eğitim tarihimizde yerini almıştır. Böylece, büyük bir entelektüel ve bilimsel kurum olan Kahire'deki üniversite ile Sarajevo'daki üniversite arasında köprü vazifesi görmesi önemlidir.

İkinci olarak, el-Ezher Üniversitesi'nin geleneksel ilim ve dersleriyle, XX. yüzyılda Kahire'de etkisi çok hissedilen modern bilimler ve eğitimi bir arada götüren alim olarak, Ramić'in yeri şüphesiz çok önemlidir.

Üçüncüsü, Sarajevo'daki İslam Teoloji Fakültesi'nin kuruluşundan itibaren, Dr. Jusuf Ramić Arap dili derslerini vermektedir; daha sonra ise tefsir ve tefsirin alt bilim derslerini vermeye başlamıştı. Bu alanda sarfettiği emek tartışılmazdır. Birçok nesli yetiştirmiş, birçok adayın yüksek lisans ve doktora almasına danışman veya komisyon üyesi

¹³² Enes Karić 1958'de Travnik civarında bulunan Višnjevo köyünde doğmuştur. 1981'de Sarajevo İlahiyat Fakültesi'ni, daha sonra 1982'de Sarajevo Siyasi Bilimler Fakültesi'ni bitirmiştir. 1986'da ise Sarajevo Felsefe Fakültesi, daha sonra 1989'da Belgrad'ta filoloji fakültesini bitirmiştir. Kur'an'ı Boşnakça'ya tercüme etmiştir. Tefsir, felsefe ve fonetik alanlarda 50'den fazla eseri yayınlanmıştır. Şu an FIN'de tefsir hocalığı yapmaktadır. Onun Ramić hakkında düşüncelerinin çoğu yazılı şekilde, az bir kısmı ise sözlü olarak elde edilmiştir.

olarak sebep olmuş; ayrıca Arapça, tefsir gibi ilimlerin fakültede ders programlarını kurarak derin ve geniş klasik metodolojiyi modern metodolojiyle birleştirmiştir.

Dördüncü olarak, Arap dili eğitimini modernleştirme konusundaki katkılarını sadece kurucu olarak değil, yeni bir çığır açma olarak nitelendirirsek yeridir. Katkısı bulunan veya kendisinin hazırladığı sayısız eğitim kitaplarını göz önünde bulundurarak bunu söylüyoruz.

Beşincisi, uzun yıllardır faydalandığımız kitap, makale gibi yazılarıyla kütüphanelerimizi zenginleştirdiği şüphesizdir. Verdiği röportajları da unutmamak gerekir. *Tefsir Tumaçenje i Razumijevanje Kur'ana* [*Tefsir Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama*] isimli eseri, kendi alanında bizim bölgemizde ilk eser olarak bilinmektedir. Sistematik bir şekilde klasikle modern metodolojileri kullanarak, tefsir ve alt bilimlerin ortaya çıkışı, oluşumu ve gelişimini bu kitapta işlemiştir. Jusuf Ramić'in *Tefsir Historija i Metodologija* [*Tefsir, Tarih ve Metodolojisi*] isimli eseri hakkında da benzer veya aynı değerlendirmeyi yapmak mümkündür.

Kur'an'ın Boşnakça tercümeleri hakkında yazdığı eserleriyle, Ramić'in bilimsel, eleştirel ve uzmanlık yanları hep bilinecektir.

Kendi yazı ve kitaplarında söylediği gibi, metodları hakkında yapılmış iyi eleştiriler olmadan, Kur'an'ın iyi bir tercümesini beklemek mümkün değildir.

Bosna ve Hersek'teki tercüme faaliyetleri hakkında yazılmış olan ve yazılacak olan her eserin başında gelecek isimlerden biridir, Jusuf Ramić. Prof. Dr. Jusuf Ramić Arapça'dan birçok kitabı dilimize çevirdi.

Son olarak, zamanın da daha iyi göstereceği üzere, İslam ilim ve disiplinleri araştırmalarında, eğitim şekli ve derslerdeki metodolojik tarzı, (el-Ezhar mezunu Boşnaklardan Bosna ve Hersek'e gelmiş), Bosna Hersek'in gelenek anlayışında din, kültür, medeniyet, hayat tarzı gibi alanlarda zamanla daha da iyi anlaşılacak kıymeti bilinecektir.

Hayat ve eserleriyle, Dr. Jusuf Ramić'in ismi şüphesiz ki gelecek nesillerde de anılacak ve övgülerle birlikte tarihimizde önemli bir dönemi temsil eden alimlerden biri olarak zikredilecektir.”

4.2. DOÇ. DR. DŽEMALUDIN LATIĆ¹³³

“Prof. Dr. Jusuf Ramić İslam ilimlerinin, İslam kültür ve medeniyetinin aydınlatılmasında, Boşnakça eserleriyle büyük katkı sağlamıştır.

Son 30-40 yılda, Boşnakların Arapça klasik literatüründe en önde sayılan uzmanlardandır. Kendine ait açık üslûbu ve terim kullanımındaki ustalığı ile tanınmaktadır.

Tefsir alanında, özellikle iki eseri kütüphanelerimizde olmazsa olmazlarındandır: *Povodi Objave Kur’ana [Kur’ân’ın Esbâb-ı Nüzûlü]* ve *Naši Prijevodi Kur’ana i Stil Kur’anskog İzraza [Bizim Kur’ân Meâllerimiz ve Kur’ânî İfade Tarzı]*. Esbâb-ı nüzûl hakkında yaptığı araştırmalarından önce, Boşnaklar bu konuda zikre degecek bir esere sahip değillerdi. Özellikle el-Vâhidî’ye dayanarak yaptığı araştırmalarda, sayın Ramić bütün önemli klasik eserlere değinmiştir.

Arapça alanında uzman olan Ramić, Boşnakça ve akraba dillerinde yazılan Kur’an mealleri üzerine senelerce araştırma yapmış; bazen de eleştiri yapmaktan çekinmemiştir. Tercümanlık alanında büyük katkıları olan Ramić’in yaptığı eleştirilerin delillere dayalı olması, kişilere yönelik eleştiri tarzından uzak durması dikkat çekmektedir. Bu tarzı kendisini o dönemki başka alimlerden daha farklı ve daha değerli kılmaktadır.”

4.3. PROF. DR. ADNAN SILAJDŽIĆ¹³⁴

“Geçmiş yüzyılın sonlarında ve yeni yüzyılın başlarında ortaya çıkan profesör Ramić’in varlığının, Bosnalı müslümanlar tefsir alanındaki katkısı çok büyüktür. Diğer el-Ezher mezunlarından farklı olarak, taklide dayalı bir yaklaşımdan uzak durmuştur. Yazıyı sonsuz bir kaynak olarak gören Ramić, bu kaynaktan farklı tip müslümanların istifade edebileceği görüşünü savunmuştur. Teoride buna hiç vurgu yapmamış olsa da, eserlerine genel bir şekilde bakacak olursak, her uyanık ve dikkatli okuyucunun farkedebileceği üzere, Kur’an ayetlerinin sadece metafizik içeriğinden ibaret olmadığını, bunun yanında bizim için daha

¹³³ Džemaludin Latić 1957’de doğmuştur. FIN’de lisansını bitirmiş, Zagreb’te Edebiyat alanında FIN’de Kur’an Dilinin Şekli konulu teziyle yüksek lisansını bitirmiştir. Edebiyatla da uğraşmakta, ona yakın bu alanda eser yayınlamıştır. Şu an tefsir alanında Doç. Dr. olarak FIN’de çalışmaktadır. Ramić hakkındaki fikirlerini elektronik posta yoluyla elde edilmiştir.

¹³⁴ Adnan Silajdžić 1958’de Bosna’nın Visoko şehrinde doğmuştur. FIN’de lisansını bitirmiş, Zagreb Katolik Teoloji Fakültesi’nde yüksek lisansını yapmıştır, din felsefesi alanında Ebu Hasân El-Eş’arî- adlı doktorasını Sarajevo’da bitirmiştir. Ona yakın kitap yazmıştır. Hâlihazırda Sarajevo FIN Fakültesi’nde dinler tarihi hocalığı yürütmektedir. Ramić hakkındaki görüşleri yine elektronik posta yoluyla alınmıştır.

da önemli olan okuma ve anlama esnasında aldığımız mesajların olmasına dikkat çekilmektedir. Tefsirin geleneksel söz merkezliliği ve bu tarzı kendine ilke edinmiş alimlerden uzak durmasının sebebi bu yüzdendir. Buna göre, bağlayıcı ve genel bir Kur'an anlayışı yerine, Peygamber'in sünneti hariç, Allah'ı ve vahyi anlamada kendimizin çıkardığı anlamlara önem vermektedir. Önceden kalbimizde keşfettiğimiz Allah'ın varlığını, ancak keşfettiğimiz kadar delillendirebiliriz. Aynı şekilde vahyi yorumlamada da ancak kendisine sarıldığımız kadar başarılı olabiliriz. Bunun farkında olan Ramić'in, kendine ait bir üslûbu ile Kur'an'ı yorumlamada geliştirdiği filolojik-teolojik metodu, kendi dönemine kadar Bosna ve Hersek alimleri arasında görülmemiştir. Böyle bir metod geliştirmesindeki en büyük katkı, Arapça filolojik ve tarihi eserlerden müthiş derecede haberdar olmasıdır. İşte bu alt yapısı, Boşnakça mealler hakkında yönelttiği eleştirilerinin yerinde ve haklı olmasını mümkün kılmıştır. Meallerin yanı sıra, yerli yazarların Arapça ve tefsir alanında yazdıkları yazılara da çok sayıda eleştiri yöneltmiştir. Yaptığı bu eleştirilerin çok derin olması, delilleri ile birlikte sunması, ilmi araştırmaların gerektirdiği gibi açık ve kalem ustalığı ile yapmış olması temel özelliklerindedir. İçerik olarak farklılığı ve sözlü ile yazılı iletişimi bir arada birleştirmesindeki başarı ile, yaşadığımız bölgede az sayıda.

4.4. AKADEMİSYEN MEHMED BEGOVIĆ¹³⁵

“Özellikle Arapça'dan dilimize yapılan tercümeleme konusunda, Jusuf Ramić'in emeği büyüktür. Ayetler arasındaki ortak ve farklı noktalara dikkat çeken Ramić, aynı zamanda kendi görüşünü de ortaya atmaktadır. Bu çok hassas bir konudur. Tercümanlar, ayetin anlamını ve sözlerin manasını kavrayabilmek için çok uğraşırlar. Bu yüzden de aynı tercüman farklı yerlerde, aynı ayeti başka sözlerle tercüme edebilmektedir. Bu sıradışı bir şey sayılmaz; Arapça bir kelimenin, dilimizdeki karşılığını bulmak ve aynı manaya gelecek kelimeyi bulmak kolay sayılmaz. Hem filolojik, hem de teolojik bakımdan, bu konulara özel bir hassasiyetle yaklaşılır. İşte bu konuda kendi ilmi, klasik Arapça ve Boşnakça bilgisiyle, ismini duyurmuş bir alim olarak Jusuf Ramić karşımıza çıkmaktadır.”

¹³⁵ Mehmed Begović (1904-1991), Trebinje'nin Lastavi köyünde Bosna'da doğmuştur. 1926 yılında Belgrad Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1931 yılında Cezayir'de doktorasını bitirmiştir. Yüze yakın bilimsel çalışma yazmıştır. Sırp Bilim ve Sanat Akademisi'nin, ilk müslüman üyesidir. Kendi alanında Balkanlar'da daha uzman biri yoktur. Birçok ödül ve takdir kazanmıştır. Ramić hakkında yaptığı konuşma da, Ramić'in *Putovanje Kroz Prostor i Vrijeme - Biografski Zapis [Zamân ve Mekân İçinde Yolculuk – Biyografi Kaydı]* adlı yayınlanmamış eserinden alınmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

RAMİC'İN TEFSİRDEKİ KAYNAKLARI, ESERLERİNİN RİVÂYET, DİRÂYET VE KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Jusuf Ramić'in tefsir alanı ile ilgili altı eseri bulunmaktadır. Ramić'in yazdığı metotları ve alanları tespit etmek üzere söz konusu eserlerini ayrıntılı olarak incelediğimizde, eserleri ikiye bölmek mümkündür:

İlk kısmı, *Ramić'in Tefsirdeki Kaynakları, Eserlerinin Rivayet, Dirayet ve Kur'an İlimleri Açısından Değerlendirilmesi* başlığı altında incelenmektedir. Bu kısım Ramić'in yayınlanmış olan ilk dört kitabını kapsamaktadır:

1. *Tefsir Historija i Metodologija [Tefsir Tarihi ve Metodolojisi]* (ilk 254 sayfa).
2. *Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana [Tefsir Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama]*.
3. *Povodi Objave Kur'ana [Kur'an'ın Esbâb-ı Nüzûlü]*.
4. *Arapska Stilistika u Svjetlu Kur'ana i Hadisa Allahova Poslanika [Kur'an ve Hz. Peygamber'in Hadisleri Işığında Arapça Stilistiği]*.

İkinci kısım ise *Ramić'in Kur'an'ın Boşnakça Mealleri Hakkındaki Eleştirileri* başlığını taşımaktadır. Bu kısım Ramić'in yayınlanmış olan son iki kitabı ve *Tefsir Historija i Metodologija* isimli kitabının bir kısmını kapsamaktadır:

1. *Kako Prevoditi Kur'an – Analiza Naših Prijevoda Kur'ana Urađenih Neposredno s Arapskog Jezika* [*Kur'an Nasıl Tercüme Edilir – Yakınlarda Yapılan Boşnakça Kur'ân Meâllerinin Analizi*].

2. *Naši Prijevodi Kur'ana i Stil Kur'anskog Izraza* [*Bizim Kur'an Meallerimiz ve Kur'ânî İfade Tarzi*].

3. *Tefsir Historija i Metodologija* [*Tefsir Tarihi ve Metodolojisi*] (254-299).

Her iki kısımda *Tefsir Historija i Metodologija* isimli kitabından söz etmemin sebebi ise bu kitabın Ramić'in tefsir alanında yazmış olduğu bütün kitapların temeli ve esası olmasıdır. Bu teorik bir kitaptır. Diğer beş kitapta yazılmış olanlar özlü bir şekilde bu kitapta kapsamaktadır. Rivayet tefsiri, dirayet tefsiri, Kur'an ilimlerini de burada anlatmaktadır. Aynı zamanda kitabın son 50 sayfasında Boşnakça Kur'an Meallerine de yer verilmektedir.

Buna dayalı olarak *Tefsir Historija i Metodologija* isimli kitabı yazdığım iki bölümün rehberi olarak alınmıştır. Öncelikle kitabın içerdiği her başlık ile ilgili bilgi vermiştir. Bu konuların hangilerinin Ramić'in diğer kitaplarında incelendiği veya incelenmediği belirtilmiştir. Ardından da Ramić'in bu kitabında incelenmemiş fakat diğer kitaplarında incelenmiş olan konulara da ele alınmıştır.

1. JUSUF RAMIĆ'İN KULLANDIĞI KAYNAKLAR

Öncelikle, bu bölümde bilgi vermiş olduğum ve Ramić'in yazdığı eserlerinde ve tefsirinde kullandığı kaynak eserlerden kısaca bahsetmek gerekecektir. Ramić'in eserlerinde kullandığı kaynakçaya dönecek olursak, Boşnakça ve Arapça olmak üzere, birkaç yüz eserin kullanıldığı fark edilecektir. Eserlerini incelerken gördük ki, bazı eserleri daha çok, bazı eserleri ise daha az kullanmıştır. Burada, yan literatür olarak kullandığı çeşitli hadis mecmuaları, çeşitli Kur'an mealleri, ansiklopedi ve benzer eserler bir kenara bırakılacak, Ramić'in tefsir ilminde kullandığı başlıca eserlere odaklanılacaktır.

1.1. TEFSİR ALANINDA KULLANDIĞI BAŞLICA KAYNAKLAR

1.1.1. Klasik Dönem Müfessirlerinin Eserleri

Ramić *Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana* [*Tefsir Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama*] ve *Tefsir Historija i Metodologija* [*Tefsir Tarihi ve Metodolojisi*] kitaplarında da belirttiği gibi, Kur'an'ın akılcı yorumuna karşı olmadığını, fakat bu yorumun da geleneksel yorum metodundan kaçış olmadığını, tam aksine akılcı yorumun da Kur'an'ın gelenekselci yorumuna dayandırılması gerektiğini açık bir şekilde ifade etmiştir. Bu anlayışla Ramić her iki tefsir yönteminden faydalanmıştır. Burada ilk sırada Taberî, Kurtubî, Cessâs, Zemahşerî, Beyzâvî, Râzî gibi müfessirler yer almaktadır. Birkaç örnekle anlatılanlar gösterilecektir.

Ramić, Ramazan öncesi oruç tutma konusuna değinirken, Taberî'den şu rivayeti kullanmaktadır: “Amr b. Mürre'nin şöyle dediği rivayet edilir: Sahabilerden, Peygamber Efendimiz Medine'ye geldiğinde her ayda üçer gün oruç tutmalarını, ondan sonra da Ramazan orucunu tutmalarını tavsiye ettiği rivayet edilmiştir.” Bu rivayet, Ramazan orucunun farz kılınmasından önceki oruçların farz olmadığını delilidir.¹³⁶

Zuhuf 3 ve Şu'arâ 195 ayetlerinin yorumlarında Ramić, Zemahşerî'nin, Kur'an'ın sadece fasih Arapça ile indirildiği yorumundan istifade etmektedir. Arapça kökünden gelmeyen ve menşei eski diller olan kelimelerin Kur'an'da varlığı bu anlayışla ters düşmemektedir, çünkü ayetin doğru anlamı, Kur'an'ın indirildiği dönemde kullanılan dilden hareketle tespit edilebilir. Var olan yabancı kelimeler, Arapların başka halklarla temasları sonucunda girmiş ve bu kelimeler tam anlamıyla Arapçalaştırılmıştır.¹³⁷

Belki de Ramić'in en çok kullandığı tefsir Kurtubî'nin tefsiridir. Ahzâb Sûresi'nin tefsirini yaparken Ramić Kurtubî'nin yorumlarını kullanmaktadır. Bu yoruma göre Ahzâb Sûresi'nin uzunluğu Bakara Sûresi'nin uzunluğu gibiydi ve zina yapan yaşlı kadın ve erkekler hakkında recm hükümlerini içermekteydi. Ayetin metni neshedilmiş, fakat hükmü

¹³⁶ Jusuf Ramić, **Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana**, Harfo Graf Yayınları, Tuzla, 1997, s. 22. Ayrıca bkz: Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân**, 3. b., Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, y.y., 1968, II, 131.

¹³⁷ Jusuf Ramić, **Tefsir Historija i Metodologija**, Oko Yayınları, Fakultet Islamskih Nauka, Sarajevo, 2001, s. 64. Ayrıca bkz: Ebû'l-Kâsim Cârullâh Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, **El-Keşşâf an Hakâiki Gvâmidî't-Tenzîl ve Uyûnu'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl**, 1. b., Mektebetu'l-Ubeykân, Riyad, 1998, IV, 415.

devam etmektedir... vs.¹³⁸ Aynı şekilde gıybet konusunda Ramić, Kurtubî'nin yorumunu zikreder ve gıybetin büyük günah olduğunu söyler.¹³⁹

Bakara Sûresi'nde hamile ve emziren kadınların kazâ ettikleri oruçla ilgili ayetlerin tefsirini yaparken, orucun sadece kazâsı mı, yoksa keffareti de mi gereklidir konusunda Ramić, Cessâs'ın Hanefî mezhebine ait, sadece kazâsının yeterli olduğu fikrini kullanır.¹⁴⁰

Ahzâb Sûresi'nin 56. ayetinin yorumunu yaparken Ramić, İbn Kesîr'in tefsirine binaen salavâtların bazı çeşitlerinden şu şekilde söz eder: Salavât şekli konusunda, rivayet sağlam olduktan sonra salavâtın şekli önemli değildir.¹⁴¹ Yine aynı şekilde *ez-Zebîh* meselesinde Ramić İbn Kesîr'in tefsirinden faydalanır.¹⁴²

1.1.2. Modern Dönem Müfessirlerinin Eserleri

Prof. Dr. Jusuf Ramić ile yaptığım görüşmelerde, tefsir alanında yazdığı eserleri hakkında konuştuk. Ramić açık bir şekilde modern Kur'an yorumlarından, Muhammed Abduh, Âişe Abdurrahmân gibi âlimlerden hoşlandığını belirtmiştir. Ramić'in yazdığı *Tefsir Tumaçenje i Razumijevanje Kur'ana [Tefsir Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama]*'da, bu sözlerin yansımaları görülür. Yazar sık sık modern müfessirlerin fikirlerinden: Âlûsî, Muhammed Abduh, Reşîd Rızâ, Mahmûd Şeltût, Âişe Abdurrahmân, Seyyid Kutub, Mustafa Mahmûd, Tâhir ibn 'Âşûr, Sâbûnî, Ahmed Hüseyin, vb. gibi âlimlerden faydalanmıştır. *Tefsir Historija i Metodologija [Tefsir Tarihi ve Metodolojisi]* eserinde de modern Kur'an yorumlarına önem vermiştir. Aynı bir başlık altında *Savremena Kretanja u Tefsiru, (Tefsirde Modern Düşüncenin Hareketliliği)* yukarıda saydığımız ilk yedi müfessirin hayatları ve tefsir ilmindeki katkıları hakkında, detaylı bir şekilde yaklaşık 50 sayfa bilgi vermiştir.

Bir kaç örnekle Ramić'in nerede ve ne kadar modern düşünceye atıf yaptığını daha iyi anlamış olacağız:

¹³⁸ Ramić, *Tefsir Tumaçenje i Razumijevanje Kur'ana*, s. 110. Ayrıca bkz: Ebû Abdullah el-Kurtubî, *Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2. b., Dâru'l-Fikr, Mısır, 1372/1952, XIV, 113.

¹³⁹ Ramić, a.g.e., s. 157. Ayrıca bkz: Kurtubî, a.g.e., XVI, 335.

¹⁴⁰ Ramić, a.g.e., s. 23. Ayrıca bkz: Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 2. b., Dâru'l-Mushaf, Kâhire, t.y., I, 277.

¹⁴¹ Ramić, a.g.e., s. 113. Ayrıca bkz: İmâdüddin Ebû'l-Fidâ İsmâil ed-Dimeşkî, İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1985, VI, 447.

¹⁴² Ramić, a.g.e., s. 128. Ayrıca bkz: İbn Kesîr, a.g.e., VII, 27-30.

“*Ve ondan sonra Allah (cc) üzerine rahmet indirdi, sizin görmediğiniz ordularla ona yardım etti*” (Tevbe 9/26) ayetinin yorumunda Ramić, Âlûsî'nin tefsirinden istifade eder. Bu yoruma göre rahmetin indirilmesi Peygamberimize hastır. Yine bu rahmetin sebebi olarak, Hz. Peygamberin kaygı ve huzursuzluk duymasının gösterilmesi doğru değildir. Yani bu ayette mezkûr olan yardım sadece Peygamberimize has olabilir. Aynı şekilde Ramić, *munâsebâtu'l-âyâti ve's-suver*'den bahsederken sık sık Âlûsî'nin tefsirinden faydalanmıştır.¹⁴³

Bakara Sûresi'nin 183-185. ayetlerinin yorumunu yaparken Ramić, orucun müslümanlara Ramazan'dan önce farz olduğu meselesini de bazı İslam alimlerinin düşüncelerine dayandırarak ortaya koyar. Diğer alimlerin yanında Ramić, Muhammed Abduh'un, orucun Ramazan'dan önce farz kılınmadığı fikrini zikreder. Abduh'a göre, bir yandan bu olayı İslam geleneği kabul etmemektedir; diğer yandan çoğu kimseler nesh olayına aşırı düşkün olduklarından dolayı, mensûh olamayacak meseleleri de nesh etmişlerdir.¹⁴⁴

Şûrâ Sûresi'nin 38. ayetinin yorumunda Ramić, diğer malumat arasında *şûrâ* hakkında İslam alimlerinin fikirlerinden bahsetmektedir. Aynı yerde Muhammed Abduh ve Reşîd Rızâ'nın fikirlerinden bahseder. Bu âlimler şûrânın farz olduğunu kabul etmiş, delil olarak da şu ayeti zikredilmişlerdir: “*Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.*” (Âl-i İmrân 2/104)¹⁴⁵

A'râf Sûresi'nde geçen (أعراف) *A'raf* kelimesinin¹⁴⁶ tefsirinde Ramić, Muhmûd Şeltût'un fikirlerinden bahseder. Bu düşünceye göre (أعراف) *A'raf* kelimesinin, Allah tarafından seçilmiş olanların bulunduğu son derece yüksek mevki anlamına geldiğini düşünmektedir Buna delil olarak da Kur'an-ı Kerim'deki, Nisâ 41. ve Zümer 69. ayetleri göstermektedir.¹⁴⁷

¹⁴³ Ramić, a.g.e., s. 46. Ayrıca bkz: Mahmûd Şukrî b. Abdullâh b. Şihâbu'd-Dîn Mahmûd el-Âlûsî, **Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi' Mesânî**, Daru İhyai't Turâsi'l-Arab'î, Beyrut, t.y., X, 75.

¹⁴⁴ Ramić, a.g.e., s. 22. Ayrıca bkz: Muhammed Abduh, **Tefsîru'l-Menâr**, 4. b., Mektebetu'l-Kâhire, 1373 h., II, 150.

¹⁴⁵ Ramić, a.g.e., s. 136. Ayrıca bkz: Abduh, a.g.e., IV, 33.

¹⁴⁶ A'râf 7/46.

¹⁴⁷ Ramić, a.g.e., s. 59. Ayrıca bkz: Mahmûd Şeltût, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm**, 12. b., Dâru's-Şurûk, Kâhire, 1424/2004, s. 382.

Bazı müfessirler Hümeze Sûresi'nde geçen (ويل) kelimesinin cehennemde bulunan bir vadi anlamını ifade ettiğini söyler. Fakat Âişe Abdurrahmân bu düşünceye karşı çıkar ve bunun isrâiliyyât olduğunu söyler.¹⁴⁸

Aynı şekilde Âişe Abdurrahmân Mâ'ûn Sûresi 4. ve 5. ayette geçen ve münafıklardan bahseden ayetleri tefsir ederken, bunların ancak sûre bütünlüğü içerisinde anlaşılabilceğini söyler. Bu ayetlerde onlardan bahsedilirken: "Onlar gösteriş yapanlardır; hayra da mâni olurlar", şeklinde tasvir edilirler.¹⁴⁹

Hicretten bahederken ve bu konuyu irdelerken Ramić, müslümanların ya zorla ya da kendi istekleriyle hicret yapabileceklerinden söz eder. Bu konuda Ramić, Tâhir ibn Âşûr'un müslümanların Mekke'den kendi istekleriyle hicret ettikleri fikrini savunur.¹⁵⁰

Ahzâb Sûresi'nin 56. ayetinin yorumuna gelince: "Allah ve melekleri, Peygamber'e çok salavât getirirler. Ey müminler! Siz de ona salavât getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin", Ramić Sâbûnî'nin tefsirinden, Peygamberimiz (sav) dışında başka birine salavât getirme konusunda istifade eder.¹⁵¹

1.2. KUR'ÂN İLİMLERİ ALANINDA KULLANDIĞI BAŞLICA KAYNAKLAR

Ulûmu'l-Kur'ân alanında Ramić, en çok bu alanda ana kaynaklar kabul edilen eserleri kullanmıştır. Bu eserlerden ilk sırada, Suyûtî'nin *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* ve Zerkeşî'nin *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı kitapları yer almaktadır. Onun dışında Zerkânî'nin *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserini de kullanmıştır. Tabii ki başka kitaplardan da istifade etmiştir, örneğin: Subhî Sâlih'in *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Fîrûzâbâdî'nin *Besâir*, Sâbûnî'nin *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân* vs. Tefsir tarihi ve usûlu konusunda ise en çok Zehebî'nin *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* adlı eserinden istifade etmiştir.

Kur'an'da nâsîh ve mensûh ayetlerden bahsederken Ramić birkaç farklı düşünceyi zikreder. Neticede Suyûtî'nin *İtkân* adlı eserindeki yorumu mutavassıt görüş olarak kabul

¹⁴⁸ Ramić, a.g.e., s. 230. Ayrıca bkz: Âişe Abdurrahmân bintu's-Şât'i, **Et-Tefsîru'l-Beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm**, 5. b., Dâru'l-Meârif, t.y., II, 168.

¹⁴⁹ Ramić, a.g.e., s. 238. Ayrıca bkz: Bintu's-Şât'i, a.g.e., II, 189.

¹⁵⁰ Ramić, a.g.e., s. 43. Ayrıca bkz: Muhammed Tâhir b. Âşûr, **Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Dâru't-Tûnisîyye li'n-Neşr, Tunus, t.y., IV, 204.

¹⁵¹ Ramić, a.g.e., s. 114. Ayrıca bkz: Muhammed Âlî es-Sâbûnî, **Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm**, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, t.y., II, 370.

eder. Bu eserde Kur'an'da 20 neshedilmiş ayet olduğu ifade edilir.¹⁵² Kur'an sûrelerinin isimleri konusunda da Suyûtî: Mâ'ûn Sûresi'nin *Ereyte* ve *ed-Din* isimlerinin olduğunu belirtir. İlk isim yedinci ayette, sonraki iki isim ise ilk ayette geçer. İlk isim *tevkîfidir*, sonraki iki isim değildir.¹⁵³

Kur'an'ın dilinden ve keyfiyetinden, daha doğrusu soru gibi görünen fakat emir içeren cümlelerden söz ederken Ramić, Zerkeşî'nin eserinden faydalanır. Örnek olarak “*Sabretmeyecek misiniz?*” (Furkân 25/20) ayetini gösterir, yani bunun “*Sabredin!*” anlamına geldiğini zikreder.¹⁵⁴

Kıraat okulları konusundan söz ederken Ramić, bu meselenin detaylı bir şekilde incelendiği Zerkânî'nin *Menâhilu'l-İrfân* kitabını kullanır.¹⁵⁵

Ramić, sûrelerin faziletlerinden, nâsîh ve mensûh ayetlerden vs. gibi benzer konularda bahsederken sık sık Fîrûzâbâdî'nin *Basâir*'inden istifade etmiştir.¹⁵⁶

Ramić, Muhammed Zehebî'nin *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn* adlı kitabından da çokça faydalanmıştır. Örneğin Şîa ve Hâricîler hakkındaki yorumu mezkûr kitaptan almıştır.¹⁵⁷

Ramić bir konudan söz ederken daha çok birkaç kaynaktan istifade etmiş, ondan dolayı dipnotlarda birkaç farklı isim karşımıza çıkmaktadır. Meselâ *İlmu Resmi'l-Kur'an* ve bu ilmin çeşitlerinden bahsederken Ramić, sık sık görüşünü Zerkeşî, Suyûtî ve Zerkânî'ye atfeder.¹⁵⁸

¹⁵² Ramić, **Tefsir Historija i Metodologija**, s. 37. Ayrıca bkz: Ebu'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, 4. b. Dâru İbn Kesîr, Dimesk-Beyrut 1420/2000, II, 712.

¹⁵³ Ramić, **Tefsir Tumaçenje i Razumijevanje Kur'ana**, s. 236. Ayrıca bkz: Suyûtî, a.g.e., I, 176.

¹⁵⁴ Ramić, **Tefsir Historija i Metodologija**, s. 124. Ayrıca bkz: Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, 2. b., İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh, y.y., t.y., II, 351.

¹⁵⁵ Ramić, a.g.e., s. 66. Ayrıca bkz: Muhammed Abdu'l-Azîm ez-Zerkânî, **Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, 2. b., Dâru'l-Kuteybe, y.y., 2001, I, 535-542.

¹⁵⁶ Ramić, **Tefsir Tumaçenje i Razumijevanje Kur'ana**, s. 69 ve 86. Ayrıca bkz: Mecdu'd-Dîn Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî, **Besâir Zevi't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz**, Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., I, 297-304, 334-339.

¹⁵⁷ Ramić, **Tefsir Historija i Metodologija**, s. 198, 204. Ayrıca bkz: Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2005, II, 17-18, 271, 291-292.

¹⁵⁸ Ramić, a.g.e., s. 17, 18, 20 ve 21. Ayrıca bkz: Zerkeşî, a.g.e., I, 381-386, 417-422, Suyûtî, a.g.e., II, 1169-1179, Zerkânî, a.g.e., I, 441-444.

2. RAMIĆ'İN RİVAYET TEFSİRİNDEKİ YERİ

Tefsir tarihi üzerine çalışanlar, Kur'ân tefsirlerini içeriğine göre kategorize etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Özellikle ünlü müsteşrik Ignaz Goldziher (v. 1921) ile başlayan ve Muhammed Huseyn ez-Zehebî (v. 1978) ile devam eden bu kategorize çalışmaları, bize tefsirlerin değişik açılardan türlerini göstermek istemişlerdir.

Eğer bir müfessir, ağırlıklı olarak âyetleri yine âyetlerle, Hz. Peygamber'in (sav) Sünneti, Sahâbe ve Tâbiûn efendilerimizin kavilleri ile tefsir ediyor ve azami ölçüde kendi görüşünü belirtmeden nakiller ile yetiniyorsa, bu tür tefsirleri “*Rivâyet Tefsiri, Naklî Tefsir* ya da *Me'sûr Tefsir*” olarak isimlendirmişlerdir.¹⁵⁹

Bu kısma Ramić, *Tefsir Historija i Metodologija* adlı kitabında *tefsir* ve *te'vil* kelimelerinin anlamlarından, ilk ve sonraki kuşakların bu kelimeleri nasıl anladıklarından başlamaktadır. Burada bu kelimelerin ilk kuşaklarda eş anlamlı olduğu; sonraki kuşaklarda ise *tefsir* kelimesi rivayete (anlatılana) dayalı, *te'vil* dirayete (akla) dayalı hale geldiğini söylemektedir.¹⁶⁰

Ardından da rivayet tefsirinin türleri olarak, Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri, Kur'an'ın sünnet ile yorumlanması, sahabilerin, tabiiler ve sonrakilerin Kur'an'ı yorumlaması ile ilgili bilgiler verilmektedir. Birkaç sayfada da tabiiler ve sonrakilerin zamanında ortaya çıkan en meşhur tefsir okullarına ve temsilcilerine yer verilmektedir. Aynı zamanda da İsrâîliyyâtın meşhur elçilerinden bahsederek Yahudi-Hristiyan (İsrâîliyyât) geleneği açısından Kur'an'ın yorumlanması ve Kur'an'ın geleneksel yorumlanmasının önemli yöntemlerinden biri olan esbâb-ı nüzûl ile ilgili bilgi verilmektedir. Son olarak rivayet tefsirinin sonraki kuşaklardaki en meşhur temsilcilerinden bahsedilmektedir: İbn Cerîr et-Taberî, İbn 'Atiyye, İbn Teymiyye, İbn Kesîr, Celâleddîn es-Suyûtî.¹⁶¹

Tefsir Tumaçenje i Razumijevanje Kur'ana adlı kitabına baktığımız zaman, orada yukarıda söylediklerimizin bir uygulamasının olduğunu görmekteyiz. *Tefsir Historija i Metodologija* kitabında teori ve bazı örneklere rastlanmaktadır; *Tefsir Tumaçenje i*

¹⁵⁹ Bkz: Ignaz Goldziher, **İslâm Tefsir Ekolleri**, çev. Mustafa İslâmoğlu, Denge Yayınları, İstanbul, 1997, s. 90; Menna' Halil el-Kattân, **Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân**, Mektebetu Vehbe, Kahire, ty., s. 337; Abdurrahman Çetin, **Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi**, 2. b., Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s. 313.

¹⁶⁰ Ramić, a.g.e., s. 133.

¹⁶¹ Daha fazla bilgi için bkz: Ramić, a.g.e., s. 133-158.

Razumijevanje Kur'ana kitabı ise bu teorinin tamamen uygulamasıdır. Büyük bir kısmı geleneksel Kur'an yorumlarına dayalıdır. Yukarıda söz ettiklerimiz bu kitapta uygulamalı olarak bulunmaktadır. Aşağıdaki alt başlıklardan bunu açıkça görebilmekteyiz.

2.1. KUR'ÂN'IN KUR'ÂN İLE TEFSİRİ

Müfessirlerin bir âyeti tefsir ederken, bazen başka bir âyet ile bu ayeti tefsir ettiği görülür. Bunun tefsirlerde örneklerine sıklıkla rastlamak mümkündür. Çünkü Kur'an, tefsirin ilk ve temel kaynağıdır. Adem (as) İblis, Musa (as), Firavun hakkındaki rivayetler gibi Kur'an'ın bir yerinde söylenen, diğer yerinde anlatılmıştır ve yorumlanmıştır. Ayrıca Kur'an, anlamı tam manasıyla belli olmayan kelimelerin (mücmel) anlamlarını da açıklamaktadır. Bu yöntem Peygamber Efendimiz (sav), ardından da sahabe ve sonradan onları takip eden herkes tarafından uygulanmıştır.

Mesela İbn Kesîr, tefsirinin mukaddimesinde “Tefsir tariklerinin en güzel olanı nedir?” diye sorduğu bir soruya cevâben: “En doğru olan tarik Kur'ân'ın yine Kur'ân ile tefsir edilmesidir.” diyerek cevap vermiştir.¹⁶²

Kur'ân'ın bir âyetinden ne kastedildiğini en iyi anlama yolunun, yine Kur'ân'a müracaat etmek olduğunu düşünen İbn Kesîr: “*Biz senin göğsünü açmadık mı?*” (İnşirâh 94/1) âyetinin tefsirini yaparken buradaki *Şerh*'in: “*Allah, kimi hidâyete erdirmek isterse, onun göğsünü İslâm'a açar.*” (En'âm 6/25) âyetinde tefsir edildiğini belirtmiştir.¹⁶³

Ramić'in tefsirinde, âyetleri âyetler ile tefsir etmeye çalıştığına dair örneklere rastladık. Bunlardan bir kaç örnek verilecektir.

Müfessirimiz tarafından, Yüce Allah'ın: “*İman edip imanlarına zulmü bulaştırmayanlar var ya..*” (En'âm 6/125) sözlerindeki *zulm* kelimesi: “*Yavrum! Allah'a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.*” (Lokmân 31/13) Kur'an ayetiyle *şirk* olarak yorumlanmıştır.¹⁶⁴

Bakara Sûresi'nin: “*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı*” (Bakara 2/183) sözleri ise, Şûrâ Sûresi'nin: “*Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin! diye Nuh'a emrettiği gibi,*

¹⁶² İbn Kesîr, a.g.e., I, 12.

¹⁶³ İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 451.

¹⁶⁴ Ramić, a.g.e., s. 135.

sana vahyettiğini, İbrahim'e ve Musa'ya ve İsa'ya emrettiğini size de din kıldı” (Şûrâ 42/13), sözleri ile yorumlanmaktadır. Yani Yüce Allah, önceki peygamberleri emrettiği oruç, zekât, namaz gibi bazı ibadetleri, bizlere de emretmiştir.¹⁶⁵

Ramić Mâide Sûresi'nin ilk ayeti: “İhramlı iken avlanmayı helal saymamanız kaydıyla, bildirilecek olanlardan başka hayvanlar, size helal kılındı”, bu sûrenin üçüncü ayeti ile yorumlanmıştır: “Ölmüş hayvan, kan domuz eti..” İlk ayette haram kılınacak hayvanların ileride bildirdirileceği ifade edildikten sonra, ikinci ayette bunlar açıkça zikredilmiştir.¹⁶⁶

“Ya Allah'ın size bol lütfu ve merhameti bulunmasaydı ve Allah, tevbeleri kabul eden hüküm ve hikmet sahibi olmasaydı (haliniz nice olurdu)” (Nûr 24/10) ayetinde sadece şarttan bahsedilmektedir. Netice ise zikredilmemektedir. Ramić'e göre, tıpkı (*Le accele lehümü-l-'azâbe/* onlara azabı çarçabuk verirdi) sözleri söylenmiş gibi anlaşılmaktadır. Neticenin cümleden hafzedildiğine, ardından gelen “Eğer size dünya ve ahirette Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınız bu iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu” (Nûr 24/14) ayeti de işaret etmektedir.¹⁶⁷

Yüce Allah'ın müşriklerden aktardığı: “Hayır bunlar karma karışık yalancı düşlerdir. Hayır, onu kendisi uydurdu; hayır, o bir şairdir. Eğer öyle değilse, önceki peygamberlerin (mucizelerle) getirdikleri gibi o da bize bir mucize getirsin.” (Enbiya 21/5) sözlerine cevap olarak “Biz o Peygamber'e şiir öğretmedik. Bu, ona yaraşmaz da. O(na verdiğimiz) ancak bir öğüt ve apaçık bir Kur'an'dır.” (Yâsîn 36/69-70) ayeti zikredilmektedir.¹⁶⁸

Müfessirimiz, Allah'ın şu sözlerini: “Allah uğrunda hakkıyla cihad edin.” (Hacc 22/78) şu ayetle: “Ama bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz. Hiç şüphe yok ki Allah iyi davrananlarla beraberdir.” (Ankebût 29/69) yorumlamıştır. Yani Allah yolunda hakkıyla cihad edenlerin, onun dosdoğru yoluna erişeceğini ve O'nunla beraber olacağını bildirmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Ramić, *Tefsir Tumaçenje i Razumijevanje Kur'ana*, s. 19.

¹⁶⁶ Ramić, a.g.e., s. 54.

¹⁶⁷ Ramić, a.g.e., s. 86.

¹⁶⁸ Ramić, a.g.e., s. 97.

¹⁶⁹ Ramić, a.g.e., s. 100.

Jusuf Ramić Yüce Allah'ın “*Kıyamet (saat) yaklaştı ve ay yarıldı*” (Kamer 54/1) sözlerindeki *saat* kelimesini yorumlarken, “*Kıyamet (saat) mutlaka gelecektir. Herkes işlediğinin karşılığını görsün diye, neredeyse onu gizleyecek (geleceğinden söz hiç etmeyecek)tim.*” (Tâhâ 20/15) ve: “*Böylece biz, (insanları) kendi hallerinden haberdar ettik ki, Allah'ın va'dinin hak olduğunu ve kıyametin (saatin) gerçekleşmesinde de hiçbir şüphe olmadığını bilsinler.*”(Kehf 18/21) ayetlerini vermektedir.¹⁷⁰

Ramić'in zikrettiği gibi, Kerîm olan Allah'ın: “*Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki, elçimize düşen apaçık bir tebliğdir*” (Tegâbun 64/12) sözleri, “*Artık sen öğüt ver. Sen ancak öğüt vericisin. Sen, onların üzerinde bir zorba değilsin. Ancak kim yüz çevirir inkâr ederse, Allah onu en büyük azaba uğratar. Şüphesiz onların dönüşü ancak bizedir. Sonra onların sorguya çekilmesi de sadece bize aittir.*” (Gâşiye 88/21-26) sözleri ile aynı gerçeği vurguladığı için Ramić tarafından hatıratılmıştır.¹⁷¹

Müfessirimize göre: “*Apaçık olan Kitab'a andolsun ki, biz onu (Kur'an'ı) mübarek bir gecede indirdik. Şüphesiz biz insanları uyarmaktayız.*” (Duhân 44/2-3) ayetinde bahsedilen gece, Bakara Sûresi'nin “*Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'an'ın indirildiği aydır.*” (Bakara 2/185) ayeti ve Kadir Sûresi'nin “*Şüphesiz biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik.*” (Kadir 97/1) ayeti ile yorumlanmıştır.¹⁷²

Rahîm olan Allah'ın “*(Resûlüm!) Sen öğüt ver. Rabbinin nimeti sayesinde, sen ne bir kâhinsin, ne de bir deli.*” (Tûr 52/29) sözleri hakkında Ramić, Resûlullâh (sav)'in delilikle suçlanması sebebiyle Yüce Allah'ın kendisine şu şekilde hitap ettiği ayetleri kaydetmiştir:

“*Dediler ki: Ey kendisine Zikir (Kur'an) indirilen kimse! Sen mutlaka delisin!*” (Hicr 15/6)

“*Biz deli bir şair için biz ilahlarımızı mı terk edeceğiz? derlerdi.*” (Sâffât 37/36)

¹⁷⁰ Ramić, a.g.e., s. 159.

¹⁷¹ Ramić, a.g.e., s.180-181.

¹⁷² Ramić, a.g.e., s. 228.

“Sonra ondan yüz çevirdiler ve ‘Bu bir öğretilmiş, bu bir deli!’ dediler.” (Duhân 44/14)

“O ise kuvvetine güvenerek yüz çevirdi ve ‘Bu bir büyücü veya delidir’ dedi!” (Zâriyât 51/39)

“İşte böyle! Onlardan öncekilere hiçbir peygamber gelmemiştii ki! ‘O bir büyücüdür’ yahut ‘bir delidir’ demiş olmasınlar.” (Zâriyât 51/52)¹⁷³

Farkedildiği gibi Ramić, Kur’an’ın ilk, genel ve en önemli Kur’an tefsiri yöntemine büyük önem vermiştir. Ramić ‘Kur’an kendi kendini açıklar’ sözünü ispatlamıştır.

2.2. KUR’ÂN’IN SÜNNETLE TEFSİRİ

Sünnet tefsirin ikinci kaynağıdır. Kur’an Allah’ın vahyidir, sünnet ise Kur’an-ı Kerîm’in tefsiridir. Peygamber Efendimiz (sav) Kur’an’ın ilk ve en iyi müfessiridir. Anlamadıklarını açıklaması için sahâbiler Peygamber Efendimize başvurmuşlardır. Bazen de Peygamber Efendimiz sahâbiler sormadan bazı Kur’an ayetlerinin anlamını açıklamıştır. Allah, Kur’an’da şöyle buyurmuştur: “İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da üzerinde düşünmeleri için sana bu Kur’an’ı indirdik” (Nahl 16/44).

Tefsir Tumaçenje i Razumijevanje Kur’ana kitabında Ramić, Kur’an’ın geleneksel tefsirinin bu yöntemini de kullanmaktadır.

Meselâ Mâide Sûresi’nin: “Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz” (Mâide 5/90) ayetleri hakkında Hz. Âişe (r.a.) bu sözleri içeceklerin isminden dolayı değil, etkisinden dolayı haram olduğunu söylemiş ve Peygamber Efendimizin: “Sarhoş edici her içecek haramdır” hadisi ile yorumlamıştır.¹⁷⁴

Müfessirimiz zikrettiği gibi, Rahîm olan Allah’ın sözlerini: “Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur’an’ın indirildiği aydır” (Bakara 2/185) Peygamber Efendimiz (sav) şöyle yorumlamıştır: *İbrahim*

¹⁷³ Ramić, a.g.e., s. 192-193.

¹⁷⁴ Ramić, *Tefsir Historija i Metodologija*, s. 136. Hadisin kaynağı için bkz: Buhârî, Vudû 73; Müslim, Eşribe 67.

(a.s.)'in Suhufu Ramazan ayının ilk gecesinde, İncil on dördüncü gecesinde, Kur'an ise yirmi yedinci gecesinde indirilmiştir.¹⁷⁵

Ramić'in anlattığına göre, oruç ile ilgili Kur'an'ın şu ayetini: "Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz. Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder" (Bakara 2/183-184), Peygamber Efendimiz (sav) şöyle yorumlamıştır: Enes ibn Malik'ten rivayete göre Peygamber Efendimiz bir sefer esnasında kendisini yemek yemeğe davet etmiş; fakat Enes ibn Malik oruç tuttuğunu söylemişti. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (sav) Allah'ın yolcu, hamile ve emziren kadından orucu kaldırdığını söylemiştir.¹⁷⁶

Ramić'in zikrettiği gibi, Ka'b İbn Ucre'den rivayet edilen bir hadiste sahabilerden birinin "Allah ve melekleri, Peygamber'e çok salevât getirirler. Ey müminler! Siz de ona salevât getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin" (Ahzâb 33/56) ayeti indiği sırada Peygamber Efendimize şöyle söylediği belirtilmiştir: "Ey Allah'ın Resulü, sana nasıl selâm vereceğimizi biliriz, nasıl salavât getireceğimizi öğretir misin bize? Bunun üzerine Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştu: Şöyle deyin: Allah'im! Hz. Muhammed'e ve âline rahmet eyle (Allâhumme salli alâ Muhammed ve alâ âli Muhammed)."¹⁷⁷

Ramić, İmanın şartlarından bahseden Bakara Sûresi¹⁷⁸ ve Yâsîn Sûresi'ni¹⁷⁹ Peygamber Efendimiz (sav) Muslim'in Sahih'inde bulunan Ömer (r.a.)'in rivayet ettiği hadis ile yorumlamıştır: "Bir gün Rasûlullah (sav)'in yanında bulunduğumuz sırada âniden yanımıza, elbisesi bembeyaz, saçı simsiyah bir zat çıkageldi. Üzerinde yolculuk eseri görülüyor, bizden de kendisini kimse tanımıyordu. Doğru Peygamber (sav)'in yanına oturdu ve dizlerini onun dizlerine dayadı. Ellerini de uylukları üzerine koydu. Ve: "Ya Muhammed! Bana İslâm'ın ne olduğunu söyle" dedi..., "Bana imandan haber ver" dedi. Rasûlullah (sav): Âllah'a, Allah'ın meleklerine kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret

¹⁷⁵ Ramić, **Tefsir Tumačenje i Razumijevanja Kur'ana**, s. 23. Hadisin kaynağı için bkz: İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, VI, 144.

¹⁷⁶ Ramić, a.g.e., s. 23. Hadisin kaynağı için bkz: Tirmizî, Savm 21; Abdurrezzâk, **Musannef**, II, 565.

¹⁷⁷ Ramić, a.g.e., s. 114. Hadisin kaynağı için bkz: Müslim, Salât 65; Ebû Dâvud, Salât 183.

¹⁷⁸ Bakara 2/177 ve 285.

¹⁷⁹ Bakara Sûresi'nde isimleriyle zikredilen İman şartları'nın aksine, bu sûrede söz konusu olan İman şartlarının üzerinde durularak tek tek anlatıldığını görüyoruz.

gününe inanman, bir de kadere, hayrına şerrine inanmandır" buyurdu. O zât yine: "Doğru söyledin" dedi."¹⁸⁰

Ramić'in Tefsiri'nde zikredildiği gibi, *kevser* kelimesinin¹⁸¹ yorumu ile ilgili İbn Ömer'in rivayet ettiğine göre Peygamber Efendimiz (sav) şöyle buyurmuştu: '*Kevser Cennetteki nehirdir, onun kenarları altındandır, onun suyu inci ve züriit üzerinden akar, onun toprağı miskten daha güzel kokar. O kardan bile daha beyazdır.*'¹⁸² Enes'in rivayet ettiğine göre bu sûre indikten hemen sonra Peygamber Efendimiz (sav): "*Kevser Allah'ın bana vaad ettiği nehirdir. Onda çok hayır ve bereket vardır. O aslında, Kıyamet gününde ümmetimin geleceği pınardır* böyle buyurmuştur.¹⁸³

Ramić'in aktardığına göre, Rahîm olan Allah'ın şu sözleri üzerine: "*Onlar mallarında; isteyenler ve (isteyemeyip) mahrum kalanlar için belli bir hak bulunan kimselerdir*" (Me'âric 70/24-25), Peygamber Efendimiz (sav) şöyle buyurmuştur: '*Kıyamet günü zengin olanlara fakirlerin: 'Ey Rabbimiz, bunlar bizim hakkımızı hakkıyla vermediler' diyecekleri için zor olacaktır. Allah buyuracak ki: Kudretim ve haşmetim üzerinde yemin ederim ki fakirleri Kendime yaklaştıracam, onların hakkını hakkıyla vermeyenleri ise oldukça uzaklaştıracam.*'¹⁸⁴

Hucurât Sûresi'nin şu ayetini: "*Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır*" (Hucurât 49/13), Peygamber Efendimiz (sav) birkaç defa şu şekilde yorumlamıştı: Veda Haccı sırasında şöyle buyurmuştu: '*Ey Âdemoğulları! Hepinizin tek Rabbi ve atası vardır. Hepiniz Âdem'densiniz, Âdem ise topraktır. Allah'a karşı takva sahibi olmanın dışında Arabın Arap olmayana üstünlüğü yoktur, beyaz ırkın zencilere üstünlüğü yoktur.* Ayrıca Ebu Zerr el-Gıfârî'nin bir kula zenci (Ye'bne's-Sevdâ) demesi üzerine Peygamber Efendimiz (sav) şöyle buyurmuştur: '*Kimsenin hakkını yeme. Kimsenin*

¹⁸⁰ Ramić, a.g.e., s. 118-119. Hadisin kaynağı için bkz: Müslim, İman 1.

¹⁸¹ Kevser 108/1.

¹⁸² Taberî, a.g.e., XXX, 320.

¹⁸³ Ramić, a.g.e., s. 239-240. Hadisin kaynağı için bkz: Müslim, Salât, 53.

¹⁸⁴ Ramić, a.g.e., s. 197. Hadisin kaynağı için bkz: Taberânî, el-Mu'cemu'l-Evsat, V, 107.

*hakkını yeme. Allaha itaat etmek, takva ve iyilik yapmak dışında beyaz ırkın zencilere üstünlüğü yoktur.*¹⁸⁵

Görüldüğü gibi Ramić, Kur'an'ı tefsir ederken Hz. Peygamber'in ayetlerle ilgili açıklamalarına çokça yer vermiştir.

2.3. SAHÂBE KAVLİ İLE TEFSİRİ

Hz. Peygamber (sav)'den sonra insanlar içerisinde Kur'ân'ın manalarına en iyi vâkif olanlar sahâbedir. Özellikle İbn Haldûn bu konu ile ilgili olarak, “Kur'ân Arap diliyle, onların belagat ve üsluplarıyla nazil oldu. Onların tümü Kur'ân'ı anlıyor ve terkiplerini, anlamlarını biliyorlardı” demiştir.¹⁸⁶

Ebû Ubeyde (v.210) meşhur eseri Mecâzu'l-Kur'ân'da seleften inen vahye şahit olanların onu anladıklarını ve Hz. Peygamber (sav)'e sormaya ihtiyaç hissetmediklerini belirtir.¹⁸⁷

İbn Teymiyye, özellikle Hulefâ-i Râşidîn ve sahâbîlerin büyükleri ve âlim olanları için *Kur'an hakkında en bilgili insanlar* olduklarını belirtmiştir. Bu yüzden Kur'ân ve sünnette bir tefsir bulamadığımız zaman onların kavillerine başvurulmaktadır.¹⁸⁸

Ezherî (v.370) de eserinde şöyle demiştir: “Kur'ân indiğinde onun muhatabı Araplardı. Bunlar üstün beyan ve kavrama gücüne sahiptiler. Onun hitap şekillerini ve üslubunu biliyorlardı. Sonradan gelenler gibi Kur'ân'ın müşkil ve garib lafızlarını öğrenmeye ihtiyaçları yoktu. Hz. Peygamber (sav) de ihtiyaç duyulduğu ölçüde onun mücmel, kapalı ve müteşâbihlerini onlara izah ediyordu. Bizim muhtaç olduğumuz gibi Kur'ân'ın indiği dil olan Arapça'yı öğrenmeye ve bu konuda derinleşmeye ihtiyaçları yoktu.”¹⁸⁹

Tefsir Tumaçenje i Razumijevanje Kur'ana kitabını incelediğimizde, Ramić'in bu tefsir türünü ne kadar çok kullandığını görebiliriz. En iyi müfessirlerden, Abdullah b. Abbâs, Abdullâh b. Mes'ûd ve Hz. Âişe (ra)'nin sözlerinden yararlandığını kolayca fark

¹⁸⁵ Ramić, a.g.e., s. 212. Hadisin kaynağı için bkz: Tirmizî, Tefsiru'l-Kur'an, 49.

¹⁸⁶ İbn Haldûn, **Mukaddime**, Dergah Yayınları, Haz. Süleyman Uludağ, 1. Baskı, İstanbul, 2011, II, 786.

¹⁸⁷ Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî, **Mecâzü'l-Kur'ân**, Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, ty., I, 8.

¹⁸⁸ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usûli't-Tefsir*, tah. Adnan Zerzür, 2. b., y.y., 1392/1972, s. 95.

¹⁸⁹ El-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, **Tehzîbu'l-Luğa**, Dâru'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyye, Mısır 1964, I, 3-4.

edebiliriz. Ayrıca diğer sahâbeden alıntı yaptığını da görebiliriz. Konunun kolayca anlaşılması için aşağıda bazı örnekler verilmektedir:

Sahih nakil zincirine dayanarak Dârukutnî'nin kaydettiği, İbn Abbâs'a göre: "*Oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakiri doyuracak fidye gerekir.*" (Bakara 2/184) ayeti, ihtiyar erkeğe, kadına ve orucunun hastalığına kötü etkisi olan hastaya yöneliktir. Onların oruç tutmamalarına izin verildi. Fakat oruç tutmadıkları her gün için bir fakire öğle ve akşam yemeğini yedireceklerdir.¹⁹⁰

Ramić'in zikrettiği rivayete göre İbn Abbas, Mülk Sûresi ile ilgili şöyle demiştir: "*Koruyan ve sakınan odur (el-Mâni'a), kabir azabından koruyan odur (el-Münciye).*" İbn Mes'ûd ise şöyle demiştir: "*Peygamber Efendimizin zamanında ona el-Mâni'a adını vermiştik.*"¹⁹¹

Müfessirimizin aktardığı gibi, Buhârî'nin rivayetine göre Hz. Âişe (r.a.) şöyle demiştir: *Kureyşliler ve onların adetlerine uyanlar Müzdelife'deydi. Kendilerine El-Hums adını verdiler. Diğer Araplar ise Arafat'taydı. İslamiyet geldiği zaman Yüce Allah Peygamber Efendimizin Arafat'a gelmesini, orada durmasını, sonra da hareket etmesini buyurdu. Yüce Allah'ın şu sözleri bunula ilgilidir: "Sonra insanların (sel gibi) aktığı yerden siz de akın."* (Bakara 2/199)¹⁹²

Ramić'in tefsirinde zikredilen rivayete göre Abdullah İbn Mes'ûd şöyle demiştir: "*Kur'an'ın en kapsamlı ayeti şudur: "Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor."* (Nahl 16/90) en ümit verici ayeti ise kötü durumdan çıkma yolunu gösteren şu ayettir: "*Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder.*" (Talak 65/2)¹⁹³

Seleme İbn el-Ekva': "*Oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakiri doyuracak fidye gerekir.*" (Bakara 2/184) ayeti indirildiğinde sahâbeden bazılarının oruç tuttuğunu, bazılarının oruç tutmadığını ve onun yerine bir fakire fidye olarak, yiyecek verdiğini

¹⁹⁰ Ramić, a.g.e., s. 25. Hadisin kaynağı için, bkz: Dârukutnî, Siyâm, 8.

¹⁹¹ Ramić, a.g.e., s. 95. Hadisin kaynağı için bkz: Tirmizî, Fadâilu'l-Kur'ân, 2890; Hâkim, Müstedrek, Tefsîr, 3892.

¹⁹² Ramić, a.g.e., s. 32. Hadisin kaynağı için bkz: Buhârî, Tefsîr, 30.

¹⁹³ Ramić, a.g.e., s. 42.

söylemiştir. Bu durum şu ayet inzal edilene kadar böyle devam etmiştir: “*Öyle ise sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun.*” (Bakara 2/185)¹⁹⁴

Fudayl ibn Râfid, Abdullah ibn Mes'ûd'un arkadaşlarına müezzin olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Asim ibn Hubeyr kendisine söyle demiştir: *Allahu ekber, Allahu ekber, la ilahe illallah dediğin zaman şunu da söyle: Ve ene mine'l müslimîn (Şüphe yok ki, ben müslümanım). Ardından da şu ayeti okumuştun: “(İnsanları) Allah'a çağıran, iyi iş yapan ve «Ben müslümanlardanım» diyenden kimin sözü daha güzeldir.*” (Fussilet 41/33)¹⁹⁵

Müfessirimiz aktardığına göre, İkrime'nin rivayet ettiği hadiste: “*O topluluk yakında bozulacak ve onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır.*” (Kamer 54/45) ayeti indirildiğinde Ömer İbn el-Hattab şöyle demiştir: “*Hangi toplum mağlubiyete uğrayacak?*” Bedir savaşı sırasında Peygamber Efendimizin kalktığını ve “*O topluluk yakında bozulacak ve onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır!*” okuduğunu görünce bu Kur'an ayetinin anlamını ancak anlamıştım, der Hz. Ömer.¹⁹⁶

Jusuf Ramić'in kitabında Buhârî'nin rivayeti zikrettiğine göre Saîd İbn Cubeyr, İbn Abbâs'a şöyle demiştir: “*Bu (sûrenin adı) Haşr Sûresidir*”, İbn Abbâs da şunu eklemiştir: *De ki: (Sûrenin diğer adı) Benu'n-Nadîr'dir.*”¹⁹⁷

Rivayete göre Hz. Âişe (rah) Peygamber Efendimiz deveye bindiğinde vahyin gelmeye başladığını görmüştü. O sırada deve eğilmiş ve vahy bitene kadar kıpırdamamıştı. Ardından da şu Kur'an ayetini okumuştun: “*Doğrusu biz sana (taşınması) ağır bir söz vahyedeceğiz.*” (Müzzemmil 73/5)¹⁹⁸

Ramić, Ma'ûn Sûresi'nin: “*Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar.*” (Ma'ûn 107/4) ayetini yorumlarken İbn Abbâs'ın, burada münafıklardan bahsedildiğini söylediğini aktarmaktadır.¹⁹⁹

Vermiş olduğumuz birkaç örnek vesilesiyle, Ramić'in Peygamberimizden sonra Kur'an'ı en iyi tefsir edenlerin sahabiler olduğunu ve onların arasından en önde gelenlerin

¹⁹⁴ Ramić, a.g.e., s. 20-21.

¹⁹⁵ Ramić, a.g.e., s. 131-132.

¹⁹⁶ Ramić, a.g.e., s. 162.

¹⁹⁷ Ramić, a.g.e., s. 173. Hadisin kaynağı için bkz: Buhârî, Meğâzî, 14.

¹⁹⁸ Ramić, a.g.e., s. 210. Hadisin kaynağı için bkz: Ahmed b. Hanbel, Musend, 41/362.

¹⁹⁹ Ramić, a.g.e., s. 238.

konuşmalarından istifade ettiğini, aynı zamanda bu tarz geleneksel tefsirine de önem verdiğini anlamaktayız.

2.4. TÂBÎÛN VE TEBE-İ TÂBÎÎN KAVLİ İLE TEFSİRİ

Rivâyet ağırlıklı tefsirlerde, Kur'ân'ın yine Kur'ân'la, eğer Kur'ân'da bir izahı bulunamaz ise Hz. Muhammed (sav)'in hadîsleri ile, eğer bu ikisinde de bir tefsire rastlanamaz ise sahâbe kavilleri ile tefsir edildiğinden daha önce bahsedilmiştir.

Peki bir konuda sahâbe kavli de yok ya da yeterli değilse bu durumda ne yapılacaktır? Bu sorunun cevabı bazı bilginlere göre, sahâbeyi takip eden tâbiûna müracaat etmektir. Zira sahâbe ile görüşen tâbiûn hakkında, bizlere tefsir alanında ciddi iddialar ulaştırmıştır. Mesela tâbiûnun ileri gelenlerinden Mücâhid şöyle demiştir: “Kur'an'ı Fâtiha'dan sonuna kadar üç kez İbn Abbâs'a arzettim. Her konuyu kendisine sordum.”²⁰⁰

Yine tâbiûnun önde gelen isimlerinden Katâde'nin şöyle dediği nakledilmiştir. “Kur'ân'da hiçbir âyet yoktur ki onun hakkında bir şey işitmemiş olayım.”²⁰¹

Süfyan-ı Sevrî şöyle demiştir: “Eğer sana Mücâhid'den bir şey ulaşırsa bu sana tefsir olarak yeter.”²⁰²

Ramiç'in tefsirinde bazı Kur'an parçalarının tefsiri olarak tâbiîler ve sonrakilerin sözlerinden de bahsedilmektedir. Görüşlerinden en çok yararlandığı tâbiîler, Abdullah İbn Abbâs'ın talebesi Mücâhid ve Abdullah İbn Mes'ûd'un talebesi Katâde'dir.

Müfessirimiz Ramiç'in zikrettiği gibi, Bakara Sûresi ile ilgili olarak Mücâhid şöyle demiştir: Sûrenin başında bulunan dört ayet müminlere hitap eder, iki ayet kâfirlere, onüç ayet ise münafıklara hitap eder.²⁰³

Ramiç'in aktardığına göre, Süfyan İbn Uyeyne, Yüce Allah'ın “*Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti*” (İsra 17/23), ayeti üzerine şöyle demiştir: “Allah'a müteşekkik olmak günde beş vakit namaz

²⁰⁰ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 102.

²⁰¹ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 103.

²⁰² İbn Teymiyye, a.g.e., s. 103.

²⁰³ Ramiç, a.g.e., s. 14.

kılmaktan ibarettir. Anne ve babaya müteşekkir olmak demek, namaz sonundaki Allah'tan nimetlerini onlara vermesini, günahlarını affetmesini diye okunan duadan ibarettir.”²⁰⁴

Müfessirimiz'in anlattığı gibi, Mücâhid ve İkrime'ye göre Bakara Sûresi'nin 127. ayetinde bulunan turfe'u (ترفع) kelimesinin anlamı yükseltmek, inşa etmektir: “Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber Beytullâh'ın temellerini yükseltiyordu.”²⁰⁵

Ramić'in Tefsiri'nde, Sa'îd İbn Müseyyeb'e göre Yüce Allah'ın “*Fes'av ilâ zikrillâh*” (Cumua 62/9) ibaresinde bulunan *zîkr* (ذکر) kelimesinin anlamı hutbedir, yorumu zikredilir.²⁰⁶

Muslim'in kaydettiğine göre, Ka'b İbn Ucre bir seferinde camiye girip Abdurrahman İbn Ümmî el-Hakem'in hutbe okuduğunu görünce şöyle demişti: *Onun davranışına bakın! Hutbeyi oturarak okuyor ve bu Kur'an ayetini unutup: “Onlar bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar.”* (Cumua 62/11)²⁰⁷

Müfessirimizin zikrettiği gibi, “*Mallarında, isteyene ve (isteyemediği için) mahrum kalmışa belli bir hak tanıyanlar.*” (Me'aric 70/24-25) ayetindeki hak kelimesini Katâde ve İbn Sîrîn zekât olarak yorumlamışlardır. Mücâhid ise hak kelimesinin zekat dışındaki her şeyi kapsadığını söylemiştir.²⁰⁸

Adamın biri İkrime'ye, bir kimseyi ev aletinden mahrum edenin ağır cezalandırılacağını söyleyince İkrime şöyle demişti: *Hayır, öyle değildir. Cezalandırılacak olan, özünde cimrilik, mürâîlik ve her şeyden önce namazı ihmal etmeyi birleştiren kişidir.*”²⁰⁹

Burada da şunu fark ettik: Ramić âlimlerin, tabiûn ve tebe-i tâbînin sözlerine önem vermiş ve sık sık onların yorumlarını kullanmıştır. Onlardan en seçkinlerinin yorumlarını özellikle seçmiştir.

²⁰⁴ Ramić, a.g.e., s. 66.

²⁰⁵ Ramić, a.g.e., s. 88.

²⁰⁶ Ramić, a.g.e., s. 176.

²⁰⁷ Ramić, a.g.e., s. 177. Hadisin kaynağı için bkz: Müslim, Cuma, 39.

²⁰⁸ Ramić, a.g.e., s. 196.

²⁰⁹ Ramić, a.g.e., s. 238.

2.5. İSRÂİLİYYÂT KARŞISINDAKİ TUTUMU

İsrâiliyyât, İsrâiliyye kelimesinin çoğuludur. İsrâil oğullarına ait kaynaklardan aktarılan kıssa veya hâdise anlamındadır. Bundan Yahudi kültür ve medeniyetinden tefsire aktarılan rivâyetler ve izahlar anlaşılırsa da, bu kelime daha geniş manada Yahudi, Hristiyan ve diğer kültürlerden İslâmiyet'e giren rivâyetleri ifade etmektedir. Ancak diğer dinlere oranla Yahûdilikten gelen haberler daha fazla olduğundan bu kelimenin kullanılması uygun düşmüştür.²¹⁰

Özellikle peygamber kıssalarında müfessirlerin az çok israiliyat denilen haberleri rivâyet ettiği görülür. Kur'ân'ın peygamber kıssalarından detaylı olarak bahsetmemesi, verilecek mesaj ile iktifa etmesi, tabii olarak müfessirlerin bu konuda ehl-i kitâba müracaat etmesine yol açmıştır.²¹¹

Tefsir Historija i Metodologija kitabında Ramić, İsrâiliyyâtın İslam kültürüne girmesinden ve en önemli ravilerinden (Abdullah İbn Selâm, Ka'b el-Ahbâr, Temim ed-Dârî), bahsederek İsrâiliyyâtın Allah'ın peygamberleri ile ilgili rivayetleri ve eski toplumlarla ilgili rivayetlerde sınırlı olduğunu vurgulayarak, bir kaç sayfa İsrâiliyyât ile ilgili bilgi vermektedir. *Tefsir Tumaćenje i Razumijevanje Kur'ana* kitabında Ramić, İsrâiliyyâta çok fazla önem vermemiştir. Kitabın iki yerinde vurgulayarak ondan bahsetmesi, Ramić'in bu tür rivayetlere bakışını göstermektedir.

Yüce Allah'ın “*Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa erişince: Yavrucuğum! Rüyada seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin? dedi. O da cevaben: Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun, dedi. Her ikisi de teslim olup, onu alnı üzerine yatırınca: Ey İbrahim! Rüyayı gerçekleştirdin. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Bu, gerçekten çok açık bir imtihandır, diye seslendik. Biz, oğluna bedel ona büyük bir kurban verdik. Geriden gelecekler arasında ona (iyi bir nam) bıraktık*”(Saffat 37/102-107) kelimelerini yorumlayan Ramić, İsrâiliyyât'tan olan ve *Ez-Zebîh* (kurban edilen çocuğu)'nun İsmail (as) değil, İshak (as) peygamber olduğunu anlatan Kitab-ı Mukaddes'ten yapılan alıntılardan bahsetmektedir: *Tanrı, “İshak'ı, sevdiğin biricik oğlunu al, Moriya bölgesine git” dedi, “Orada sana göstereceğim bir dağda oğlunu yakmalık sunu olarak sun.” (Yaratılış 22:2)*

²¹⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 8. b., TDV Y., Ankara 1991., s. 244.

²¹¹ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. İbrahim Hatipoğlu, “İsrâiliyyât”, *DİA*, XXIII, 195.

Ardından da Kitab-ı Mukaddes'te bulunan delillerle bu düşünceleri, onların çelişkilerini ortaya çıkararak çürütmektedir. Bunun yanı sıra İbn Kesîr başta olmak üzere İslâm alimlerinin düşüncelerinden de bahsetmektedir. Ramić'e göre *Ez-Zebîh* Hz. İsmail'dir.²¹²

Hümeze Sûresi'ni yorumlayan Ramić, ikinci defa İsrâîliyyât'tan bahsetmiştir. *Veylun* (ويل) kelimesinin anlamını açıklayarak, onun Cehennem'deki vadinin adı olduğunu ifade etmektedir. Ramić'in kanaatine göre bu düşünce İsrâîliyyât'tan gelmektedir.²¹³

Bununla rivayet bölümünü bitirmekteyiz. Kur'an'ın geleneksel/rivayete dayalı yorumlama yöntemlerinden biri, Kur'an'ın esbâb-ı nüzûl ile yorumlanmasıdır. Ramić bu konu hakkında *Tefsir Historija i Metodologija* isimli kitabında yazmıştır. Fakat, esbâb-ı nüzûl hakkında Kur'anî ilimler isimli bölümde bilgi vereceğimiz için bu bölümde yer almamaktadır. Bunun daha iyi olacağını düşünerek ve aynı bilgilerin tekrar anlatılmaması için bu konu burada incelenmemiştir.

3. RAMIĆ'İN DIRÂYET TEFSİRİNDEKİ YERİ

Tefsirin bu şekli 're'y' veya 'aklî' tefsir diye de isimlendirilir. "Sadece rivayetlere bağlı kalmayıp, din, edebiyat, dil ve çeşitli bilgilere dayanılarak yapılan tefsirlerdir."²¹⁴

Ramić, *Tefsir Historija i Metodologija (Tefsir Tarihi ve Metodolojisi)* isimli kendi kitabında, rivayet tefsirinden bahsettikten sonra, Kur'an'ın esas tefsiri olarak gördüğü dirayet tefsirini detaylı bir şekilde araştırmaktadır. Bu bölümde yazar, ilk olarak dînî âlimlerin dirayet tefsiri hakkındaki görüşlerinden bahseder. Dirayet tefsiri hakkında bazı kanıtlar öne sürülmüş olup bunu caiz görenler ve görmeyenler olmuştur. Dirayet tefsirini kabul etmek rivayet tefsirini reddetmek veya inkâr etmek anlamına gelmez. Dirayet tefsirinin sahîh rivayetlere bağlı kalma zorunluluğu dolayısıyla, Ramić bu yöntemi de makbul bir tefsir yöntemi olarak görmektedir. Bundan sonra Ramić, dirayet ekolünün en ünlü müfessirlerine değinir: Zemahşerî, Râzî, Beyzâvî.

Ramić dirayet tefsiri çeşitlerinden en meşhurlarını zikredip, birkaç örnek vererek konuyu açıklamaktadır. Kitabında *Kurtubî'nin el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an* adlı eserini

²¹² Ramić, a.g.e., s. 127-129.

²¹³ Ramić, a.g.e., s. 230.

²¹⁴ Cerrahoğlu, a.g.e., s. 230.

örnek vererek fikhî tefsirden bahsetmiştir. İbn Arabî'yi örnek olarak İzarî tefsiri de işlemiştir. Aynı zamanda, İlhâdî Tefsirleri, Şîî ve Hâricî fırka tefsirlerinden ve onların müfessirlerinden, Tabersî ve İtfeyyîş'ten bahsetmektedir. Bölümün sonunda yazar, tefsirde çağdaş Kur'an yaklaşımlarını ele alır. Büyük özenle Şihabuddîn Muhammed Alûsî, Menâr Tefsiri, Muhmûd Şeltût Tefsiri, Âişe Abdurrahmân, Seyyid Kutub ve Mustafâ Mahmûd'dan bahseder.

Tefsir Tumaçenje i Razumijevanje Kur'ana [Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama] adlı kitabına bakacak olursak, yukarıda teori olarak ele alınan bilgilerin çoğunlukla pratikte uygulanıldığını görürüz. İçinde hem rivayet tefsiri, hem de fikhî tefsirlerden bahsetmiştir. Aslında kısa da olsa bâtil yani dogmatik düşünceye de yer vermiştir. Tefsire çağdaş yaklaşım adı altında zikretmiş olduğu müfessirlerin tefsirlerinden çokça faydalanmıştır. Bizim bölgemizde öncelikli ve en meşhur tefsirlere yer vermektedir. Bundan dolayı kitabında sûfî tefsirine yer vermemektedir. Fakat başka kitaplarda az bulunan ahlak, dinler tarihi, İslam tarihi, islam kültürü ve medeniyeti, konulu tefsir ve lugavi tefsir konularına yer vermektedir.

3.1. FIKIH

Kur'an insanlara yol gösterici ve hidayet kitabı olarak indirilmiştir. İçinde fikhî hükümlerden bahseden bir çok ayet bulunmaktadır. Bu ayetler *âyâtu'l-ahkâm* adıyla isimlendirilmiştir. Bu ayetleri yorumlayan tefsirler ise *tefâsîru'l-ahkâm* adını almıştır.

Hz. Muhammed (sav), İslam'ın başlangıcından kendisinin vefatına kadar fikhî hükümler dahil olmak üzere tek yasal tercümandı. Pegamberimizin vefatından sonra onun yoldaşları sahabe, Kur'an'ı fikhî hükümlerde kaynak olarak yorumlamaya devam etmişlerdir. Onların tefsirleri, tıpkı onlardan sonraki nesillerin tefsirleri gibi tam olarak muhafaza edilemediğinden bulunması zordur.

Sonraları, hayatın yeni sorunlar getirdiği ve çözümlerin Kur'an ve Sünnet'te bulunamadığı durumlarda, müslümanlar, *icmâ* ve *kıyasta* çareyi aramak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle fikrî ihtilaflar ve kıyasa göre hüküm vermek kaçınılmaz hale

gelmiştir. Böylece kendi imamları ve müntesipleri olan fikhî mezhepler ortaya çıkmıştır. Bunlardan en ünlüleri: Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleridir.²¹⁵

Ramić, *Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana* adlı kitabında, zaman zaman fikhî hükümlerden de bahseder. Hanefî mezhebinin takipçisi olduğu halde kendi mezhebini savunmaya yönelik davranışlarda değil de, dört mezhep hakkında fikirlerini dile getirmiştir. Bazen bir sûrenin ihtiva ettiği hükümler hakkında yüzeysel bilgi verir, bazen de detaya iner. Her ne kadar ayet konuyla alakalı olmasa da, Ramić Kur'an'da geçen konuya temas eder, bunu zikretmekte fayda vardır. Bu durumu karmaşık hale getirmeden bir kaç örnek verebiliriz:

Yüce Yarada'nın: "*Haccı ve umreyi Allah için tam yapın*" (Bakara 2/196) sözlerini yorumlarken, Ramić umrenin zorunluluğu hakkında İslam âlimlerinin görüşlerini hatırlatıyor: "Bazıları umrenin *farz-ı ayn* olduğunu düşünmekte olup, hac kategorisine girdiğini ve zorunlu bir bireysel görev olduğunu söylemektedirler. Delil olarak yukarıdaki ayeti ve Peygamberimizin birkaç hadisini zikrederler. Diğerlerine göre (Ebû Hanîfe ve Mâlik) umre sünnet-i müekkededir. Düşüncelerini umrenin zikredilmediği ayetlere ve Peygamberimizin hadislere dayandırmaktadırlar."²¹⁶

Burada Ramić başka fikhî hükümlerden de bahsetmektedir: Hac ömründe bir defa mı, yoksa birden fazla mı farz kılındı, haccın şartları yerine geldiği zaman hac ertelenir mi, vb.²¹⁷

Allah şöyle buyurmuştur: "*Allah ve melekleri, Peygamber'e çok salavât getirirler. Ey müminler! Siz de ona salavât getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin!*" (Ahzâb 33/56). Ramić burda peygamberimize salavât getirme konusunda İslam âlimlerinin düşüncelerine yer vermektedir. Bazıları peygamberimizin ismini her duyduğumuzda salavât getirmenin farz olduğunu söylemektedir. İslam araştırmacılarının çoğunluğu ise ömrümüzde bir kez salavât getirmenin yeterli olacağını ve bütün yükümlülükleri yerine getireceğini dile getirmektedir. Hz. Peygamber'in her ismini duyduğumuzda salavât getirmek ise menduptur. Tabii ki, Ramić her iki tarafın da delillerini dile getirmektedir.

²¹⁵ Ramić, *Tefsir Historija i Metodologija*, s. 169.

²¹⁶ Ramić, *Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana*, s. 37.

²¹⁷ Ramić, a.g.e., s. 38.

Burda Ramić, Peygamber dışında da birisine salavât getirilebileceğine dair alimlerin düşüncelerine delil olarak gösterdiği ayetleri dile getirmektedir: Bakara 157, Ahzâb 43, Tevbe 103. Aynı zamanda Ramić namaz sırasında salavât getirilmesi hakkında İslam alimlerinin düşüncelerini belirtmektedir. Şâfiî ve Ahmed ibn Hanbel yukarıda zikredilen ayetleri delil göstererek namaz sırasında salavât getirmenin farz olduğunu belirtmektedirler. Ebû Hanîfe ve İmâm-ı Mâlik namaz sırasında salavât getirmenin *sünnet-i müekkede* olduğunu belirtmektedir, fakat gariptir ki Şâfiî ve Ahmed'in delil olarak kullandığı aynı ayetleri dile getirmektedir.²¹⁸

Hac Sûresi'nde, Ramić ikinci secde hakkında İslam alimlerinin düşüncelerini dile getirmektedir: “İslam alimleri ikinci secde hakkında fikir ayrılıklarında bulunmuşlardır. İmâm-ı Mâlik ve Ebû Hanîfe, bunun *tilâvet secdesi* ile alakalı olmadığını, secdenin namazın bir parçası olduğunu söylemektedir. Namaz'dan bahsedilen ayette rukû ve secde namazın cüzleridir. Şu ayette olduğu gibi: “*Ey Meryem! Rabbine ibadet et; secdeye kapan, (O'nun huzurunda) eğilenlerle beraber sen de eğil.*” (Âl-i İmrân 3/43)

Bu ayette emir *tilâvet secdesinde* gerçekleşmemiş, ayette belirtildiği gibi namazdaki secdede gerçekleşmiştir: “*Namazı tam kılın, zekâtı hakkıyla verin, rükû edenlerle beraber rükû edin.*” (Bakara 2/93). Daha sonra dört mezheb imamının *tilâvet secdesi* hakkındaki delillerini zikrederek fikirlerini açıklamaktadır.²¹⁹

Ramić, Fussilet Sûresi'nde geçen *tilâvet secdesinin* ne zaman yapılacağına dair İslâm âlimlerinin görüşlerine yer vermektedir. İmâm-ı Mâlik otuzyedinci ayetten sonra secdeye kapanmak gerektiğini söylüyor; çünkü Ali b. Ebû Tâlib ve İbn Mes'ûd böyle yaparlardı. Şâfiî ve Ebû Hanîfe ise bu secdeyi otuzsekizinci ayette yapmak gerektiğini belirtiyorlar. Çünkü orada kelam bitiyor ve İbn Abbâs, Hasan el-Basrî, İbn Sîrîn ve diğerleri böyle yapmışlardı.²²⁰

Mâide Sûresi'nin tefsirinde Ramić diyor ki: “Bu sûre birçok yönden eşsizdir. Bu sûrede hiç bir sûrede bulunmayan şeriat kanunlarından bahsedilmektedir. Yasaklar ile ilgili, boğulmuş ve öldürülmüş, yuvarlanmış, ve boynuzlanmış yahut yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış, hayvanın etinin yenmesi örneği verilebilir. Ayrıca hac zamanında vahşi

²¹⁸ Ramić, a.g.e., s. 113-115.

²¹⁹ Ramić, a.g.e., s. 79.

²²⁰ Ramić, a.g.e., s. 130.

hayvanların öldürülmesini yasaklayan düzenlemeler, bunu yapanların cezası, sûrede yer almaktadır. Burada sûrenin hangi hükümleri ihtiva ettiğini yüzeysel olarak zikretmiş ve daha sonra detaylı bir şekilde açıklamıştır.

Başka sûrede bulunmayan ezan hükmüyle ilgili, Allah şöyle buyurdu: “*Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine Kitap verilenlerden dininizi alay ve oyun konusu edinenleri ve kâfirleri dost edinmeyin. Allah'tan korkun; eğer müminler iseniz. Namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu davranış, onların düşünemeyen bir toplum olmalarındandır*” (Mâide 5/57-58). Sadece bu sûrede ezandan bahsedilmiştir. Cuma Sûresi’nde bahsedilen ezan, her gün kıldığımız beş vakit namazdan ziyade cumada duyduğumuz ezandır.²²¹

Allah’ın şu sözüne gelince: “*Onlara danış/istişâre et*” (Âl-i İmrân 3/159) Ramić *şûrânın* farziyeti hakkında alimlerin ihtilaflarını zikretmektedir: “İbn Cerîr gibi bazı alimler *şûrânın* farz olmadığına ilişkin açıklamalarda bulunmuşlardır. *Şûrâ* onlara göre, tavsiye edilmiş-yapılması önerilen bir şey, tıpkı beş vakit namaz yanında nafile namazını kılmak gibi değerlendirmişlerdir. Diğerleri (İbn Atiyye, Muhammed Abduh ve Reşîd Rızâ) *şûrânın* farz olduğu kanaatindedirler.” Daha sonra onların delillerini zikretmiştir.²²²

Kevser Sûresi’nin tefsirinde: “*Şimdi sen Rabbine kulluk et ve kurban kes*” (Kevser 108/2) Ramić, bu emir sigası hakkında alimlerin ihtilaflarından bahsetmektedir:

“Hanefî mezhebine göre, (91 gram altın) veya (641 gram gümüş) değerinde mülke sahip olan her mümin ve müminenin kurban kesmesi vâciptir. Bu görev mukîm için geçerlidir, yolcular için geçerli değildir.” Bu delilleri ayet ve hadislerden çıkarmaktadır. Bundan sonra diyor ki: “Diğer mezheplere göre (Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî) bayram günlerinde kesilen kurban sünnet-i müekkededir. Onların delillerini de yazar zikretmektedir. Ramić burada adak, keffaret kurbanları ve onların hükümlerinden bahsetmektedir.²²³

Allah’ın: “*Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun*” (Müzzemmil 73/20) kelamına gelince Ramić şunları söylemektedir: “Fıkıhçılar namazda Kur’an okunmasının vucûbu konusunda icma ettiler. En önemli cüz olması hasebiyle namazın onsuz geçerli

²²¹ Ramić, a.g.e., s. 55.

²²² Ramić, a.g.e., s. 135-136. Ayrıca bkz: Taberî, a.g.e., IV, 152-153; Abduh, a.g.e., IV, 33.

²²³ Ramić, a.g.e., s. 240-246.

olamayacağını belirtmişlerdir. İhtilaf konusu, sadece Fâtiha Sûresi'nin farz olup olmayışıdır. Namaz sırasında Fâtiha okumak birinci dereceden farz mıdır değil midir?

Ebû Hanîfe ve Hanefî fıkıh ekolü, Fâtiha'nın okunmasının farz olmadığı görüşündedir. Sonra Ramić onların delillerini sunmaktadır. Diğerlerinin görüşüne gelince, onlara göre Fâtiha okumak farzdır. Namazın geçerli olması için bir şarttır. Ramić onların da delillerini zikretmektedir.²²⁴

Görüldüğü gibi Ramić, kendisi bir Hanefî olmasına rağmen, konuyla ilgili diğer mezheplerin görüş ve delillerini de tarafsız bir şekilde verebilmektedir.

3.2. KELÂM

Jusuf Ramić, onunla yaptığımız bir görüşmede açık bir şekilde ifade ettiği gibi Ehl-i Sünnet mezhebinin müntesibidir. Fıkıhta Hanefî mezhebine, akidede ise Mâturîdî mezhebine bağlıdır. Tefsirinde kelâmî meselelerle alakalı ayetlere ve meşhur kelâmî sorunlara fazla değinmemiştir. Muhtemelen bunun sırrı da önceden zikrettiğimiz meselede yatar. Zira Ramić, bugünün aktüel meselelerine önem göstermeye çalışmıştır. Ramić'in tefsirini yazdığı dönemde, daha önce yapılmış olan klâsik kelâmî tartışmalar yapılmadığı için; ayrıca Osmanlı'dan devralınan îtikâdî görüşler aynen devam ettirildiği için, onun tefsirinde kelâmî tartışmalara pek girilmemiştir. Fakat bazı sûrelerin yorumlarında Ehl-i Sünnet inancının temel ilkelerinden bahsetmektedir.

Örnek verecek olursak, Kehf Sûresi'nde Ramić inanç, tevhid ve Allah'ın birliğinden söz eder. Burada Allah'ın birliğini yansıtan, bu sûrenin 4. ve 5. ayetlere değinir, sonra ashâb-ı kehf bahsinde, daha sonra sûrenin 32. ayetinde ve sonunda iki kardeşten birinin iki üzüm bağı sahibi olduğu aynı meseleden söz eder..²²⁵

Sâffât Sûresi'nin yorumunda ise Ramić, imanın temel şartlarından bahseder. Bunlar: Allah'a iman, Peygamberlere iman, Kitaplara ve ölümden sonra dirilişin gerçek olduğuna imandır. Bu noktada müfessirin kısa da olsa bu konularla alakalı ayetlerin yorumunu yaptığı dikkat çekmektedir.²²⁶

²²⁴ Ramić, a.g.e., s. 210-211.

²²⁵ Ramić, a.g.e., s. 70-71.

²²⁶ Ramić, a.g.e., s. 126-127.

Aynı şekilde Yâsîn Sûresi'nin tefsirini gerçekleştirirken Ramić en detaylı şekilde Ehl-i Sünnet inançlarının esaslarını ele almaya çalışır. Burada Ramić imanın tüm altı esasını kapsamaya çalışmıştır. Bunlardan Konulu Tefsir bölümünde *Sûrenin Tüm Konularının Tefsiri* başlığı altında söz edilecektir.²²⁷

Verilen bu bilgilerin sonucunda Ramić, kapsamlı olmazsa da kelâmî-akîdevî konularda ihmalkârlık yapmamıştır. Sûrelerin tefsirlerinde o, Ehl-i Sünnet'in temel ilkelerini belirtmeye çalışmış; bununla, bu mezhebin müntesibi olduğunu vurgulamıştır.

3.2.1. Şîa'nın Kur'ân Yorumları

Bu bölümün girişinde, Ramić'in *Tefsir Historija i Metodologija* kitabında Şîi ve Hâricîlerin dogmatik Kur'an tefsirinden bahsettiğini söylemiştik. *Tefsir Tumaćenje i Razumijevanje Kur'ana* kitabında onların görüşlerine pek önem vermemişti; ancak, Şîi tefsirlerden sadece iki yerde söz etmiştir.

Tefsir Historija i Metodologija kitabında Ramić, ilk önce Şîa'dan, Şîa'nın doğuşundan, Şîa'nın fırkalarından ve Şîa'nın temel inanç esaslarından bahsetmektedir. Şîilik'in temel esaslarını açıkladıktan sonra, onların Kur'an'a olan yaklaşımlarını anlamamızı daha da kolaylaştırmaktadır. Ramić, onların tefsir yorumlarına değinmektedir. Onlar kendi görüşlerine göre Kur'an'ı tefsir etmektedirler. Bir kaç örnekle bunu netleştirebiliriz:

Kalem Sûresi'nin ilk ayetinin tefsirinde Ramić, İslam alimlerinin hurûf-ı mukattaa hakkındaki görüşleri ile birlikte Şîilerin düşüncelerini dile getiriyor:

“Bazı Şîi temsilcileri, tekrarlanmış harfleri çıkardığımızda hurûf-ı mukattaaaların şu anlamı verdiğini savunmuşlardır: *صراط علي حق نمسكه* (*Ali'nin yolu doğru olandır, biz takipçileriyiz*). Buna benzer başka düşünceler de vardır, fakat bunların hiçbir delili bulunmamaktadır.”²²⁸

²²⁷ Ramić, a.g.e., s. 120-124.

²²⁸ Ramić, a.g.e., s. 191.

Yine bir ayette belirtildiği gibi, inananlar eğer kurtulmak istiyorsa şarap ve kumar gibi şeytanın iğrenç oyunlarından uzak durmaları istenmiştir.²²⁹ Şîî tefsirlerine göre bu kötü şeyler (içki ve kumar) Ebû Bekir ve Ömer’i ifade etmektedir.²³⁰

“*Ebu Leheb’in iki eli kurusun! Kurudu da*” (Mesed 111/1), ayetinde geçen ‘Ebû Leheb’ lakabı, aynı zamanda Hulefâ-i Râşidîn’den birinci ve ikinci halifeyi ifade etmektedir.²³¹

“*Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozarlar, ve dininize saldırırlarsa, küfrün önderlerine karşı savaşın*” (Tevbe 9/12) ayeti, Şîa tarafından ‘Talha ve Zubeyr’a karşı savaşın’ diye yorumlanmıştır.²³²

Cibt ve Tağut’un yolundakiler, “Onlar, Allah’ın lânetlediği kimselerdir” (Nisa 4/52), Şîa’ya göre bunların Muâviye ve Amr ibn Âs olarak anlaşılması gerekmektedir.²³³

“*Allah bir sığır kesmenizi emrediyor*” (Bakara 2/67), ayetinde geçen sığır kelimesi, sadece Âişe hakkında düşünülebilir, diye ilgisiz bir yorum yapmışlardır.²³⁴

Yazar özellikle *Tabersî’yi* kaynak olarak almaktadır. Bu kişi Şîî mufessirlerin en ılımlarındandır. Onun tefsirinde Mu’tezilî görüşlere de rastlandığını ikaz etmektedir. Bunların hepsini delillendiriyor, bir kaçını örnek vermek gerekirse:

“*Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor*” (Ahzab 33/33). Tabersî’ye göre bu Ehli Beyt’ten kasıt, sadece Muhammed a.s., Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin’dir.²³⁵

“*Onlar: «Allah ölen bir kimseyi diriltmez» diye olanca güçleriyle Allah’a and içtiler. Aksine, bu O’nun bizzat kendisine karşı gerçek bir vâdidir. Fakat insanların çoğu bilmez!*” (Nahl 16/38). Bu ayet, Tabersî’ye göre Hz. Ali’nin ölümünün an meselesi

²²⁹ Mâide 5/90.

²³⁰ Ramić, **Tefsir Historija i Metodologija**, a.g.e., s 198. Ayrıca bkz: Zehebî, a.g.e., II, 18.

²³¹ Ramić, a.g.e., s 198.

²³² Ramić, a.g.e., s 198. Ayrıca bkz: Zehebî, a.g.e., II, 18

²³³ Ramić, a.g.e., s. 199. Ayrıca bkz: Zehebî, a.g.e., II, 18.

²³⁴ Ramić, a.g.e., s. 199. Ayrıca bkz: Zehebî, a.g.e., II, 17.

²³⁵ Ramić, a.g.e., s. 199. Ayrıca bkz: Ebû Alî el-Fadl b. Hasan b. el-Fadl, et-Tabersî, **Mucmeu’l-Beyân fi Tefsiri’l-Kur’ân**, 1. b., Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut-Lubnan, 1418/1997, VIII, 119.

olduğunu ve onun tekrar dirilmesinin *rec'a* tekabül ettiğini ve bu dirilmenin kıyamet günündeki dirilmeyle alakası olmadığını söylemektedir.²³⁶

Kıyame Sûresi'nde Tabersî, Mu'tezile gibi Allah'ın görülmesini mükafatlarının görülmesine indirgemıştır.²³⁷

3.2.2. Hâricîlerin Kur'an Yorumları

Hâricî tefsirini ele alırken Ramić, hareketin çıkış noktasına, onun çeşitlerine ve inanç sistemine değinmektedir. Daha sonra, onların en verimli müfessiri olan Muhammed ibn Yusuf İtfeyiş'in Kur'an tefsirlerini, Kur'an yaklaşımını bir kaç örnekle anlatıyor. Hâricîlerin tefsirinin yüzeysel, genel olduğunu, İtfeyiş'in sadece kendi öğretilerini savunmak için uydurulmuş hadislere, Mu'tezilî görüşlere başvurmadan çekinmediğini anlatıyor. Vereceğimiz örnekler bu durumu teyit edecektir:

Onlara göre, her kim ki iki *fels* değerinde bile olsa yetim hakkı yerse cehennem ateşinde cezalandırılacaktır: "*Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar; zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir*" (Nisa 4/10). Fakat bir kimse yetimi öldürürse, onlar Kur'an'da bununla ilgili bir hüküm mevcut olmadığından, bu kişinin cehennemde yanmayacağını iddia ederler.²³⁸

İtfeyiş, "*Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hakim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sahip ve hakim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini (İslâm'ı) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve (geçirdikleri) korku döneminden sonra, bunun yerine onlara güven sağlayacağını vâdetti. Çünkü onlar bana kulluk ederler; hiçbir şeyi bana eş tutmazlar. Artık bundan sonra kim inkâr ederse, işte bunlar asıl büyük günahkârlardır.*" (Nûr 24/55), ayetlerin son kısmında kastedilenlerin Hz. Osman ve Hz. Alî olduğunu söylemektedir. Ona göre bu iki halife oybirliğiyle seçilmelerine rağmen seçmenlerini yüzüstü bırakmışlardır.²³⁹

²³⁶ Ramić, a.g.e., s. 199. Ayrıca bkz: Tabersî, a.g.e., I, 169-170.

²³⁷ Ramić, a.g.e., s. 199. Ayrıca bkz: Tabersî, a.g.e., X, 155.

²³⁸ Ramić, a.g.e., s. 204. Ayrıca bkz: Zehebî, a.g.e., II, 271.

²³⁹ Ramić, a.g.e., s. 203. Ayrıca bkz: Zehebî, a.g.e., II, 291-292.

3.3. AHLÂK

Ramić'in tefsirini okurken zaman zaman iyi ve kötü ahlaktan bahsettiğini ve bu ayetlere önem verdiğini farkettilik. *Tefsir Tumaçenje i Razumijevanje Kur'ana* kitabında Ramić'in sūfî tefsiriyle ilgilenmediği, fakat ahlak hakkındaki ayetleri tefsir ettiği görülmektedir. Bazıları ahlakla tasavvufun aynı şey olduğunu düşünebilir. Bu varsayıma şöyle cevap verilebilir: Sadece bir derece bu mümkün olabilir, fakat tasavvuf ahlaktan çok daha geniş bir kavramdır. Özellikle tefsir'de "sūfî yorumlaması" söz konusu olunca; o zaman söz konusu ahlak değil, batınî/işârî yorumlama anlamına gelmektedir. İşte bu nedenle bu bölümü Kur'an'ın ahlâkî açıdan yorumlanması başlığı altına aldık. Bunu açıklamak amacıyla bir kaç örnek vereceğiz:

Güzel ahlâkı anlatan örneklerden biri, Ramić'in yorumlarında ebeveynlere iyi davranmaktır. O diyor: "Kur'an'da, çocuklar ile ebeveynler arasındaki ilişkilerden bahsediliyor. Kur'an'da hayırlı evlat olmak Allah'a itaatten sonra gelir: "*Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti.*" (İsra 17/23)

Kur'an'da bir insan, hangi koşullar altında olursa olsun ebeveynlerine karşı çıkmamalıdır, diye geçmektedir: "*Kendilerine «of!» bile deme!*" (İsra 17/23) Çocuklar ebeveynlerinin affedilmesi için Allah'a dua etmekle sorumludurlar: "*Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin.*" (Lokman 31/15) "*Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et!*" (İsra 17/24)²⁴⁰

Özellikle ahlâk konusuyla ilgili detaylı bir şekilde bilgi veren ayetlerden biri de, Hucurât ayetidir. Burada Ramić kötü ahlaktan bahsetmekte ve Kur'an'da geçen ayetleri işaret etmektedir. İlk olarak başkalarıyla alay etmek Allah tarafından kesinlikle yasaklanmaktadır: "*Ey müminler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler.*" (Hucurât 49/11).

Ardından başkalarını küçümsemek ve onlara lakap takmak da Allah tarafından yasaklanıyor: "*Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın.*

²⁴⁰ Ramić, *Tefsir Tumaçenje i Razumijevanje Kur'ana*, s. 142.

İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir.”
(Hucurât 49/11)

Sonraki yasak ise başkalarını zan altında bırakmak ve gözetlemek olmuştur: *“Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizi gizli yönlerini araştırmayın.”* (Hucurât 49/12)

Bu bölümü ayette geçen gıybet konusuyla bitirmiştir: *“Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir.”*
(Hucurât 49/12)

Yukarıda bahsedilen ayetlerin her birini Ramić detaylı bir şekilde işlemiştir. Hadislerle, ayetlerle ve diğer nakillerle zenginleştirmiştir.²⁴¹

3.4. DİNLER TARİHİ

Tefsir Tumaçenje i Razumijevanje Kur'ana adlı kitabından Ramić'in iyi bir dinler tarihçisi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü konuyla ilgili ayetleri yorumlarken başka dinlerin tarihlerinden de yararlanmaktadır. Örnek vermek gerekirse:

Yüce Allah'ın şu sözlerini yorumlarken: *“Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı.”* (Bakara 2/183) Ramić, “Bu ayete göre oruç sadece müslümanlara farz kılınmadı, İslam'dan önce yaşayan bütün milletlere de farz kılındı. Oruç semavi kitaba sahip olmayan milletler arasında da biliniyordu. Putperestlik döneminde Mısır kadim milletlerinde bile oruç bilinmekteydi. İlk olarak onlardan Yunanlılar aldı, sonra da Romalılar kabul etmiştir. Bunun dışında oruç tutmak Sâbiîlik, Brahmanizm ve Budizm gibi dinlerde de görülmekteydi. Aynı zamanda Maniheizm bir kaç oruç çeşidini bilmekteydi. Ve günümüze kadar oruç tutmak bizde nasılsa Yahudilik'te ve Hristiyanlık'ta da aynı şekilde varlığını devam ettirmiştir.”²⁴² Daha sonra Ramić, bu dinlerdeki oruç hakkında çeşitli bilgileri aktarmakta, özellikle Hristiyanlık ve Yahudilik'te varlığını devam ettiren orucu vurgulamaktadır.²⁴³

²⁴¹ Ramić, a.g.e., s. 152-158.

²⁴² Ramić, a.g.e., s.16-17.

²⁴³ Daha fazla bilgi için bkz: Ramić, a.g.e., s. 16-20.

Yüce Allah'ın şu kelamına gelince: “Allah'ın adını ansınlar diye- kurban kesmeyi gerekli kıldık..” (Hac 22/34) İslamiyet gelmeden önceki dinlerdeki Hacdan bahsetmektedir. Ramić'in sözlerine göre: “Semâvî kitapları bilmeyen milletlerin arasında hac biliniyordu. Eski Mısırlılarda, İslam öncesi Araplarda, Brahmanizm'de, Jainizm'de, Budizm vb. dinlerde görülmekteydi. Hindistan dinlerinde bir sürü tapınak, heykel, anıtlar bulunuyordu ve dünyanın farklı yerlerinden buraya ibadet etmek için insanlar toplanıyordu. En büyük tapınaklar kutsal nehirleri olan Ganj nehri kıyısında bulunmaktadır..”²⁴⁴ Ve böylece Ramić Hint hac kurallarının yanı sıra Yahudi, Hristiyan ve İslamiyet öncesi Arapların hac kurallarını anlatarak sözlerine devam etmektedir.²⁴⁵

Sâffât ayetinde *vâhid/tek* kelimesini tefsir ederken: “*Saf saf dizilmişlere, toplayıp sürenlere, zikir okuyanlara yemin ederim ki, sizin ilâhınız gerçekten bir tek ilahdır*” (Sâffât 37/1-4), Ramić burda bize İslamiyet öncesi Arapların, dünyanın iki tanrı tarafından yönetildiğine inandıklarını açıklamaktadır: Allah ve İblis. İlk tanrı iyiliğin ikincisi ise kötülüğün tanrısıdır. Kendilerini Allah'ın oğulları olarak, melekleri de Allah'ın kızları olarak görüyorlardı. Onlardan öğreniyorlardı ve bu nedenle kendi kızlarını diri diri toprağa gömüyorlardı.²⁴⁶

Nuh Sûresi ayetleri, İslamiyet öncesi Arapların tarihini geniş bir şekilde ele almaktadır: İslamiyet öncesi Araplarda puta tapma yaygındı. Bazen kayaları, ahşap ve diğer nesnelere Tanrısalsın sembolü olarak görmekteydiler. Lât, Uzzât ve Menât İslam öncesi Araplarda en yaygın olan üç tanrıdır. Lât, Tâif kentinin tanrısıydı, Uzzâ, Gatafan kabilesinin tanrısıydı, Menât ise Hüzeyl ve Huzâa kabilelerinin tanrısıydı. Güneşe tapma, güney Hicaz'daki Araplarda en yaygın inanıştı. Bu ilahın tapınağı Taif'te bulunuyordu. Rivayete göre bu ilahın tapınağının kare (dörtgen) şeklinde bir kayanın üstüne inşa edildiği söylenmektedir. Ve Kureyş kabilesi bu tanrıları benimsediler. Onların isimlerinde sıkça Behbullati, Abdu'ş-Şemsi vb. adlarına rastlıyoruz. Menât Tanrı tapınağı Mekke ve Medine arasındaki deniz kıyılarında bulunuyordu. Menât isminden anlaşılacağı gibi bir ölüm tanrısı idi.

Bunlardan hariç başka tanrılar da vardır ve bu tanrılardan da ayetlerde bahsedilmektedir: Vedd, Suvâ', Yeğûs, Yeûk ve Nesr. Vedd, Lât ve Uzzâ ile kutsal üçlüyü

²⁴⁴ Ramić, a.g.e., s. 30-31.

²⁴⁵ Daha fazla bilgi için, bkz: Ramić, a.g.e., s. 30-34.

²⁴⁶ Ramić, a.g.e., s. 126.

oluşturuyordu. Kureyş ve diğer Arap kabilelerinin bu ilahlarının yanısıra başka ilahları da vardı.²⁴⁷ Ve böylece Ramić bu konuyu böyle ele almaktadır.

3.5. İSLAM TARİHİ (SİYER)

Kur'an'da tarihî olayları anlatan bir çok ayet bulunmaktadır. Tarihi bilgiler, Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasına yardım eden bilgilerdir. Ramić İslam tarihinden bazı detayları zikretmektedir. Ayetleri netleştirmek ve belirli bir ayetle muradın ne olduğunu okura sunmak için belirli ayetleri tarihi olaylarla tefsir etmektedir. Bir kaç örnekle konuyu daha da netleştirebiliriz:

Hac ve umre ile ilgili ayetlerde Allah şöyle buyurmuştur: “*Haccı ve umreyi Allah için tam yapın.*” (Bakara 2/196) Ramić bize İslam tarihi hakkında peygamberle ilgili şu bilgileri hatırlatıyor: “Allahın elçisi hayatı boyunca üç defa haccı yerine getirmiştir. İki defa İslam'dan önce, bir defa ise İslam'da *veda* haccı olarak gerçekleştirmiştir. Hicretin dokuzuncu yılında Ebu Bekir'i hacca göndermiş; ordaki müslümanlara, Kabe'nin etrafında tavafı çıplak değil giysilerle yerine getirmeleri gerektiğini duyurmuştur. Gelecek sene Peygamber İslam dönemindeki tek haccını yerine getirmiştir. Umre, küçük hac (*el-haccu'l-esğar*) Peygamberimiz tarafından dört defa gerçekleştirilmiştir. İlk defa hicrî altıncı yılda Hudeybiye'de müşrikler tarafından engellendiğinde yapmıştır. Bundan Kur'an'da bahsediliyor: “*Haccı ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin*” (Bakara 2/196). İkinci umreyi hicri yedinci yılda gerçekleştirmiştir. Bu umre İslam tarihinde kazâ umresi olarak bilinir (*umretu'l-kadâ*). İslam alimleri bu umre hakkında fikir ayrılığına düşmüşler, bazıları sünnet, bazıları ise farz demektedir. Üçüncü umreyi hicretin sekizinci yılında, Mekke'nin fethi ve Huneyn'in fethinden sonra gerçekleştirmiştir. Bu umre *umretu'l-cîrân* ismiyle tanınır. Dördüncü umresini veda haccında gerçekleştirmiştir; onuncu hicret yılında *umretu'l-vedâ* ismiyle tanınmıştır.²⁴⁸ Ramić'in de belirttiği gibi bunlardan ilki gerçekleştirilememiştir.

Yüce Allah'ın şu sözüne gelince: “*O halde (Resûlum), peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret.*” (Ahkâf 46/35) Ramić peygambere karşı yapılan işkenceler ve onun davet yolundaki dayanıklılığından bir kaç örnek vermektedir.

²⁴⁷ Ramić, a.g.e., s. 198-199.

²⁴⁸ Ramić, a.g.e., s. 36-37.

Kureyşlilerin peygambere karşı hakaretlerinden bahsetmektedir. Onların sözlü alayları, tehditler, sihirbaz olduğuna dair söylemler, suikast girişimleri vs.²⁴⁹

“Allah uğrunda, hakkını vererek cihad edin!” (Hac 22/78) ayetinin tefsirinde Ramić, İslam tarihinden altı örnek vererek nasıl mücadele edilmesi gerektiğini anlatıyor:

Ebû Dücâne, Uhud Savaşı'nda, Peygamber kılıcını çekti ve dedi ki: *“Bu kılıcı ve yükümlülüğünü kim alacak?”* Ebû Dücâne sorar: *“Bunlar nasıl yükümlülüklerdir ey Allah'ın elçisi?”*, *“Düşmanına kılıcın kırılana dek vurmak”*, diye cevap verir Hz. Peygamber. *“Ben kılıcı alırım”* dedi Ebû Dücâne. Ve düşmanına hücum etti, ta ki şehid olana dek durmadı.

Amr ibn Cumeyha dört oğluyla kör olduğu halde Peygamberimize cihad yapması için yalvarmıştır. Peygamber izin vermiş ve kendisi şehit olmuştur.

Nesîbe bint Ka'b El-Mazinî, Uhud savaşında su getirmiş ve yaralılara yardım emiştir, ve askerler kaçmaya başladığında kılıç almış ve Peygamberi korumuştur, vücudunda onüç yara izi vardır.

El-Hansa, Allah yolunda şehid düşen oğulları için sevinen kadın), Râfi ibn Hudeyca (Peygamber'in onu ordudan atmasından çok korkan bir genç.

Halid İbn Velid (Adını andığımızda herşeyin netleştiği biri. Halid hastalandığında, yatakta öleceği için kalbinde acı ve hüzün hissetmiştir).²⁵⁰

Âl-i İmrân Sûresi'nde: *“Onlara danış!”* (Âl-i İmrân 3/159) buyurulmaktadır. Ramić İslam tarihinden örnekler vererek Hz. Muhammed (sav)'in bu emri nasıl uygulamaya geçirdiğini anlatıyor. O sahabelerle istişare etmeden herhangi bir karar vermezdi. Sayısızca örnek verebiliriz. Ramić bu örneklerden bazılarında bahsetmiştir: Bedir savaşında savaş hakkında istişare, Bedir savaşındaki mahkumlara nasıl davranılacağı gibi... Daha sonra ünlü Hendek savaşında Gatafân kabilesi hakkında sahâbilerle istişare etmesi, Selmân el-Fârisî'nin Medine'yi hendekle müdafaa etme önerisi vs.²⁵¹

“Olur ki Allah sizinle düşman olduklarınız arasında yakında bir dostluk meydana getirir. Allah gücü yetendir. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir” (Mümtehine 60/7).

²⁴⁹ Ramić, a.g.e., s. 44-45.

²⁵⁰ Ramić, a.g.e., s. 100-101.

²⁵¹ Ramić, a.g.e., s. 136-137.

Ramić, bu ayetin net bir şekilde anlaşılması için İslam tarihinden detaylı bilgi vermiştir. Bu ayet Ramić'in dediğine göre, Müslümanlar'ın yakın zamandaki zaferleri, yakın akrabaların boykotu feshidir. Sevgi nefretin yerini alacaktır. Peygamberimiz'in Ebû Sufyân'ın kızıyla evlenmesi bu hareketin başlangıcı olarak görülmüştür. Umme Habibe, Ebû Sufyân'ın kızı, kocası Abdullah b. Cahş ile Mezopotamya'ya gitmiştir. Kocasının ölümünden sonra Medine'ye dönmüştür. Medine'de Hz. Muhammed onunla evlenir ve Ebû Sufyân'la ilişkisini düzeltir. Evliliğin üstünden çok süre geçmeden Ebû Sufyân Hudeybiye barış antlaşmasını görüşmek için gelir. Peygamber'le görüşmeden önce kızına gider, ve o Peygamber'in yatağının nevresimini katlar geri çeker. Babası bunu neden yaptığını sorunca: “*Sen müşriksin, bu halde Peygamberin yatağına oturman yasak*”. Bilindiği gibi daha sonra Ebû Sufyân müslüman olur ve oğlu Muaviye müslümanların halifesi olur.²⁵²

3.6. İSLAM KÜLTÜRÜ VE MEDENİYETİ

Kur'an'ı derinden ve düşünerek okuyan birinin İslam kültürü ve medeniyeti hakkında direkt ya da dolaylı yoldan ayete rastlamaması mümkün değildir. Ramić ayetlerden bazılarında dikkat çekerek bu konu ile ilgili gizli bilgileri barındıran ayetlere değinmiştir. İslam kültürü ve medeniyetinin önemiyle ilgili bir kaç örnek vermiştir:

Nûr Sûresi'nin 36 ayetinin tefsirinde Ramić cami hakkında birçok bilgi vermektedir. Bunlardan biri İslam'ın ilk günlerindeki camidir. İslam'daki ilk cami Medine'nin 3 km ilerisindeki Kuba'da inşa edilmiştir. Kur'an bu camiyi *Mescidu't-Takvâ* diye adlandırmaktadır.²⁵³ Bu camide namaz kılan Umre yapmış gibi sayılır. İkinci camiyi ise Peygamber Medine'de yaptırmış, yapım aşaması bir kaç gün sürmüştür. Basit ama işlevsel bir camiydi. Bir bölümü taşlardan ve kerpiçlerden yapılmıştır. Çatı ve merdivenler palmye ağacından yapıldı. Kible Kudüs tarafına çevriliydi. Caminin etrafında dokuz hektar vardı. Cami 70x60 arşındı. Üç kapısı vardı. Hulefâ-i Râşidîn döneminde, Hz. Ebû Bekir gerek olmadığı için caminin tamiratını yapmamıştır. Hz. Ömer sütunlar bozulduğu için onları değiştirmiştir. Hz. Osman ise camiyi 160x150m arşına çıkarmıştır...²⁵⁴

²⁵² Ramić, a.g.e., s. 185.

²⁵³ Bkz: Tevbe 9/108.

²⁵⁴ Ramć, a.g.e., s. 87-88.

Sonra Ramić caminin dekorasyonundan, Peygamber zamanında bile aydınlatıldığından, camilerin bakımı ve camide nasıl davranılması gerektiğinden bahsetmektedir.²⁵⁵

Şu'arâ Sûresi'nde, Ramić İslam kültüründen ve şiiirlerden bahsetmektedir. Hz. Peygamber'in güzel anlamlar ifade eden şiiirlere karşı kötü bir düşüncesi olmamış; tam tersine belirli şiiirleri dinleyip kendisine okunmasını istemiştir. İçinde bilgelik ve ders barındıran şiiirlerin hatırlanmasını ve korunmasını istemiştir. Ayrıca Kur'an tefsirinin kaynaklarından biri de *dîvânu'l-Arab* 'dır.²⁵⁶

Ramić, Lokmân Sûresi'nin tefsirinde enteresan gözlemlerde bulunmuştur. Bu sûrede sanattan bahsedildiğini ve sanatın İslam'da diğer dinlerde de olduğu gibi önemli yere sahip olduğunu belirtmiştir. İslam'ın, sanatı yasakladığı gibi dar görüşlü fikirler ortaya atılmıştır. Ramić, Peygamber'in sanatı yasaklamadığını söylemektedir. O sadece sınır koymuştur. Hz. Ömer şarkı söylemeyi yasaklamak istediğinde, Peygamber belirli durumlarda şarkı söylenebileceğini belirtmişti. Peygamber onları dinleyip bazılarını lanetleyip bazılarını ise mükafatlandırır. Daha sonra başka hadisler aktarmaktadır:

Buhari, Hz. Âişe (rah)'nın dediğine göre, Hz. Ebu Bekir, bir gün Hz. Âişe Mine'deyken ziyaretine gelir ve hizmetçilerinin şarkı söylediğini görür, onları kovmak istemesine karşın Peygamber şöyle dedi: "*Bırak onları! Bunlar bayram günleridir.*"²⁵⁷

Hz. Âişe diyor ki, Habeşlilerin camide oynadıklarını dikkatlice izlediğimde Peygamberimiz beni koruyordu. Ömer bunu yasakladı, fakat Peygamberimiz şu sözleriyle izin verdi: "*Bırakın onları, Erfediyeden emin olun.*" Vb. vb. ²⁵⁸

Alak Sûresi'nin tefsirinde, Ramić İslam'da okuma-yazma geleneği hakkında bilgi vermektedir. Ona göre kültür tarihinde okuryazarlık bir ülkenin veya bir ulusun kültürel gelişimini ortaya koymaktadır. Okuryazarlık bugüne baktığımızda kültürel ve eğitimsel başarılar bakımından karşılaştıracak olursak, tüm yayınlarda bir başlangıç noktası olarak ele alınır. İslam öncesi Arapların çoğunun okuma yazması yoktu.²⁵⁹

²⁵⁵ Daha fazla bilgi için bkz: Ramć, a.g.e., s. 88-93.

²⁵⁶ Ramić, a.g.e., s. 98.

²⁵⁷ Buhârî, İideyn, 25.

²⁵⁸ Ramić, a.g.e., s. 104. Hadisin kaynağı için bkz: Buhârî, İideyn, 25.

²⁵⁹ Ramić, a.g.e., s. 223.

Bu şekilde Ramić, İslam öncesi Arapların okuma yazması konusunu tartışmaya devam etmektedir. Bu konuyla ilgili hadisler, ayetler ve Bedir olayını delil olarak ele aldığımızda, Peygamberimiz okuryazarlık oranını artırmak için durmaksızın çaba sarfetmiştir.²⁶⁰

Bu konuyla ilgili (İslam kültürü ve medeniyeti) Ramić bir kaç örnek daha dile getirmektedir:

İslam'da hükümet sisteminin temeli sayılan şûrâ, ondan sonra af-özür, özgürlük, demokrasi, dinde zorlamanın olmaması, birçok ayette görüldüğü gibi, Bakara Suresi: “*Dinde zorlama yoktur.*” (Bakara 2/256).²⁶¹

Ezanla ilgili bilgileri, Cumu’â Sûresi’nin 9. ayetinin ve Mâide’nin 58. ayetinin tefsirinde görebiliriz.²⁶²

Cin Sûresi’nde bir ayette: “*Mescidler şüphesiz Allah'ındır. O halde, Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın (ve kulluk etmeyin).*” (Cin 72/18) buyurulmaktadır. Burada da Ramić mescidlerden bahsetmektedir.²⁶³

3.7. ARAP DİLİ VE BELÂGATI

Kur’an-ı Kerim’de de bahsedildiği gibi²⁶⁴ Kur’an-ı Kerim Arapça yani fasih Arapça olarak indirilmiştir. Kur’an-ı Kerim’in bu ayetlerinden hareketle İslam alimleri, her Kur’an-ı Kerim tefsircisinin Arap diline çok aşina olması gerektiğini kabul ederler. Allah’a ve ahiret gününe inanan bir kimsenin, iyi Arapça bilgisine sahip olmadan Kur’an-ı Kerim’i tefsir etmemesi gerekir. İbn Abbâs: “Kur’an-ı Kerim’de anlamadığınız bir husus varsa, açıklamasını şiirde (*Dîvânü’l-Arab*) arayınız” demiştir.²⁶⁵

Ramić’in, *Tefsir Historija i Metodologija* [*Tefsir Tarihi ve Metodolojisi*] adlı kitabında, fikhî yorumlar veya tasavvufî yorumlar hakkında fazla bilgiye rastlamamaktayız. Fakat Arap dilinin gerçek bir ustası olan Ramić’in, Kur’an-ı Kerim’in bu nevi tefsiri ile iştilal etmemesi mümkün değildir. *Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur’ana* (*Tefsir*

²⁶⁰ Daha fazla bilgi için, bkz: Ramić, a.g.e., s. 223-226.

²⁶¹ Ramić, a.g.e., s. 134-135.

²⁶² Ramić, a.g.e., s. 174-175.

²⁶³ Ramić, a.g.e., s. 201-202.

²⁶⁴ Zuhurf 43/3, Şu’arâ 26/195.

²⁶⁵ Ramić, *Tefsir Historija i Metodologija*, s. 137-138.

Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama) isimli kitabında Ramić, sık sık Kur'an-ı Kerim'i Arap dili açısından yorumlamıştır. Ayrıca, belirtildiği gibi, Ramić genel olarak Kur'an-ı Kerim ışığında ve kısmen de Allah Rasulü (sav)'in hadisleri ışığında, Arap dili ve belâgatı üzerine bir kitap yazmıştır. Ramić bu kitapta Kur'an-ı Kerim ve Hadis dilinin güzelliğine vurgu yapmıştır.

Bu başlık altında *Arapaska Stilistika u Svjetlu Kur'ana i Hadisa Allahova Poslanika ve Tefsir Tumaćenje i Razumijevanje Kur'ana* kitabının önemli noktaları üzerinde durulacak; Kur'an-ı Kerim'in Arap diliyle ve bu dilin önemli noktalarıyla yorumlanması konusundaki Ramić'in görüşleri takdim edilecektir.

3.7.1. Luğat

Enfâl Sûresi'nde: "*Hatırla ki, kâfirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri yahut seni (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar (sana) tuzak kurarlarken Allah da (onlara) tuzak kuruyordu. Çünkü Allah tuzak kuranların en iyisidir.*" (Enfâl 8/30) şeklinde buyrulmuştur.

Ramić farklı yerlerde geçen *mekr* (مكر) kelimesini farklı şekillerde tercüme etmiştir. Bu kelime kafirler bağlamında *tuzak* olarak tercüme edilirken, aynı kelime Allah lafzı ile birlikte kullanıldığında *engel* olarak tercüme edilmiştir. Temelde *mekr* kelimesi, bir başkasına gizlice kötülük hazırlamak anlamına gelir. Ancak çoğu tefsircinin kabul ettiği gibi, böyle bir kelimenin Allaha'a yakıştırılması kabul edilemez ve burada *zeugme* meydana gelmiştir (filin iki anlamda birden kullanılması). Aynı durum, Yüce Allah'ın buyurduğu "*Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın*" (Bakara 2/194) ayet için de geçerlidir. Bu, Kur'an-ı Kerim belâgatının bir yönüdür. Ramić, Allah'ın engellemesi gibi iyi bir şey amaçlayan övgü mahiyetinde; kirli işler gibi kötü bir şey amaçlayan istenmeyen davranış mahiyetinde olmak üzere, *mekr* kelimesinin iki alama geldiğini belirten Fîrûzâbâdî'nin de yorumuna değinmiştir.²⁶⁶

Nisâ Sûresi'nin 100. ayetinde geçen *hicret* (هجرة) kelimesi, Ramić tarafından *göç* olarak tercüme edilmiştir: "*Allah yolunda hicret eden kimse, yeryüzünde gidecek birçok güzel yer ve bolluk (imkân) bulur. Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse artık onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah da çok*

²⁶⁶ Ramić, *Tefsir Tumaćenje i Razumijevanje Kur'ana*, s. 45. Ayrıca bkz: Fîrûzâbâdî, a.g.e., IV, 516.

bağışlayıcı ve esirgeyicidir". Âl-i İmrân Sûresi'nin 195. ayetinde ve Nahl Sûresi'nin 41. ve 100. ayetlerinde de bu kelimenin durumu aynıdır.

Ancak, bu kelimenin göç anlamının yanı sıra başka anlamları da vardır. Kur'an-ı Kerim'de bu kelime kaçınmak, kötü kelimeler söylemeyi, terk etmek, sakınmak vb. anlamlarında da kullanılmıştır. Bütün bu anlamlar ise yukarıda belirtilen anlam ve önemli bir olay olarak hicret ile güçlü bir ilişki ve ortak anlam taşımaktadır.²⁶⁷

A'raf Sûresi'nde geçen²⁶⁸ *A'raf* (أعراف) kelimesinin tefsirinde Ramić, bu kelimenin cenneti cehennemden ayıran duvar olduğunu ileri süren bazı düşünürleri zikretmektedir. Ancak Ramić, Mahmûd Şeltût'un düşüncesini benimseyerek, *A'raf* kelimesinin, Allah tarafından seçilmiş olanların bulunduğu son derece yüksek mevki anlamına geldiğini düşünmektedir. Bunun dayanağı, aşağıda yer alan Kur'an-ı Kerim ayetlerinde bulunmaktadır:

"Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit olarak gösterdiğimiz zaman halleri nice olacak" (Nisâ 4/41).

"Yeryüzü, Rabbinin nûru ile aydınlanır, kitap konulur, peygamberler ve şahitler getirilir ve aralarında hakkaniyetle hüküm verilir. Onlara asla zulmedilmez" (Zümer 39/69).²⁶⁹

Yüce Allah'ın *القرآن ترتيلا* - *"Kur'an'ı tane tane oku"* (Müzzemmil 73/4) ayetindeki *tertil* (ترتيل) kelimesini Ramić, *tecvit* تجويد olarak, yani Kur'an-ı Kerim'i dikkatli bir şekilde, *tecvit* kurallarına uygun olarak okumak anlamında tercüme etmiştir. Ramić'in ifade ettiği gibi, Kur'an-ı Kerim'de zikredilen *tertil* kelimesi, *tecvit* kelimesinin eşanlamlısıdır. *Tecvit* ise Kur'an-ı Kerim'in doğru okunması için belirlenen fonetik kurallarıdır. Bu görüşünü doğrulamak için Hz. Ali (ra)'nın *الترتيل تجويد الحروف و معرفة الوقوف* - *Tertil, harfleri tecvitle/güzel bir şekilde okumak ve vakıfları bilmektir*, sözlerini delil olarak göstermiştir.²⁷⁰

Ramić, Kur'an-ı Kerim'de geçen *"Ümmîlere içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen"*

²⁶⁷ Ramić, a.g.e., s. 42, 43. ve 49.

²⁶⁸ A'râf 7/46.

²⁶⁹ Ramić, a.g.e., s. 59. Ayrıca bkz: Şeltût, a.g.e., s 382.

²⁷⁰ Ramić, a.g.e., s. 208.

O'dur" (Cumû'a 62/2) ayetinde yer alan *ümmî*: *أمي* ifadesini de tefsir etmiştir. Ancak Ramić, bazı tefsircilerin yorumladığı gibi, bu kelimeyi okuma yazma bilmeyen olarak yorumlamamıştır. Ramić bu ifadenin Arap müşrikleri arasında okuma yazma bilmeyen için değil, cahil olan, Kitab'ı bilmeyen/ehl-i kitaptan olmayan için kullanıldığını belirtmiştir.²⁷¹

Kadir Sûresi'ni tefsir ederken Ramić, *kadr* (قدر) kelimesini dilsel tarafla ele almıştır. Ramić'in açıkladığı gibi, bu kelimenin Arapça'da birçok anlamı bulunmaktadır. Öncelikle itibar, onur ve büyüklük (*kadr*) anlamına gelmektedir ve "*Allah'ın kadrini gereği gibi bilemediler.*" (En'âm 6/91) şeklindeki Kur'an-ı Kerim ayetinde bu anlamda kullanılmıştır. Ayrıca Allah'ın takdiri anlamına da gelmekte ve "*O, her şeyi yaratmış ve yarattığı o şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir.*" (Furkân 25/2) ayetinde bu anlamda kullanılmıştır. Nihayetinde bu kelime yoksunluk, yoksulluk anlamına da gelmekte ve "*Rızka dar olan da, Allah'ın ona verdiğiinden (o ölçüde) harcasın!*" (Talâk 65/7) ayetinde bu anlamda kullanılmıştır.

Ramić'e göre *kadr* kelimesinin anlamı, bu kelimenin dil bakımından anlamına bağlıdır. İslam uleması *kadr* kelimesinin anlamı konusunda fikir ayrılığına düşmüş ve bu görüş ayrılıkları genel olarak bu kelimenin birinci ve ikinci anlamı etrafında gidip gelmektedir. Bu kelime itibar, büyüklük (*kadr*) ve onur anlamına geliyorsa, o halde Kadir Gecesi itibar, büyüklük (*kadr*) ve onur gecesidir. Şayet bu kelime kader anlamına geliyorsa, o halde Kadir Gecesi de, her yıl bu dünyada var olan her şeyin kaderinin belirlendiği bir gecedir.²⁷²

3.7.2. Belâgât

3.7.2.1. Meâni

İsim ve fiil cümlesi olmak üzere, Arapça'da iki temel cümle vardır. İsim cümlesi isimle, fiil cümlesi ise fiille başlar. Ekleri ile beraber özne ve yüklem olmak üzere, bu cümlelerden her biri iki ana bileşenden oluşmaktadır. İsim cümlesinin öznesi *el-mubtedeu*, yüklemi ise *el-haberu* olarak adlandırılmaktadır. Fiil cümlesinin öznesi *el-fa'ilu*, yüklemi ise fiil olup *el-fi'lu* olarak adlandırılmaktadır. Ancak temel bileşenleri belirtildiğinde, cümlelerin tam bir anlamı olur. Cümlelerin bağlamından anlam çıkarılabiliyorsa, bazen bu

²⁷¹ Ramić, a.g.e., s. 223.

²⁷² Ramić, a.g.e., s. 227.

bileşenlerden bazıları hafzedilebilir. Ancak hafzedilebileceği yerde kullanılması, üslup zorunluluğu olarak kabul edilir.²⁷³

3.7.2.1.1. Özne ve Yüklemin Belirtilmesi

وإن منهم لفريقا يلوون ألسنتهم بالكتاب لتحسبوه من الكتاب و ما هو من الكتاب و يقولون هو من عند الله و ما هو من عند الله و يقولون على الله الكذب وهم يعلمون

“Ehl-i kitaptan bir grup, okuduklarını kitaptan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerekler. Halbuki okudukları Kitap'tan değildir. Söyledikleri Allah katından olmadığı halde: O Allah katındandır, derler. Onlar bile bile Allah'a iftira ediyorlar.” (Âli İmrân 3/78)

Hafzedilmesi mümkün olduğu halde, bu ayette özne birkaç defa kullanılmıştır. Yüce Allah'ın, ”O Kitap'tan değildir. O, Allah katındandır” derler. Hâlbuki o, Allah katından değildir. Bile bile Allah'a karşı yalan söylerler.” ayetinde özne olarak kullanılan *huve* şahıs zamiri, hafzedilebileceği halde üç kere kullanılmıştır. Zamirler hafzedilse bile ayetin anlamı açıktır. Fakat burada belirtilen zamirler, Medine ve yakın çevresinde yaşayan Yahudiler tarafından tahrif edilen Kitab'ın bahis konusu olduğuna dair inancı arttırmaya hizmet etmektedir.²⁷⁴

و ضرب لنا مثلا و نسي خلقه قال من يحيي العظام و هي رميم قل يحييها الذي أنشأها أول مرة و هو بكل خلق عليم

“Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve: «Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?» diyor. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gayet iyi bilir.” (Yâsîn 36/78-79)

Burada, “Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?” sorusuna cevap olarak, anlam bozulmadan hafzedilmesi mümkün olduğu halde, (يحييها) : onları diriltecek fiili yüklem olarak kullanılmıştır. Bu halde cevap “ilk defa yaratmış olan diriltecek” olacaktır.²⁷⁵

²⁷³ Ramić, *Arapka Stilistika u Svjetlu Kur'ana i Hadisa Allahova Poslanika*, s. 6.

²⁷⁴ Ramić, a.g.e., s. 8.

²⁷⁵ Ramić, a.g.e., s. 8.

3.7.2.1.2. Özne, Yüklem ve Nesnenin Hafzedilmesi

صم بكم عمي فهم لا يرجعون

“Sağırklar, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple onlar geri dönemezler.” (Bakara 2/18)

Burada açık ve net bir şekilde münafıklardan söz edilmektedir. Bu ayetten önce gelen ayetler de buna işaret etmektedir. Zâhir isim (منافق) veya zamir (أولئك) olup olmadığına bakılmaksızın, öznenin tekrarlanması yukarıda belirtilen ayette zorunlu değildir. Burada özne anlaşılırdır. Hata öznenin hafzedilmesinde, ayeti zenginleştiren -münafıkları kötüleme ve aşağılama babında- bir nevi estetik değer görülmektedir. Bu formda yüklem özne ile örtüşmekte ve özneyi vurgulama özelliği taşımaktadır.²⁷⁶

وإن سألتهم من خلق السماوات والأرض ليقولن الله

“Andolsun ki onlara, «Gökleri ve yeri kim yarattı?» diye sorsan, mutlaka «Allah...» derler.” (Lokmân 31/25)

Gördüğümüz gibi burada yüklem hafzedilmiştir. Aslında “...mutlaka «Allah yarattı» derler”. demeliydik. Fakat bu şekilde formüle edilen soruya verilen yanıt, genelde yüklem içermemektedir; çünkü zaten sorunun kendisinde yüklem var sayılmaktadır. Öte yandan söz konusu yüklem belirtilmesi, anlamı vurgulamak amacıyla olurdu. Burada olduğu gibi yüklem hafzedilirse, kısaltmayla yüklem tekrarlanması önlenmiş için, çok daha anlamlı bir ifade elde edilmektedir.²⁷⁷

من ذا الذي يقرض الله قرضا حسنا فيضاعفه له أضعافا كثيرة والله يقبض ويبسط وإليه ترجعون

“Kimdir Allah’a güzel bir borç verecek kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin. Allah daraltır ve genişletir. Ancak O’na döndürüleceksiniz.” (Bakara 2/245)

Burada, يقبض (daraltır) ve يبسط (genişletir) fiillerinin nesne bakımından eksik olduğunu görmekteyiz. Genel bağlamdan anlaşılması mümkün olduğu için nesnelere hafzedilmiştir (Allah rızkı daraltır ve rızkı genişletir). Geçişli fiiller burada, görünürde geçişsiz fiillerin yerini almıştır.²⁷⁸

²⁷⁶ Ramić, a.g.e., s. 10.

²⁷⁷ Ramić, a.g.e., s. 11.

²⁷⁸ Ramić, a.g.e., s. 13.

3.7.2.1.3. Cümlede Kelime Dizilişi ve Takdim - Tehir

Cümlede kelime dizilişi sabit veya serbest olabilir. Sabit anlatımlarda, kural olarak ilk önce özne gelir ve yüklem ona ilişkilendirilir. Serbest söylemlerde ise özellikle vurgulanmak istenen kelime cümlede ilk yer alır.²⁷⁹

إن إلینا إیابهم ثم إن علینا حسابهم

“Şüphesiz onların dönüşü sadece bizedir. Sonra onların sorguya çekilmesi de sadece bize aittir.” (Ğâşiye 88/25-26)

Temelde *إن إیابهم إلینا ثم إن حسابهم علینا* şeklinde ifade edilir; fakat dönüş sadece O’na olduğundan (Kâdir/güçlü olan ve cezalandırabilen ve her şeyi tartacak O’nun önünde hesap verileceğinden), tehdidi artırmak amacıyla, yüklem öznenin önce gelmiştir.²⁸⁰

و جاء رجل من أقصى المدينة

“Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi.” (Kasas 28/20).

Yüklem (*جاء*) *geldi*, özne (*رجل*) *adam* yerine geçmiştir. Burada dikkatler fiile çekilmek istenmiştir. İsim ilk olarak kullanılmış olsaydı, dikkatler onun üzerine odaklanırdı.²⁸¹

قل أغير الله أتخذ و لیا

“De ki: Allah'tan başkasını mı dost edineceğim.” (En’âm 6/14)

Bu Kur’an-ı Kerim metninde, (*غير*) edatı doğrudan nesne olarak ayetin ilk başında yer almıştır. Cümledeki kelimelerin dizilişi serbest olup belâgat açısından bir değere sahiptir. Normal bir anlatım (*أتخذ غير الله و لیا*) şeklinde olup gramer değeri vardır. Bir şey güçlü bir şekilde vurgulanmak istendiğinde genellikle öne geçirilir.²⁸²

Tefsir Tumaçenje i Razumijevanje Kur’ana kitabında Ramić, yukarıda değinilen detayları açıklamıştır. Ramić Kalem Sûresi’ni tefsir ederken “Önümüzdeki metinde birçok belirli ve belirsiz isim, haber cümlesi veya haberi olmayan cümle, hafzedilmiş nesne vb.

²⁷⁹ Ramić, a.g.e., s. 15-16.

²⁸⁰ Ramić, a.g.e., s. 20.

²⁸¹ Ramić, a.g.e., s. 21.

²⁸² Ramić, a.g.e., s. 22.

vardır. Metindeki kelime dizilişi, gramatik değeri yerine üslup değerine sahiptir. Metinde birçok yerde öznenen önce yüklem zikredilmiştir. Birçok yerde ise nesne hafzedilmiştir ve (*ma yesturûn, fesetubsiru ve yubsirûn, lev tudhinu fe yudhinûn*) şeklinde belirtilmiştir.²⁸³

3.7.2.1.4. El-Vasl ve'l-Fasl

Vasl bir konuşmaya etkileyciliğini vererek, bazı kelimelerin veya ifadelerin daha güçlü vurgulanması, sıralamasının ve böylelikle tonlama ve sözcük hızının yavaşlatılması amacıyla, kasıtlı olarak bağlaç sayısını artırarak yapılan bir üslup figürü ve konuşma süslemesidir.²⁸⁴

أفلا ينظرون إلى الإبل كيف خلقت و إلى السماء كيف رفعت و إلى الجبال كيف نصبت و إلى الأرض كيف سطحت

“(İnsanlar) devenin nasıl yaratıldığına ve göğün nasıl yükseltildiğine ve dağların nasıl dikildiğine ve yeryüzünün nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?” (Gâşiye 88/17-20)

Vasl, cümlelerin eşleşmesi durumunda ve yukarıda verilen örnekteki gibi, iki ifade de haber (*el-haber*) veya iki ifade de istek kipi (*el-inşâ*) olursa meydana gelir. Ayrıca cümleler eşleşmiyorsa da, bir cümle haber, diğeri ise istek kipi olursa ve cümlelerin içeriği, dinleyiciyi ne duyduğu konusunda ikilemde bırakacaksa veya cümleler daraltılmış ise veya yüklem ortak özneye sahip ise *vasl* meydana gelir.²⁸⁵

Koordinasyon veya sıralamada bulunan kelimeler veya kelime/cümle grubu bağlaç olmadan sıralandığında, sözdizimi ve üslupta *fasl* meydana gelir. Bağlacın hafzedilmesi, cümle hızını ve tonlamayı hızlandırmak ve konuşmayı daha canlı yapmak amacıyla yapılır.²⁸⁶

و إذ أنجيناكم من آل فرعون يسومونكم سوء العذاب يقتلون أبناءكم

“Hatırlayın ki, size işkencenin en kötüsünü yapan Firavun'un adamlarından sizi kurtardık. Onlar oğullarınızı öldürüyorlar, kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı.” (A’raf 7/141)

Cümleler arasında tam bir birlik varsa (*kemâlü'l-ittisâl*) yani ikinci cümle birinci cümlelerin güçlendirmesi ise veya birinci cümlelerin yerine geçiyorsa veya birinci cümleyi

²⁸³ Ramić, *Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur’ana*, s. 193.

²⁸⁴ Ramić, *Arapska Stilistika u Svjetlu Kur’ana i Hadisa Allahova Poslanika*, s. 24.

²⁸⁵ Ramić, a.g.e., s. 27-28.

²⁸⁶ Ramić, a.g.e., s. 25.

açıklıyorsa *fasl* meydana gelir. Ayrıca bir cümle haber, diğeri ise istek kipi olup bu durum dinleyiciyi ikilemde bırakmayacaksa (*kemâlu'l-iktitâ*) ve cümleler arasında *şibhu kemâli'l-ittisâl* varsa yani ikinci cümle, birinci cümleden kaynaklanan soruya yanıt mahiyetinde ise *fasl* meydana gelir.²⁸⁷

3.7.2.1.5. Üslup Biçimleri

Klasik Arap dili ve belâgatında (biçembiliminde) üç üslup biçimi vardır:

İlk üslup biçimi özlü olup, ne fazla ne az, sadece anlamın iyi anlaşılması için gerekli kelime kullanılarak özlü bir ifade biçimidir. Bu, öz bir şekilde konuşma yoludur (el-Îcâz).

Bunun tersi de geniş ifade biçimidir. Bu ifade biçimi düşünceyi, ilk bakışta lazım olduğundan çok daha fazla kelime ile dile getirme biçimidir (el-İtnâb).

Bu iki üslup biçiminin yanı sıra bir üslup biçimi daha mevcuttur. Üçüncü üslup biçimi ise istenilen içeriğin, herhangi bir ekleme veya hafzetme olmaksızın, uygun kelime veya cümle sayısı ile ifade edilmesinden ibarettir (el-Musâvât). Bütün bu üslup biçimleri Kur'an-ı Kerim'de mevcuttur.²⁸⁸

3.7.2.1.5.1. El-Îcâz

و فيها ما تشتهيهِ الأَنفُس و تلذُّ الأَعين و أنتم فيها خالدون

“Orada canlarının istediği, gözlerinin hoşlandığı her şey vardır. Ve (kendilerine:) Siz, orada ebedî kalacaksınız (denilir).” (Zuhruf 43/71)

Bu ayet çok özlü bir şekilde cenneti tarif eder. Orada canlarının istediği, gözlerinin hoşlandığı her şey vardır. Siz, orada ebedi kalacaksınız. Burada, müminlerin olduğu gibi, inanmayanların da tahayyül gücünü uyandıran mucizevi bir veciz ifade görmekteyiz. Cennet'te kendilerini bekleyen şeyler konusunda inananların inancını artırdığı gibi, inkarda ısrar ederlerse, karşılaşacağı şeyler konusunda inanmayanları uyararak, onları inanmaya davet etmektedir. İnananları Cennet'te karşılayacak, gözlerinin hoşlandığı ve canlarının istediği şeyler, diğer ayetlerde ayrıntılı olarak anlatılmıştır.²⁸⁹

²⁸⁷ Ramić, a.g.e., s. 29-30.

²⁸⁸ Ramić, a.g.e., s. 30.

²⁸⁹ Örnek olarak bkz: Muhammed 47/15, Gâşiye 88/8-16, Vâkıa 56/11-23, Rahmân 55/46-76.

Îcâz yani özlü ifade biçiminin *îcâzu'l-kıasar*, *îcâzu'l-hazf* vb. gibi birçok çeşidi vardır. Bütün bu çeşitler Kur'an-ı Kerim'de mevcuttur.²⁹⁰

3.7.2.1.5.2. El-İtnâb

من كان عدوا لله وملائكته ورسوله وجبريل و ميكال

“Kim, Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikâil'e düşman olursa bilsin ki Allah da inkârcı kâfirlerin düşmanıdır.” (Bakara 2/98)

Burada, genel olarak ifade edildikten sonra, bazı meleklerin isimleri özellikle belirtilmiştir.

و ما أوتي موسى و عيسى و ما أوتي النبيون من ربهم

“Musa ve İsa'ya verilenlerle Rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere.” (Bakara 2/136)

Ayette Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ zikredildikten sonra, Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ'nın peygamberler grubuna ait olmasına rağmen, özel belirtildikten sonra genele gidilerek, *peygamberler* zikredilmiştir.

Arap dili belâgatında birkaç tür *el-itnâb* mevcut olup Kur'an-ı Kerim'de bu örneklere rastlamak mümkündür.²⁹¹

3.7.2.1.5.3. El-Müsâvât

ولا يحيق المكر السيء إلا بأهله

“Kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır.” (Fâtır 35/43)

Bu ayette görebildiğimiz gibi, istenilen içerik, eksiltme veya ekleme olmaksızın, uygun kelime sayısı ile ifade edilmiştir.²⁹²

3.7.2.1.6. El-Kasr

Arapça'da kısıtlama/*el-kasr* çok yaygın bir üslup biçimidir. Bir hususun başka bir hususla kısıtlanması, bir şeyin başka bir şeyle nitelendirilmesi *kasr* olarak ele alınır. Her

²⁹⁰ Daha fazla bilgi için bkz: Ramić, a.g.e., s. 34-38.

²⁹¹ Daha fazla bilgi için bkz: Ramić, a.g.e., s. 38-42.

²⁹² Ramić, a.g.e., s. 42.

kısıtlamada *el-maksûr* (kısıtlanan şey), *el-maksûru aleyhi* (kısıtlandırılan şey) ve *edevâtu'l-kasri* (kısıtlama edatları) mevcuttur. Kısıtlamanın birçok türü ve yolu vardır ve hepsine Kur'an-ı Kerim'de rastlamak mümkündür.²⁹³ Daha açıklayıcı olmak için birkaç örneğe değineceğiz.

وما أمر الساعة إلا كلمح البصر أو هو أقرب

“Kıyametin kopması, göz açıp kapama gibi veya daha az bir zamandan ibarettir.”
(Nahl 16/77)

إياك نعبد و إياك نستعين

“Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız.” (Fâtiha 1/4)

إنما يخشى الله من عباده العلماء

“Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar.” (Fâtır 35/28)

3.7.2.2. Beyân

İlmu'l-beyân, Arap dili ve belâgatının diğer büyük bölümünü teşkil etmektedir. Konuşma biçimlerine veya ilgilendiği temele dayanarak figüratif ifadeleri inceleyen bir bilim dalıdır. Bu bilim dalı, üç temel unsuru içine almaktadır: *isti'are* ile *teşbih*, *mecâzu'l-aklî* ile *mecâzu'l-mürsel* ve *kinâye*. Bu biçimleri Kur'an-ı Kerim ayetleri aracılığıyla sunacağız.²⁹⁴

3.7.2.2.1. Teşbîh

Teşbîh, sıfat veya yüklem bakımından atfedilen özellik, durum, eylem ve benzerinin daha yakından açıklanması, anlatılması veya üslup olarak yaklaştırılması amacıyla kullanılan dil ifade aracıdır. Benzetmenin her çeşidi Kur'an-ı Kerim'de mevcuttur. Aşağıdaki örneklerde bunu kolaylıkla görebiliriz.²⁹⁵

²⁹³ Ramić, a.g.e., s. 43-47.

²⁹⁴ Ramić, a.g.e., s. 48.

²⁹⁵ Daha fazla bilgi için bkz: Ramić, a.g.e., s. 48-58.

فمالهم عن التذكرة معرضين كأنهم حمر مستنفرة فرت من قسورة

“Böyle iken onlara ne oluyor ki, âdeta arslandan ürküp kaçan yaban eşekleri gibi (hâla) öğütten yüz çeviriyorlar?!” (Müddessir 74/49-51)

Burada inanmayanlar, kaçmak gibi ortak sıfatları bakımından eşeklere benzetilmiştir. Buna basit benzetme denilmektedir: *teşbîhun gayru temsil*.

إنما المؤمنون إخوة فأصلحو بين أخويكم

“Müminler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin.” (Hucûrât 49/10)

Burada benzetme bağlaç edatı hafzedilirken, müminler ve kardeşler benzetilmiştir. Bu bir üslup benzetmesidir: *teşbîhun beliğun* (güzel benzetme).

قل من رب السماوات و الأرض قل الله قل أفاتخذتم من دونه أولياء لا يملكون لأنفسهم نفعا و لا ضرا قل هل يستوي الأعمى و البصير أم هل تستوي الظلمات و النور

“(Rasûlüm!) De ki: «Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?» De ki: «Allah'tır.» O halde de ki: «O'nu bırakıp da kendilerine fayda ya da zarar verme gücüne sahip olmayan dostlar mı edindiniz?» De ki: «Körle gören bir olur mu hiç? Ya da karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?»” (R’ad 13/16)

Ayette Allah’ın göklerin ve yerin Rabbi olduğu belirtilerek, O’nu bırakıp da kendilerine fayda ya da zarar verme gücüne sahip olmayan dostlar edinenler uyarılmıştır. Bu tespiti ve uyarıyı; kafirlerin kör bir adama benzetilmesinin, müminlerin ise gözü görenlere benzetilmesinin anlaşılabilceği bir yorum takip etmektedir. İlk grup Allah’ın varlığının kanıtlarını görmez iken ikinciler bunu görebilmektedir. Bundan sonra bir benzetme daha gelmiştir. Bu defa küfür karanlığa, iman ise aydınlığa benzetilmiştir. Bu da Gizli Benzetme diye adlandırılan *teşbîhu’ d-dımnî* için bir örnektir.²⁹⁶

²⁹⁶ Ramić, a.g.e., s. 55.

3.7.2.2.2. İstiâre

İstiâre alegorik olan bir dilsel terimdir. Bu, karşılaştırmalı bağıntılardan birinin hafzedildiği, diğersinin ise zikredildiği kısa bir benzetme türüdür. İstiârenin birçok çeşidi mevcut olup tümüne Kur'an-ı Kerim'de rastlamak mümkündür.²⁹⁷

و هو الذي يتوفاكم بالليل و يعلم ما جرحتم بالنهار ثم يبعثكم فيه ليقتضى أجل مسمى

“Geceleyin sizi öldüren (öldürür gibi uyutan), gündüzün de ne işlediğinizi bilen; sonra belirlenmiş ecel tamamlansın diye gündüzün sizi diriltten (uyandıran) O'dur. Sonra dönüşünüz yine O'nadır. Sonunda O, yaptıklarınızı size haber verecektir.” (En'âm 6/60)

Bu ayette *يتوفاكم* ve *يبعثكم* fiilleri mecâzî anlamda kullanılmıştır. Bu istiâre benzetme üzerine inşa edilmiştir. Uyku ölüm gibi, uyanma ise diriliş gibidir. Benzetme yapılan şey hafzedilirken, benzetilen şey hafzedilen benzetmenin yerine gelmiştir. Bunun adı *açık istiâre*dir.²⁹⁸

و قضى ربك ألا تعبدوا إلا إياه و بالوالدين إحسانا إما يبلغن عندك الكبر أحدهما أكلاهما فلا تقل لهما أف ولا تنهرهما و قل لهما قولا كريما و اخفض لهما جناح الذل من الرحمة و قل رب ارحمهما كما ربياني صغيرا

“Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine «of!» bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle. Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kanat ger ve: «Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et!» diyerek dua et.” (İsrâ 17/23-24)

Burada *جناح* (kanat) kelimesi bir *istiârenin* söz konusu olduğunu göstermektedir. Çünkü Yüce Allah insana hitap etmekte, insanın ise kanatları yoktur. İnsanda kanata benzer bir şey bulmaya çalışsak, böyle bir şey bulamayacağız. *جناح* kelimesi, benzetilen şeyin kuş olduğunu göstermekte fakat burada bu belirtilmemiştir. Burada benzetilen şey belirsiz olduğundan, bu *istiâre-i mekniyye* olarak adlandırılmaktadır.

²⁹⁷ Daha fazla bilgi için bkz: Ramić, a.g.e., s. 59-65.

²⁹⁸ Ramić, a.g.e., s. 60.

3.7.2.2.3. Mecâz-ı Mürsel

Mecâz-ı Mürsel, bir kelimenin çok benzer bir anlama sahip başka bir kelimeyle değiştirilmesidir. *Mecâz-ı Mürsel*; yer, zaman ve sebep kavramlarının ve sadece bu kavramların değil, ifade edildikleri kelime anlamlarının da değiştirildiği bir üslup olarak tanımlanmaktadır.²⁹⁹

“İçinde bulunduğumuz şehre sor.” (Yûsuf 12/82) و اسأل القرية التي كنا فيها

Burada “şehir” kelimesinin “şehir sakinleri” anlamı vardır.

“Allah'ın eli (kudreti) onların ellerinin üzerindedir.” (Fetih 48/10) يد الله فوق أيديهم

Burada “el” kelimesi “kudret” anlamında kullanılmıştır.

“Ben (rüyada) şarap sıktığımı gördüm.” (Yûsuf 12/36) إني أراني أعصر خمرا

Burada ‘hamr’-şarap kelimesi, ‘ineb’ (üzüm) kelimesi yerine kullanılmıştır.

3.7.2.2.4. Mecâz-ı Aklî

Genelin yerine özeli, bütünün yerine parçayı, tekil bir kavramın yerine çoğulu, çoğul bir kavramın yerine tekili kullanma sanatı olan *mecâz-ı aklî*; bağımsız olarak veya mecazın bir alt türü olarak anlaşılabilir.³⁰⁰

و أنفقوا في سبيل الله و لا تلقوا بأيديكم إلى التهلكة و أحسنوا إن الله يحب المحسنين

“Allah yolunda harcayın. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Yaptığınızı güzel yapın; Allah güzel yapanları sever.” (Bakara 2/195)

Bu ayette *أيديكم* kelimesi *mecâzî* anlamda kullanılmıştır. Burada kelimenin temel dilsel anlamı düşünülmemiştir. Bunun yerine bütün yerine parça kullanılmıştır: *و لا تلقوا بأيديكم إلى التهلكة*.³⁰¹

أو كصيب من السماء فيه ظلمات و رعد و برق يجعلون أصابعهم في آذانهم من الصواعق حذر الموت

²⁹⁹ Ramić, a.g.e., s. 65.

³⁰⁰ Ramić, a.g.e., s. 68.

³⁰¹ Ramić, a.g.e., s. 69.

“Yahut (onların durumu), gökten sağanak halinde boşanan, içinde yoğun karanlıklar, gürültü ve şimşek bulunan yağmur(a tutulmuş kimselerin durumu) gibidir. O münafıklar yıldırımlardan gelecek ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar.” (Bakara 2/19)

Burada **أسابع** kelimesi, **بنا** (parmak) uçları kelimesi yerine kullanılmıştır.

3.7.2.2.5. Kinâye

Kinâye bir sözü, gerçek manasına da gelebilecek şekilde, onun dışında başka bir manada kullanma sanatıdır.³⁰² Kinâyenin türleri önemli ölçüde Kur'an-ı Kerim'de mevcuttur:

أحل لكم ليلة الصيام الرفث إلى نسائكم هن لباس لكم و أنتم لباس لهن

“Oruç gecesinde kadınlara yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz.” (Bakara 2/187)

Burada *kinâye*nin kullanıldığı muhakkaktır. Elbiseden kasıt eşler, yani karı kocadır. Bu ise ifade etmediği, fakat içinde taşıdığı başka bir anlamı gösteren bir *kinâye*dir.³⁰³

و لا تجعل يدك مغلولة إلى عنقك و لا تبسطها كل البسط

“Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma.” (İsra 17/29)

Bu ayet-i kerimede eli sıkı derken cimrilik kastedilmiştir. Eli açık derken ise cömertlik düşünülmüştür. Cömertliğin tam anlamıyla ön plana çıkarılması amacıyla, ayetin birinci bölümünde *el* kelimesinin tekil olarak (يد), ayetin ikinci bölümünde ise *el* kelimesinin müsenâ olarak (يدان) kullanıldığı göze çarpmaktadır.³⁰⁴

3.7.2.3. Bedî'

İlmu'l-bedî', bazılarının formel, diğerlerinin ise içerik mahiyetinde olan nesir ve şiir süsleri (süslü nesir) ile ilgilenen bir bilim dalıdır. Araplarda, kökeni bakımından kronolojik olarak birinci, kullanım sırası bakımından ise klasik biçimin üçüncü disiplin dalıdır. Bu

³⁰² Ramić, a.g.e., s. 70.

³⁰³ Ramić, a.g.e., s. 71.

³⁰⁴ Ramić, a.g.e., s. 71.

kısım, Kur'an-ı Kerim'de bulabileceğimiz birçok şiirsel-düzyazı süslemelerine ayrılmıştır.³⁰⁵

3.7.2.3.1. Cinâs

Cinâs, temelde sadece bazı harfler bakımından farklı, yazılış şekilleri ve söylenişleri (telâffuzları) aynı, ama anlamları farklı, hatta bazen zıt olan iki sözcüğü bir arada kullanmaktır. *Cinâs-ı Tâm* ve *Cinâs-ı Nâkıs* olmak üzere iki tür cinas mevcut olup her ikisi Kur'an-ı Kerim'de bulunmaktadır.³⁰⁶

يخافون يوماً تتقلب فيه القلوب والأبصار

“Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.” (Nûr 24/37)

Burada *cinâs*, تتقلب ve القلوب kelimelerinde kendini göstermiştir.

وأسلمت مع سليمان لله رب العالمين

“Süleyman'la beraber âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum.” (Neml 27/44)

Burada *cinâs*, أسلمت ve سليمان kelimelerinde kendini göstermiştir.

Ramić aynı zamanda tefsirinde de *cinâs* ifade biçimine örnek vermiştir. Rahmân Sûresi'nin tefsirinde: “*Cinâs*, yani söylenişleri (telâffuzları) aynı, ama anlamları farklı kelimeler bu surede mevcuttur.” şeklinde belirtmiştir. Örneğin:

وجنا الجنة دان

“İki cennetin de meyvesinin devşirilmesi yakındır.” (Rahmân 55/54)³⁰⁷

3.7.2.3.2. Secî

Secî, genellikle sade nesir tarzında ünlü ve ses olmaksızın duran; fakat nesir halindeki metinlerde ifade bölüklerinin (fikra) sonlarının aynı kafiye veya aynı vezinde ya da her ikisinde aynı olması şeklinde bir *nesir* türüdür. İki tür *secî* vardır. Biri hoş

³⁰⁵ Ramić, a.g.e., s. 76.

³⁰⁶ Ramić, a.g.e., s. 78.

³⁰⁷ Ramić, *Tefsir Tumaçenje i Razumijevanje Kur'ana*, s. 168.

görülmeven, diğeri ise övülen *secî* türüdür. İkinci *secî* örneğine Kur'an-ı Kerim'de rastlamak mümkündür.³⁰⁸

والنجم إذا هوى ما ضل صاحبكم وما غوى

“*Battığı zaman yıldızla andolsun ki, arkadaşınız (Muhammed) sapmadı ve bătıla inanmadı.*” (Necm 53/1-2)

فيها سرر مرفوعة و أكواب موضوعة

“*Orada yükseltilmiş tahtlar, konulmuş kadehler.*” (Ğâşiyeye 88/13-14)

3.7.2.3.3. Tıbâk

Tıbâk, tezat oluşturmak amacıyla birbirine zıt kelime veya düşüncelerin yan yana kullanılması sanatıdır. Diğer birçok üslup figürü gibi, tıbâkın da çeşitleri vardır ve bu çeşitlere Kur'an-ı Kerim'de rastlamak mümkündür.³⁰⁹

إنما ذلكم الشيطان يخوف أولياءه فلا تخافوهم و خافوني إن كنتم مؤمنين

“*İşte o şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur. Şu halde, eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun!*” (Âl-i İmrân 3/175)

Nehiy komutu ve emir komutu olmak üzere, burada iki fiil veya bir fiilin iki formu belirtilmiştir. Buna olumsuz tezat veya *tıbâku's-selbî* denir.

و المؤمنون و المؤمنات بعضهم أولياء بعض يأمرن بالمعروف و ينهون عن المنكر

“*Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkorlar*” (Tevbe 9/71)

Bu örnekte *tıbâku'l-icâb* olarak adlandırılan olumlu tezat bulunmaktadır. Burada iki fiil arasında tezat vardır *يأمرن* ve *ينهون*.

Tefsirinde, Mücadele Sûresi'nde üslup figürlerinin varlığından söz eden Ramić, bu ayetlerde tezatın var olduğunu belirtmiştir: “*Bundan daha az, yahut daha çok olsalar*”; *Allah onları sayıp zaptetmiş, onlarsa bunları unutmuşlardır.*” (Mücadele 58/6-7) Daha

³⁰⁸ Ramić, *Arapka Stilistika u Svjetlu Kur'ana i Hadisa Allahova Poslanika*, s. 82.

³⁰⁹ Ramić, a.g.e., s. 84.

sonra sûrenin sonundaki tezadı örnek vermiştir: “*Onlar şeytanın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, şeytanın tarafında olanlar ziyana uğrayanların ta kendileridir... Onlar, Allah'ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, kurtuluşa erecekler de sadece Allah'ın tarafında olanlardır.*” (Mücadele 58/19-22)

Ramić aynı zamanda Rahmân Sûresi'nde yer alan, cennet ile cehennem ve gök ile yer arasında “*Göğü Allah yükseltti.. ve yeri O koydu*” şeklinde, doğu ile batı arasında “*(O,) iki doğunun ve iki batının Rabbidir*” (Rahmân 55/17) şeklinde ve geçici ile baki arasında “*Yer yüzünde bulunan her canlı yok olacak, Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacak.*” (Rahmân 55/ 26-27) şeklinde vb. tezatları zikretmiştir.³¹⁰

3.7.2.3.4. Tevriye

Tevriye, hedeflenmeyen yakın (açık) ve hedeflenen uzak (gizli) olmak üzere iki anlama gelen kelimenin uzak anlamını kastetmek manasında kullanılan bir terimdir. Örneğin:

“*Göğü kendi ellerimizle biz kurduk*” (Zâriyât 51/47)

والسماء بنيناها بأيدي

أيد kelimesinin iki anlamı vardır. Yakın anlamda *eller*, *بنيناها* (biz kurduk) kelimelerinde açık olarak ve uzak anlamda gizli olarak hedeflenen *kudret* (*kuvvet*) anlamında kullanılmıştır.

3.7.2.3.5. Tecâhül-i Ârif

İfadeyi kuvvetlendirmek amacıyla bir kimsenin bildiği bir şeyi veya görünürde birbirine yakın iki veya daha fazla şeyden hangisini tercih edeceğini bilmiyormuş gibi anlatması için kullanılan bir üslup figürüdür. Sekkâkî Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan bu örnekler için *tecâhül* kelimesini edebe aykırı göyerek bu türe *bilinenin bilinmiyormuş gibi sunulması* adını vermiştir.³¹¹

وإنا وإياكم لعلى هدى أو في ضلال مبين

“*Biz veya siz, ikimizden biri, ya doğru yol üzerinde veya açık bir sapıklık içindedir.*” (Sebe 34/24)

³¹⁰ Ramić, *Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana*, s. 168.

³¹¹ Ramić, *Arapaska Stilistika u Svjetlu Kur'ana i Hadisa Allahova Poslanika*, s. 90.

Bunu söyleyen Hz. Peygamber, kendisini doğru yolda olduğunu kesin bir şekilde bilmesine rağmen, *tecâhül-i ârif* sanatına başvurmuş: “*Biz mi doğru yodayız, yoksa siz mi?*” ifadesini kullanmıştır.

3.7.2.3.6. Zemme Benzeyen Medh

Zemmeder görünüp medhi kuvvetlendirmenin (yerme ifade eden lafızlarla övmeyi pekiştirmenin) iki çeşidi vardır:

Birincisi, zem (yerme) ifade eden bir sıfatın kaldırılmasından sonra, istisna yoluyla medhe delalet eden bir sıfat getirilmesiyle elde edilir. Örneğin:

لا يسمعون فيها لغوا ولا تأثيما إلا قليلا سلاما سلاما

“*Orada boş bir söz ve günaha sokan bir laf işitmezler. Söylenen, yalnızca «selâm, selâm»dır.*” (Vâkı’a 56/25-26)

İkincisi de, bir medih sıfatı verildikten sonra, istisnâ edatı getirilip hemen arkasından başka bir medih sıfatının getirilmesiyle elde edilir. Örneğin:

أنا أفصح العرب بيد أني من قريش

“*Ben aranızda en halis Arab'ım. Çünkü, Kureyşliyim.*”³¹²

3.7.2.3.7. Zıt Anlamlılık

Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de üslup figürlerinden zıt anlamlılık da rastlanan bir figürdür. Zıt anlamlılık, bir kelimenin bir başka kelimeye göre ters anlamıdır. Kur'an-ı Kerim'de bazı kelimelerin zıt anlamı vardır. CİN Sûresi'nde **القاسط** (*zorbalara, kafirler*) kelimesine rastlamaktayız. Bu kelime bu anlamda sadece bu surede zikredilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de başka yerlerde aynı kelime *adalet* anlamında kullanılmıştır. Örneğin aşağıdaki ayetlerde mealen:

وإن خفتم ألا تقسطوا في اليتامى

“*Eğer yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız.*” (Nisâ 4/3)

³¹² Ramić, a.g.e., s. 91-93.

“Ölçüyü adaletle tutun ve eksik tartmayın!” (Rahmân 55/9)

إن الله يحب المقسطين

“Allah âdil olanları sever.” (Mâide 5/42)

Buna ek olarak Ramić; Haccâc b. Yûsuf’un, Saîd b. Cübeyr’in boynunu vurmada önce kendisine Haccâc hakkında ne düşündüğünü sorduğunda, Saîd b. Cübeyr: Sen *kâsitü’l-âdilsin* dediğini örnek vermiştir. Orada bulunanlar Saîd b. Cübeyr’in, Haccâc b. Yûsuf’u doğru ve âdil olarak tarif ettiğini söylediler. Fakat Arap dilini çok iyi bilen Haccâc: “Ey cahil!” diye bağırdı. “Bana zalim ve kafir dedi!” Sonra da hâzirûna, bu kelimenin zalim ve kafir anlamında kullanıldığı bu ayeti okudu.³¹³

Dirayet tefsiri hakkındaki bölüm burada sona ermiştir. Görülebildiği gibi Ramić, dirayet tefsiri ve genel olarak tefsir biliminde en büyük katkıyı, Arap dili alanında sağlamıştır.

3.8. KONULU TEFSİR

Arapça V-D-A kökünden ‘Mevdû’ masdarıyla istilâhî bir tabir haline gelen ‘et-Tefsîru’l Mevdûî’, Türkçe’ye ‘Konulu Tefsir’ olarak tercüme edilmiştir. Türkçe anlamı itibarıyla kelimenin aslı, bir şeyi herhangi bir yere koymak, yerleştirmek demektir.³¹⁴

Konulu tefsirin terminolojik tanımıyla ilgili İslam âlimlerinin çeşitli tanımları bulunmuştur. Muhsin Demirci bu tanımlardan bazılarını şu sözleriyle birleştirmek için çaba sarfetmiş bulunmaktadır: “Mevzûî tefsir, Kur’an’daki herhangi bir meseleyi/inanç, toplum, evren, hayat, vb. araştırma konusu yaparak, değişik sûrelerde zikredilen nasları nüzûl sırasına göre ele alıp usulüne uygun bir şekilde incelemek suretiyle, onun pratik hayata uygunluğunu ortaya çıkarmak demektir.”³¹⁵

Kur’an’ın konulu yorumlanması, tefsir bilim dalının bir alt dalı olacak şekilde Hicrî XIV. yüzyılın sonlarına doğru tezahür etmiştir. Kökü ise Peygamberimiz (sav)’e dayanmaktadır.

³¹³ Ramić, **Tefsir Tumaçenje i Razumijevanje Kur’ana**, s 201.

³¹⁴ Cüneyt Eren, **Konulu Tefsir Metodu**, İstanbul 2000, s. 18 .

³¹⁵ Muhsin Demirci, **Konulu Tefsire Giriş**, 1. b., Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 80.

Allah Resulü ihtiyaç anında Kur'an'ın herhagi bir ayetini açıklarken, zaman zaman bu yöntemi kullanıyordu. Ayrıca o, bazı durumlarda problem teşkil eden hususları, anlaşılmasını kolaylaştırmak ve bütüncül anlamı ortaya çıkarmak amacıyla da Kur'an naslarından yararlanmak suretiyle tefsir ederdi. Bu da onun hem Kur'an'ı Kur'an'la tefsir ettiğini, hem de konulu tefsire örnek teşkil edecek bir uygulamayı başlattığını göstermektedir. Sözelimi: “*Gaybın anahtarları O'nun nezdindedir, Onları O'ndan başka kimse bilmez.*” (En'âm 6/59) ayetinde geçen gaybın anahtarlarından muradın ne olduğunu: “*Kıyametin kopma zamanını bilmek ancak Allah'a mahsustur. Yağmuru O indirir, rahimlerde olanı O bilir. Kimse yarın ne kazanacağını ve hiç kimse nerede öleceğini bilmez. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla bilen ve her şeyden haberdar olandır.*” (Lokmân 31/34) ayetiyle tefsir etmiştir.³¹⁶

Ayrıca, *Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri* isimli başlık altında zikredilen örnekler, bu konu için de göz önünde bulundurulabilir.

Konulu Tefsir, genellikle ikiye ayrılır:

1. Kur'ân çerçevesi konulu tefsir.
2. Sûre çerçevesi konulu tefsir.

Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana [Tefsir Kur'ân'ı Anlama ve Yorumlama] kitabının büyük bir kısmı, bu tefsir metodu üzerine inşa edilmiştir. Ramić'in belirli bir konuyu, konuları yahut terimleri çok sık işlediğini görebiliriz. Bu işlemi bazen bir sure çerçevesinde yaptığını, bazen de bütün Kur'an çerçevesinde işlediğini görmemiz mümkündür. Bazen konuyu genel olarak tanımlar, bazen de detaylı bir şekilde. Değindiği konular özellik bakımından farklılık göstermektedir. Ahlâk, akâid, fıkıh vs. gibi konular vardır. Önemli bir hususun altını çizmek gerekirse, Ramić bu tefsir türüyle detaylı bir şekilde pek ilgilenmemiştir. Yani konuştuğu bir konuyu ele alıp en ince detayına kadar anlatmamıştır. Genelde bunu özlü bir şekilde yapmaktadır. Bazen tüm ayetleri belirterek, bazen de ele alınan konu için ayetlerin çoğunu belirterek kullanmaktadır. Ramić tarafından bu tür tefsire çokça önem verildiği hususu göz önünde bulundurularak ve buna vurgu yaparak bu konu ayrı bir başlık altında incelenecektir.

³¹⁶ Demirci, a.g.e., s. 82.

3.8.1. Kur'ân Çerçevesi Konulu Tefsir

Kur'an çerçevesi konulu tefsir de kendi arasında ikiye ayrılmaktadır. Birisi *mevzu/konu* tefsiridir. Herhangi bir konunun Kur'an bütünlüğü içerisinde ele alınıp değerlendirilmesi demektir. Diğeri de *kavram* tefsiridir. Bu da yine Kur'an çerçevesi olmakla birlikte konu tefsiri gibi ayrıntılı değildir. Çünkü isminden de anlaşılacağı gibi bu tür kavram çalışmaları kabaca, bir Kur'anî terimin luğat, ıstılah, semantik ve hermenötik açısından ele alınıp tahlil edilmesinden ibarettir. Bu yüzden konu ile kavram çalışmaları mahiyet itibariyle birbirinden farklıdır.³¹⁷

3.8.1.1. Konu Tefsiri

Az önce de belirttiğimiz gibi konu tefsiri, herhangi bir meseleyi Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde ele alıp, belli bir plan ve ölçü dahilinde incelemekten ibarettir. Bu metod konulu tefsir çeşitlerinin en meşhur olanıdır ve konulu tefsir denildiği zaman ilk akla gelen yöntem de budur. Bu tefsir yapılırken, ele alınan mevzulardaki düşünce ve görüşler Kur'an ayetleriyle, gerekirse hadislerle delillendirilir.³¹⁸

Konu tefsirini niteliğine göre iki kısma ayırmak mümkündür:

1. Et-Tefsîru'l-Mevdûiyyu'l-Âmm/Genel Konu Tefsiri. Bu tür tefsir, gayeleri aynı olan ayetlerin bir araya getirilmesiyle yapılan bir tefsir tarzıdır. Ahkâm ayetleri tefsirleri böyledir.

2. Et-Tefsîru'l-Mevdûiyyu'l-Hâs/Özel Konu Tefsiri. Bu kendi arasında üç kısma ayrılmaktadır: 1. Vecîz/Kısa konu Tefsiri, 2. Vasît/Orta Konu Tefsiri, 3. Basît/Geniş Konu Tefsiri.³¹⁹

Ramić kendi tefsirinde en çok vecîz/kısa konu tefsiriyle ilgilenmiştir. Onun bir konuyu en ince detayına kadar ele alma gibi bir düşüncesi yoktu; fakat Kur'an'daki bazı konuların önemini kısaca belirtmek istemiştir. Ramić'in Kur'an düzeyinde işlediği konulara örnek olarak şunları verebiliriz:

³¹⁷ Demirci, a.g.e., s 96.

³¹⁸ Demirci, a.g.e., s. 96-97.

³¹⁹ Demirci, a.g.e., s. 96-97.

3.8.1.1.1. Muhâcirler ve Ensâr

Bu bölüme yazar şu sözleriyle başlamaktadır: Kur'an'ın geneline bakacak olursak net olarak şunu görebiliriz ki Muhâcirlere ensârdan daha fazla yer verilmiştir. Bazı Kur'an ayetleri tamamen onlara tahsis edilmiştir. Fakat buna binaen, Muhâcirler'in Ensârdan daha iyi olduğunu savunmak yanlış olur. Muhâcirler Ensârdan önce İslam'ı kabul etmiş olmasına rağmen, Ensârın tersine Muhâcirler çeşitli işkencelere maruz kalmış olmalarına rağmen, bunun yanlış bir düşünce olduğunu söyleyebiliriz. Burada söylenmesi gereken husus şudur ki: Kur'an, gerek Muhâcir, gerekse Ensârın dürüst ve gerçek mü'minler olduğunu, Allah'ın onlardan razı olduğunu, onlara bağışlanma ve büyük mükâfatlar vereceğini belirtmektedir.

“İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler, (muhacirleri) barındıran ve yardım edenler var ya, işte gerçek müminler onlardır. Onlar için mağfiret ve bol rızık vardır.”(Enfâl 8/74)

“(İslâm dinine girme hususunda) öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile onlara güzellikle tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur.” (Tevbe 9/100)

Ramić sonra, bazı müslümanların kendilerine hicret farz kılınmasına rağmen hicret etmediklerini, bazılarının hicretlerini geciktirdiğini, bazılarının da ecelin engel olduğunu söylemektedir.

Hicretin, Mekke'nin fethinden önce her müslüman erkek ve kadına farz olduğunu söylemektedir. Buna rağmen hicret etmeyen, hicret etme konusunda yavaş davranan yahut Medine'ye varmadan hicret sırasında vefat edenler de olmuştur. Bunlar hakkında Allah (c.c) şöyle buyurmuştur: *“Kendilerine yazık eden kimselere melekler, canlarını alırken: «Ne işte idiniz!» dediler. Bunlar: «Biz yeryüzünde çaresizdik» diye cevap verdiler. Melekler de: «Allah'ın yeri geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!» dediler. İşte onların barınağı cehennemdir; orası ne kötü bir gidiş yeridir. Erkekler, kadınlar ve çocuklardan (gerçekten) âciz olup hiçbir çareye gücü yetmeyenler, hiçbir yol bulamayanlar müstesnadır. İşte bunları, umulur ki Allah affeder; Allah çok affedicidir, bağışlayıcıdır.”* (Nisâ 4/97-99)

Bundan sonra Ramić başladığı konuya Muhâcir ve Ensâr'la ilgili olan, Kur'an Enfâl 72. ve 75., Mümtehine 10. ve 12. ayetlerini zikrederek devam eder. İhtiyaç duyduğunda hadisleri ve müfessirlerin kavlini de kullanmaktadır.³²⁰

3.8.1.1.2. Anne-Babaya İyilik

Ramić ilk önce bu konuyla ilgili birkaç ayet zikretmiştir ve daha sonra konuyu desteklemek ve açıklamak amacıyla birçok hadis aktarmıştır. Konuyu netliğe kavuşturmak için bir kaç örnek verelim:

Ayetlerde bahsedilen anne-babaya iyilik, Allah'a itaat emrinden hemen sonra yer almaktadır. Allah (c.c.): *“Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti.”* (İsra 17/23) Tıpkı Allah'a şükrettikten sonra ebeveynlere karşı müteşekkîr olmamız emredildiği gibi: *“Bana ve anne babana şükret”* (Lokmân 31/14) Abdullah ibn Mes'ûd, Hz. Muhammed (sav)'e şöyle bir soru sormuştu: *“Allah'ın en hoş gördüğü iş nedir”* Peygamberimiz cevap verir, *“Vaktinde yapılan ibadet”*, Peki ondan sonra? Diye devam etti Abdullah ibn Mes'ûd. Peygamber efendimiz de: *“Ebeveynlere karşı yapılan iyiliktir”* buyurdu.³²¹

Anne-babaya iyilikle ilgili, sözüne devam ederken Ramić, onlara karşı asla lanet etmemek veya kötü söz etmemek gerektiğini söylemektedir. Bunu birkaç hadis ile desteklemektedir.

Peygamberimiz'in de bu konuda nasihatta bulunduğu gibi bizi 9 ay nice acılarla karnında taşıyan annemize üç kat daha fazla iyilik yapmamız gerektiğini, lakin, babamızı da unutmamamız gerektiğini söylemektedir. Bu sözlerini de hadis ile desteklemiştir.

İslam'a girmiş olmasa bile ebeveynlere karşı saygı duyulmalıdır. Allah, Kur'an'da şöyle buyurmaktadır: *“Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever”* (Mümtehine 60/8). Buhari, Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'nın sözlerini bize bu şekilde nakletmiştir: *“Hz. Muhammed hayattayken annem bana geldi ve yardım istedi. Peygamber'e anneme yardım edebilir miyim diye sorduğumda, şöyle buyurdu: “Evet,*

³²⁰ Ramić, a.g.e., s. 47-49.

³²¹ Buhârî, Mevâkîtu's-Salât, 5.

annene yardım et ve onunla temas halinde ol.”³²² Ebeveynlere iyilik konusu altında olanlardan bahsederek delillerle önümüze sunmaya devam etmektedir.³²³

3.8.1.1.3. Şûrâ

Ramić, Şûrâ Sûresi'nin tefsirinde, tematik olarak *şûrâ* kelimesini incelemekte ve İslam'ın iki kaynağı olan *Kur'an ve Sünnet'te şûrâ* başlığı altında bu konuyu ele almaktadır. Ramić burada Şûrâ ve Âl-i İmrân Sûreleri'nden ayetler getirerek, bu ayetleri tematik bir şekilde ele almış ve daha sonra Hz. Muhammed (sav)'in sünnetinden ve Hulefâ-i Râşidîn'den örnek getirerek bu konuyu açık bir şekilde incelemiştir. Kısaca şu şekilde ifade edilebilir:

“Size verilen şey, yalnızca dünya hayatının geçimliğidir. Allah'ın yanında bulunanlar ise daha iyi ve daha süreklidir. Bu mükâfat iman edenler ve Rablerine dayanıp güvenenler içindir. Onlar, büyük günahlardan ve hayasızlıktan kaçınırlar; kızdıkları zaman da kusurları bağışlarlar. Yine onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar. Bir haksızlığa uğradıkları zaman, yardımlaşırlar.” (Şûrâ 42/36-39)

“O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış.” (Âl-i İmrân 3/159)

Ramić'in de belirttiği gibi *şûrâ*, İslam'ın yönetim sisteminin en önemli temellerinden biridir. Kur'an'ın 114 sûresinden birinin Şûrâ adını almış olması, *şûrânın* İslam'daki önemi ve anlamını açığa çıkarmaktadır. Ayrıca yukarıda zikri geçen ayette *şûrânın* Namaz ve Zekat arasında yer almış olması ve *şûrânın* İslam'ın temelinde gerçek ve samimi müminlerin dayandığı bir ilke olması gerekçesi *şûrânın* önemi ve yerine önem katmaktadır. İslam tarihinden, Ramić, bizlere Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav)'in Bedir'de, savaş durumu ve mahkumlar hakkında sahabeye danışmasını örnek verir ve daha

³²² Buhârî, Hibe, 27.

³²³ Ramić, a.g.e., s. 66-68.

birçok örnek vermektedir. Hz. Ebû Bekir zamanında danışma konseyinin varlığından söz etmektedir. İki danışma konseyi de Hz. Ömer zamanında olduğunu söylemektedir.³²⁴

3.8.1.1.4. Allah'ın Elçisi Peygamberimiz'in Kur'andaki Adları

Konulu tefsirin konularından biri de şüphesiz ki, Allah'ın elçisi Peygamber Efendimiz'in Kur'an'daki adı konusudur. Kur'an-ı Kerim'de Peygamberimiz'in iki isminin yani, Muhammed ve Ahmed'in dört ayrı surede dört defa zikri geçmektedir. Muhammed ismi üç defa, Ahmed ismi ise bir defa zikredilmiştir:

“Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler.” (Fetih 48/29)

“Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.” (Ahzâb 33/40)

“Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir.” (Âl-i İmrân 3/144)

“Hatırla ki, Meryem oğlu İsa: Ey İsrailoğulları! Ben size Allah'ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim, demişti.” (Saff 61/6)

Ahmed ve Muhammed isimleri hamd kökünden gelmiştir. Hz. Muhammed'in Peygamber olacağına dair işaretlerden biri de İslam öncesi Araplar'da yaygın olmayan, “Birçok defalar hamdu sena olunmuş, tekrar tekrar övülmüş” anlamına gelen bir isminin olmasıdır. Abdu'l-Muttalib kendisine karşı yöneltilen “Neden çocuğa Muhammed ismini koydun?” sorusuna şu şekilde cevap vermiştir: “Allah'ın onu gökte kutsamasını, yeryüzünde ise Allah'ın yarattıklarının kutsamasını istedim.”³²⁵

3.8.1.2. Kavram Tefsiri

Kur'an'da yer alan bir kavramın ayrıntılı bir şekilde incelenip açıklanmasına *kavram tefsiri* denir.³²⁶ Böyle bir çalışmada araştırmacı, Kur'an-ı Kerim'in kelimelerinden birisini alır; sonra bu kelimenin veya türevlerinin geçtiği ayetleri toplar: ayetler toplanıp tefsirleri

³²⁴ Ramić, a.g.e., s.134-139.

³²⁵ Ramić, a.g.e., s. 145-146.

³²⁶ Demirci, a.g.e., s. 99.

iyice öğrenildikten sonra araştırmacı, Kur'an-ı Kerim'in o kelimeyi kullanımı vasıtasıyla kelimenin anlamlarını tespit etmeye çalışır.³²⁷

Ramić kendi tefsirinde bu tür konulu tefsire de yer vermiştir. Doğru söylemek gerekirse bu türde ayrıntılara pek girmemiş, bunun yerine çalışmalarına, kısa ve net bir şekilde özetleyerek istenilen mesajı vererek damgasını vurmuştur. Bu girişim, özlülüğüne rağmen kısa formda yazılmış bir konulu tefsir türü olarak sayılmaktadır. Tefsir'in bu boyutunu aşağıdaki örneklerle açıklayabiliriz:

Ramić, Nisâ Sûresi'nin tefsirinde *hicret* (هجرة) kavramına değinmiştir. Kur'an'da bahsedilen türevlerinin yanı sıra Ramić, Arapça'da hicretin kelime anlamının göç etmek, bir yerden başka yere gitmek olduğunu söylüyor. Kur'an'da 30 yerden fazla, hicret ve bu kelimeden türetilmiş olan kelimeler zikredilmektedir.³²⁸

Bundan sonra Ramić, bazı ayetlerin içinde bulunup da orada göç anlamına gelen ayetlerden bahseder ki bunlar: Nisâ, Âli İmrân, Nahl vs. Daha sonra bu kelimenin başka anlamlarını dile getirir: Kötü sözler söylemekten kaçınmak, bırakmak, ayrılmak. Furkân, Müzzemmil, Müddessir sûrelerinde de görebileceğimiz gibi:

“*Peygamber der ki: Ey Rabbim! Kavmim bu Kur'an'ı büsbütün terkettiler.*” (Furkân 25/30)

“*Onların (müşriklerin) söylediklerine katlan ve onlardan güzellikle ayrıl.*” (Müzzemmil 73/10)

“*Şirkten uzak dur!*” (Müddessir 74/5)³²⁹

İsrâ Sûresi'nin yorumunda Ramić *kadâ* (قضى) kelimesinin anlamına değinmiştir: “*Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti!*” (İsrâ 17/23) *Kadâ* kelimesinin temelinde kader anlamı vardır. Fakat, Kur'an'da birçok farklı anlamının da mevcut olduğunu görmekteyiz:

³²⁷ Şahin Güven, **Konulu Tefsir Metodu**, 1. b., Şura Yayınları, İstanbul, 2001, s. 138.

³²⁸ Beş kez şu sûrelerde zikredilmiştir: Nisâ 4/89 ve 100, Enfâl 8/20, 100 ve 117. İkişer kez şu sûrelerde zikredilmiştir: Nahl 16/41, 100, Ahzâb 33/6, 50, Haşr 59/8-9), Müzzemmil 73/10. Şu diğer sûrelerde ise yalnızca birer kez zikredilmektedir: Bakara 2/218, Âl-i İmrân 3/195, Meryem 19/46, Hac 22/58, Mü'minûn 23/67, Nûr 24/22, Furkân 25/30, Ankebût 29/26, Mümtehine 60/10 ve Müddessir 74/5.

³²⁹ Ramić, a.g.e., s. 50.

Yaratmak anlamına gelir: Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe görevini vahyetti.*” (Fussilet 41/12)

Hüküm verme anlamına da gelir: Yaradan buyurdu: “*Artık sen vereceğini hükmü ver.*” (Tâhâ 20/72)

Tamamlama anlamına da gelebileceğini de şu ayette görebiliriz: Allah’ü Te’âlâ şu şekilde buyurmaktadır: “*Hac ibadetinizi bitirdiğinizde.*” (Bakara 2/200)

Karar anlamını da içerir: “*O bir şeyin olmasını dilediğinde ona sadece ‘ol’ der, o da hemen oluverir.*” (Âl-i İmrân 3/47)

Bir başka anlamı da *güvendir*. Zira, Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*(Ey Muhammed) Musa’ya emri emanet ettiğimiz zaman.*” (Kasas 28/44)

Emir anlamına da gelmektedir ki, yukarıda zikri geçen ayetin başında bu kelime emir anlamında kullanılmaktadır.³³⁰

Ramić’in Kur’an çerçevesinde kısaca yorumladığı kelimelerden biri de *veyl* (ويل) kelimesidir. Bu kelime Kur’an’da kırk farklı yerde geçmiştir. On üç yerde “isim tamlaması” ile belirlenmiştir. Enbiyâ Sûresi’nde olduğu gibi: “*Yazıklar olsun ona karşı olan düşüncelerinize!*” (Enbiya 21/18) Hümeze Sûresi’nde de belirsizdir: “*İnsanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden vay haline.*” (Hümeze 104/1) Bu ayetlerin bazılarında keder ve üzüntü anlamına gelir; bazı yerlerde ağır cezaların duyurusu anlamına gelir; ki aşağıda zikredilenleri hedef alır: İnkâr edenler, putperestler, hâinler, yalancılar, tartıda yanlış tartanlar, namaz kılan fakat doğru düzgün kılmayanlar, kendi elleriyle kitap yazıp da daha sonra: “*Bu Allah’tan geldi*” diyenler, kalpleri duyarsız olanlar, yalan konuşan, günah işleyen ve iftira atan kimseleri muhatap alır.³³¹

Ramić’in kısaca incelediği terimler arasında *dîn* (دين) kelimesi de bulunmaktadır. Kur’an’da bir çok yerde geçtiğini ve farklı farklı anlamlara geldiğini ifade etmektedir.

Mâ’ûn Sûresi’nde *âhiret* anlamında kullanılmıştır: “*Gördün mü, ahiret gününü yalanlayanı?*” (Mâ’ûn 107/1)

³³⁰ Ramić, a.g.e., s. 65-66.

³³¹ Ramić, a.g.e., s. 230.

Allah'a itaât, takvâ, boyun eğme anlamına da gelmektedir. Bu anlamda Kur'an'ın bir çok yerinde kullanılmıştır: “Allah'ı bir tanıyan, dinine tâbi olan kimseden dince daha güzel kim vardır” (Nisâ 4/125), “Dinde zorlama yoktur.” (Bakara 2/256)

Aynı zamanda İslam anlamını da verir: “Allah'ın dininden (İslam'dan) başkasını mı arıyorlar.” (Âl-i İmrân 3/83)

Hesap günü anlamına geldiğini de görmekteyiz: “Hesap ve ceza gününün mâlikidir.” (Fâtiha 1/3)³³²

Ramić, Şu'arâ Sûresi'nin tefsirinde şir (شعر) yani şiir ve şu'arâ (شعراء) şairler anlamına gelen kelimeleri Kur'an çerçevesinde ele almaktadır. Bu kelimelerin Kur'an'da altı yerde zikredildiğini söylemektedir. Beş yerde putperestlerin Kur'an ve Peygamberimiz hakkındaki düşünceleri çerçevesinde dile getirilmiştir:

“Hayır, dediler, (bunlar) saçma sapan rüyalar; bilakis onu kendisi uydurmuştur; belki de o, şairdir. (Eğer öyle değilse) bize hemen, öncekilere gönderilenin benzeri bir âyet getirsin.” (Enbiâ 21/5)

“Biz ona (Peygamber'e) şiir öğretmedik. Zaten ona yaraşmazdı da.” (Yâsîn 36/69)

“Mecnun bir şair için biz tanrılarımızı bırakacak mıyız?» derlerdi.” (Sâffât 37/36)

“Yoksa onlar: (O) bir şairdir; onun, zamanın felâketlerine uğramasını bekliyoruz mu diyorlar.” (Tûr 52/30)

“Görebildikleriniz ve göremedikleriniz üzerine yemin ederim ki. Hiç şüphesiz o (Kur'an), çok şerefli bir elçinin sözüdür. Ve o, bir şair sözü değildir. Ne de az iman ediyorsunuz.” (Hâkka 69/38-41)

Bu ayetler putperestlerin Kur'an'a ve Peygamberimiz'e karşı olan düşüncelerini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Kur'an'ın bir şiir, peygamberimizinse bir şair olabileceği gibi sapık varsayımların yalanlandığı görülmektedir. Kur'an yukarıda belirtilen ayetlerde şiirin bir sanat olduğundan bahsetmemektedir. Bunu başka ayetler de dile getirmiştir. Şu'arâ'nın son ayetlerinde şöyle buyurulmuştur:

³³² Ramić, a.g.e., s. 236-237

“Şairler(e gelince), onlara da sapıklar uyarlar. Onların her vâdide başıboş dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmedin mi? Ancak iman edip iyi işler yapanlar, Allah'ı çok çok ananlar ve haksızlığa uğratıldıklarında kendilerini savunanlar başkadır. Haksızlık edenler, hangi dönüşe (hangi akıbeta) döndürüleceklerini yakında bileceklerdir.” (Şu'arâ 26/224-227)

Yukarıdaki ayetlerde belirtilen şairler, Hassân ibn Sâbit ve onun gibi birçok Medine'li müslüman şairler değil, tam tersine putperest olan şairler ve Mekke şiir okullarında olanlardır.

Bundan sonra Ramić, bu iki tür şairin farklılıklarını incelemekte ve Peygamber (sav) Efendimizin şiir hakkındaki görüşlerini aktarmaktadır.³³³

3.8.2. Sûre Çerçevesi Konulu Tefsir

Herhangi bir sûrenin temel hedefinin tespit edilip, tefsir ve yorumların söz konusu hedef ekseninde ve bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasına *sûre çerçevesi konulu* tefsir denilmektedir. Sûre çerçevesi konulu tefsir çalışmaları kendi arasında iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan biri, sûrede yer alan tek bir konunun ele alınıp incelenmesi, diğeri de sûrenin tüm konularının araştırma çerçevesi içinde mütalaa edilmesidir.³³⁴

3.8.2.1. Sûrenin Tek Bir Konusunun Tefsiri

Bu tür Konulu Tefsirde öncelikle Kur'an sûrelerinden birisi belirlenir. Daha sonra bu sûre içerisinde herhangi bir konu tesbit edilerek sûre çerçevesinde araştırması yapılır. Yani, belirli bir konunun muayyen bir sûre çerçevesinde incelenmesidir.³³⁵

Ramić kendi tefsirinde konulu tefsirin bir türü olan bu türle de ilgilenmiştir. Sûrenin içeriğine göre çeşitli konulara değinmektedir. Genelde kısaca değinerek geçtiği aşikârdır. Netlik kazandırmak için bir kaç örnek verilmiştir:

Bakara Sûresi'nin tefsirinde *dua* üzerine durulmuştur. Zikri geçen dualar peygamberlerin ve sâlih kulların dualarıdır. Ramić aşağıdaki ayetleri zikretmiştir:

³³³ Ramić, a.g.e., s. 97-99.

³³⁴ Demirci, a.g.e., s. 103.

³³⁵ Güven, a.g.e., s. 145.

“*Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin!*” (Bakara 2/127) âyetini zikreder ve şu sözleriyle devam eder: Bu dua, Hz. İbrâhim’in oğlu Hz. İsmâil ile Kabe’yi inşa ederken okuduğu duadır.

“*Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru!*” (Bakara 2/201) Bu, hakikî ve samimî mü‘minlerin Hac zamanında yaptıkları dua’dır.

“*Ey Rabbimiz! Yüreğimizi sabırla doldur; bize direnme gücü ver; kâfir kavme karşı bize yardım et!*” (Bakara 2/250) İslam düşmanlarına karşı mücadelede bulunan mücahidlerin yapmış olduğu duadır.

Nihayetinde, Bakara Sûresi’nin son iki ayetini dile getirir:

“*İşittik, itaat ettik. Ey Rabbimiz, affına sığındık! Dönüş sanadır» dediler. Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma. Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işler de yükleme! Bizi affet! Bizi bağışla! Bize acı! Sen bizim mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et!*” (Bakara 2/285-286) Ramić, bu ayetlerin gerçek müminlerin her fırsatta okuduğu duaları temsil ettiğini söylemektedir.³³⁶

Ramić’in bu tür tefsirine benzer bir şekilde, Bakara Sûresi’nde üç farklı insan kategorisinin yorumlanması da mevcuttur. Sıralamasını: Mü‘minler, Kâfirler ve Münâfiklar şeklinde yapmıştır.³³⁷ Ayrıca, Lokmân Sûresi’nde genç kuşaklara karşı yükümlülükler ve görevler konusu vb. bu tür tefsirinin bir misâli olarak verilebilir.³³⁸

3.8.2.2. Sûrenin Tüm Konularının Tefsiri

Bu tür Konulu Tefsir, sûreyi bir bütün olarak ele alıp genel ve özel hedeflerini tesbit ederek konular arasındaki irtibatı da sağlamak suretiyle sûreyi genel bir şekilde tefsir etmekten ibarettir.³³⁹

³³⁶ Ramić, a.g.e., s. 15-16.

³³⁷ Ramić, a.g.e., s. 14.

³³⁸ Ramić, a.g.e., s. 105.

³³⁹ Güven, a.g.e., s. 145.

Bu tür konulu tefsirin ve genel olarak konulu tefsirin en iyi örneği olarak Ramić'in yorumladığı Yâsîn Sûresi'ni kısa olarak da olsa ele alabiliriz:

“Yâsîn-i Şerîf Mekke'nin orta dönemlerinde nazil olmuştur. O dönemde Yâsîn Sûresi'nden önce inmiş olan Sâd, A'râf, Necm vb. sûrelerinde Yâsîn Sûresi'ndeki gibi imanın temel şartları tam olarak belirtilmemiştir. Yâsîn Sûresi'nden sonra nazil olan Mekke sûreleri, imanın özelliklerinin ve şartlarının tanımına ağırlık vermiş olup, Medine döneminde iman temellerinin sınıflandırılması ve adlandırılmasına kadar bu şekilde devam etmiştir. Ve daha sonra bu temeller “Cibril Hadisi” denilen hadis ile daha iyi açıklanmıştır. Mekke'de nazil olan sûrelerin aksine, Yâsîn Sûresi imanın tüm şartlarını içerir:

1. Allah'a İman: Allah'a inanmak imanın temel şartıdır. Bu, bütün peygamberlerin ve indirilmiş kitapların temel görevidir. Kur'an'da bu konuya geniş bir yer ayrılmıştır. Kur'an'ın neredeyse üçte biri Allah'a iman konusu hakkında olup Yâsîn Sûresi büyüleyici bir şekilde bu soruyu incelemektedir. Başlangıçta iki harf rastlanılmaktadır ki bu harflerin anlamı alemlerin Rabbi olan Allah'a işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bundan sonra ilerleyen ayetlerde “O”, alemlerin Rabbi, peygamberlere vahiy gönderen güçlü ve şefkatli, itaat edenleri mükâfatlandıran, itaat etmeyenleri cezalandıran, ölüleri diriltiren olarak anlatılmaktadır. Yâsîn Sûresi'nin ilk ayetleri Allah'ın Esmâü'l-Hüsna'sı, sıfatları ve amellerini kapsar. Yâsîn Sûresi'nde Allah'ın bütün güzel isimleri mevcuttur. Onun hiçbir ismi atlanmamıştır. Direkt ya da dolaylı yoldan zikredilmiştir. Buna delaleten Yâsîn 'in ilk on iki ayetini zikrederek devam eder.³⁴⁰

2. Meleklerle İman: Melekler görünmez rûhânî varlıklardır. Nur/ışıkta yaratılmışlardır. Sayılarının kaç olduğuna dair bir bilgimiz yoktur; sadece birkaç tanesini ve görevlerini bilmekteyiz. Yâsîn Sûresi meleklerden bahsetmektedir. Onları isimlendirmez; fakat kısmen onları tanımlar. Ondan sonra, Yâsîn Sûresi'nden meleklerden bahseden 28, 29, 49, 50 ve 51 sayılı ayetler zikredilmiştir.³⁴¹

3. Kitaplara İman: Yâsîn sûresi doğru yola çağırın ve yalandan uzak olan Kur'an'a yemin ile başlamaktadır. Daha sonra, Allah'ın gönderdiği peygamberlerin insanlara çağrıda bulunduğu ve bunların bu çağrıya olumsuz yanıt verdiği anlatılmaktadır. Ve bundan sonra

³⁴⁰ Ramić, a.g.e., s.120.

³⁴¹ Ramić, a.g.e., s. 121.

13-15. ayetleri zikrederek Allah'ın kitaplarına imanın, iman şartlarından biri olduğunu belirtmektedir.³⁴²

4. Peygamberlere İman: Peygamberler Allah'ın seçtiği ve kendilerine vahiy gönderdiği seçilmiş kişilerdir. Başkalarına örnek olarak gönderilmişlerdir. Adil, dürüst, samimi ve sabırlıydılar ki buna rağmen sıkça yalanlanmışlar ve kendilerine inanılmamıştır. Delil olarak Yâsin Sûresi'nden 15, 17, 21 ayetlerini zikretmektedir.³⁴³

5. Ahiret Gününe İman: Kur'an'da ahiret gününden ve ölümden sonra dirilişten söz etmeyen neredeyse hiç bir sûre olmadığı söylenebilir. Önce başka sûrelerden âyetler zikretmiştir. Daha sonra Yâsin Sûresi'nin de Ahiretten bahsettiğini ancak belirli boyutleriyle bunu yapığını belirterek sözlerine devam etmiştir. Önce ölümden sonra diriliş hakkında bahsedilmektedir. Daha sonra Yâsin Sûresi'nden 51-54-65. numaralı ayetleri zikretmektedir.³⁴⁴

6. Kadere, Hayır ve Şerrin Allah'tan Olduğuna İman: Allah'ın olmasını dilediği şeyin mutlaka olacağına, olmamasını dilediği şeyin mutlaka olmayacağına, gökte ve yerde meydana gelen herşeyin Allah'ın izniyle olduğuna iman etmek. Allah tarafından herşey önceden bilinmektedir. İyilikler için mükâfatlar olduğu gibi kötülükler için cezalar da söz konusudur. İnsana iyiyi kötüden ayırtedebilmek için akıl verilmiş olup, kendileri için iyi olanı bilmek için hidayet ve onu seçecek özgür irade verildi. Yâsin Sûresi Allah'ın ezeli ve kadim ilmine iman edilmesi gerektiğini anlatılmaktadır. Bütün bunlar dolaylı yoldan 60-61, 7-10. ayetlerinde açıklanmıştır.³⁴⁵

Sâffât Sûresi'nin tefsirinde Ramić içinde imanın şartlarının zikrinin geçtiği ayetleri yorumlamaktadır. Burada imanın üç temel konusundan bahsetmiştir: Allah'a inanmak, ölümden sonra dirilişe inanmak, Allah'ın peygamberlerine ve meleklerine inanmak.³⁴⁶ Kehf Sûresi de içinde Tevhid konusuna değinilen bir sûredir.³⁴⁷

³⁴² Ramić, a.g.e., s. 121.

³⁴³ Ramić, a.g.e., s. 122-122.

³⁴⁴ Ramić, a.g.e., s. 122.

³⁴⁵ Ramić, a.g.e., s. 122-123.

³⁴⁶ Ramić, a.g.e., s. 126-127.

³⁴⁷ Ramić, a.g.e., s. 71.

3.8.2.3. Sûrelerin Genel Olarak Yorumlanması

Ramić sûreleri çoğu zaman içerdiği konuları zikrederek genel olarak yorumlamıştır. Bu duruma örnek olarak şunlar verilebilir:

Ramić, Fâtiha Sûresi'ni yorumlarken bu sûreyi iki konuya ayırabileceğimizi vurgulamaktadır: “Birinci bölümde, ilk üç ayet yaratılıştan, onun bütün varlıkları kapsayan sonsuz merhametinden, kendisine itaat edenlerin ahirette mutlu olacağından bahsedilmektedir. İkinci bölümde, geride kalan dört ayette bahsedilen konu, insanoğlunun bir gün Rabbinin huzuruna geleceğinin farkında olup, ruhunu en üst düzeye taşıması gerektiğidir.”³⁴⁸

Bakara ve Âl-i İmrân Sûreleri'ni ele aldığında, Ramić özlü olarak bu sûrelerin hangi konuları içerdiğini anlatmaktadır: “Bakara Sûresi'ni ele aldığımızda şunları anlattığını görmekteyiz: Müminler, Ehl-i-Kitâp, Mekke müşrikleri, Medine münâfikları, peygamberliği inkâr edenler, yaratılış ve ilim tarihi, kible değişikliği, Hac ile birlikte Safa ve Merve dağları arasında sa'y, Ramazan ayında oruç tutmak vb. konular geçmektedir.”³⁴⁹ Daha sonra aynı Âl-i İmrân Sûresi içinde geçmiştir: “İlk seksen ayetinde Peygamberimizin Necdî Hristiyanlarının heyeti ile yaptığı cedel ve münakaşa anlatılmaktadır. Sonraki kırk ayet muttakilerden bahsetmektedir. 121. ayetten 176. âyete kadar Uhud Savaşı ele alınmıştır. Bu genel bilgilerden sonra Ramić tematik olarak üç konuyu ayırmaktadır: Üç tür insan hakkında Allah'ın kavli, İslam'da oruç ve Hacc.”³⁵⁰

Nisâ Sûresi Uhud savaşından az sonra nazil olmuştur. Müslümanların Uhud savaşında mağlubiyetinden sonra kadınların haklarından bahsedilmiştir. Uhud savaşında birçok müslüman şehit olmuştu, bunun için onların kadın ve yetimlerinin haklarını korumak gerekli olmuştu. İlk kırk ayette şunlardan bahsedilmektedir: Miras sorusu, kadınların kendilerine ait olan malları serbestçe kullanmaları, kadın ve erkeklerin hakları, kadınlara karşı nasıl davranılır, yetimlere karşı görevlerimiz nelerdir, gibi konular üzerinde durulmuştur.³⁵¹

³⁴⁸ Ramić, a.g.e., s. 11.

³⁴⁹ Ramić, a.g.e., s. 12.

³⁵⁰ Ramić, a.g.e., s. 13.

³⁵¹ Ramić, a.g.e., s. 41.

Lokmân Sûresi üç bölüm altında incelenmiştir. İlk bölümde, 1-11 ayetlerinden anlaşıldığı üzere Kur'an-ı Kerim'in hikmetlerinden bahsedilmektedir. İkinci bölümde, 12-19 rakamlı ayetlerde Hz. Lokmân'ın hikmetinden bahsedilirken, üçüncü bölümde 20-34 ayetlerinde nazil olan hikmetin geleneksel hikmet ile olan uyumundan bahsedilmiştir.³⁵²

Bunlar, Ramić'in *Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana* kitabında takdim ettiği fakat, *Tefsir Historija i Metodologija* kitabında bahsi geçmeyen konulu tefsirin özlü bir şekilde tasvir edilmesidir.

4. JUSUF RAMIĆ'İN KUR'ÂN İLİMLERİNDEKİ YERİ

Kur'an ilimleri, konusu her yönüyle Kur'an-ı Kerim olan, Kur'an'la ilgili veya Kur'an'ın içerdiği ilimlerden oluşan, Kur'an'ın en doğru şekilde anlaşılmasına yardımcı olmayı gaye edinen bir bilgi alanıdır.³⁵³ Bu bilgi alanı, ilk defa Zerkeşi tarafından sistematize edilerek ele alınmış olsa da³⁵⁴, erken dönemden itibaren belli başlıklar altında adına Kur'an ilimleri denilmeksizin incelenen gelmiştir. Kur'an ilimleri Kur'an'ın vahyi, nüzulü, yazımı, okunması, tertibi, toplanması, çoğaltılması, hattı, kıraatı, tefsiri, icazı, nâsih ve mensûhu, i'râbı, ayet ve sûrelerinin birbiriyle ilgisi, muhkem ve müteşâbihi gibi pek çok konuyu kapsamaktadır.³⁵⁵

Ramić'in kaynaklarına bakıldığı zaman, ilk olarak *Tefsir Historija i Metodologija* [*Tefsir Tarihi ve Metodolojisi*] ve ikinci olarak *Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana* [*Tefsir Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama*] adlı eserlerinde onun Kur'anî ilimler kapsamında tefsir ilmine katkıları görülmektedir.

Tefsir Historija i Metodologija isimli kitabında Ramić, 130'dan fazla sayfada Kur'anî ilimlerden bahsetmektedir. Öncelikle, zaman ve nedenlerinden bahsederek Kur'anî ilimlerin ortaya çıkmasını, ardından da aynı sırayı takip ederek 5-6 ilmi anlatmaktadır. *Tefsir Historija i Metodologija* kitabında bulunan söz konusu teorik bilgilerin uygulanması, *Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana* isimli kitabında bulunmaktadır.

³⁵² Ramić, a.g.e., s. 103.

³⁵³ Serinsu, A. Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, İstanbul 1994, s. 54.

³⁵⁴ Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, İstanbul 2003, s. 140.

³⁵⁵ Birişik, Abdulhamit, "Kur'ân: Kur'ân İlimleri", DİA, XXVI, 401.

Ramić'in, usûl kitabında bütün Kur'anî ilimlerden bahsetmediğini, daha önce söz ettiğimiz gibi ancak bazılarından bahsettiğini görmekteyiz. Ancak Ramić, teori kitabında görülmeyen bazı Kur'anî ilimlerden uygulama kitabında bahsetmektedir.

Bu sebeplerden dolayı ilk olarak *Tefsir Historija i Metodologija* isimli kitabında bulunan Kur'anî ilimleri, ardından da bu kitapta bulunmayan, fakat *Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana* isimli kitabında bulabileceğimiz ilimleri inceleyeceğiz. Bu konuya dahil olduğu için, Ramić'in *Povodi objave Kur'ana [Kur'an'ın Esbâb-ı Nüzûlü]* isimli kitabını da inceleyeceğiz.

4.1. RESMÜ'L-MUSHAF

Hulefâ-i Râşidîn'den üçüncüsü olan Osman ibn Afvân zamanında meydana gelen Kur'an ile ilgili ilk bilimsel disiplin resmü'l-mushaf'tır. O zamanlarda Kur'an metninin derlenmesi ve çoğaltılması yapılmıştır. Oybirliğiyle yazıya dökülen bu Kur'an'a *el-Mushafu'l-İmâm* ismi verilmiştir. Bu yazmada ve diğer nüshaların yazılış biçiminde Kur'an ile ilgili ilk bilimin temelleri bulunmaktadır. Bu bilim resmü'l-mushaf ilmidir.³⁵⁶

Mushafın imlâsı modern Arapça imlâsından ve ilkelerinden farklıdır. Fakat Hz. Osman'ın Mushaf'ında bu fonolojik ilkeye uymayan, dünyada ve Bosna'da bugünlerde basılmış olan mushaflarda az çok bulunan pek çok şey vardır. Örneğin: *Er-Rahmân* (الرحمن) kelimesinin okunuşunda, mushaf imlasında düşürülen *elif* (ل) duyulmaktadır. Fakat *ulâike* (أولئك) kelimesinde okunuşta kaybolan *vav* (و) bulunmaktadır.³⁵⁷

İslam alimleri bu sorunu ilk aşamada farkedip bununla ilgili birçok eser yazmışlardır. Eserlerin hepsinde *konuştüğün gibi yaz, yazdığın gibi oku* şeklindeki fonoloji imlasına uymayan Kur'an kelimeleri sıralanmıştır. Ramić bu uyumsuzlukları birkaç başlık altında yazmıştır.³⁵⁸ Bunların hepsini açıklayarak sonunda tablo halinde örnekler vermiştir.³⁵⁹

Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana isimli kitabında Ramić, ancak bir yerde imlâdan bahsetmektedir. Leyl Sûresi'nin tefsirinde Ramić, İbn Mes'ûd'un mushafında **والليل**

³⁵⁶ Ramić, *Tefsir Historija i Metodologija*, s. 1.

³⁵⁷ Ramić, a.g.e., s. 12.

³⁵⁸ Başlıklar şunlardır: harfin düşürülmesi, harfin eklenmesi, harfin değiştirilmesi, kelimelerin birleşik ve birleşmemiş yazılması, imlâ ve kıraatler, Osman mushafının imlâ özellikleri, Osman'ın imlâsının düzeltilmesi, mushafların sayısı yazılarak ve basılarak çoğaltılması.

³⁵⁹ Daha detaylı bilgi için bkz: Ramić, a.g.e., s. 12-36.

إذا يغشى و النهار إذا تجلى و الذكر و الأثى ibaresinin bulunduğu söylemekte; bunun Hz. Osman'ın mushafına uymamasından dolayı kabul edilmeyen şâz bir kıraat olduğundan bahsetmektedir. Hz. Osman'ın mushafında متواليات kelimesi bulunmazken, burada فصيام ثلاثة كالمصروف المنفوش yerine كالعين المنفوش كالمصروف المنفوش ibaresi bulunmaktadır. Bunun gibi şâz kıraatlere ait olan imlânın bazı biçimleri için örnekler vermektedir (ekleme, düşürme, değiştirme).³⁶⁰

Bunun ardından bu ilimden teorik olarak bahsetmektedir. Burada mushaf imlâsının kutsallığının olduğunu, onun korunması ve değiştirilmemesi gerektiğini, Arapça'nın değişikliklere tabi olduğunu, fakat Kur'an'ın ve Kur'an metninin buna tabi olmadığını söylemektedir. 1923 yılında Kahire'de basılmış olan mushaflarda bulunduğu gibi, Bosna'da basılan mushafların sonunda bugünkü Arapça imlâ kurallarına uymayan kelimelerin tablo halinde verilmesinin güzel ve yararlı olduğunu söylemiştir.³⁶¹ Büyük ihtimalle bu yüzden de Ramić, *Tefsir Historija i Metodologija* kitabında tablolar vermiştir.³⁶²

4.2. NESH

Kur'an'ın tefsirini yapmak isteyen bir müfessirin bilmesi gereken ilimlerden birisi nesh ilmidir. Müfessir bu ilme vakıf olmadan tefsire yanaşmamalıdır. Zira Hz. Ali bir kıssacıya “Nâsîh mensûh ilmini biliyor musun? diye sorup hayır cevabını alınca “Hem kendini, hem de başkalarını helak ettin!” demiştir.³⁶³

Nesh kelimesi lügatte *izale etme, değiştirme* gibi anlamlara gelmektedir.³⁶⁴ Istilâhî anlamı ise bir hükmün geçerliliğini başka bir hüküm ile kaldırmaktır. Diğer bir tabirle daha önce gelen bir vahyin hükmünü, daha sonra gelen bir vahiy ile ortadan kaldırmaya *nesh* denir.³⁶⁵

Bir şeriatın, kendinden önceki bir şeriatın bazı hükümlerini ortadan kaldırmasının aklen câiz olduğu konusunda İslâm bilginleri arasında görüş ayrılığı bulunmamaktadır.

³⁶⁰ Ramić, *Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana*, s. 216.

³⁶¹ Ramić, a.g.e., s. 216.

³⁶² Bkz: Ramić, *Tefsir Historija i Metodologija*, s. 33-36.

³⁶³ ez-Zerkeşî, a.g.e., II, 174.

³⁶⁴ el-Halîl b. Ahmed, a.g.e., IV, 215.

³⁶⁵ ez-Zerkeşî, a.g.e., II, 175.

Fakat Kur'ân içerisinde neshin varlığı hakkında tefsir tarihi boyunca tartışmalar süre gelmiştir.³⁶⁶

Ramić bu ilmi teorik olarak *Tefsir Histroija i Metodologija* kitabında incelemiştir. İlk olarak nesh kelimesinin dilsel-terminolojik anlamlarından bahsetmektedir. Ardından da alimlerin üç kategorisinden bahsetmekte; Kur'an'da bulunan nesih üzerinde konuşmanın çok zor, hatta imkansız olduğunu söyleyenlerin; neshin mümkün olduğunu söyleyenlerin; neshi abartan alimlerin nesh konusundaki görüşlerini zikretmektedir. Sonra orta görüşün temsilcisi olan Suyûtî'den örnekler aktarmakta ve bazı ayetlerin neshinin olamayacağına dair yorumlardan bahsetmektedir. Ramić neshin biçimlerini açıklamamıştır; fakat *Djela i Rukopisi o Derogaiciji u Kur'anu* (*Kur'an'da Nesih Hakkında Eserler ve El Yazmalar*) isimli nesih ile ilgili son bölümde kısaca bundan bahsetmiştir. Ramić burada bu alanın en önemli üç eserini incelemektedir: İbn Hazm'ın *Ma'rifetu'n-Nâsîh ve'l-Mensûh*, İbn Selâme'nin *Kitabu'n-Nâsîh ve'l-Mensûh* ve İsferyânî'nin *En-Nâsîh ve'l-Mensûh*.³⁶⁷ Ayrıca söz konusu eserlerin eleştirisini yapıp, örnekler ve deliller vererek neshte aşırıya gittiklerini söylemiştir.³⁶⁸

Ramić *Tefsir Tumaćenje i Razumijevanje Kur'ana* kitabında Kur'an'ın neshi konusunda serbest davrananlar ve o ayetlerin neshedilmediğini düşünenler başta olmak üzere bu alanın uzmanlarının sözlerinden bahsetmektedir. Burada genelde çağdaş bilimsel araştırmalardan istifade etmiştir (Mustafâ Zeyd, Ahmed Hüseyin vb.). Genel ve kısa açıklamalar vermekte; genelde detaylı açıklamalar vermemektedir. Buna dayanarak bu bölümü birkaç başlık halinde inceleyebiliriz:

4.2.1. Sûrenin Nâsîh ve Mensûh Âyetlerinin Genel Olarak Zikredilmesi

Aşağıdaki örneklerde Ramić, genel olarak bazı nâsîh ve mensûh ayetlerin var olduğundan bahsetmektedir. Bazan da detaylı olmadan bu ayetlerin sûrede sayısının ne kadar olduğunu, hangi ayetler olduğunu, hangi ayetlerle neshedilmiş olduğunu, bu şekilde düşünmeyenlerin görüşlerini ve açıklamalarını vermektedir:

Mâ'ide Sûresi'nin tefsirinde, ancak nâsîh ve mensûh ayetler ile ilgili detaylı olmayan genel görüşlerin açıklandığını görebilmekteyiz. “Kur'an'da bir çok mensûh ayet

³⁶⁶ Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Çetin, Abdurrahman, “Nesih”, DİA, XXXII, 580.

³⁶⁷ Söz konusu eserlerin hepsi Sarajevo'daki Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

³⁶⁸ Daha fazla bilgi için bkz: Ramić, *Tefsir Historija i Metodologija*, s. 37-48.

bulduğunu söyleyenler çağdaş bilimsel araştırmalara göre neshe tabi olmayan, fakat bu sûrede neshedilmiş olarak gördükleri ayetlerden bahsetmektedirler.”³⁶⁹

Nûr Sûresi’nde, hangi ayetler olduğunu söylemeden neshedilmiş ayetlerin sayısını Fîrûzâbâdî’ye göre söylemektedir: “Fîrûzâbâdî’ye göre bu sûrede altı nâsîh ayet bulunmaktadır. Çağdaş bilimsel araştırmalara göre Fîrûzâbâdî’nin söylediği nâsîh ayetler neshe tabi değildir.”³⁷⁰

Aynı şekilde Bakara Sûresi’nin tefsirinde şöyle demektedir: “Fîrûzâbâdî’ye göre Bakara Sûresi’nde yirmi altı mensûh ayet bulunmaktadır. Çağdaş bilimsel araştırmalara göre Fîrûzâbâdî’nin söylediği mensûh ayetler neshe uygun değildir.”³⁷¹

4.2.2. Nâsîh ve Mensûh Âyetler Hakkında Kısa Açıklamalar

Ramić bazı yerlerde nâsîh-mensûh ayetlerle ilgili kısa açıklamalar yapmıştır. Bazan açıklama vermeden bu ayetlerin mensûh olduğundan bahseder: bazan da tam tersi, açıklama yaparak hangi ayetler olduğunu söyler.

Meâric Sûresi’nin tefsirinde Ramić, bazı alimlerin düşüncelerine göre hangi ayetlerin mensûh olduğunu söylemekte; fakat farklı düşünenlerin görüşlerinden bahsetmemektedir: “Bu sûrenin iki mensûh ayeti vardır: “(Resûlüm!) Şimdi sen güzelce sabret.” (Meâric 70/5), “Ama sen onları (şimdilik) bırak da, tehdit edildikleri günlerine kavuşuncaya dek dalsınlar, oynaya dursunlar.” (Meâric 70/42) Bu ayetler Fîrûzâbâdî’ye göre kılıç ayetiyle (Tevbe 9/5) neshedilmiştir. Fakat bu ayetler çağdaş bilimsel araştırmalara göre neshe tabi değildir.”³⁷²

Kur’an’ın üçüncü sûresinde Ramić hangi ayetlerin olduğunu söylemeden üç nâsîh ayetin olduğunu söylemektedir. Fakat çağdaş bilimsel araştırmalara göre hangi sebepten bu ayetlerin neshe tabi olmadığını söylemektedir: Âl-i İmrân Sûresi’nde Fîrûzâbâdî’ye göre beş nâsîh ayet vardır. Çağdaş bilimsel araştırmalara göre bu ayetlerde uyumsuzluk olmamasından dolayı neshe tabi değildir. Uyuşmazlık olmadan nesh de olmaz.”³⁷³

³⁶⁹ Ramić, *Tefsir Tumaćenje i Razumijevanje Kur’ana*, s. 54.

³⁷⁰ Ramić, a.g.e., s. 86. Ayrıca bkz: Fîrûzâbâdî, a.g.e., I, 336.

³⁷¹ Ramić, a.g.e., s. 12. Ayrıca bkz: Fîrûzâbâdî, a.g.e., I, 135.

³⁷² Ramić, a.g.e., s. 197. Ayrıca bkz: Fîrûzâbâdî, a.g.e., I, 480.

³⁷³ Ramić, a.g.e., s. 13. Ayrıca bkz: Fîrûzâbâdî, a.g.e., I, 160.

Enfâl Sûresi'nin tefsirinde daha detaylı bir duruma rastlamaktayız. Bazılarına göre bu sûrenin altı nâsîh ayeti vardır. Çağdaş bilimsel araştırmalara göre bunlardan ancak bir tanesi neshe tabidir: “*Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüze (kâfire) galip gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa, kâfir olanlardan bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur.*” (Enfâl 8/65) Bu ayet ondan sonra gelen ayet ile neshedilmiştir: “*Şimdi Allah, yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi. O halde sizden sabırlı yüz kişi bulunursa, (onlardan) ikiyüz kişiye galip gelir. Ve eğer sizden bin kişi olursa, Allah'ın izniyle (onlardan) ikibin kişiye galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir*” (Enfâl 8/66).³⁷⁴

Furkân Sûresi'nin tefsirinde de detaylı bir duruma rastlamaktayız. Ramić burada bu şekilde düşünenlerin açıklamasını vermeden hangi ayetlerin mensûh olduğunu ve bu şekilde düşünmeyenlerin açıklamalarını söylemektedir: İbn Hazm'a göre bu sûrenin dört nâsîh ayeti vardır (43, 63, 68, 69). Mustafâ Zeyd ve başkalarına göre bu ayetler neshe tabi değildir. Birinci ve ikinci ayet neshe tabi olmayan haber cümlesi şeklindedir.³⁷⁵

Aynı duruma Mâ'ûn Sûresi'nin tefsirinde rastlamaktayız. Ramić şöyle söylemektedir: “Bazı düşüncelere göre bu sûrenin bir mensûh ayeti vardır. Söz konusu ayet, Mustafa Zeyd ve başkalarına göre neshe tabi olmayan, haber cümlesi şeklinde olan sûrenin son ayetidir.”³⁷⁶

4.2.3. Nâsîh ve Mensûh Âyetler Hakkında Detaylı Açıklamalar

Aşağıdaki örneklerde Ramić, nâsîh ve mensûh ayetler hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Nesih konusunda rahat davrananların düşüncelerini açıkladıktan sonra, çağdaş bilimsel araştırmaların sonuçlarını vermektedir.

Lokmân Sûresi'nin tefsirinde Ramić, Fîrûzâbâdî'ye göre sûrede bir mensûh ayetin bulunduğunu söylemektedir: “*(Resûlüm!) İnkâr edenin inkârı seni üzmesin*” (Lokmân 31/23). Ona göre bu ayet kılıç ayetiyle (ayetu's-seyf) neshedilmiştir. Çağdaş bilimsel

³⁷⁴ Ramić, a.g.e., s. 61.

³⁷⁵ Ramić, a.g.e., s. 94-95. Ayrıca bkz: Fîrûzâbâdî, a.g.e., I

³⁷⁶ Ramić, a.g.e., s. 236.

araştırmalara göre burada neshe tabi olmayan haber cümlesi söz konusudur. Ayrıca bu ayet ile kılıç ayeti arasına uyumsuzluk yoktur. Uyumsuzluk olmadan nesh de olmaz.³⁷⁷

Nisâ Sûresi'nin tefsirinde: Fîrûzâbâdî'ye göre bu sûrenin ancak üçü neshe tabi olan 24 nesh ayeti vardır. (15, 16 ve 43). İlk iki ayet ceza ile ilgili ayetle (*ayetu'l-hadd*) neshedilmiştir: “*Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun*” (Nûr 24/2). Üçüncü ayet ise içkinin kullanılmasını kısmen yasaklayan şu ayettir: “*Ey iman edenler! Siz sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın.*” (Nisâ 4/43) Bu ayet, içkinin tamamen kullanılmasını yasaklayan şu ayetle neshedilmiştir: “*Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.*” (Mâide 5/90)³⁷⁸

Tegâbun Sûresi'nin tefsirinde Ramić şöyle söylemektedir: Bu sûrede mensûh ayet yoktur fakat nâsîh ayet vardır. Bu ayetlerden biri şudur: “*O halde gücünüze yettiğince Allah'a isyandan kaçının.*” (Tegâbun 64/16) Bu ayet Âl-i İmrân Sûresi'nde bulunan şu ayetle neshedilmiştir: “*Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun.*” (Âl-i İmrân 3/102) Fakat çağdaş bilimsel araştırmalara göre bu ayetler birbirlerini tamamlamakta, açıklamakta, aralarında uyumsuzluk bulunmamaktadır. Nesh düşkünleri, düşüncelerini kanatlayamamakta sadece konuyla ilgili bir hadisi zikretmektedirler.³⁷⁹

Fetih Sûresi'nde bir nâsîh ayet bulunmaktadır: “*Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik. Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar. Sana olan nimetini tamamlar ve seni doğru bir yola iletir.*” (Fetih 48/1-2) Bu ayet Ahkâf Sûresi'ndeki şu ayeti neshetmiştir: “*De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyarım. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım.*” (Ahkâf 46/9)³⁸⁰

Müfessirlerin çoğu, Kehf Sûresi'nde nâsîh ve mensûh ayetin bulunmadığını söylemektedir. Bazıları ise şöyle söylemektedirler: “*Ve de ki: Hak, Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.*” (Kehf 18/29) ayeti, Dehr Sûresi'nin şu ayeti ile

³⁷⁷ Ramić, a.g.e., s. 103. Ayrıca bkz: Fîrûzâbâdî, a.g.e., I, 371.

³⁷⁸ Ramić, a.g.e., s. 41. Ayrıca bkz: Fîrûzâbâdî, a.g.e., I, 170-173.

³⁷⁹ Ramić, a.g.e., s. 181. Ayrıca bkz: Fîrûzâbâdî, a.g.e., I, 467.

³⁸⁰ Ramić, a.g.e., s. 147.

nesedilmiştir: “Sizler ancak Rabbinizin dilemesi (izin vermesi) sayesinde (bir şeyi) dileyebilirsiniz.” (Dehr 76/30) Daha doğrusu Tekvîr Sûresi’nin şu ayeti ile neshedilmiştir: “Âlemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.” (Tekvîr 81/29)³⁸¹

Belki en güzel örneklerden biri A’râf Sûresi’nde bulunmaktadır: Bazı düşüncelere göre bu ayette üç mensûh ayet bulunmaktadır (180, 183, 199). Fakat çağdaş bilimsel araştırmalara göre bunlar neshe tabi değildir.

Bu üç ayetin ilkinde şöyle söylenmektedir: “En güzel isimler (el-esmâü'l-hüsnâ) Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimlerle dua edin. Onun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır.” (A’râf 7/180) Bu ayetin son kısmı kılıç ayetiyle (âyetu’s-seyf) neshedilmiştir. Fakat burada et-Taberî ve başkalarına göre söz konusu olan nesh değil tehdittir. Bunu şu ayetlerde görebiliriz “Onları bırak; yesinler, eğlensinler ve boş ümit onları oyalayadursun. (Kötü sonucu) yakında bilecekler!” (Hicr 15/3) “Kendilerine verdiklerimize karşı nankörlük etsinler ve sefa sürsünler bakalım! Ama yakında bilecekler!” (Ankebût 29/66)³⁸²

Bu üç ayetten ikincisinde şöyle söylenmektedir: “Onlara mühlet veririm; (ama) benim cezam çetindir.” (A’râf 7/183) Bu ayet kılıç ayetiyle (âyetu’s-seyf) neshedilmiştir. Fakat İbnü’l-Cevzî’ye göre burada söz konusu olan, neshe tabi olmayan bir haberdir.³⁸³

Bu üç ayetin üçüncüsünde şöyle söylenmektedir: “(Resûlüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir!” (A’râf 7/199) İbn Selâme Kitâbu’n-Nâsîh ve’l-Mensûh eserinde bu ayetin ilk ve son kısmının neshedilmiş olduğunu söylemektedir. Ayetin orta kısmı ise neshe tabi değildir. İlk kısmı zekat ile ilgili ayetle, son kısmı ise kılıç ayetiyle neshedilmiştir. Fakat Taberî, İbnü’l-Cevzî ve Nahhâs’a göre ayetin ilk kısmı, maddî varlığın fazlası veya sadaka ile ilgili değil, zekat ayetiyle neshedilebilecek edep ile ilgilidir. Ayetin son kısmı “ve cahillerden yüz çevir” ona yukarıda bahsedilen ilk ve ikinci ayetin bağlamında bakılması gerektiği için neshe tabi değildir. Söz konusu ayet mensûh ayetlere dâhil değil nâsîh ayetlerle dâhildir.”³⁸⁴

³⁸¹ Ramić, a.g.e., s. 69. Ayrıca bkz: Fîrûzâbâdî, a.g.e., I, 298-299.

³⁸² Taberî, a.g.e., IX, 134.

³⁸³ İbnü’l-Cevzî, a.g.e., III, 293-294.

³⁸⁴ Ramić, a.g.e., s. 57-58. Ayrıca bkz: Taberî, a.g.e., IX, 154-155.

4.3. ESBÂB-I NÜZÛL

Kur'an'ı konu alan İslam'daki ilk bilimlerden birisi *esbâb-ı nüzûl* (vahyin geliş sebepleri) ilmidir. Bu ilim hadisin kaydedildiği ve toplandığı sırada onun içerisinde ortaya çıkar; daha sonra bağımsız bilim disiplini olarak hadisten ayrılır.³⁸⁵

Nüzûl ortamında meydana gelen bir hâdis veya Hz. Peygamber'e yöneltilmiş bir soruya, vuku bulduğu günlerde bir veya daha fazla ayetin hükmünü açıklamak üzere inmesine sebep olan ve vahyin nazil olduğu ortamı gözler önüne seren hâdiseye *sebeb-i nüzûl* denir³⁸⁶. Esbâb-ı Nüzûl, gerçekliği, insanın fitratı ile idrak etmesi, anlaması; diğer insanların da bu gerçekliği kabul etmesi, onaylaması demektir.³⁸⁷

Her ayet için bir nüzûl sebebi bahis konusu değildir. Bazılarının açık nüzûl sebebi olduğu gibi bir kısmının da olmayabilir. Nüzûl sebebi olmayan ayetler, ihtiva ettikleri manayı anlatmak için inmiş olabilir. İbn Dakîk el-İd, "sebeb-i nüzulün beyanı, Kur'ân'ın manasını anlamaya kuvvetli bir yoldur" demektedir.³⁸⁸

Ramić bu konuyu *Tefsir Historija i Metodologija, Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana ve Povodi Objave Kur'ana* kitaplarında incelemiştir. Söylediğimiz ilk kitapta Ramić bu konuyu teorik olarak incelemekte; ikincisinde uygulamalı olarak, üçüncüsünde ise önce teorik olarak, ardından da sure sure, ayet ayet detaylı ve uygulamalı bir şekilde incelemektedir.

Ramić *Tefsir Historija i Metodologija* kitabında kouyla ilgili ilk yazılmış olan Ali el-Medîni'nin *Esbâbu'n-Nüzûl* adlı eseri başta olmak üzere, vahyin geliş sebepleri alanında yazılmış olan ilk eserlerden bahsetmektedir. Ardından da bu konu üzerinde Boşnakça'da yazılmış olanlardan bahsederek 20. yüzyılın sonuna kadar yazılmış eserleri anlatmaktadır. Daha sonra, ancak rivayet aracılığıyla ulaşılabildiği için rivayet açısından vahyin değerinden, nüzûl sebeplerini ifade edebilecek terimlerden bahsetmektedir. Örnekler vererek nüzûl sebeplerinin önemini anlatmaktadır. Ardından olası çözümlerden bahsetmektedir: fazla sebep-bir ayet ve fazla ayet-bir sebep gibi. Burada da *Povodi Objave*

³⁸⁵ Ramić, *Tefsir Historija i Metodologija*, s. 49.

³⁸⁶ Serinsu, a. g. e. , s.68; Cerrahoglu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara 1995, s. 115.

³⁸⁷ Abdulfettah, el-Kâdî, *Esbâb-ı Nüzûl*, Çev. Salih Akdemir, Ankara 1986, s. 1; Hasen Hanefî, "Esbâb-ı Nüzûlün Anlamı Nedir?", çev. A. N. Serinsu, AÜİFD, XXXVIII, Ankara, 1998, s. 229.

³⁸⁸ Es-Suyûtî, a.g.e., I, 93.

Kur'ana kitabında incelediği gibi öncelik sorununu (vahyin belirli veya genel anlamı) da incelemektedir.³⁸⁹

Ramić'in belirttiği nüzûl sebebi rivayetlerini birkaç başlık altında sıralayabiliriz:

4.3.1. Hz. Peygamber'e Soru Şeklinde Vâki Olan Nüzûl Sebepleri

Buhârî'nin rivayet ettiğine göre Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ şöyle demiştir: Peygamber (sav) hayattayken müşrik olan annem yanıma gelip yardım istemişti. Anneme iyilik yapıp aramızdaki ilişkiyi sürdürüp sürdürmeyeceğimi sorduğumda Peygamber (sav) şöyle cevap verdi: Evet, annene iyilik yap ve onunla ilişkiyi sürdür. Bu olay şu ayetin indirilmesine sebep olmuştur:

“Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever” (Mümteherine 60/8).³⁹⁰

“Şüphesiz iman edenler; yahudilerden, hıristiyanlardan ve sâbîlerden de Allah'a ve ahiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur onlar üzüntü çekmeyeceklerdir” (Bakara 2/62) ayeti, İbn Ebî Hâtim'in rivayet ettiğine göre, meşhur sahabe Selmân el-Fârisî'nin Peygamber (sav)'e İslam'ı kabul etmeden önce yaşayan insanların uhrevî akıbetinin ne olacağını sorduğunda indirilmiştir.³⁹¹

4.3.2. Âyetin Nüzûlüne Sebep Olan Şahısları Zikretmesi

Mücadele Sûresi'nin ilk ayeti: *“Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah, sizin konuşmanızı işitir. Çünkü Allah işitendir, bilendir”* ve ardından gelen bu sûrenin üç ayeti, Evs ibn Samit'in karısı olan Havle b. Sa'leb'in Peygamber (sav)'e kocasının onu terkettiğini söylediğinde indirilmiştir. Kocası kendisine şöyle demişti: *“Sen benim için annemin sırtı gibisin.”* Peygamber (sav), kocası bu sözleri söyledikten sonra kendisinin yardım edemeyeceğini: Havle ise çok zor durumda kaldığını söylemiştir. Çocukları çok küçüktü. Babalarına verirse mahvolacaktı, vermezse aç

³⁸⁹ Bkz: Ramić, a.g.e., s. 49-61, Ramić, **Povodi Objave Kur'ana**, Sarajevo 1990, s. 16.

³⁹⁰ Ramić, **Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana**, s. 67. Hadisin kaynağı için bkz: Buhârî, Hibe, 27.

³⁹¹ Ramić, **Povodi Objave Kur'ana**, s. 22. Hadisin kaynağı için bkz: Ebû Nu'aym el-İsfehânî, Târîhu İsfehân, I, 31.

kalacaklardı. Ardından Allah'a şöyle dua etmeye başladı: "Allahım senden yardım etmeni ve beni bu durumdan kurtarmanı diliyorum ve yalvarıyorum!" Allah onun sözlerini duydu ve bu sebeple yukarıda zikredilen ayetler indirilmiştir.³⁹²

"*En yakın akrabanı uyar!*" (Şu'arâ 26/214) ayeti indirildiğinde Peygamber (sav) akrabalarını toplayıp, Safa tepesinde orada olanlara şöyle demiştir: Eğer sizlere, bu tepenin arkasındaki vadide bize saldırmak isteyen bir düşman ordusunun bulunduğunu söylersem, bana inanacak mısınız? Evet inanacağız, sen hiç bir zaman yalan söylemedin, diye cevap vermişlerdi. Şüphe yok ki, Allah eğer O'na inanmazsanız ağır bir şekilde cezalandırılacağınız konusunda siri uyarmak için beni göndermiştir. O esnada Ebû Leheb kalkıp şöyle demiştir: "Mahvol! Bu yüzden mi bizi topladın burada!" Bu hâdise Leheb Sûresi'nin indirilmesine sebep olmuştur: *Ebu Leheb'in iki eli kurusun! Kurudu da. Malı ve kazandıkları ona fayda vermedi. O, alevli bir ateşte yanacak. Odun taşıyıcı olarak ve boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olduğu halde karısı da (ateşe girecek).*"³⁹³

"*İnsanlardan öyleleri vardır ki, dünya hayatı hakkında söyledikleri senin hoşuna gider. Hatta böylesi kalbinde olana (samimi olduğuna) Allah'ı şahit tutar. Halbuki o, hasımların en yamanıdır. O, dönüp gitti mi (yahut bir iş başına geçti mi) yeryüzünde ortalığı fesada vermek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez*" (Bakara 2/204-205) ayetleri, Süddî'nin rivayet ettiğine göre, Ahnes ibn Şerik'in Peygamber (sav)'in yanına gelerek güzel cümlelerle ona hitap edip, görüntüde İslam'ı kabul ettiği için indirilmiştir. Bu davranışına Peygamber (sav) hayran kalmıştır. Fakat bu zat dönünce tekrardan müslümanlara eziyet etmeye başlamıştır.³⁹⁴

4.3.3. Âyetin Nüzûlüne Sebep Olan Kabile, Millet ve Kavimleri Zikretmesi

İbn Abbâs'tan Buhârî ve diğerlerinin rivayet ettiğine göre, Yemenliler yanlarına yiyecek ve içecek almadan Hacca gelirlerdi. Şöyle derlerdi: Biz Allah'a sığınıyoruz. Allah bu sebepten dolayı şu ayeti indirmiştir: "*Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse (ihramını giyerse), hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur. Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. (Ey müminler!) azık*

³⁹² Ramić, *Tefsir Tumaçenje i Razumijevanje Kur'ana*, s. 84. Hadisin kaynağı için bkz: Nesâî, Talâk, 33.

³⁹³ Ramić, *Povodi Objave Kur'ana*, s. 240, Ramić, *Tefsir Historija i Metodologija*, s. 51. Hadisin kaynağı için bkz: Buhârî, Tefsîru'l-Kur'ân, 236.

³⁹⁴ Ramić, *Povodi Objave Kur'ana*, s. 43. Ayrıca bkz: Taberî, a.g.e., II, 312.

edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır. Ey akıl sahipleri! Benden (emirlerime muhalefetten) sakının.” (Bakara 2/197)³⁹⁵

“Ey ehl-i kitap! İbrahim hakkında niçin çekişirsiniz? Halbuki Tevrat ve İncil, kesinlikle ondan sonra indirildi. Siz hiç düşünmez misiniz?” (Âl-i İmrân 3/65) İbrahim (as)’ın hangi dine mensup olduğu konusunda Necran’dan gelen Hıristiyan rahipler ile Hz. Muhammed (sav)’in etrafında toplanan Yahudi hahamlar tartışıklarında bu ayet indirilmiştir.³⁹⁶

Duhâ Sûresi’nin ilk beş ayeti, vahyin kesintiye uğraması yüzünden müşriklerin Hz. Peygamber (sav) ile alay etmeleri üzerine indirilmiştir. Zira onlar, Allah’ın kendisini terk ettiğini ve ondan nefret ettiğini söylüyorlardı.³⁹⁷

“Kullarım sana, beni sorduğunda (söyle onlara): Ben çok yakınım. Bana dua ettiği vakit dua edenin dileğine karşılık veririm. O halde (kullarım da) benim davetime uysunlar ve bana inansınlar ki doğru yolu bulalar.” (Bakara 2/186) İbn Abbâs’ın rivayet ettiğine göre Yahudiler Peygamber (sav)’e şöyle dediklerinde bu ayet indirilmiştir: “Tanrı bizim dualarımızı nasıl duyacak? Aramızdaki mesafenin beş yüz yıl olduğunu söylüyorsun!”³⁹⁸

4.3.4. Birden Fazla Sebep Üzerine Bir Âyetin İndirilmesi

“Eşlerine zina isnadında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesidir.” (Nûr 24/6)

İkrime ve İbn Abbâs’tan Buhârî’nin rivayet ettiğine göre, Hilâl b. Umeyye Peygamber (sav) karşısında karısını zina ile suçlamıştır. Anlatıkların dinledikten sonra Peygamber (sav) şöyle demiştir: “Delil veya ceza senin üzerine!” Hilâl şöyle demiştir: “Ey Allah’ın Rasûlü, bizden biri karısını başka bir erkekle gördüğünde tanık bulmaya mı gidecek?! Peygamber (sav) bu sözleri üzerine tekrar: “Delil veya ceza sırtın üzerine.” Hilâl şöyle devam etmişti: “Allah’a yemin ederim ki doğruyu söylüyorum. Allah gerçekten

³⁹⁵ Ramić, *Povodi Objave Kur’ana*, s. 41. Hadisin kaynağı için bkz: Buhârî, Hac, 6.

³⁹⁶ Ramić, a.g.e., s. 59. Ayrıca bkz: Taberî, III, 305.

³⁹⁷ Ramić, *Tefsir Tumaçenje i Razumijevanje Kur’ana*, s. 219. Ayrıca bkz: Taberî, XXX, 231.

³⁹⁸ Ramić, *Povodi Objave Kur’ana*, s. 36; Abdu’l-Fettah el-Kâdî, *Esbâbu’n-Nüzûl ani’s-Sahâbe ve’l-Müfessirîn*, 1. b. Dâru’l-Mushaf, Mısır, t.y, s. 26; Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, 4. b., el-Mektebu’l-İslamî, Dimeşk, Beyrut, 1407/1987, I, 189.

sırtımı cezadan kurtarabilecek bir şey indirecektir.” Az sonra yukarıda zikredilen ayet indirilmiştir.³⁹⁹

Sehl b. Sa’d’dan Buhârî ve Müslim’in rivayet ettiklerine göre, Uveymir b. Nasr, Peygamber (sav)’den zina konusundaki görüşünü açıklamasını istedikten sonra, cevap olarak yukarıdaki ayet indirilmiştir.⁴⁰⁰

“Eğer ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misliyle ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.” (Nahl 16/126) Ebû Hureyre’den Hâkim rivayet ettiğine göre, Uhud tepesinde amcası Hz. Hamza’nın parçalanmış cesedini gören Peygamber (sav), Hamza için yetmiş putperesti öldüreceğini söylemiştir. Bu sebepten dolayı bu ayet indirilmiştir. Ayet indirildikten sonra Peygamber (sav) niyetinden vazgeçmiştir.⁴⁰¹

Tirmizî ve Hâkim’in rivayet ettiklerine göre, Ubeyy b. Ka’b şöyle demiştir: Uhud tepesinde yetmiş sahabe, 64 ensar ve 6 muhacir arasında Hz. Peygamber (sav)’in amcası olan Hz. Hamza da hayatını kaybetmişti. Ensarın parçalanmış cesetlerini gördüklerinde müslümanlar şöyle demişlerdi: Eğer bir gün onları yenersek, Uhud tepesinde hayatını kaybeden askerlerimizin her birisi için onlardan iki kişiyi öldüreceğiz. Mekke’nin fethinden sonra yukarıdaki ayet indirilmiştir.⁴⁰²

4.3.5. Bir Sebep Üzerine Fazla Âyetin İndirilmesi

Berâ b. Âzib’den Buhârî’nin rivayet ettiğine göre, Peygamber (sav)“Müminlerden - özür sahibi olanlar dışında- oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz. Allah, malları ve canları ile cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah hepsine de güzellik (cennet) vadetmiştir; ama mücahidleri, oturanlardan çok büyük bir ecirle üstün kılmıştır.” (Nisâ 4/95) ayeti indirildiğinde sahabelerden birisini çağırıp bunu yazdırdı. Peygamber (sav)’in arkasında duran İbn Ümmi

³⁹⁹ Ramić, a.g.e., s. 166; Ramić, **Tefsir Historija i Metodologija**, s. 54-55. Hadisin kaynağı için bkz: Buhârî, Şehâdât, 21.

⁴⁰⁰ Ramić, **Povodi Objave Kur’ana**, s. 166; Ramić, **Tefsir Historija i Metodologija**, s. 55. Hadisin kaynağı için bkz: Buhârî, Tefsiru’l-Kur’an 220; Müslim Liân, 1.

⁴⁰¹ Ramić, **Povodi Objave Kur’ana**, s. 148-149; Ramić, **Tefsir Historija i Metodologija**, s. 55. Hadisin kaynağı için bkz: Hâkim, Müstedrek, III, 218.

⁴⁰² Ramić, **Povodi Objave Kur’ana**, s. 148-149; Ramić, **Tefsir Historija i Metodologija**, s. 55. Hadisin kaynağı için bkz: Tirmizî, Tefsir, 17; Hâkim, Müstedrek, II, 391.

Mektûm şöyle demiştir: Bu ayetin açıklaması olarak “*Savaşacak halde olmayanlar hariç.*” ifadesi indirilmiştir.⁴⁰³

İbn Ebî Hâtîm’in rivayet ettiğine göre, Zeyd ibn Sâbit şöyle demiştir: Allah’ın Peygamber (sav)’e indirdiği vahyi yazıyordum ve savaşın emredildiği ayet indirildiğinde sahabelerden biri Peygamber (sav)’in yayına gidip şöyle demiştir: Ey Allah’ın Rasûlü, ben ne olacağım? Ben körüm. O esnada şu ayet indirilmiştir: “*Allah ve Resûlü için (insanlara) öğüt verdikleri takdirde, zayıflara, hastalara ve (savaşta) harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur. Zira iyilik edenlerin aleyhine bir yol (sorumluluk) yoktur. Allah çok bağışlayan ve çok esirgeyendir.*” (Tevbe 9/91)⁴⁰⁴

Tirmizî’nin rivayet ettiğine göre, Ümmi Seleme bir keresinde Peygamber (sav)’e şöyle demiştir: “Kur’an’da kadınların muhacir olarak zikredildiğini duymadım.” Bu sebepten şu üç ayet indirilmiştir:

“*Bunun üzerine Rableri, onların dualarını kabul etti. (Dedi ki:) Ben, erkek olsun kadın olsun -ki hep birbirinizdensiniz- içinizden, çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım. Onlar ki, hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, çarpıştılar ve öldürüldüler; andolsun, ben de onların kötülüklerini örteceğim ve onları altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Bu mükâfat, Allah tarafındandır. Allah; karşılığın güzeli O’nun katındadır.*” (Âl-i İmrân 3/195)

“*Allah’ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasında olup da sizde olmayanı) hasretle arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var. Allah’tan lütfunu isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir.*” (Nisâ 4/32)

Müslüman erkekler ve müslüman kadınlar, mü’min erkekler ve mü’min kadınlar, taata devam eden erkekler ve taata devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, mütevazi erkekler ve mütevazi kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve (ırzlarını) koruyan kadınlar, Allah’ı çok zikreden erkekler ve

⁴⁰³ Ramić, **Povodi Objave Kur'ana**, s. 87; Ramić, **Tefsiri Historija i Metodologija**, s. 56. Hadisin kaynağı için bkz: Buhârî, Cihâd ve Siyer, 31.

⁴⁰⁴ Ramić, a.g.e., s. 56. Ayrıca bkz: İbn Kesîr, a.g.e., IV, 138.

zikreden kadınlar var ya; işte Allah, bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.” (Ahzâb 33/35)⁴⁰⁵

4.4. KIRAAT

Kıraat ilmi, Kur’an kelimelerinin nasıl okunacağını ve ravilerine nispet ederek bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir.⁴⁰⁶ Kıraat, Kur’an ilimleri içerisinde sebab-i nüzûlle birlikte en erken oluşan ilimlerden biridir. Zira Furkân Sûresi 25. ayet ile Müzzemmil Sûresi 4. ayet, kıraat ilminin Kur’ânî temelini oluşturur. Hz. Peygamber de bu ayetlerde geçen “*Kur’an’ı ağır ağır ve tane tane oku!*” buyruğu doğrultusunda Kur’an’ı okumuş ve sahabeye de böyle talim etmiştir.⁴⁰⁷

Ancak onun tevatür derecesinde rivayet edilen ve “Kur’an’ın yedi harf üzere indiğini” belirten ifadesi kıraat konusunun hareket noktasıdır.⁴⁰⁸

Kıraat ilmi, özellikle Peygamber sonrası gelişmelere bakıldığında üzerinde çok tartışmanın yaşandığı, bu sebeple de alimlerin titizlikle durduğu bir ilim dalı olagelmıştır. Zira Hz. Peygamber zamanında Kur’an’ın farklı okunuşları çok fazla bir problem olmamakta ve bu farklı okuma çeşitleri bizzat onun kontrolü dahilinde gerçekleşmekteydi. Fakat onun ölümünden sonraki süreçte, özellikle de Hz. Osman zamanında fetihlerle İslam devletinin sınırlarının genişlemesine paralel olarak, Kur’an’ın farklı şekillerde okunması hususunda pek çok ihtilaf yaşanmıştır. Bunda Arap yazısının gelişmemiş olması, lehçe farklılıkları, farklı dillere sahip yeni müslüman olan kimselerin Arap harflerini telaffuzda yaşadığı problemler gibi pek çok hususun etkili olduğu muhakkaktır.⁴⁰⁹

Hz. Osman döneminde bu tartışmaların somutlaştığı görülmekte ve Şamlılarla Iraklılar arasında kıraat farklılıkları yüzünden tartışmalar çıktığı tarih kaynaklarında dile getirilmektedir. Bunun üzerine de Kur’an’ın çoğaltılarak belli merkezlere gönderildiği ve bu

⁴⁰⁵ Ramić, **Povodi Objave Kur’ana**, s. 183-184; Ramić, **Tefsir Historija i Metodologija**, s. 57. Hadisin kaynağı için bkz: Tirmizî, **Tefsir**, 5.

⁴⁰⁶ İbnü’l-Cezerî, **Müncidü’l-Mukriin**, Beyrut 1980, s. 3.

⁴⁰⁷ Birişik, Abdülhamit, “Kıraat”, **DİA**, XXV, 427.

⁴⁰⁸ Salih, **Kur’an İlimleri**, 106. Ancak, Cerrahoğlu, bazen kıraatla yedi harfin birbirine karıştırıldığını ve ikisinin aynı sey olduğu yönünde bir takım yanlış değerlendirmelerin olduğunu, halbuki yedi harf ve kıraatın birbirinden ayrı şeyler olup bir ihtiyaca cevap olarak geldiğini belirtmektedir. Bkz. **Kur’an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller**, Ankara 1968, s. 54; Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz: Abdurrahman Çetin, **Kur’ân-ı Kerîm’in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar**, 2. b., Ensar Neşriyyat, İstanbul, 2010.

⁴⁰⁹ Cerrahoğlu, a.g.e., s. 95; **Kur’an Tefsirinin Doğuşu**, s. 54 – 55.

nüşhaların kıraat konusunda yaşanan tartışmaları bertaraf etmede kullanıldığı bilinmektedir. Kur'an'ın Kureyş lehçesi üzere çoğaltılması yedi harf ruhsatını sınırlamış olmakla birlikte, bu nüshalarda hareke ve nokta bulunmadığı için söz konusu ruhsat bir ölçüde de olsa geçerliliğini korumuş ve kıraat ihtilafları günümüze kadar gelebilmiştir.⁴¹⁰

Ramić, *Tefsir Historija i Metodologija* isimli kitabında bu ilim ile ilgili ilk olarak Kur'an tarihinde en çok tartışılan ve İslam araştırmacılarının görüşlerinin en çok ayrıldığı sorunu incelemektedir. Söz konusu sorun, yedi harfin anlamı sorunudur. Yazar İslam alimlerinin çoğunun düşündüğü gibi Arapça'nın en meşhur yedi lehçesinin burada asıl söz konusu olduğunu vurgulayarak yedi harfin anlamı ile ilgili bazı görüşlerden bahsetmektedir.

Ardından kıraatin yedi, daha doğrusu on tanınmış okulundan, onların kurucularından ve Arapça kurallarına uyan, fakat Hz. Osman'ın Mushafı'na uymayan dört kabul olunmamış (şâz) okuldan bahsetmektedir. Daha sonra kıraatlerin kabul olunması için gereken özellikleri ve kriterleri anlatmaktadır (tevâtür, Hz. Osman'ın mushafına uymak, Arapça'nın kurallarına uymak). Bu kriterlere dayanarak kıraatlerin türleri de bulunmaktadır. (mütevâtir, meşhûr, âhâd, şâz, mevdû' ve mudrec). Bazıları ile Kur'an'ın yorumlanmasına izin verilmiştir. Kenilerine iman etme ve namazda okunma konularında muteber kabul edilirler (mütevâtir ve meşhur). Bazıları ile ancak Kur'an'ın yorumlanmasına izin verilmiştir (şâz), bazıları ile buna da izin verilmemiştir. Ramić bu konuları devam eden iki bölümde daha detaylı anlatmaktadır.

Bu bölümün sondan bir önceki kısmında, Kur'an okumada anlam ve amacı tespit etmek için çok önemli olan vakıf ve ibtidâ okuyuş şekillerinden bahsetmektedir. Ramić burada bu konu üzerinde yazılmış en meşhur kitaplardan, vakıf ve ibtidâ okuyuş şekillerinin türlerinden bahsetmektedir.

Bölümü bitiren kısımda, Kur'an okumanın önemi ve değeri, hıfzın, bazı âyetlerin ve sûrelerin fazileti ile ilgili bilgi vermektedir.⁴¹¹

Kendi tefsirinde (*Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana*) Ramić kıraatin zikredilmesine ve Kur'an'ı kıraat ile yorumlamaya önem vermemektedir. Ancak bir yerde

⁴¹⁰ Birişik, "Kıraat", DİA, XXV, 427.

⁴¹¹ Daha fazla bilgi için bkz: Ramić, a.g.e., s. 62-81.

Leyl Sûresi'nin tefsirinde *Kiraeti i Škole Ćitanja Kur'ana (Kiraat ve Kur'an Okuma Ekolleri)* başlığı altında, İbn Mes'ûd'un bu sûre ile ilgili şâz rivayetinden bahsetmektedir: *ve'z-zekeri ve'l-unsâ*, Ve İbn Mes'ûd'a ait olduğu söylenen, resmü'l-Mushaf bölümünde söz ettiğimiz diğer kıraatleri zikretmektedir.

4.5. MEKKÎ - MEDENÎ

Kur'an ayetlerinin veya sûrelerinin Mekkî veya Medenî olup olmaması da Kur'an ilimleri arasında değerlendirilen ve tefsir içerisinde yer alan bir konu olagelmıştır. Ancak Mekkî ve Medenî ifadeleriyle neyin kast edildiği noktasında farklı görüşler ve taksimler ileri sürülmüştür. Bunlar üç grupta toplanmaktadır. İlki, vahyin indiği mekan dikkate alınarak yapılmış bir taksimdir ve Mekke'de nazil olan ayetler Mekkî, Medine'de nazil olanlar ise Medenî olarak nitelendirilmiştir. Ancak bu taksim, Kur'an'ın Mekke ve Medine dışında inen ayetlerinin hangi kapsama dahil edileceği hususunda bir çözüm ileri sürmediğinden tartışma konusu olmuştur. İkinci taksim, muhataplar dikkate alınarak ve daha çok ayetlerin başlangıçlarındaki hitap ifadeleri göz önünde bulundurularak yapılan bir taksimdir. Buna göre Mekkelilere hitap eden ayetler Mekkî, Medinelilere hitap edenler ise Medenî'dir. Ancak, bu şekilde olmayan ayetlere bir çözüm getiremediği için bu görüş de çok fazla taraftar bulamamıştır. Üçüncü ve en çok rağbet gören taksim ise, hicreti merkeze alarak yapılan taksimdir. Buna göre de hicretten önce inen ayet veya sûreler Mekkî, hicretten sonra inenler ise Medenî olarak kabul edilmektedir.⁴¹²

Ramić Mekkî ve Medenî ayetleri teorik ve uygulamalı olarak incelemektedir. Ramić *Tefsir Historija i Metodologija* kitabında bu bölümü teori açısından birkaç başlık altında incelemektedir. İlk olarak Mekkî ve Medenî vahyin dönemlerini anlatmaktadır. Burada bu alanın en meşhur eserlerinden ve her iki dönemin özelliklerinden bahsederek, yukarıda söylediğimiz Kur'an'ın Mekkî ve Medenî sûrelerinin tavsifinin üç kriterini anlatmaktadır. Bunun ardından Kur'an sûrelerinin sıralanması, isimleri ve uzunluklarından bahsetmektedir. Daha sonra yazar, Kur'an sûrelerinin sıralanmasındaki farklı düşünceleri ve Kur'an ayetlerinin sıralanmasından, Kur'an kelimelerinin ve harflerinin sayısından bahsetmektedir.

⁴¹² Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 59-60; Yusuf Ş. Yavuz-Abdurrahman Çetin, "Ayet", DİA, IV, 243.

Son bölüm, vahyin nüzûl sebeplerine, yani sebebi olmayan Kur'an'ın parçalarına ve sebebe bağlı olan parçalarına göre Kur'an'ın bölünmesini kapsamaktadır.⁴¹³

Bu bölümün uygulama kısmı Ramić'in tefsirinde görülmektedir (*Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana*). Sûrenin açıklamasına başlamadan önce yazar, ilk olarak sûrenin Mekkî veya Medenî döneme ait olduğunu açıklamaktadır. Bazen bunu tek bir görüşe dayanarak, bazen de iki veya daha fazla görüşe dayanarak yapmaktadır. Arada bir, sûrenin hangi döneme ait olduğunu genel olarak söylemektedir. Bazen de belli bir ayetin istisna teşkil ettiğini vurgulamaktadır. Bir sûrenin ne zaman indirildiğini, önceki veya sonraki sûrenin veya olayın ne olduğunu, bazen de delilini belirterek söylemektedir. Mekkî ve Medenî sûrelerin ve ayetlerin özelliklerinden bahsetmekte; farklı görüşler olduğu takdirde kendi tercihini de vermektedir. Buna dayalı olarak bu bölümü birkaç başlığa bölebiliriz.

4.5.1. Tek Bir Görüşün Genel Olarak Zikredilmesi

Birçok yerde Ramić'in detaylı olmadan, delilleri vermeden ve vahyin zamanını detaylı olarak açıklamadan, İslam alimlerinin bir sûrenin Mekkî veya Medenî döneme ait olduğuna dair tek bir görüşünü söylediğini görmekteyiz. Bunun en büyük sebebi ise söz konusu sûreler hakkında tek bir görüşün olmasıdır:

Bakara Sûresi Medine'de indirilmiştir.⁴¹⁴

Âl-i İmrân Sûresi Medine'de indirilmiştir.⁴¹⁵

Nisâ Sûresi Medine'de indirilmiştir.⁴¹⁶

Mekkî dönemde indirilen en uzun sûre A'râf Sûresi'dir.⁴¹⁷

Nûr Sûresi Kur'an'ın Medenî sûrelerinin arasındadır.⁴¹⁸

Sûretu'l-Mülk Kur'an'ın yirmi dokuzuncu cüzünün ilk sûresidir. Bu cüz tamamıyla Mekke'de indirilmiştir.⁴¹⁹

⁴¹³ Daha detaylı bilgi için bkz: Ramić, a.g.e., s. 82-97.

⁴¹⁴ Ramić, *Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana*, s. 12.

⁴¹⁵ Ramić, a.g.e., s. 13.

⁴¹⁶ Ramić, a.g.e., s. 4.

⁴¹⁷ Ramić, a.g.e., s. 57.

⁴¹⁸ Ramić, a.g.e., s. 86.

⁴¹⁹ Ramić, a.g.e., s. 95.

Sâffât Sûresi Mekke’de indirilmiştir.⁴²⁰

Cin Sûresi’nin Mekke’de indirildiğine dair herkesin görüşü aynıdır vb.⁴²¹

4.5.2. Birkaç Görüşün Zikredilmesi

Bazen Ramić, bir sûrenin Mekkî-Medenî döneme ait olduğuna dair birkaç görüş olduğunu vurgulamaktadır.

19. 20. ve 21. ayeti hariç Hac Sûresi Mekke’de indirilmiştir. İbn Abbâs bu görüşe yirmi ikinci ayeti eklemektedir. Diğerleri bu sûrenin elli ikinci ve ardından gelen üç ayeti hariç Medenî döneme ait olduğunu düşünmektedir. Nakkâş ise bu sûrenin ancak on ayetinin Medine’de indirildiğini, diğerlerinin Mekke’de indirildiğini düşünmektedir. Çoğunluğun görüşü (*re’yu’l-cumhûr*), bu sûrenin Mekkî-Medenî olduğu yönündedir; çünkü bazı ayetleri Mekkî, bazı ayetler; ise Medenî dönemin özelliklerini taşıyan şu kelimelerle başlamaktadır: “*Ey insanlar..*”, “*Ey mü’minler..*”⁴²²

Furkân Sûresi Mekke’de indirilmiştir. Bu, İslam alimlerinin çoğunun görüşüdür. Fakat Dahhâk ve diğerleri, bu sûrenin Medenî döneme ait olduğunu düşünmektedir. Şu âyet hariç: “*Yine onlar ki, Allah ile beraber (tuttukları) başka bir tanrıya yalvarmazlar.*” (Furkân 25/68) İbn Abbâs ve Katâde 68, 69 ve 70. ayeti hariç bu sûrenin Mekkî döneme ait olduğunu düşünmektedir.⁴²³

Elimizdeki mushaflarda Rahmân Sûresi’nin Medine’de indirildiği yazmaktadır. Fakat buna rağmen İbn Cerîr, İbn Kesîr, Râzî, Kurtubî ve diğerleri bu sûrenin Mekke’de indirildiğini düşünmektedir. Fîrûzâbâdî *Basâir* adlı eserinde aynı görüştedir. Şöyle söylemektedir: *Mekkiyyetün bi’ittifâkin* – ittifakla Mekkî’dir.⁴²⁴

Hadîd Sûresi Hicr Sûresi’nden hemen sonra Medine’de indirilmiştir. Râzî gibi bazı müfessirler, bu sûrenin Mekke’de indirildiğini ve Mekkî döneme ait olduğunu söylemektedir.⁴²⁵

⁴²⁰ Ramić, a.g.e., s. 126.

⁴²¹ Ramić, a.g.e., s. 200.

⁴²² Ramić, a.g.e., s. 78.

⁴²³ Ramić, a.g.e., s. 94.

⁴²⁴ Ramić, a.g.e., s. 163. Ayrıca bkz: Râzî, a.g.e., XXIX, 82; İbn Kesîr, a.g.e., VII, 463; Kurtubî, a.g.e., XVII, 151; Fîrûzâbâdî, a.g.e., I, 447.

⁴²⁵ Ramić, a.g.e., s. 172. Ayrıca bkz: Râzî, a.g.e., XXIX, 205.

Tegâbun Sûresi, sûrelerin Mekkî veya Medenî dönemlere ait olduğu konusunda tek yetkili olan Mushaf'ta yazıldığı gibi, Medenî döneme ait olan bir sûredir. Fakat bazıları bu sûrenin Mekke'de indirildiğini düşünmektedir; çünkü “Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin. Yüz çevirirseniz bilin ki, elçimize düşen apaçık bir duyurmadır” (Tegâbun 64/12) ayeti, bu sûrenin Mekkî döneme ait olduğu görüşünde olanlara öncelik tanımaktadır. Kur'an müfessirleri arasında, kendilerine göre Medine'de indirilen: “Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan...” (Tegâbun 64/14) ayeti hariç, bu sûrenin Mekkî döneme ait olduğunu düşünenler vardır.⁴²⁶

Kadir Sûresi çoğunluğun görüşüne göre Medine'de indirilmiştir. Bazıları ise bu sûrenin Mekke'de indirildiğini düşünmektedir.⁴²⁷

Kevser Sûresi İbn Abbâs ve Mukâtil'e göre Mekke'de, Hasan el-Basrî, Mucâhid ve Katâde'ye göre Medine'de indirilmiştir.⁴²⁸

4.5.3. Birkaç Âyeti Hariç Mekkî veya Medenî Döneme Ait Sûreler

Ramiç, bir sûrenin Mekkî veya Medenî döneme ait olduğunu söylemenin yanı sıra, söz konusu döneme ait olmayan sûrenin ayetlerini de söylemektedir. Bunun bir çok örneği vardır. Bazıları aşağıda bulunmaktadır:

Mâide Sûresi, Hicrî 10 yılında Arafat'ta indirilen “Bugün size dininizi ikmal ettim..” (Mâide 5/3) ayeti hariç Medine'de indirilmiştir.⁴²⁹

Meryem Sûresi bazı görüşlere göre Medine'de indirilen elli sekizinci ve yetmiş birinci ayeti hariç müslümanların Habeşistan'a ilk göçüşünden önce indirilmiştir.⁴³⁰

Âlimlerin çoğu, Şu'arâ Sûresi'nin Mekkî döneme ait olduğunu düşünmektedir. Mukâtil'e göre şairler ile ilgili ayetleri ve 197. ayeti Medine'de indirilmiştir. İbn Abbâs ve Katâde, kendilerine göre Medine'de indirilen 224-227 ayetleri hariç, bu sûrenin Mekke'de indirildiğine dair ortak görüştedirler.⁴³¹

⁴²⁶ Ramiç, a.g.e., s. 180-181.

⁴²⁷ Ramiç, a.g.e., s. 227.

⁴²⁸ Ramiç, a.g.e., s. 239.

⁴²⁹ Ramiç, a.g.e., s. 54.

⁴³⁰ Ramiç, a.g.e., s. 75.

⁴³¹ Ramiç, a.g.e., s. 97.

Lokmân Sûresi Mekkî döneme aittir. Katâde bu sûrenin ancak iki ayetinin Medine’de indirildiğini düşünmektedir. “Şayet yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de arkasından yedi deniz katılarak (mürekkep olsa) yine Allah'ın sözleri (yazmakla) tükenmez. Şüphesiz ki Allah mutlak galip ve hikmet sahibidir. (İnsanlar!) Sizin yaratılmanız ve diriltiğiniz, ancak tek bir kişinin yaratılması ve diriltiştir gibidir. Unutulmasın ki, Allah her şeyi bilen ve görendir.” (Lokmân 31/27-28) İbn Abbâs, kendisine göre Medine’de indirilen şu üçüncü ayeti de eklemektedir: “Bilmez misin ki Allah, geceyi gündüze ve gündüzü geceye katmaktadır. Güneşi ve ayı da buyruğu altına almıştır. Bunların her biri belli bir vâdeye kadar hareketine devam eder. Ve Allah, yaptıklarınızdan tamamen haberdardır.” (Lokmân 31/29)⁴³²

Yâsîn-i Şerîf, bazı müfessirlerin düşüncelerine göre Medine’de indirilen: “Şüphesiz ölüleri ancak biz diriltiriz. Onların yaptıkları her işi, bıraktıkları her izi yazarız” (Yâsîn 36/12) ayeti hariç Mekke’de indirilmiştir. Bazılarının görüşüne göre bu ayet iki defa indirilmiştir. İlk defa Mekke’de, ikinci defa ise, Medine’nin dışında yaşayan Benû Süleym kabilesi mensuplarının, Peygamber’in camiine daha yakın bir yere taşınmaya karar verdiklerinde indirilmiştir. Peygamber (sav) bunu duyunca şöyle demiştir: “Neden taşıyorsunuz? Yaptıklarınız (namaza gelirken attığınız adımlar) yazılacaktır.”⁴³³

Şûrâ Sûresi, Câbir, Hasan, İkrime ve diğerlerine göre Mekke’de indirilmiştir. İbn Abbâs ve Katâde’ye göre bu sûrenin dört ayeti Medine’de indirilmiştir.⁴³⁴

Müzzemmil Sûresi, Medine’de indirilen son ayeti hariç Mekke’de indirilmiştir.⁴³⁵

4.5.4. Bir Sûrenin veya Ayetin İndirildiği Zamanın Zikredilmesi

Ramić, birçok sûrenin tefsirinde vahyin zamanını belirtmenin yanı sıra, daha detaylı olarak sûrenin indirilmesinin zamanını da söylemektedir. Meselâ:

Bakara Sûresi, Peygamber (sav) Medine’ye geldikten az sonra indirilmiştir.⁴³⁶

Mü’minûn Sûresi Mekke’de son indirilen surelerden biridir.⁴³⁷

⁴³² Ramić, a.g.e., s. 103.

⁴³³ Ramić, a.g.e., s. 118.

⁴³⁴ Ramić, a.g.e., s. 133.

⁴³⁵ Ramić, a.g.e., s. 203.

⁴³⁶ Ramić, a.g.e., s. 12.

Vahyin yirmi dokuzuncu suresi olan Ankebût Sûresi Mekkî döneme aittir.⁴³⁸

Fussilet Sûresi, Gâfir Sûresi'nden sonra müslümanların Habeşistan'a ilk göçünden az önce indirilmiştir. Bu sûre erken Mekkî döneme aittir.⁴³⁹

Hucurât Sûresi Kur'an'ın Medenî sûrelerine dahildir. Mucâdele Sûresi'nden sonra Hicrî 9 yılında indirilmiştir.⁴⁴⁰

Mümtehine Sûresi, Ahzâb Sûresi'nden sonra, Hudeybiye Antlaşması'nın imzalanması ile Tebûk Seferi arasında indirilmiştir. Onun indirilmesi yaklaşık iki yıl sürmüştür. İlk kısmı Hicrî sekiz yılında, ikincisi Hudeybiye Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, üçüncüsü ise Mekke'nin fethinden sonra indirilmiştir.⁴⁴¹

Enfâl Sûresi Bedir'de indirilmiştir. Buna dayalı olarak bu sûre Medine'de indirilen ilk sûrelerden biridir. Ömer ibn el-Hattab'ın İslam'ı kabul etmesinden sonra indirilen “Allah sana kâfidir. O, seni yardımıyla ve müminlerle destekleyendir.” (Enfâl 8/62) ayeti hariçtir, çünkü bu ayet Mekkî döneme aittir.⁴⁴²

Ayrıca ayetin indirilmesinin doğru zamanının belirtilmesi ile ilgili Yâsîn Sûresi'nin şu ayetini zikretmektedir: “Şüphesiz ölüleri ancak biz diriltiriz. Onların yaptıkları her işi, bıraktıkları her izi yazarız. Biz, her şeyi apaçık bir kitapta (levh-i mahfuz'da) sayıp yazmışızdır.” (Yâsîn 36/12) Bazı âlimlere göre bu ayet bir defa Mekke'de, ikinci defa ise Medine'nin dışında yaşayan Benû Süleym kabilesinin mensuplarının Peygamber'in camiine daha yakın bir yere taşınmaya karar verdiklerinde indirilmiştir.⁴⁴³

4.5.5. Sûrenin veya Âyetin Mekkî veya Medenî Döneme Ait Olduğuna Dair

Delillerin Zikredilmesi

Ramić, arada sırada özel olarak veya birkaç farklı düşüncenin olması durumunda, belli bir sûrenin belli bir döneme ait olduğuna dair delilleri belirtmektedir.

⁴³⁷ Ramić, a.g.e., s. 83.

⁴³⁸ Ramić, a.g.e., s. 100.

⁴³⁹ Ramić, a.g.e., s. 130.

⁴⁴⁰ Ramić, a.g.e., s. 150.

⁴⁴¹ Ramić, a.g.e., s. 182.

⁴⁴² Ramić, a.g.e., s. 60.

⁴⁴³ Ramić, a.g.e., s. 118.

Fâtiha Sûresi Mekke’de indirilmiştir. İslam alimlerinin çoğu bu görüştedir ve delil olarak şu ayeti belirtmektedir: “*Andolsun ki, biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve yüce Kur’an’ı verdik.*”. Bu ayet Mekke’de indirilen Hicr Sûresi’nde bulunmaktadır. Burada geçen “tekrarlanan yedi ayet”ten maksat da Fâtiha Sûresi’dir. Öyleyse Fâtiha Sûresi Mekke döneminde indirilmiştir.

Yapılması zorunlu olan namaz Mekke’de emredilmiştir. Kur’an ve Sünnet’e göre namaz Fâtiha olmadan kılınmaz. Başka görüşler de vardır. Bazı âlimlere göre Fâtiha Medine’de indirilmiştir, bazılarına göre ise iki kere indirilmiştir: İlk defa Mekke’de, ikinci defa Medine’de. Bu sûrenin bir kısmının Mekke’de, diğer kısmının ise Medine’de indirildiğine dair görüşler de vardır.⁴⁴⁴

Meryem Sûresi, bazı âlimlere göre Medine’de indirilen 58. ve 71. ayeti hariç Mekkî bir sûredir. Ramić Meryem Sûresi’nin Mekkî sûre olduğuna dair delil olarak, Ca’fer b. Ebî Tâlib’in Habeşistan’a Hicret sırasında Habeş hükümdarı olan Necaşî huzurunda bu sûreyi okuduğunda Necâşî’nin ağladığı rivayetini zikretmektedir. Bunun yanı sıra bu sûrenin hurûf-i mukattaayla başlaması bu düşünceye delil olarak gösterilmiştir. Zira Medine’de indirilen Bakara ve Âl-i İmrân Sûreleri hariç, hurûf-i mukattaayla başlayan sûrelerin tümü Mekkî’dir.⁴⁴⁵

Rahmân Sûresi İbn Cerîr, Râzî, İbn Kesîr, Kurtubî, Fîrûzâbâdî ve bazı âlimlere göre Mekkî bir sûredir. Bunun delili olarak, Urve ibn Zubeyr’in rivayet ettiğine göre, İbn Mes’ûd’un Hicret’ten önce Peygamber (sav)’den sonra ilk olarak Ka’be haremindedi sesli olarak Rahmân Sûresi’ni okumasını zikredilmektedir.⁴⁴⁶

⁴⁴⁴ Ramić, a.g.e., s. 9.

⁴⁴⁵ Ramić, a.g.e., s. 75.

⁴⁴⁶ Ramić, a.g.e., s. 163. Ayrıca bkz: Râzî, a.g.e., XXIX, 82; İbn Kesîr, a.g.e., VII, 463; Kurtubî, a.g.e., XVII, 151; Fîrûzâbâdî, a.g.e., I, 447.

4.5.6. Mekkî ve Medenî Sûrelerin Özellikleri

Ramić bazan tefsirinde Mekkî ve Medenî sûrelerin özelliklerinden söz etmektedir. Örnekler şunlardır:

Mâide Sûresi'nin tefsirinde Ramić, 'Ey mü'minler' ifadesinin bu sûrede on beşten fazla yerde kullanıldığını söylemektedir. Fakat bunda garip bir şey yoktur; çünkü bu sûre Medenî döneme aittir ve bu Medenî dönemin özelliklerinden biridir.⁴⁴⁷

A'râf Sûresi bütün Mekkî sûreler gibi tevhid ilkesini vurgulamakta; ahiret hayatı hakkında bilgi vermektedir. Allah'ın elçileri, Âdem'in yaratılışı ve "Ben ondan daha üstünüm" (A'râf 7/12) diyen İblis hariç Âdem'e secde eden meleklerden söz etmektedir.⁴⁴⁸

Rahmân Sûresi'nin tefsirinde Ramić, Medenî dönemde indirilen sûrelerin yahûdiler, hristiyanlar, münafıklar, savaş, cihad ve şeriat kurallarından bahsettiğini; Allah'ın sûre içinde onlara hitap ederken, Mekkî sûrelerdeki tüm insanlara hitap etmesine karşılık (*Yâ Eyyuhe'n-Nâs*), sadece iman edenlere seslendiğini söylemektedir (*Yâ eyyuhe'l-Lezîne âmenû*). Bu sûrenin içeriği Mekkî döneme özgüdür: Kıyamet günü, ölümden sonraki hayat, ölümden sonra diriliş, hesap verme, ceza, nimetler, Cennet, Cehennem vs. Fakat buna rağmen Mushaf'ta bu sûrenin Medenî döneme ait olduğu yazılmıştır. Bu yüzden onun böyle kabul edilmesi gerekmektedir.⁴⁴⁹

Vâkı'a Sûresi'nin tefsirinde benzer bir durum söz konusudur. Ramić burada Mekkî sûrenin Kıyamet günü, Kıyamet gününe inanma, ölümden sonra diriliş ve Kıyamet gününde hesap vermeyi anlattığını; Medenî sûrelerin ise toplum yönetimi, münafıklar, münafıklık, sosyal ve diğer sorunlardan, İslam toplumunun ilişkilerinden ve bu toplumun kurulduğunda meydana gelen diğer sorunlardan bahsettiğini söylemektedir. Fakat bu, Kıyamet gününü anlatan, Medine'de indirilen bir sûrenin (Hac Suresi'nin 1-2. ayetleri gibi) olmadığı anlamına gelmez. Aynı zamanda, Mekkî dönemde indirilen ayetlerin (Beled Sûresi'nin 11-16. ayetleri gibi) İslam toplumunun düzenini anlatmadığı anlamına gelmez. İnfitâr, Gâşiye, Hâkka, Kıyâme, Zilzâl sûreleri gibi Mekkî dönemde indirilen sûrelerin çoğu kabir hayatı, Kıyamet günü, Allah'ın birliğini belirtmektedir. Vâkı'a Sûresi'nde olduğu gibi bu sûrelerin

⁴⁴⁷ Ramić, a.g.e., s. 55.

⁴⁴⁸ Ramić, a.g.e., s. 58.

⁴⁴⁹ Ramić, a.g.e., s. 163-164. Her ne kadar Ramić, mushaf üzerindeki bu bilginin kesin doğru olduğunu düşünse de, orada yer alan bilgiler de bu mushafı yazan müstensihlerin bir tercihten ibarettir.

temel özelliği, ayetlerinin kısa olmasına rağmen tekrarın olmasıdır. Kabul edilmeli ki tekrar, Kur'an'ın uzun sûrelerinin özelliğidir.⁴⁵⁰

4.6. KUR'AN'IN DİLİ VE ÜSLUBU

Ramić *Tefsir Historija i Metodologija* kitabının Kur'an ilimleri bölümünde son olarak bu konuyu incelemiştir. Yazar, Kur'an'ın dili ve üslubu ile ilgili birkaç konuyu incelemektedir. İlk olarak Kureyş'in, Sa'd ve Bekr kabilesinin lehçesi olan Kur'an dilinin özelliklerini, Kur'an'da 48 sûrede bulunan 100 civarında yabancı kelimenin bulunduğunu vurgulayarak anlatmaktadır. Daha sonra müfred, müsennâ ve cemi ile ilgili bilgi vermektedir. Bazı kelimelerin ancak müfred, bazılarının cemi olmasını ve kelimenin cinsiyete göre farklı anlamlarını vurgulamaktadır. Arapça'nın özelliklerinden bazılarını, meselâ: cemi anlamında müfredin kullanılması, müfred anlamda ceminin kullanılması, müfred anlamda müsennâ kullanılması, müsennâ anlamda müfredin kullanılması, müsennâ anlamda ceminin kullanılması, cemi anlamda müsenna kullanılması vb. konuları anlatmaktadır. Bunun ardından zıt anlamlılık, eş anlamlılık, tekrar, sözcük dizimi (*et-takdîm ve't-te'hîr*) gibi Kur'an'daki dil alanlarını incelemektedir. Başka edat ve bağlaçlar yerine kullanılan edat ve bağlaçları anlatmaktadır. Mu'terida ve şart cümlesini incelemektedir. Ayrıca fiillerin (geçmiş zaman anlamında gelecek zamanın kullanılması) ve sıfat fiillerin (edilgen anlamında etkenin) kullanılmasını incelemektedir. Başka bir anlam taşıyan soru cümlelerinden de söz etmektedir.

Bu bölümün üçüncü kısmında kafiyeli nesir incelenmiştir (seci veya fâsıla). Ramić bu kısımda İslam alimlerinin seci'/fâsıla'nın Kur'an'da olup olmaması konusunda farklı düşüncelerini anlatmaktadır. Fâsıla'nın anlama biçimlerini ve yöntemlerini incelemektedir. Son olarak örneklerle fâsılanın Kur'an'da var olduğunu göstermektedir.

Sonraki üç kısımda yazar fâsılanın güzelliğinden, Kur'an'ın üslubundan, mecâzdan söz etmektedir. Söylediğimiz her şeyin örneğini vererek yazar istediği sonuca varmaktadır.⁴⁵¹

Tefsir Tumaćenje i Razumijevanje Kur'ana kitabında Ramić, Kur'an'ın üslûbuna uygulamalı olarak yer vermektedir. Büyük ihtimalle çok önem vermediđi için, fazlaca buna

⁴⁵⁰ Ramić, a.g.e., s. 169.

⁴⁵¹ Daha detaylı bilgi için bkz: Ramić, **Tefsir Historija i Metodologija**, s. 98-132.

değınmemiş fakat tamamen ihmal ettiğini de söyleyemeyiz. Fakat konuyu *Tefsir Historija i Metodologija* kitabında daha detaylı incelemektedir. Aşağıdaki örneklerde bunu görebiliriz:

Mücâdele Sûresi'nin tefsirinde Ramić *necvâ/gizli konuşma* kelimesinin tekrarlanmasından söz etmektedir. Bu kelime ve aynı kökten türeyen kelimeler bu sûrenin on yerinde kullanılmıştır. Bu tekrarlanma, sûrenin güzelliğini daha da artırmaktadır; çünkü tekrarlanan her kelimenin sûrede yeni bir anlamı vardır; böylece tekrarın monotonluğu ortadan kalkmaktadır.⁴⁵²

Ayrıca Rahmân Sûresi'nin "*Rabbınızın hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?*" ayeti 31 kez tekrarlandığında, Ramić bir kaç seviyedeki tekrardan bahsetmektedir. Söz konusu seviyeler bir kelimenin, bir ayeti ve Kur'an kıssalarının tekrarlanmasıdır. Bir kelime seviyesindeki tekrar, Kur'an'ın her yerinde bulunmaktadır. Cennet, Cehennem, insanlar, cinler vs. Bir ayet seviyesindeki tekrarlama Rahmân, Kamer, Mürselât vb. sûrelerde bulunmaktadır. Kur'an kıssaları seviyesindeki tekrar Şu'arâ Sûresi'nde bulunmaktadır. İlâhî ceza ile ilgili beş kıssanın başlangıcı, kavim ve peygamberler ile ilgili kıssalardaki küçük farklılıklar hariç aynıdır. Bu tekrarlar Kur'an'ın indirildiği ortamda tanınmamış değildir. İslam'dan önceki şiirde birçok kelime, hatta beyit tekrarlanmıştır. Bu tekrarlamalar her şeyden önce bazı düşünceleri vurgulamak, güçlendirmek amacıyla kullanılmaktadır.⁴⁵³

Kehf Sûresi'nin tefsirinde, Ramić Kur'an kıssalarının temel özelliklerinden bahsetmektedir:

Bazı Kur'an kıssalarında ana konu bir kişidir (Allah'ın peygamberleri hakkındaki rivayetler). Bazı kıssalarda ise, Ashâb-ı Kehf hakkındaki kıssa gibi bir grup ile ilgilidir.

Kur'an kıssalarının çoğu, kelimelerin sırası değiştirilerek, kelimeler eklenerek veya düşürülerek Kur'an'ın birçok sûresinde tekrarlanmaktadır. Bunun en iyi örneği peygamberler hakkındaki kıssalardır.

⁴⁵² Ramić, *Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana*, s. 85.

⁴⁵³ Ramić, a.g.e., s. 168.

Bazı Kur'an'ın kıssalarındaki sunumlar: "Nuh'u kendi kavmine gönderdik" (A'râf 7/59) gibi, giriş yapılmadan doğrudan başlamaktadır. Bazan da giriş yaparak başlamaktadır: "Allah Adem ve Nuh'u seçti.." (Âl-i İmrân 3/33).⁴⁵⁴

4.7. DİĞER KUR'ÂN İLİMLERİ

Ramić'in teori ve uygulama olarak incelediği, yukarıda bahsettiğimiz ilimlerden başka, *Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana* kitabında, yani onun uygulama kitabında önem verdiği, fakat teori kitabında söz etmediği ilimleri de görmekteyiz.

4.7.1. Muhkem ve Müteşâbih

Muhkem, manasına delaleti apaçık olan ve bu hususta gizliliği bulunmayan ayetleri ifade ederken, *müteşâbih* manasının ne olduğu hususunda tercih edilebilecek apaçık bir delili bulundurmeyen ayetler için kullanılmaktadır.⁴⁵⁵ Buna göre manası kolaylıkla anlaşılan, hâricî bir tefsire ihtiyaç göstermeyen ve tek manası olan ayetler, *muhkem*dir. Kur'an'daki helal, haram, namaz, oruç, zekat ve hac gibi ahkâma taalluk eden ayetler, muhkem ayetlerdir. Birçok manaya ihtimali olup, bu manalardan birini tayin edebilmek için hâricî bir delile ihtiyaç duyulan ayetler ise *müteşâbih*dir.⁴⁵⁶

Bu ilim, *Tefsir Historija i Metodologija* adlı kitapta Ramić'in bahsetmediği ilimlerden biridir. Uygulama kitabında Ramić'in *muhkem* ayetler ile fazla, *müteşâbih* ayetlerle ise az ilgilendiğini farketmekteyiz. İlgileniği zaman bile detaylı bilgi vermemekte; kısa bir açıklamayla *müteşâbihâta* bir bakış yapmaktadır.

Meselâ Mâide Sûresi'nin tefsirinde Ramić şöyle diyor: Daha az açık ayetler *müteşâbihât* da Kur'ân'da bulunmaktadır: "Size haram oldukları bildirilecek olanların dışında kalan hayvanlar, sizin için helal kılındı." (Mâide 5/1) Bu ayet pek açık değildir. Burada geçen: "Size haram oldukları bildirilecek olanların dışında" ifadesi: "Leş, kan, domuz eti size haram kılındı" (Mâide 5/3) ayetiyle açıklanmıştır.⁴⁵⁷

Nûr Sûresi'nde, daha zor anlaşılır (*müteşâbih*) ayetler bulunur: "Ya Allah'ın size bol lütfu ve merhametli bulunmasaydı ve Allah, tevbeleri kabul eden hüküm ve hikmet sahibi

⁴⁵⁴ Ramić, a.g.e., s. 73.

⁴⁵⁵ Salih, *Kur'an İlimleri*, s. 292.

⁴⁵⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 128.

⁴⁵⁷ Ramić, a.g.e., s. 54.

olmasaydı (haliniz nice olurdu)" (Nûr 24/10). Bu ayette sadece şarttan bahsedildi; netice ise cümleden hazfedilmiştir. O ayetin kendisinden anlaşılmaktadır: "*Cezanızı hazırlardım*" ifadesiyle açıklanabilir. Bu ifadenin hazfedildiğini bir sonraki ayet de gösteriyor: "*Eğer dünyada ve ahirette Allah'ın lütuf ve merhameti üstünüzde olmasaydı, içine daldığınız bu iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir azap isabet ederdi.*" (Nûr 24/14). Netice (cevap) 20. ayette de hazfedilmiştir. O ayette düşen ifadeyi sûrenin 21. ayeti göstermektedir.⁴⁵⁸

Bakara Sûresi'nin ilk ayeti müteşâbihâtandır. Bu sûrenin başında bulunan: Elif Lâm Mîm müteşâbih olarak kabul edilmektedir. Kur'an'da 6 sûre bu şekilde başlamaktadır. Çoğu müfessir Yüce Allah'ın: "*Diğerleri de müteşâbihtir.*" (Âl-i İmrân 3/7) sözünü *hurûf-ı mukattaa* ile irtibatlandırmaktadır. Ancak Ramić, bu sûrede bundan bahsetmez. Bunu, diğer sûrelerde yapmaktadır. Bir sonraki bölümde bunu da göreceğiz.⁴⁵⁹

4.7.2. Hurûf-ı Mukattaa

Kur'an'da yirmi dokuz sûrenin başında yer alan ve isimleriyle telaffuz edilen harflerin ortak adı olan *Hurûf-ı Mukattaa*, harf kelimesinin çoğulu olan *hurûf* ile *kesilmiş, ayrılmış* anlamındaki *mukattaa* kelimesinden meydana gelen bir tamlamadır. Bu harflere *hurûf-ı teheccî* adı verildiği gibi, sûrelerin ilk harflerini oluşturduklarından *evâilü's-süver* ve *fevâtihu's-süver* de denilmiştir.⁴⁶⁰

İslam âlimleri *hurûf-ı mukattaa*nın yorumu konusunda iki farklı tavır ortaya koymuşlardır. Daha çok selef alimlerinden meydana gelen bir gruba göre *hurûf-ı mukattaa*, tevilini yalnızca Allah'ın bildiği müteşâbih ayetlerden olup, bu harfler üzerinde yorum yapmak mümkün değildir. İçlerinde kelimcilerin de bulunduğu, çoğu sonraki nesillerden olan diğer bir grup alim ise, müteşâbih ayetlerin ve dolayısıyla *hurûf-ı mukattaa*nın manalarını araştırmanın gerekli olduğunu söylemişlerdir. Müteşâbihâtтан sayılan bu harflerin delalet ettiği manalar hakkında çok değişik görüşler ortaya konmuştur.⁴⁶¹

Jusuf Ramić, kendi tefsirinde bu harflerden de bahsetmektedir. *Tefsir Tumaçenje i Razumijevanje Kur'ana* kitabında, birkaç yerde bu harflere kısaca değinmektedir.

⁴⁵⁸ Ramić, a.g.e., s. 86.

⁴⁵⁹ Ramić, a.g.e., s. 12.

⁴⁶⁰ M. Zeki Duman– Mustafa, Altundağ, "Huruf-u Mukattaa", DİA, XVIII, 401.

⁴⁶¹ İsmail Cerrahoğlu, "Bazı Surelerin Başlangıç Harfleri", *Diyanet Dergisi* (1971), c. X, sayı: 104 –105, s. 13–18, sayı:106-107, s. 76–81; sayı: 108–109, s. 165–168.

*Hurûf-ı Mukattaaya*yla başlayan Meryem Sûresi'nin, Kur'an'ın bu şekildeki 29 sûresinden biri olduğunu, açık olmayan, bir araya getirilmiş benzeyen harflerle başladığını söylemektedir. Bunlardan 3 tanesi 1 harfle, 10 tanesi 2 harfle, 13 tanesi 3 harfle, 2 tanesi 4 harfle ve bir tanesi (Meryem Sûresi) 5 harfle başlamaktadır.

Metne böyle başlanması, İslam'dan önceki Araplarda görülmektedir. Bu harflerin anlamını sadece Allah bilir. Tam tersi görüşü oluşturan, ama temeli olmayan birkaç fikir daha vardır; fakat dikkate alınmamaktadır. Ancak görülür ki bu sûreler, ilginç ve normalde olmayan birşeyi anlattığı için, sûrenin devamıyla irtibatlandırmak mümkündür. Büyük ihtimalle, bu harflerle onlardan sonra gelen bilgilerin önemli ve ilgi çekici olduğu gösterilmek istenmektedir.⁴⁶²

Ramić burada, söz konusu harfler hakkında olabilecek fikirleri açıklamaktadır. Daha sonra Nûn Sûresi'nin tefsirinde bunlardan bahsetmektedir. Bazı âlimler bu müteşâbihâtın sadece Allah'ın anladığı bölümler olduğunu düşünmektedir. Diğerleri ise bunda, daha sonra gelen metnin önemine işaret olduğunu belirtmektedir. İslam'dan önceki Araplarda, kasideilerin önüne işaret koyma âdeti vardı (*elâ, emmâ* vs.). Üçüncü grup ise bunu, Arap alfabesinin işaretleri olarak görmektedir. Burada, Arap alfabesinin 5 harfi çok bulunmaktadır. Ünsüzlerin her çeşidi burada bulunmakta; sesli, sessiz, dudak ünsüzleri vs. Şia daha önce bahsettiğimiz gibi tekrarlanmış harfleri çıkardığımızda şu anlamı verdiğini savunmuştur: *صراط علي حق نمسكه* (*Ali'nin yolu doğru olandır, biz takipçileriyiz.*) Onların fikrine karşı, tekrarlanan harflerin düşmesiyle *صح طريقك مع سنه* cümlesinin oluşmasıdır: "*Senin (Ehl-i Sünnet'le beraber olan yolun doğrudur.*" Ramić oryantalistlerin fikrini de açıklamaktadır. Bu ise, sûrenin bir örneğini alan ashabın, isimlerinin ilk harfleri olduğu görüşüdür. Başka görüşler de vardır, ama bunların temeli yoktur.⁴⁶³

4.7.3. Kur'ân'ın İnişi – Nüzûlü'l-Kur'ân

Tefsir Tumaçenje i Razumije vanje Kur'ana adlı kitapta Kur'an'la ilgili ilimlerden biri daha bulunabilir. O ilim, Kur'an ilimlerinde meşhurdur ve Kur'an'ın inişi ilimi olarak bilinmektedir. Bu ilim, Kur'an'ın inişini, iniş sırasını, şeklini açıklamaktadır. Bu, çok önemli bir Kur'an ilmidir; çünkü onun inişi imanın temelidir: Kur'an'a inanma, Allah'ın sözlerine

⁴⁶² Ramić, a.g.e., s. 75.

⁴⁶³ Ramić, a.g.e., s. 191.

inanma. Üstelik, Peygamberin varolduğuna, İslam'ın doğru olduğuna inanma anlamına da gelmektedir.⁴⁶⁴

Ramić bu ilimden birkaç yerde bahsetmektedir. Kendisi, Kur'an'ın iniři konusunu açıklamakta; iniřin řeklini, ilk ve son inen ayetleri belirtmektedir.

Bakara Sûresi'nin şu ayetini açıklarken: "*Ramazan, Kur'an'ın indiği aydır*" (Bakara 2/185), Kur'an'ın bir defada bütün olarak indiğini vurgulamaktadır. Onun inişi 23 sene sürmüştür: Mekke'de 13 sene ve Medine'de 10 sene. Bazı yorumcular Kur'an'ın Ramazan ayında, bir defada dikkatle korunan levha (*levh-i mahfûz*)'dan indirildiğini iddia etmektedir. Oradan, Yeryüzü'ne en yakın yere, oradan da parçalar halinde Hz. Peygamber'e indirilmiştir. Diğerleri ise, O'nun inişinin Ramazan ayında başladığını; Kur'an kelimesinin bütün kitap için kullanıldığı gibi, indirilmesine başlanan bir kısım için de kullanıldığını söylemektedir.⁴⁶⁵

Müzzemmil Sûresi'nin: "*Dođrusu biz sana (taşıması) ağır bir söz vahyedeceğiz*" (Müzzemmil 73/5) ayetini açıklarken Ramić, inişin şeklinden bahsetmektedir: Kur'an'da, onun inişinden, gönderilmesinden, verilmesinden çok bahsedilir. Allah, peygamberlerine, kendi mesajını 3 şekilde veriyordu:

1. İlhamla, fikrini peygamberin kalbine doğrudan göndererek.
2. Perde arkasından peygamberle konuşarak.
3. Melekler (haberciler) aracılığıyla.⁴⁶⁶

Ondan sonra, bu bilgiyi izah etmek için, Rasulullah'ın hadislerini ve ashabın görüşlerini, şûrâ Sûresi'nin ayetini açıklama olarak yazmaktadır.⁴⁶⁷

Alak Sûresi'nin tefsirinde, onun, Kur'an'ın ilk sûresi olduğundan, Hz. Peygamber'e ilk gönderilen sûre olduğundan bahsetmektedir. Ramić'in aktardığı gibi bazılarının iddiasına

⁴⁶⁴ ez-Zerkeşî, a.g.e., I, 65.

⁴⁶⁵ Ramić, a.g.e., s. 23.

⁴⁶⁶ şûrâ 42/51.

⁴⁶⁷ Ramić, a.g.e., s. 210.

göre, aslında ilk gönderilen sûre Müddessir Sûresi, bazılarına göre ise Fâtiha, bazılarına göre En'âm Sûresi'nin 151. ayetidir.⁴⁶⁸

Ramić'in, Kur'an'ın en son nazil olan ayet olarak kabul ettiği ayet de: "*Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim.*" (Mâide 5/3) ayetidir.

4.7.4. Münâsebât-ı Kur'ân

Âyetler arasında bulunan münâsebetler, bazı müellifler tarafından önemli bir ilim olarak kabul edilmiş⁴⁶⁹ ve bu konuda Fahrüddîn er-Râzî gibi müfessirler "Kur'ân'ın inceliklerinin ekserisi, âyetlerdeki tertiplere ve rabitalara tevdi edilmiştir." diyerek bu ilmin ehemmiyetine işaret etmişlerdir.⁴⁷⁰

Müfessirimiz Ramić de bu konunun önemine değinmiş ve tefsirinin bazı yerlerinde âyetler ya da harfler arasındaki münâsebetleri ve tertibin hikmetlerini anlatmaktadır.

Bakara Sûresi'nde, Ramić *münâsebâtu'l-hurûf*'tan bahsetmektedir: A'râf Sûresi'nde الم kalıbına ص harfi de eklenmiştir, çünkü ondan sonra Yüce Allah'ın şu ayetleri gelmektedir: فلا يكن في صدرك حرج. Bundan dolayı, bazı müfessirler diyor ki: İnşirâh Sûresi الم ile başlamalıdır; çünkü hemen başta صدرك kelimesi yazıyor. Ra'd Sûresi'nde, Bakara Sûresi'nin başındaki الم harflerine, ر harfi eklenmiştir; çünkü hemen sûrenin başında الله الذي رفع ayeti geçmektedir.⁴⁷¹

A'râf ve Mâide Sûreleri kıyaslandığı zaman, arasında bir benzerlik olduğunu görebiliriz. İlk sûrede, Allah'ın çağrısından bahsedilmiş; ikinci sûre de Allah'ın tekliğinden bahsedilmektedir (tevhid). İkisi de birbirine bağlıdır ve bu sûrenin Mâide sûresi'ni tamamladığı söylenebilmektedir.⁴⁷²

Ramić, Enfâl Sûresi'ni açıklarken, Âlûsî'nin şu görüşünü aktarmaktadır: "A'râf Sûresi'nde, sevaplar yapılması emredilmiştir; Enfâl Sûresi'nde de aynı emirlere rastlıyoruz. A'râf Sûresi'nde, Allah'ın peygamberlerin hakkında bilgi aktarılır. Enfâl Sûresi'nde de, Hz. Peygamber ve ümmeti arasında yer alan olaylar üzerinde durulur. Bir yerde kapsamlı, öbür

⁴⁶⁸ Ramić, a.g.e., s. 221.

⁴⁶⁹ ez-Zerkeşî, a.g.e., I, 36.

⁴⁷⁰ es-Süyûtî, a.g.e., II, 976.

⁴⁷¹ Ramić, a.g.e., s. 12-13.

⁴⁷² Ramić, a.g.e., s. 59.

yerde ise kısaca yer verilir. A'râf Sûresi, putperestlerin Kur'an'a dair bir görüşüne yer vermektedir: "*Kendilerine tek bir ayet getirmediğin zaman, onlar konuşuyor. Niye onu kendin uydurmazsın?*" Enfâl Sûresi de buna değinmektedir: "*Onlara âyetlerimiz okunduğu zaman dediler ki : (Evet), işittik, istesek biz de bunun benzerini elbette söyleyebiliriz. Bu öncekilerin masallarından başka birşey değildir.*" (Enfâl 8/31) Allah, önceki sûrede açıkladı ki, Kur'an bir talimat, inanan insanlar için bir merhamettir ve onu saygılı olarak okumak lazımdır. Bu sûrede de Kur'an'ı okuyanların durumunu anlatmaktadır.⁴⁷³

Kehf Sûresi, Allah'a hamdla başlayan 5 sûreden üçüncüdür. Aynı şekilde başlayan sûreler Fatıha ve En'âm Sûreleri, onlardan sonra ise Sebe' ve Fâtır Sûreleri. Kehf Sûresi'nin bu şekilde başlaması, Allah'a hamd emriyle sona eren İsrâ Sûresi'ndeki bu emrin âdeta yerine getirilmesidir: "*Allah'a hamd olsun de!*" (İsrâ 17/111)

Aynı şekilde indirilmiş kitap'tan (*kitâbun munezzelun*) Kehf Sûresi'nin birinci ayetinde bahsedilir. Bundan İsrâ Sûresi'nin birkaç yerinde de bahsedilmiştir (ayetler 106, 105, 89, 88, 82, 46, 45, 9 vs.).

Abd, kul'dan, Kehf Sûresi'nin birinci ayetinde bahsediliyor; aynı şekilde İsrâ Sûresi'nin birinci ayetinde de bundan bahsedilmektedir.

Kehf Sûresi'nde Hz. Peygambere sorulan 3 sorudan 2'si bulunuyor. İsrâ Sûresi'nde de üçüncüsü bulunuyor. Kehf Sûresi'nde mağarada ikamet edenlerden ve Zül-Karneyn'den bahsedilir; İsrâ Sûresi'nde de ruh sorusu bulunur. Her iki sûrenin sonunda da, şirk inkar reddedilir, ve tek Allah'a iman öne çıkartılır.⁴⁷⁴

Furkân ve Tebâreke Sûresi, *tebarekellezî* kelimesiyle başlayan Kur'an'ın tek iki sûresidir. Her ikisi de İslâm'ın temelini içermektedir: Allah'ın tek olduğuna inanma, Hz. Muhammed'e Allah'ın Peygamberi olarak inanma ve Ahiret'e inanma.⁴⁷⁵

Mümtehine Sûresi, başladığı gibi aynı mesajla bitmektedir: "*Ey mü'minler! Allah'a karşı, O'nun öfkelerini kazananlarla, öbür tarafta herhangi bir ödül alacağına*

⁴⁷³ Ramić, a.g.e., s. 61-62. Ayrıca bkz: el-Âlûsî, a.g.e., IX, 158.

⁴⁷⁴ Ramić, a.g.e., s. 69-70.

⁴⁷⁵ Ramić, a.g.e., s. 96.

inanmayanlarla, dirilişe inanmayanlarla arkadaşlık kurmayın!" Sûre 2 sene içerisinde inmesine rağmen eşi görülmez bir bütünlük arz etmektedir.⁴⁷⁶

4.7.5. Âyet ve Sûrelerin Faziletleri

Kur'ân-ı Kerîm sûrelerinin ve sûrelerdeki bazı ayetlerin faziletleri hakkında İslâmî eserlerde geniş bilgiler verilmiş ve özellikle hadis kitaplarında, konuya müstakil kitap ve bablar tahsis edilmiştir. Bununla ilgili sahih haberlerin içerisinde yalan haberler de karışmış olup, bu durum tefsir ilminde karışıklığa sebep olmuştur. Bizim müfessirimiz Jusuf Ramić, bu konuya da dikkate almıştır. Sıklıkla farkedebiliriz ki, bir ayet ya da sûrenin faziletiyle ilgili rivayetlerden bahsetmektedir.

Bakara Sûresi'nde, Ramić, bu sûrenin anlamı ve önemiyle ilgili birkaç rivayete yer vermektedir:

1. Ebû Hureyre diyor ki: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kur'an'ı okumayarak ve okutmuyarak, namaz kılmayarak kendi evlerinizi mezara çevirmeyin; çünkü şeytan, Bakara'nın okunduğu evden kaçır".⁴⁷⁷

2. Sehl b. Sa'd, Hz. Peygamber'in şu sözlerini aktarıyor: "Herşeyin bir uzunluğu vardır. Kur'an'ın uzunluğu da Bakara'dadır. Bu sûrenin okunduğu eve şeytanın girmesi yasaktır."⁴⁷⁸

Kehf Sûresi'nin tefsirinde, Ramić şunu vurgulamaktadır: "Bu sûrenin anlamını, önemini, vurgulayan bir hadis şu şekildedir: "Bu sûrenin ilk 10 ayetini ezberleyen, Deccâl'dan kurtulur."⁴⁷⁹

Ebû Hureyre aktarıyor ki Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kur'an'ın 30 ayeti olan bir sûresi vardır ki, onu okuyanlara şefâatçi olacaktır. Onlar bu sûrenin vesilesiyle cehennemden cennete koyulacaklardır. O sûrenin adı *Tebârekellezî biyedihî'l-mülk*'tür. Bu hadisi, Tirmizî de aktarmakta ve demektedir ki hadis hasendir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁶ Ramić, a.g.e., s. 186.

⁴⁷⁷ Tirmizî, Fazâilu'l-Kur'ân, 2.

⁴⁷⁸ Ramić, a.g.e., s. 14. Hadisin kaynağı için bkz: Hakim, Müstedrek, Tefsir, II, 3081.

⁴⁷⁹ Ramić, a.g.e., s. 69. Hadisin kaynağı için bkz: Müslim, Salâtu'l-Musafirin, 44.

⁴⁸⁰ Ramić, a.g.e., s. 96. Hadisin kaynağı için bkz: Tirmizî, Fazâilu'l-Kur'an, 9.

Hız. Peygamber, her gece uyumadan önce Müsabbşât Sûrelerini okumaya alışmıştı. O dedi ki: "İçlerinde bir ayet var ki diğer bin ayetlerden iyi ve değerlidir." İbn Kesîr sanıyor ki o ayet şudur: "O birinci ve sondur, görülür ve görülmezdir; O herşeyi bilir!" (Hadîd 57/3)⁴⁸¹

Rivayet edildiğine göre Hız. Peygamber, Haşr suresinin son ayetlerinden bahsederken, şunu söyledi: "Sabah namazını kıldıktan sonra, herşeyi bilen ve herşeyi duyan Allah'a 'beni şeytandan koru' diyen, Haşr Sûresi'nin son üç ayetini okuyan için, 70 melek dua edecek, ve o gün ölürse, şehid olarak ölecektir."⁴⁸²

4.7.6. Sûrenin Muhtelif İsimlerini Zikretmesi

Ramić, her sûrenin tefsirin başlamadan önce o sûrenin muhtelif isimlerini belirtmiştir. Müfessirimiz en önce, ilgilendiği sûreden, ve sonra tevkîfî isimlerinden ya da ashabın zikrettiği isimlerinden bahseder. Sık sık belli bir sûrenin hangi sebeple ve nasıl adlandırıldığını açıklar. Konuyla alakalı şu misâllere yer verilebilir:

Fatiha Sûresi için diyor ki: 18'den fazla adı vardır: *el-Hamd*, *Fâtîhatu'l-Kitâb*, *Ummu'l-Kitâb*, *el-Kâfiye*, *es-Seb'u'l-Mesânî*, *Ummu'l-Kur'an* vs. Bunlardan sadece *Ummu'l-Kitâb* tevkîfî, yani Hız. Peygamber tarafından belirlenmiştir. Diğerleri gayr-ı tevkîfî, yani ashab tarafından belirlenmiştir.⁴⁸³

Bakara Sûresi, açıkladığı bir konunun adını taşımaktadır. Ancak, onun başka adları da vardır: *Sinâmu'l-Kur'an*, *ez-Zehrâ*, *Sâretu'l-Kursî*, *Fustâtu'l-Kur'an*. İlk iki adı Hız. Peygamber tarafından; diğer iki adı ashabın icthadı ile verilmiştir.⁴⁸⁴

Mücâdele Sûresi için şunu söylemektedir: Böyle adlandırılmıştır; çünkü *mücâdele* kelimesinden onun birinci ayetinde bahsedilir. Bazıları ona *ez-Zihâr* derler; çünkü *ez-zihâr* kelimesi onun ikinci ayetinde bulunmaktadır.⁴⁸⁵

⁴⁸¹ Ramić, a.g.e., s. 173. Hadisin kaynağı için bkz: Ebû Davûd, Edeb, Nevm, 3. Ayrıca bkz: İbn Kesîr, a.g.e., VIII, 30.

⁴⁸² Ramić, a.g.e., s. 174. Hadisin kaynağı için bkz: Tirmizî, Fazâilu'l-Kur'an, 22.

⁴⁸³ Ramić, a.g.e., s. 9-10. Ayrıca bkz: es-Suyûtî, a.g.e., I, 167-170.

⁴⁸⁴ Ramić, a.g.e., s. 12. Ayrıca bkz: es-Suyûtî, a.g.e., I, 171.

⁴⁸⁵ Ramić, a.g.e., s. 84. Ayrıca bkz: es-Suyûtî, a.g.e., I, 174.

Mülk Sûresi, Mülk ve Tebâreke ismini taşır; çünkü bu kelimelerden onun birinci ayetinde bahsedilmektedir (*Tebâreke'l-lezî biyedihî'l-mülk*). Ancak, bu sûrenin başka adları da vardır. İbn Abbâs onu el-Mâni'a ve el-Muncîye diye adlandırmıştır.⁴⁸⁶

İkra' Sûresi, Allah'ın "*İkra' bismi rabbike-llezî halak*" sözleri sebebiyle böyle isimlendirilmiştir. Fakat onun başka isimleri de vardır. Bunlardan bir tanesi *el-Alak*'tır. Taberî bu sûreyi İkra' olarak isimlendirmiştir; çünkü bu kelime iki yerinde tekrarlanmaktadır. Râzî ise bu sûreyi Sûretu'l-Kalem olarak isimlendirmiştir. Bu sûreden sonra indirilen sûreyi de, karıştırılmayı önlemek için Nûn Sûresi olarak isimlendirmiştir.⁴⁸⁷

Mâ'ûn Sûresi *era'eyte, ed-Dîn* ve *el-Mâ'ûn* isimleri de taşımaktadır. İlk iki isim bu sûrenin ilk ayetinde, üçüncüsü ise son ayetinde zikredilmiştir. İlk ismi *tevkîfidir*. Bu isim Hz. Peygamber (sav), yani vahy tarafından belirtilmiştir. Diğer iki isim sahabe tarafından belirtilmiştir.⁴⁸⁸

4.7.7. Ayet, Kelime ve Harflerin Sayısının Verilmesi

Ramić birçok sûrenin tefsirinde, başta isimlerini ve Mekkî-Medenî döneme ait olduğunu zikretmesi yanı sıra, sûrenin ayetlerini, kelimelerinin ve harflerinin ne kadar olduğunu da belirtmektedir. O'nun ayet, kelime ve harflerin sayısı hakkında zikrettiklerinden birkaç tanesine göz atalım:

Fâtiha'nın 123 harfi, 25 kelimesi ve 7 ayeti vardır.⁴⁸⁹

Âl-i İmrân'ın 200 ayeti, 3480 kelimesi ve 14 525 harfi vardır.⁴⁹⁰

Mâide'nin 120 ayeti, 2804 kelimesi ve 11 933 harfi vardır.⁴⁹¹

Kehf'in 110 ayeti, 1579 kelimesi ve 6 306 harfi vardır.⁴⁹²

Furkân'ın 77 ayeti, 872 kelimesi ve 3 733 harfi vardır.⁴⁹³

⁴⁸⁶ Ramić, a.g.e., s. 95. Ayrıca bkz: es-Suyûtî, a.g.e., I, 175.

⁴⁸⁷ Ramić, a.g.e., s. 221. Ayrıca bkz: et-Taberî, a.g.e., XXX, 250; Râzî, a.g.e., XXXII, 13.

⁴⁸⁸ Ramić, a.g.e., s. 236. Ayrıca bkz: es-Suyûtî, a.g.e., I, 176.

⁴⁸⁹ Ramić, a.g.e., s. 9. Ayrıca bkz: el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., I, 128.

⁴⁹⁰ Ramić, a.g.e., s. 13. Ayrıca bkz: el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., I, 158.

⁴⁹¹ Ramić, a.g.e., s. 54. Ayrıca bkz: el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., I, 178.

⁴⁹² Ramić, a.g.e., s. 69. Ayrıca bkz: el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., I, 297.

⁴⁹³ Ramić, a.g.e., s. 94. Ayrıca bkz: el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., I, 340.

Fetih'in 29 ayeti, 560 kelimesi ve 2438 harfi vardır.⁴⁹⁴

Cumu'a'nın 11 ayeti, 180 kelimesi ve 720 harfi vardır.⁴⁹⁵

Abese'nin 42 ayeti, 233 kelimesi ve 533 harfi vardır.⁴⁹⁶

Kevser'in 3 ayeti, 10 kelimesi ve 42 harfi vardır.⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ Ramić, a.g.e., s. 147. Ayrıca bkz:el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., I, 432.

⁴⁹⁵ Ramić, a.g.e., s. 174. Ayrıca bkz:el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., I, 464.

⁴⁹⁶ Ramić, a.g.e., s. 212. Ayrıca bkz:el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., I, 501.

⁴⁹⁷ Ramić, a.g.e., s. 239. Ayrıca bkz:el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., I, 548.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

JUSUF RAMIĆ'İN

KUR'AN'IN BOŞNAKÇA MEÂLLERİ HAKKINDAKİ ELEŞTİRİLERİ

İslam'ın doğu ve batıya yayılması, bu dinin, ana dili Arapça olmayan milletler tarafından kabul edilmesiyle birlikte, Kur'an'ın başka dillere çevrilmesini gerektirmiştir. Bazı kesimler Kur'an'ın çevrilmesine karşı çıkmışlardır. Onlara göre bu bir yanlışlıktır. Her bir yanlışlık da sapkınlıktır. Bazılarına göre de Kur'an'ın çevrilmesi bir zarurettir; zira Kur'an-ı Kerim bütün insanlığa indirilmiş son ilahî kitaptır. Bundan dolayı Kur'an'ın çevrilmesi sadece bir arzu olmayıp bir zaruret haline gelmiştir.⁴⁹⁸

Tefsir alanının eserlerini takdim ederken, Jusuf Ramić Arapça'yı çok iyi bilen biri olarak, yapılmış olan Boşnakça meâllerin tenkit ve analizi ile uğraşmıştır. Ramić bu yönde *Tefsir Historija i Metodologija [Tefsir Tarihi ve Metodolojisi]* adlı kitabında, Kur'an-ı Kerim'in mealinden bahsetmiştir. Mukaddime kısmında Kur'an'ın tercüme edilmesini doğru gören alimlerden ve onların ileri sürdükleri delillerden sonra, Avrupa'nın Kur'an tercümeleriyle temaslarından bahsetmektedir. Latince'de ortaya çıkan ilk Kur'an mealinden başlayarak (1143) her yüzyılın en önemli ve en meşhur meallerinden bahsetmektedir. Son olarak Ramić, o zamana kadar yapılmış olan Boşnakça meallerden bahsedip, daha sonra ayrı başlıklar altında Kur'an mütercimi ve müfessirleri olarak Džemaludin Čaušević ve Husein Đozo'yu detaylıca araştırmıştır. Birkaç sayfada da Besim Korkut ve Enes Karić'in meallerine değinip incelemiştir.

Ramić, birkaç yıl sonra Arapça ve Boşnakça eserleri kullanarak, yapılan Boşnakça mealler hakkında kendi görüşlerini sunmaya karar vermiştir. Bu bağlamda *Kako Prevoditi Kur'an [Kur'an Nasıl Tercüme Edilir]* ve *Naši Prijevodi Kur'ana i Stil Kur'anskog Izraza*

⁴⁹⁸ Jusuf Ramić, **Kako Prevoditi Kur'an**, Nedib, Bihać, 2007, s. 5-6.

[*Bizim Kur'an Meallerimiz ve Kur'ânî İfade Tarzı*] adlı iki eseri bulunmaktadır. İlk kitabında Arapça'dan çevrilen mealler hakkındaki görüşlerinden bahsedilir; ikinci kitabında ise başka dillerden yararlanarak yapılan mealler konu edilmiştir.

Ramić, eleştirilerinin gayesi olarak, Kur'an- Kerim'i çevirme işinin çok ciddi olduğuna dikkat çekme arzusu olduğunu söylemiştir. Buradaki maksat kimsenin kişisel katkısını ne küçültmek ne de büyütme, ya da bu alandaki mütercimleri küçük görmek, onları yarıştırmak veya kibirlerine neden olmak değil, tam tersine bu kitabın açık bir diyaloga sebep olması ve delilli karşılaştırma tutumlarının olmasıdır. Aynı ayrı olduğu gibi birlikte de yakınlaştırmaya ve nihayet ilgili metnin yorumunda ittifaka katkı vermektir.⁴⁹⁹

Yukarıda bahsi geçen eserler, ikiye ayırdığımız bu faslın çalışma konusudur: Doğrudan Arapça'dan yapılan mealler hakkında Ramić'in eleştirileri ve başka dillerden yapılan mealler hakkında Ramić'in eleştirileri.

1. DOĞRUDAN ARAPÇA'DAN YAPILAN MEÂLLER HAKKINDAKİ ELEŞTİRİLERİ

Bu bölümde Arapça'dan doğrudan yaptıkları mealler hakkında Ramić'in tenkitlerini takdim edeceğiz. Bu mealler şunlardır:

1. *Kur'an sa Prevodom [Tercümeli Kur'an]*, Besim Korkut, Sarajevo 1977.⁵⁰⁰
2. *Kur'an - Prijevod [Kur'an - Tercüme]*, Mustafa Mlivo, Bugojno 1994.⁵⁰¹
3. *Prijevod Kur'ana na Bosanski, [Boşnakça Kur'an Tercümesi]*, Enes Karić, Sarajevo 1995.⁵⁰²
4. *Kur'an sa Prijevodom na Bosanski Jezik [Kur'an ve Boşnakça Tercümesi]*, Esad Duraković, Sarajevo 2004.⁵⁰³

⁴⁹⁹ Ramić, *Naši Prijevodi Kur'ana i Stil Kur'anskog Izraza*, Bemust, Connectum, Sarajevo, 2010, s. 5.

⁵⁰⁰ Besim Korkut (1904-1975) Sarajevoludur. İslam şeriat hukuku okulunu Sarajevo'da, daha sonra ise el-Ezher'i bitirmiştir. Arapça'yı çok iyi seviyede bilmekteydi. Çok tercüme yapmıştır; fakat yaptığı tercümelemin tacı ise on yılda yaptığı Kur'an meali tercümesidir. Tercüme ettiği mealin basılmasını görmemiştir; çünkü ilk baskı 1977'de çıkmış, kendisi ise 1975'te vefat etmiştir.

⁵⁰¹ Mustafa Mlivo 1955, Bosna'nın Bugojno şehrinde doğmuştur. Makine mühendisliği mezunudur. Çocukluğundan beri kutsal kitapların araştırılmasıyla ilgilenmiştir. Birkaç kitap ve birçok makale yazmıştır. Boşnakça Kur'an Meali onun en büyük başarısı olup şimdiye kadar üç baskısı olmuştur. Mlivo'nun meali ve İngiliz oryantalist Pickhtall'un meali karşılaştırıldığında, Pickhtall'un mealini Mlivo'nun Boşnakça'ya çevirdiği ile ilgili kesin delillere ulaşmakta ve Ramić bu delilleri öne sürmektedir. Fakat konumuz bu değildir. Biz de bu meali müellifin tavsif ettiği gibi doğrudan Arapça'dan bir çeviri olarak kabul ettik.

⁵⁰² Enes Karić hakkında bkz: *Bosnalı İslam Alimlerinin Jusuf Ramić Hakkındaki Sözleri*, dipnot 131.

Mustafa Mlivo ve Esad Duraković'in mealleri Ramić'in en çok dikkatini çekmiştir. Bu mealler lügate uygundur; fakat Kur'an metninin doğru bir şekilde kavranmasına tanıklık etmezler. Zira bu meallerde daha çok irticalen söylenen şeylerin yanında yanlışlar, gereksiz ilaveler, gereksiz eksiltmeler ve harfî harfine çeviri bulunmaktadır. Tam tersine Kur'an-ı Kerim'in iyi tercüme edilmesinde olmazsa olmaz olan siyak ve sibak ilişkisi daha az kullanılmıştır. Profesör Ramić bunları tenkit etmektedir, fakat bu kitabı okuyarak kolayca farkedileceği gibi, mütercimlerin doğru yaptıkları mealleri övmekten de kaçınmamıştır.

Besim Korkut ve Enes Karić'in diğer iki meali Arapça orjinaline daha yakındır. Bu meallerde Ramić'in ifadesine göre dilimizdeki kavrama nazaran daha çok kanaat belirtme söz konusudur; gerçek bağlama ilaveler, eksiltmeler ve yanlış kelime eklemeleri daha azdır. İlk iki meal, özellikle Duraković'inki en çok analiz ve tenkide tabi olsa da, müellif diğer iki mealin değerlendirme ve yanlışlarına da işaret etmiştir.

1.1. ÇOK ANLAMLILIK, ZIT ANLAMLILIK VE EŞ ANLIMLILIK İLE İLGİLİ ELEŞTİRİLERİ

1.1.1. Çok Anlamlılık

Bütün diller için geçerli bir kural vardır ki o da bir kelimenin bir anlamının olmasıdır. Fakat bir kelimenin bir çok anlamı taşıdığı da görülmektedir. Bu duruma çok anlamlılık denilmektedir. Arapça'nın özelliklerinden biri de çok anlamlı kelimelerin çokça bulunmasıdır.

Fakat ifade ve ahenk ile meşguliyet, bazı mütercimleri manalardaki farklılıkların ihmaline kadar götürmüştür. Dolayısıyla kelimeler bir alanda tıpkı kovandaki arı sürüsü gibi kendi aralarında karışıp yığın haline gelmişlerdir. Aynı zamanda bazıları da anlamların evrimini (gelişmesini) ihmal ederek dilin bazı gelişme süreçlerini karıştırmışlardır. İslam öncesi dönemde farklı bir anlamı olan ve İslam döneminde farklı bir anlamı olan kelimeler arasında bir bağ oluşturarak çok anlamlı kelimeleri meydana getirmişlerdir. Aynı durum eş anlamlı kelimeler için de geçerlidir.⁵⁰⁴ Ramić bu bölümde on beşe yakın, çok anlamlı kelime

⁵⁰³ Esad Duraković 1948'de doğdu. Bosna'nın Bugoyno bölgesinde doğmuştur. Hayatı boyunca filoloji uzmanı, oryantalizm uzmanı, tercüman ve Şam'da Arap Dili ve Edebiyatı Akademisinin üyesi gibi görevleri yürütmüştür. Tüm eğitimini Belgrat'ta tamamlamıştır. Birçok çalışması vardır, Boşnakça ve İngilizce dilinde çıkan birçok dergide yayınlanmıştır.

⁵⁰⁴ Ramić, **Kako Prevoditi Kur'an**, s. 11.

örneği vermiştir. Biz de birkaç örnekten yola çıkarak mütercimlerin çok anlamlı kelimeler ile ilgili hatalarını sunmaya çalışacağız.

1.1.1.1. Marad - مرض

Kur'an'da *marad* kelimesinin geniş bir anlam alanı vardır. İlk olarak *hastalık* anlamını taşır; ama *şüphe*, *ahlaksızlık* ve *yara* anlamlarına da gelmektedir. Arapça'yı iyi bilenler, bu kelimenin ahkâm ayetlerinde geçtiğinde *beden hastalığı* anlamına geldiğini bilirler:

فمن كان منكم مريضا أو على سفر “Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa...” (Bakara 2/184)
Fakat bu kelime başka anlamlara da gelmektedir.

Birincisi: *Marad* (مرض) “şüphe” anlamına gelir (شك) “Onların kalblerinde bir şüphe vardır” (Bakara 2/10) *Kalplerinde şüphe olanlara*” (Tevbe 9/125) *Kalblerinde şüphe bulunanların*” (Mâide 5/52) *ليجعل ما يلقي الشيطان فتنة للذين في قلوبهم مرض* , “*Kalplerinde şüphe olanlar ve kalpleri katılaştıranlar için, şeytanın kattığı şeyi bir deneme (vesilesi) yapsın*” (Hac 22/53) *أفي قلوبهم مرض* , “*Kalplerinde bir şüphe mi var.*” (Nûr 24/50)

Dâmeğânî, İbn Fâris ve Ebû Ubeyde de bu kelimeyi “şüphe” manasıyla kullanmışlardır. Kurtubî bu kelimenin yukarıdaki ayetlerdeki mânası olarak *beden hastalığının* söz konusu olmadığını, *şüphe* manasına geldiğini ifade etmiştir. Fakat bizim mütercimlerimiz *marad* kelimesini iki ayette de *beden hastalığı* manasıyla anlamışlardır.⁵⁰⁵

İkincisi: *Marad* kelimesi *zina* veya *ahlaksızlığı* ifade eder; *فيطمع الذي في قلبه مرض* , “*Sonra kalbinde ahlaksızlık bulunan kimse ümide kapılır*” (Ahzâb 33/32), و *لئن لم ينته المنافقون و* , *الذين في قلوبهم مرض* , “*Andolsun, iki yüzlüler, kalplerinde hastalık bulunanlar (fuhuş düşüncesi taşıyanlar)*” (Ahzâb 33/60) *Marad* kelimesini *beden hastalığı* olarak anlayan mütercimlerimizden farklı olarak İbn Abbâs, *ahlaksızlık* ve *zina* manasını da kullanmıştır (*el-fucûr ve'z-zinâ*).⁵⁰⁶

Üçüncüsü: *Marad* kelimesi *yara* (جرح) manasına da gelir: *وإن كنتم مرضى أو على سفر* “*Eğer yaralı olur veya bir yolculuk üzerinde bulunursanız...*” (Nisâ 4/43, Mâide 5/6)

⁵⁰⁵ Ramić, a.g.e., s. 12-13. Ayrıca bkz: Ebû Abdillâh el-Huseyn b. Muhammed ed-Dâmigânî, **El-Vucûh ve'n-Nezâir li Elfâzi Kitâbillâhi'l-Azîz ve Meânihâ**, 1. b., Mektebetu Fârâbî, Dimeşk, 1998, s. 415.

⁵⁰⁶ Ramić, a.g.e., s. 14. Ayrıca bkz: ed-Dâmigânî, a.g.e., 415.

Mütercimlerimizin Kur'an meallerinde, *merdâ* sıfatı belirtilen yerlerde *hastalık* olarak anlaşılmıştır. Fakat yukarıda geçen ayetlerde abdest ve teyemmümden bahsedildiği için, savaşta yaralananların ya da başka bir şekilde yaralananların abdest yerine teyemmüm alabileceklerini hatırlatmakta fayda vardır. Ayetin asıl manası budur.⁵⁰⁷

1.1.1.2. Fitne – فتنة

Fitne kelimesinin de geniş semantiği vardır. Kur'an lüğatinin Arap araştırmacılarına göre bu kelime *şirk* (شرك), *öldürme* (قتل), *küfür* (كفر) vb. anlamları ifade etmektedir.

Birincisi: *Şirk* (شرك) manasıyla *fitne* kelimesi Kur'an'da çokça kullanılmıştır. Biz birkaç örnek vereceğiz: *و قاتلوهم حتى لا تكون فتنة* - “*Fitne (şirk) tamamen yok edilinceye kadar onlarla savaşın*” (Bakara 2/193, Enfâl 8/39) *و الفتنة أشد من القتل*, “*Fitne (şirk), öldürmekten daha kötüdür*” (Bakara 2/191) *و الفتنة أكبر من القتل*, “*Fitne (şirk), de adam öldürmekten daha büyük bir günahdır.*” (Bakara 2/217)

Korkut ve Karić *fitne* kelimesini iki yerde *şirk/çok tanrıcılık* olarak çevirmişlerdir (Bakara 2/193, Enfâl 8/39) Duraković ise *fitne* olarak çevirmiştir (Bakara 2/193, Enfâl 8/39) Korkut ve Karić aynı kelimeyi diğer ayetlerde “*kötü davranma (eziyet etme)*” olarak çevirmişlerdir (Bakara 2/191, Bakara 2/217.) ayetlerinde olduğu gibi) Duraković ise “*çok tanrıcılık ve günah işleme*” olarak algılamıştır (Bakara 2/191, Bakara 2/217)

İbn Abbâs, Zeyd bin Eslem, Mücâhid, Ebû Mâlik ve diğerleri *fitne* kelimesinin manasının *şirk* olduğu kanaatindedirler.⁵⁰⁸

İkincisi: *Fitne* kelimesi *öldürme* manasını da taşımaktadır. Yûnus Sûresi'nde *fitine* (فتن) fiili, verdiğimiz örnekte olduğu gibi öldürmek manasına gelmektedir: *فما آمن لموسى إلا* *نرية من قومه على خوف من فرعون وملئهم أن يفتنهم*, “*Firavun ve kavminin kendilerini öldürmelerinden korkuya düştükleri için kavminden bir grup gençten başka kimse Musa'ya iman etmedi.*” (Yûnus 10/83)

Bu kelimenin manası Korkut'un mealinde farklı olarak şöyle geçmektedir: “*Kötü muamelelere maruz bırakmasın diye*”. Duraković'in mealinde; “*onlara zulmetmesin diye*”.

⁵⁰⁷ Ramić, a.g.e., s. 14.

⁵⁰⁸ Ramić, a.g.e., s. 15. Ayrıca bkz: ed- Dâmiğânî, a.g.e., s. 364; Cemalud'd-Dîn Ebî'l-Ferec Abdurrahman ibnû'l Cevzî, *Nüzhetu'l-A'yun fi ilmi'l-Vucûh ve'n-Nezâir*, Irak, t.y., s. 478;

Dâmeğânî, İbn Manzûr ve İbnü'l-Cevzî'ye göre aynı kelimelerin manası şu şekildedir: “Onları öldürmesin diye (أن يقتلهم).”⁵⁰⁹

Üçüncüsü: *Fitne* kelimesi bu örnekte olduğu gibi *küfür* anlamını taşımaktadır: **فأما** *الذين في قلوبهم زيغ فيتبعون ما تشابه منه ابتغاء الفتنة (kufır) ve onu tevîl etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler.*” (Âl-i İmrân 3/7)

Mütercimlerimizin (Korkut, Karić, Duraković) çalışmalarında ise: “*Fitne arzu edenler ve onların tevilleri*” şeklinde geçmektedir. Dâmeğânî, İbnü'l-Cevzî ve diğer müelliflerin eserlerinde şu manayı bulabiliyoruz: “*Küfrü arzu edenler ve onların tevilleri.*” (ابتغاء الكفر و ابتغاء تأويله).⁵¹⁰

1.1.1.3. Kıyâm – قيام

Birincisi: “*Kıyâm*” kelimesi (*ayakta durma*), şu ayette olduğu gibi “*güvenliği*” (أمن) de ifade edebilmektedir: “جعل الله الكعبة البيت الحرام قياما للناس والشهر الحرام (Allah, Kâbe'yi, o saygıya lâyık evi, haram ayı, hac kurbanını ve (kurbanın boynuna asılan) gerdanlıkları (maddi ve manevi yönlerden) insanların belini doğrultmaya sebep kıldı.” (Mâide 5/97) Korkut ve Karić *kıyâm* kelimesini “*yeniden doğuş*”, Duraković “*sıra*” olarak algılamıştır. Dâmeğânî ve Kur'an metnini araştıran diğer otoritelere göre *kıyâm* kelimesi “*insanlar için güvenilir yer*” (أمن للناس) ifade etmektedir.⁵¹¹

İkincisi: *Kıyâm* kelimesi bazen de şu örnekte olduğu gibi *namaz* (صلاة) ifade etmektedir: “إن ربك يعلم أنك تقوم (Senin, geceyi namazda geçirdiğini Rabbin elbette biliyor.” (Müzzemmil 73/20) Korkut'a göre bu kelime dua (ibadet) manasını taşımaktadır. Karić “*namaz kılma*”, Duraković ise “*gözetmeyi*” bu kelimenin karşılığı olarak öne sürmüşlerdir. Dâmeğânî ve diğer vücûh temsilcileri “*namaz*” (صلاة) kelimesine işaret ettiği kanaatindedirler. Şu ayette de “*namaz*” olarak anlaşılmıştır:

“Onun içinde asla namaz kılma! İlk günden takvâ üzerine kurulan mescit (Kuba Mescidi) içinde namaz kılman elbette daha doğrudur.” (Tevbe 9/108) Korkut bu ayetteki “*kıyâm*” kelimesini “*dua (ibadet)*”, Karić “*namaz*”, Mlivo ve Duraković “*ayakta durma*” olarak çevirmişlerdir. Halbuki bu ayet

⁵⁰⁹ Ramić, a.g.e., s. 16. Ayrıca bkz: ed-Dâmigânî, a.g.e., s. 365; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 479.

⁵¹⁰ Ramić, a.g.e., s. 16. Ayrıca bkz: ed-Dâmigânî, a.g.e., s. 364; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 478.

⁵¹¹ Ed-Dâmigânî, a.g.e., s. 379.

Mescid-i Dirâr'da namaz kılmama anlamındadır. Bu cami, Peygamberimiz (sav)'in Medine'deki camiinin yakınında, Tebük seferi sırasında yapılmıştı. Peygamberimiz (sav) savaştan döndüğünde, münafıklar tarafından fitne ve fesat amacıyla inşa ettiler. Böyle bir binada namazın kılınmamasını, daha sonra bu caminin yıkılmasını emretmişti.⁵¹²

1.1.1.4. Sû' – سوء

Bu kelime de Kur'an-ı Kerim'de bir çok anlamda kullanılmıştır. Ramić'in kanaatine göre en çok şu manalarda kullanılmıştır:

Birincisi: *و إذا أراد الله بقوم سوءا فلا مرد له* “Allah bir topluma azap diledi mi, artık onun için geri çevrilme diye bir şey yoktur.” (R'ad 13/11) Duraković'in mealinde bu ayetin manası şudur: “Allah bir topluma bir musibet (bela) diledi mi...” Diğer mütercimlerimizin meallerinde de benzer bir şekilde çevrilmiştir.⁵¹³

İkincisi: Çoğunlukla *günah* (ذنب) anlamında kullanılır: *من عمل منكم سوءا بجهالة* “Sizden kim, bilmeyerek bir günah yapar.” (En'am 6/54) ayetinde olduğu gibi. Duraković'e göre anlamı farklı olup, “çirkin olan bir şey” demektir. Diğer müfessirler de pek farklı bir manada kullanmamaktadır.⁵¹⁴

Üçüncüsü: Bu kelime *zina* (زنى) anlamında kullanılır; *ما كان أبوك أمرا سوءا و ما كان أمك* *بغيا*, “Senin baban kayın değildi; annen de iffetsiz değildi.” (Meryem 19/28) ayetinde olduğu gibi. Mütercimlerimizin tercih ettikleri anlamlar ise “kötü, çirkin işlerle uğraşan, kötü adam” vs. İbnü'l-Cevzî, Dâmeğânî ve Mukâtil bin Süleymân bu kelimenin “zina yapan” (زان) anlamını taşıdığı konusunda ittifak etmişlerdir.⁵¹⁵

1.1.2. Zıt Anlamlılık

Bir kelimenin iki zıt anlamı olmasına zıt anlamlılık denilmektedir. Arapça'da bu tür durumlar çokça bulunmaktadır. “انصرم” fiili ayrılmak anlamına gelmekle beraber, *gecenin gündüzden ayrılması veya gündüzün gecedan ayrılmasını* kasetmektedir. Aynı durum, “صدفة” kelimesi için de geçerlidir. Önce “yarı karanlığı” daha sonra da yarı karanlıkta

⁵¹² Ramić, a.g.e., s. 18. Ayrıca bkz: ed-Dâmigânî, a.g.e., s. 379; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 504.

⁵¹³ Ed-Dâmigânî, a.g.e., s. 255-256; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 367.

⁵¹⁴ Ed-Dâmigânî, a.g.e., s. 256; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 368.

⁵¹⁵ Ramić, a.g.e., s. 19-20. Ayrıca bkz: ed- Dâmigânî, a.g.e., s. 255; İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 367; Mukâtil İbn Süleyman el-Belhî, *El-Vucûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. b., Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 2008.

birleşmiş olan “*karanlık ve aydınlığı*” ifade etmektedir. Bi kelimenin iki zıt anlamının olması durumu en çok fiil, sıfat ve zarflarda görülmektedir. İsimlerde az görülmektedir. Ramić, mütercimlerimizin dilimizde yaptıkları bu tür hataları tespit etmiştir:

1.1.2.1. Zanne fiili – ظن

Zanne fiili zıt anlamlıdır. İbnü'l-Enbârî'ye göre ikisi tamamen zıt olup dört manası vardır. Onlardan iki tanesi birbirinden tamamen zıt manalar taşır: *şüphe* (شك), ve *tereddütsüzlük* (يقين). Diğer iki manası ise birbirine yakındır: *yalan* (كذب) ve *itham* (تهمة). İbnü'l-Cevzî, *zanne* fiilinin beşinci manası olarak *tahmin* (حسبان) kelimesini eklemiştir.⁵¹⁶

و لقد آتينا موسى تسع آيات بينات... فقال له فرعون إني لأظنك يا موسى مسحورا... و إني لأظنك يا فرعون مثبورا

“*Andolsun biz, Musa'ya açık açık dokuz âyet verdik... Ey Musa! dedi, senin büyülenmiş olduğunu sanıyorum!... Ey Firavun! Ben de senin hakikaten mahvolduğuna inanıyorum!*” (İsrâ 17/101-102)

Karić ve Korkut örnek fiili bu iki ayette de *düşünmek* (*zannetmek*) olarak çevirmişlerdir. Duraković ise iki ayette de *tereddütsüz inanmak* olarak çevirmiştir. Musa (as) Allah'ın elçisi olduğuna göre kendisine indirilenden şüphe duyması mantıksız olurdu. Aksine, Hz. Musa kendisine vahyedilene ve buna tabi olmayan herkesin felakete uğrayacağına tereddütsüz inanmaktadır.⁵¹⁷

و إذ نتقنا الجبل فوقهم كأنه ظلة و ظنوا أنه واقع بهم “*Bir zamanlar dağı İsrailoğullarının üzerine gölge gibi kaldırdık da üstlerine düşecek sandılar.*” (A'râf 7/171) Korkut *zanne* fiilini “*onlar çok emindi*” olarak çevirmiştir. Karić: “*sandılar*”, Duraković ise: “*düşündüler*” şeklinde çevirmiştir. Fakat Zemahşerî: “*üstlerine düşeceğini bildiler*” şeklinde çevirmiştir -⁵¹⁸ علموا أنه ساقط عليهم.

Bir sonraki ayette de şüphe anlamı göze çarpmaktadır: “*İne kan fi ahle masrora İne ظن أن*” .. لن يحور بلى.. “*Zira o, (dünyada) ailesi içinde şımarmıştı. O hiçbir zaman Rabbine dönmeyeceğini sandı.*” (İnşikâk 88/13-15) Korkut'un mealinde “*sanmak*”, Karić'in mealinde “*düşlemek*”, Duraković'in mealinde ise “*inanmak*” fiili geçmektedir. İbnü'l-Cevzî

⁵¹⁶ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 425-426.

⁵¹⁷ Ramić, a.g.e., s. 34-35.

⁵¹⁸ Ramić, a.g.e., s. 35.

sanmak, şüphelenmek, düşlemek manalarında kullanmıştır. İnanmak fiilini kullanmamıştır.⁵¹⁹

1.1.2.2. Eserra Fiili – أسر

Eserra fiili de zıt manalara sahiptir. Onlar da göstermek ve örtmektir. *وأسروا الندامة لما رأوا العذاب* “*Ve azabı gördükleri zaman için için yanarlar.*” (Yûnus 10/54, Sebe 34/33)

Eğer pişmanlık varsa, Kur’an metninin Arap araştırmacıların hissettiği gibi gösterilmesi ve bu fiili *izhâru’n-nedâme* (pişmanlık gösterme) olarak anlamaları daha mantıklıdır. Mütercimlerimiz aynı fiile pişmanlık kelimesinin yanında “örtmek” ve “gizlemek” manalarını da eklemektedirlerki bu yanlış bir tercihtir.⁵²⁰

تسرون عليهم بالموودة “*Onlara sevgi göstererek sır veriyorsunuz*” (Mümtehine 60/1) ayetinde de bu fiilin manası aynı şekildedir. Korkut bu ayette fiilin mevcut şeklini şu şekilde çevirmiştir: “*Saklı olarak gösteriyorsunuz*”. Karić: “*Gizlice bağışlıyorsunuz*”, Duraković: “*Saklı olarak veriyorsunuz*” şeklinde çevirmiştir. Halbuki Arap araştırmacıları bu kelimeyle ilgili: “*açıkça göstermek*” manasına öncelik vermektedirler.

وأسروا النجوى الذين ظلموا “*Zulmedenler açıkça konuşuyorlar*” (Enbiya 21/3) ayetinde de durum aynıdır. Mütercimlerimiz sözü edilen fiile “örtmek” manasına yakın bir mana vermektedirler (fısır fısır konuşuyorlar, gizlice fısıldaşıyorlar). Ebû Ubeyde ve diğer Arap dili bilginleri: *açıkça konuşmak* zıt manasını telkin etmektedirler.⁵²¹

1.1.2.3. Ra’â Fiili- رأى

Ra’â fiili iki zıt anlamı olan fiillerin oluşturduğu tamamen özel bir gruptan, *zanne* fiilinin zıt manasına eşit olan fiillerden biridir (şüphe-şekk, tereddütsüzlük-yakîn). Bu iki mana kafirlerin kıyamet günü ve ölümden sonra dirilmeyi inkar ettikleri ayetlerde görülmektedir *إنهم يرونهم بعيدا و نراهم قريبا* “*Onlar olacağını zannetmiyorlar fakat Biz kesin olacağına inanıyoruz.*” (Me’âric 70/6-7)

Korkut’un meali şu şekildedir: “*Onlar zannediyorlar ki vuku bulmayacak fakat Biz kesin olacağını biliyoruz.*” Mlivo’nun mealinde: “*Gerçekten, onlar, onu uzak görüyorlar,*

⁵¹⁹ Ramić, a.g.e., s. 36. Ayrıca bkz: ed-Dâmigânî, a.g.e., s. 332; İbnü’l-Cevzî, a.g.e., s. 424-426.

⁵²⁰ Ramić, a.g.e., s. 37.

⁵²¹ Ramić, a.g.e., s. 37.

Biz ise, onu yakın görüyoruz” şeklinde geçmektedir. Karić mealinde: ”*Hakikaten onlar onu uzak görüyorlar, Biz ise yakın görüyoruz*” şeklindedir. Duraković’in mealinde ise: ”*Onlara göre o hadise uzaktır, Bize göre ise yakındır*” şeklindedir. Buna göre Korkut doğru meali vermiş diğerleri ise ayeti yanlış bir şekilde tercüme etmişlerdir.⁵²²

1.1.3. Eş Anlamlılık

Kelimelerin şekilleri farklı, fakat aynı veya benzer manalar ifade ettikleri çoğunluk bunu kabul etmezse de Kur’an’da çoktur. Eş anlamlı kelimelerin çokluğunu kabul etmeyenlere göre farklı şekillerdeki kelimelerin aynı veya benzer anlam ifade etmeleri Kur’an’da geçen örneklerden görülmektedir. Kaldı ki Ramić’in görüşü de bu yöndedir. Örnek olarak; *فسجد الملائكة كلهم أجمعون*, “*Bunun üzerine meleklerin hepsi secde ettiler*” (Hicr 15/30, Sad 38/73) ve *و لو شاء ربك لآمن من في الأرض كلهم جميعا* “*Eğer Rabbin dileyseydi ki elbette yeryüzünde bulunanların hepsi mutlaka iman ederdi*” (Yûnus 10/99) ayetlerini zikredebiliriz. *Kullun* ve *ecme’ûn* kelimeleri örnek olarak Arap grameri açısından bakıldığında aynı veya benzer manası olan, farklı şekillere sahip kelimelerdir. Onlar birbirini tekit etmektedir. Fakat Kur’an meallerimizde bu tür tekitler yeterince belirtilmemiştir.⁵²³

Aşağıdaki örnekte benzer anlamları taşıyan farklı tür kelimelerin birbirine vasıl olmaları ile anlam tekit edilir: *يوم يقول المنافقون و المنافقات للذين ءامنوا انظرونا نقتبس من نوركم قيل*: *ارجعوا ورائكم فالتمسوا نورا* “*Münafık erkeklerle münafık kadınların, müminlere: Bizi bekleyin, nurunuzdan bir parça ışık alalım, diyeceği günde kendilerine: Dönün dönün bir ışık arayın! denilir.*” (Hadîd 57/13) Korkut bu kelimeleri şöyle çevirdi: “*Geri dönün, başka ışık arayın.*” Mlivo şöyle çevirdi: “*Dönün ve ışık arayın*”, Karić; “*Geri dönün*” şeklinde çevirmiştir. Duraković ise; “*Dönün.*” Ama Ramić’in zikrettiği gibi *Verae* (وراء) burada zarf değil, isim fiilidir ve dönme manasına sahip olup dönmek fiilini tekit etmektedir. Buna göre bu kelimelerin düzgün manası şu şekildedir: “*Dönün dönün bir ışık arayın.*”⁵²⁴

⁵²² Ramić, a.g.e., s. 40.

⁵²³ Ramić, a.g.e., s. 44.

⁵²⁴ Ramić, a.g.e., s. 45.

1.2. KUR'AN ÂYETLERİNİN SÖZ DİZİMİ VE ÜSLUP YAPISI BAĞLAMINDA YAPTIĞI ELEŞTİRİLER

1.2.1. Kur'ân'da Cümle Yapısı ve Kısımları

Arap dili iki temel cümle türünü tanımaktadır; bunlar isimle başlayan isim cümlesi ve fiille başlayan fiil cümlesidir. Bu cümlelerden her biri iki temel kısımdan oluşur: özne ve yüklem. Bunların yanında ekleri de bulunabilir (sıfat, mef'ûl, edat).

Arap dili, cümlede kelimelerin sabit ve serbest olmak üzere iki temel sıralama şeklini tanımaktadır. Sabit şekli gramer kurallarıyla idare edilir. Cümledeki kelimelerin sıralanmasına uygun davranır; özne ekleriyle, yüklem ekleriyle. Serbest şekil ise sıralamaya riayet etmemekte, cümledeki kelimelerin uygun sırasına göre hareket etmemektedir.

Bağlam içindeki Arapça kelimeler değişme ve diğer koşullardan dolayı serbest hareket etme özelliğine sahiptir. Sıralama beyan ederek ya da cümlenin temel kısımlarını bırakarak, temel kısımların ya da onların eklerinin yerlerini değiştirerek sık sık değişmektedir. Kısımların yerini değiştirmesi cümlenin manasını etkilemekte ve çoğunluğa göre bu mana cümledeki kelimelerin sıralamasından zuhur etmektedir.

Boşnakça'da cümledeki kelimelerin sıralaması serbesttir. Demek ki bu sıralama genelde diğer biçimine sahiptir. Oradan bazı kelime kısımları cümlenin herhangi bir yerinde bulunabilmektedir. Öznenin ilk sırada olması normaldir. Onun ardından yüklem veya bunun tersi de mümkündür. Yüklem özneden önce gelmesi durumunda onun manası vurgulanır o da diğer biçimdir. (Anne geldi, Geldi anne).⁵²⁵

1.2.2. Kur'an'da Özne, Yüklem ve Eklerinin Yer Değiştirmesi

Arapça ve Kur'an'da özne, yüklem ve eklerinin yer değiştirmesi çok önemlidir. Kur'an'daki değişmelerin yaygınlığını vurgulamak lüzumsuzdur, biz de çalışmamızın bu bölümünde, mütercimlerimizin Kur'an'daki bu tür durumlara ne kadar önem verdiklerini göstermek amacıyla, bu konuyla ilgili birkaç örnek zikredeceğiz.

Örnek 1: *إياك نعبد و إياك نستعين*, “Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.” (Fâtiha 1/4) Ramić' göre mütercimlerimiz bu ayetin meali konusunda şaşırtıcı bir

⁵²⁵ Ramić, a.g.e., s. 53.

uyuşmazlık göstermektedirler. Korkut ve Mlivo bu ayeti Őu Őekilde çevirmişlerdir: “*Sana kulluk ederiz ve Senden yardım dileriz.*” Karić; “*Yalnız Sana kulluk ederiz ve yalnız Senden yardım dileriz*” Őeklinde çevirmektedir. Duraković ise; “*Sana kulluk ederiz ve yardımı Senden dileriz*” diye çevirmiştir.

Bu ayette (إياك) zarfı, fiil Őekillerinin önüne geçirilmiş fiil ve onların nesnelere yerini değişmiş bulunmaktadır (نعبد ve نستعين). Zarfın özellikle vurgulanmasının anlamı, yalnızca Allah’a kulluk etmemiz ve yalnızca O’ndan yardım dilememizdir. (إياك) zarfı, yüklem ve onun öznesinden sonra gelmiş olsa, Arapça’da Őöyle bir ibare meydana gelirdi: (نستعينك) Bu da Duraković’in bu kelimeler için verdiği manadır. Ayetin birinci kısmının mealinde Duraković “*Sana kulluk ederiz*” cümlesindeki kelimelerin serbest sıralamasını takip etmiş, fakat ayetin ikinci kısmında tam tersini yapmıştır “*ve yardımı Senden dileriz*”. Duraković’in mealini Arapça’ya çevirecek olursak, Őu Őekilde olur: إياك نعبد و نستعينك.⁵²⁶

Örnek 2: Mealdeki kelime sıralamasına göre, bazı mütercimler Őu örnekte de görüldüğü gibi oldukça titiz davranmaktadırlar: ربنا عليك توكلنا و إليك أنبنا , “*Ey Rabbimiz, biz ancak Sana güvenip, sana dayandık, sana yöneldik.*” (Mümtehine 60/4) Korkut ve Mlivo meallerinde: “*Rabbimiz, yalnızca sana itimad ederiz ve yalnızca Sana yöneliriz*”, Karić mealinde: “*Rabbimiz yalnızca Sana dayanıyoruz ve yalnızca Sana yöneliriz*”, Duraković’in mealinde: “*Rabbimiz, dayanağımız yalnızca Sensin, yalnızca Sana yöneliriz.*”

Bu ayetteki عليك ve إليك edat ve zamirleri, fiillerinin ve öznelerinin önünde yer almaktadırlar. Zira ayette gramer değil, serbest anlatım bulunmaktadır. Bundan dolayı mealde dayanağı arama ve yardım için yalnızca Allah’a yönelme anlama şarttır.⁵²⁷

Örnek 3: قل أ غير الله أتخذ وليا “*Allah’tan başkasını mı dost edineceğim?*” (En’âm 6/14) Korkut ve Duraković Őu Őekilde çevirmektedir: “*Allah dışında mı bir dost edineceğim*”, Karić ve Mlivo’nun mealleri ise Őöyledir: “*Allah dururken başkasını mı dost edineceğim.*”

Korkut ve Duraković cümledeki kelimelerin sabit, gramere uygun sıralamasını takip etmişler, bununla beraber ayette belirtilmeyen ve cümledeki kelimelerin gramere uygun sıralaması ile ifade edilmeyeni vurgulamış olmaktadır.⁵²⁸

⁵²⁶ Ramić, a.g.e., s. 54-55.

⁵²⁷ Ramić, a.g.e., s. 55-56.

⁵²⁸ Ramić, a.g.e., s. 58.

Örnek: 4: واقترَبِ الوعدِ الحقِّ فإذا هي شاخصةٌ أبصارُ الذين كفروا “*Ve gerçek va'd (kıyâmet) yaklaştığı zaman, inkar edenlerin gözleri birden donup kalır.*” (Enbiya 21/97) Mlivo bu ayeti şu şekilde çevirmektedir: “*İnkâr edenlerin donan bakışları*”, Korkut, Karić ve Duraković’in mealleri ise şöyledir; “*O zaman inkar edenlerin bakışları donup kalacaktır.*”

Korkut, Karić ve Duraković bu ayeti çevirirken cümledeki kelimelerin gramere uygun ve sabit sıralamasını takip etmektedirler; özne, yüklem vb. Fakat esasında kelimelerin serbest sıralaması mevcuttur; yüklem, özne vs. Ayetin biçim değeri vardır; çünkü yüklem öznenin yerinde bulunmuştur. Fakat bu biçim değerinden çoğunlukla kaçınılmıştır.⁵²⁹

Örnek: 5: قد خلت من قبلكم سنن فسيروا في الأرض فانظروا كيف كان عاقبة المكذبين “*Sizden önce kanun haline gelmiş nice ilahi olaylar gelip geçmiştir. Öyle ise yeryüzünde gezip dolaşın da (haklı) yalanlayanların akıbeti ne olmuş bir görün.*” (Âl-i İmrân 3/137)

Korkut’un meali şöyledir: “*Sizden önce nice milletler gelip yok oldular*”. Mlivo’nun meali şöyledir: “*Sizden önce nice sunenler (kanunlar) geçmiştir*”. Karić’in meali şöyledir: “*Sizden önce nice milletler gelip geçmiştir*”, Duaraković’in meali ise şöyledir; “*Sizden önce nice kanunlar yok oldu.*”

Ayette yüklem ilk sırada, özne ise ikinci sırada bulunmaktadır. Dikkatler Peygamberleri yalayanların üzerine değil yüklem üzerine çekilmiştir. Eğer yüklem mütercimlerimizin yaptığı gibi, gramere uygun sırasına göre ait olduğu yere konulsa, mesajın ve nasihatın amacı şüphesiz daha az vurgulanmış olurdu.⁵³⁰

1.2.3. Kur’ân’da Özne, Yüklem ve Eklerinin Zikredilmesi veya Hazfedilmesi

Şayet cümlenin temel kısımları olan özne ve yüklem belirtilmişse cümle tam manasına ulaşabilmektedir. Bununla beraber eğer bağlamdan anlaşılabiliriyorsa ikisinden biri bırakılabilmektedir. Tabii bir bölümün münasip olduğu yerde bırakılması ve ifade edilmesi duruma bağlıdır.⁵³¹

Örnek 1: وما أدراك ما هي نارٌ حاميةٌ “*Sen onun ne olduğunu bilir misin? Kızgın bir ateştir.*” (Kâri’a 101/10-11) 11 numaralı ayette özne bırakılmıştır. Fakat Duraković’in

⁵²⁹ Ramić, a.g.e., s. 59.

⁵³⁰ Ramić, a.g.e., s. 62-63.

⁵³¹ Ramić, a.g.e., s. 65.

mealinde: “Onun ne olduğunu sen bilir misin? O kızgın bir ateştir.” Özne fazlalık olarak sokulmuştur.

Meallerdeki farkın çok büyük olduğu vehmine düşmemek gerekir. İlkinde (o) öznesi bırakılmış, ikincisinde bırakılmamıştır. Bırakılan özne ifade kaynağın edilseydi cümlenin şöyle olması gerekirdi: هي نار حامية “O kızgın bir ateştir” ayrıcalığını belirten bu ayet kısaca ifade edilme biçiminin vazifesinde bulunmamaktadır.⁵³²

Örnek 2: ولما ورد ماء مدين وجد عليه أمة من الناس يسقون و وجد من دونهم امرأتين تذودان قال ما خطبكما قالتا لا نسقي حتى نصدر الرعاء و أبونا شيخ كبير فسقى لهما ثم تولى إلى الظل فقال رب إني لما أنزلت إلي من خير فقير “Musa, Medyen suyuna varınca orada bir çok insan buldu. Onların gerisinde de engelleyen iki kadın gördü. Onlara: Derdiniz nedir? Dedi. Şöyle cevap verdiler: Çobanlar sulayıp çekilmeden biz sulamayız; babamız da çok yaşlıdır. Bunun üzerine onların yerine sulayıverdi.” (Kasas 28/23-24)

Burada nesne dört yerde hafzedilmiştir: “Musa, Medyen suyuna varınca orada (hayvanlarını) sulayan bir çok insan buldu. Onların gerisinde de (hayvanlarını) engelleyen iki kadın gördü. Onlara: Derdiniz nedir? dedi. Söyle cevap verdiler: Çobanlar sulanıp çekilmeden biz (hayvanlarımızı) sulamayız; babamız da çok yaşlıdır. Bunun üzerine onların yerine (hayvanlarını) sulayıverdi.”

Yukarıdaki ayetlerde dikkatler nesnenin üstüne değil, fiilin üzerine çekilmiş; fakat mütercimlerimiz o dikkatleri ters istikamete çevirmektedir. Onlar dikkatleri eyleme değil, nesneye çekmişlerdir. Böylece Karić ve Duraković hafzedilen nesnelere üç yerde, Korkut iki yerde, Mlivo da parantez içinde bir yerde belirtmektedir. “Musa, Medyen suyuna varınca, orada (hayvanlarını) sulayan insan topluluğunu buldu.”⁵³³

Örnek 3: أما السفينة فكانت لمساكين يعملون في البحر فأردت أن أعيبها و كان وراءهم ملك يأخذ كل سفينة غصبا “Gemi var ya, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu kusurlu kılmak istedim. Çünkü onların arkasında her gemiyi gasbetmekte olan bir kral vardı.” (Kehf 18/79). Bu ayette vasıf, cümlenin ikinci bölümünde atlanmıştır. Ayetten, kralın sadece sağlam olan gemileri gasbettiği anlaşılmaktadır. O yüzden ayette bahsi geçen gemiyi gasbedilmekten kurtarmak amacıyla kasten zarar vermektedir.

⁵³² Ramić, a.g.e., s. 66.

⁵³³ Ramić, a.g.e., s. 73-74.

Mlivo'nun dışında, mütercimlerimiz metnin kaynağında bırakılanı ve bırakılanın bağlamdan anlaşılacağını belirtmektedirler. Sa'd ibn Cübeyr ve İbn Abbâs yukarıdaki ayeti şu şekilde okumuşlardır: *كان أمامهم ملك يأخذ كل سفينة صالحة غصبا* “Onların önünde de her sağlam gemiyi gasbeden bir kral vardı”. Lakin bu şekilde okuma mütevatir değildir.⁵³⁴

Örnek 4: *ما قلت لهم إلا ما أمرتني به أن اعبدوا الله ربي وربكم و كنت عليهم شهيدا ما دمت فيهم فلما* – *Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, dedim. İçlerinde bulunduğum müddetçe onlar üzerine kontrolcü idim. Beni vefat ettirince artık onlar üzerine gözetleyici yalnız Sen oldun.*” (Mâide 5/177)

Duraković ayetin sonunu çevirmemiş, Mlivo ve Karić munfasil zamirlerin tahsisini önemsememektedir. Bir tek Korkut form ve muhtevayı benimseyerek bu kelimeleri şöyle çevirmiştir: “*Sen beni vefat ettirince, onları yalnız Sen gözetledin.*”⁵³⁵

1.2.4. Değişik Durumlarda Harflerin Hazfedilmesi

1.2.4.1. 'لا' Olumsuzluk Harfinin Hazfedilmesi

إني أريد أن تبوء بإثمي و إثمك, “*Ben hem senin hem de benim günahımı götürmemeni istiyorum.*” (Mâide 5/29). Bu ayet-i kerimede olumsuz olan *لا* (لا) harfi hazfedilmiştir. Bizim tercümanlarımız bu ayete şu manayı vermişlerdir: “*Ben hem senin hem de benim günahımı yüklenmeni istiyorum.*” Halbuki Ez-Zerkeşî burada bir harfin atlanmasına işaret etmiştir: *إني أريد أن لا تبوء بإثمي و إثمك*, ayet kısmının *إثمك* manasına geldiğine işaret etmektedir.⁵³⁶

1.2.4.2. Zarf veya Belirteçlerin Hazfedilmesi

و آخرون اعترفوا بذنوبهم خلطوا عملا صالحا و آخر سيئا “*Diğerleri de günahlarını itiraf edip, iyi amellerini kötülerle karıştırmışlar; kötüyle de iyi amellerini karıştırmışlar*” (Tevbe 9/102), eksik söylenmiştir ve zor görülebilir birbirine zıt olan iki terimi içerir: iyi ve kötü. Bizim çevirmenlerimiz bunu dikkate almayarak şöyle tercüme etmişlerdir: “*Ve diğerleri kendi günahlarını itiraf edip, iyi amellerini kötülerle karıştırmışlar*” Ancak, Ez-Zerkeşî burada belirteçin hazfedilmesi söz konusu olduğunu iddia ediyor ve bu bağlamda ayetin bu kısmını ele

⁵³⁴ Ramić, a.g.e., s. 74-75.

⁵³⁵ Ramić, a.g.e., s. 77.

⁵³⁶ Ramić, a.g.e., s. 78.

alıp şöyle bir anlam sunuyor: “Diğerleri de günahlarını itiraf edip, iyi amellerini kötülerle karıştırmışlar; kötülerini de iyi amelleriyle karıştırmışlar”.⁵³⁷

1.2.5. Kur'ân'da Şartlı Cümleler

Şartlı cümle bir koşula veya şarta delalet eden bağımlı bir cümledir. Ana cümlenin eylemi bu koşul veya şarta bağılı olarak gerçekleşmektedir. Bu şartlı cümle, gerçekleşme ihtimali olan bir şeye veya şart dışında bir şey gerçekleşmezse (varsayımsal cümle) gerçekten olacak bir şeye (bağımlı cümle) işaret eder. Koşulu beyan etmek için şu bağlaçlar kullanılır: ki, eğer, ve, zaman, vs.⁵³⁸

لا يؤاخذكم الله باللغو في أيمانكم و لكن يؤاخذكم بما عقدتم الأيمان فكفارته إطعام عشرة مساكين من أوسط ما تطعمون أهليكم أو كسوتهم أو تحرير رقبة فمن لم يجد فصيام ثلاثة أيام

“Allah sizi rastgele ettiğiniz yeminlerden değil, adakta bulunduğunuz yeminlerden dolayı cezalandırır. Yeminin kefareti: ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden on düşkünün yedirmek yahut giydirmek ya da bir köle azad etmektir. Bunu yapamayan üç gün oruç tutmalıdır...” (Mâide 5/89) ayetin mealinde koşullu edat ve onu takip eden cümle hazfedilmiştir. Bazı Kur'an meallerimizde tercüme edilen bu cümlede, tercüme içerisinde bu edat yer verilmemiş, bundan dolayı ayetin yemin ihlali ile ilgili şeriat düzenlemelerini içeren anlamı kaybolmuştur.

Korkut ve Karić bu ayetin bir kısmını: “Yemin ihlalinizin kefareti...” Mlivo ve Duraković ise: “Taahhüt ettiğiniz yemininizi bozduğunuz için kefaretiniz..”. olarak tercüme ediyorlar. Burada, üzerinde taahhüt edilen yeminin bozulması söz konusudur. Ceza, yemine değil suç işlenmesine yöneliktir. Yüce Allah ayetin başında verilecek cezadan bahsetmiştir. Sonunda ise edilen yemine değil, yeminin ihlal edilmesine işaret etmiştir: “Yeminlerinizi koruyun (onlara riayet edin).” Duraković’ten farklı olarak Mlivo çeviride bir yanlışlık olduğunu fark etti ve dipnotlarda yeminin ihlali kastedildiği açıkladı.⁵³⁹

1.2.6. Kur'ân'da Yan Cümleler

Yan cümle temel cümlenin sözdizimsel yapısını bozmadan, başka cümlenin öğeleri arasında yer olan bağımsız bir cümledir. Yan cümle, ana cümle içinde virgüllerle ayrılan bir

⁵³⁷ Ramić, a.g.e., s. 78.

⁵³⁸ Ramić, a.g.e., s. 81.

⁵³⁹ Ramić, a.g.e., s. 82.

cümledir. Ana cümlelerin parçası olan ve içinde yer alan yan cümle, ana cümlelerin anlamı ile bağlantısı zayıf ise o zaman tireler arasına yazılır. Eğer bu yan cümle gerçekten lazım değilse ve ana cümlelerin öğeleri ile ilgisi daha da zayıf ise, o zaman parantez içinde yazılır. Kur'an meallerimizde bir çok yerde yan cümleler belirlenmemiş ve uygun noktalama işaretleriyle ayrılmamıştır.

Örnek 1: فلما وضعتها قالت رب إني وضعتها أنثى والله أعلم بما وضعت وليس الذكر كالأنثى وإني سميتها مريم “Allah onun ne doğurduğunu çok iyi bildiği halde, doğurunca kadın yine konuştu: ‘Rabbim! Ben kız doğurdum’, - erkek kız gibi değildir - ‘ve ona Meryem adını koydum.’” (Âl-i İmrân 3/36)

Burada iki tane yan cümle vardır. Birinci yan cümle: “Allah onun ne doğurduğunu çok iyi bildiği halde”, bir de birinci cümlelerin açıklama ve takviyesi olan; “erkek kız gibi değildir” ikinci yan cümle. Çevirmenlerimiz sadece bir cümleyi muhafaza etmişlerdir: “Allah, onun ne doğurduğunu çok iyi bilmektedir.”⁵⁴⁰

Örnek 2: فلا أقسم بمواقع النجوم وإنه لقسم لو تعلمون عظيم إنه لقرآن كريم “Ve yıldızların konumuna kasem olsun - ve o, gerçekten yemindir - bilseydiniz! - büyük - evet, gerçekten bu Kur'an şerefli dir.” (Vâkıa 56/75-77)

Ayetin: “Ve bu gerçekten bir yemindir - bilseydiniz! ve – Büyük” kısımlarında yan cümlelerin içinde başka yan cümle vardır (İ'tirâdun fî İ'tirâdin); oysaki bizim tercümelerimizde bu kesinlikle görülmemektedir.⁵⁴¹

1.2.7. Kur'ân Âyetlerinin Anlambilimsel Yapısı Bağlamında Yaptığı Eleştiriler

1.2.7.1. Kur'ân'da Ters Teşbihler

Teşbih Arapça dilinde ve Kur'an'da kullanılan bir stilistik figürdür. *Teşbihin* birçok çeşidi vardır. Genellikle koşul bildiren kelimelerden sonra (*vb, gibi*) karşılaştırma (*muşebbeh bihi*) yapılıır. Ancak, bazen koşul bildiren bu kelimelerden sonra *teşbih* in nesnesi (*muşebbeh*) bulunmaktadır. Koşul bildiren kelimelerden sonra *teşbihe* ait bir nesne bulunuyorsa bu ters

⁵⁴⁰ Ramić, a.g.e., s. 84.

⁵⁴¹ Ramić, a.g.e., s. 84.

teşbih olarak adlandırılır. Ters *teşbih* Arap dilinde ve Kur'an'da sıkça kullanılmaktadır. Bu durumu birçok örnekte kolayca görebiliriz.⁵⁴²

Örnek 2: الذين يأكلون الربا لا يقومون إلا كما يقوم الذي يتخبطه الشيطان من المس ذلك بأنهم قالوا إنما البيع مثل الربا، *“Faiz yiyenler (kafirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hal onların "Alım-satım tıpkı faiz gibidir" demeleri yüzündendir. Halbuki Allah, alım-satımı helal, faizi haram kılmıştır.”* (Bakara 2/275).

Bu ayetteki ters *teşbih* şudur: *Alım-satım tıpkı faiz gibidir*. Bu *teşbihin* içinde koşul bildiren kelimedenden sonra benzetilen nesne yer almaktadır. Korkut bu nesneyi kendi yerine koyup ayeti şöyle çevirmiştir: *“faiz tıpkı alım-satım gibidir”*. Diğer çevirmenlerimiz (Mlivo, Karić, Duraković) metnin orjinalini takip ederek ayeti şöyle tercüme etmişler: *“Alım-satım tıpkı faiz gibidir.”*

Ayette alım-satımdan değil faizden bahsedilmektedir. Halbuki müşrikler asıl nesnenin yerine ek nesneyi koymuş ve demişler ki: *“Alım-satım tıpkı faiz gibidir.”*⁵⁴³

Örnek 2: أفرايت من اتخذ إلهه هواه *“Heva ve hevesini tanrı edineni gördün mü?”* (Câsiye 45/23) birinci nesne ikincinin, ikinci nesne birincinin yerini işgal etmiştir, ve böyle bir cümle ortaya çıkmıştır: *هواه إلهه* şöyle gelmesi gerekirken: *هواه إلهه*. Çevirmenlerimizden Mlivo hariç herkes, kelimeleri ters dizmiş: *“Sem heva ve hevesini tanrı edineni gördün mü?”*⁵⁴⁴

1.2.7.2. Kinâye - Kur'ân'da Hakikat ve Mecâz Arasındaki Geçiş

Kinâye Kur'an'da çokça kullanılmıştır. Ancak, Arap edebiyatçıları mecâzının *hakikat*, yani Kur'an'ın hakikî ifadesi mi ya da mecâzî ifadesi mi, metafor, kinaye veya başka bir şey mi olduğu konusunda farklı fikirler beyan etmektedirler. Çevirmenlerimiz mecâz bazen mecazi mana olarak almışlar, bazen de onu temel anlamıyla dilimize tercüme etmişlerdir.⁵⁴⁵

Örnek 1: وقالت اليهود يد الله مغلولة غلت أيديهم و لعنوا بما قالوا بل يداه مبسوطتان *“Yahudiler, Allah'ın eli bağlıdır, dediler. Onların elleri bağlıdır, söyledikleri yüzünden lanet olsunlar! Bilakis, Allah'ın elleri açıktır.”* (Mâide 5/64) Bu ayette iki el söz konusudur, *مغلولة* ve *مبسوطة*, bağlı ve açık el. Mecâz anlamları: *cimri* el ve *cömert* el. Cömertliğin önemini ön plana

⁵⁴² Ramić, a.g.e., s. 93-94.

⁵⁴³ Ramić, a.g.e., s. 94.

⁵⁴⁴ Ramić, a.g.e., s. 95.

⁵⁴⁵ Ramić, a.g.e., s. 97-98.

çıkarmak için ayetin ilk bölümünde kol tekil olarak, ikinci bölümünde ise çift olarak kullanılmıştır. Korkut ve Karić'e göre *sıkıştırılmış* ve *açık* eldir. Mlivo'ya göre bunlar *bağlanmış* ve *açılmış* ellerdir. Duraković'e göre ise *cimri* ve *cömert* ellerdir. Diğerleri kendi çevirilerinde doğrudan temel ifadeyi kinaye olarak kabul ederken, Duraković kastedilen anlamı kullanmıştır.⁵⁴⁶

Örnek 2: Çevirmenler önceki ayetleri kelimesi kelimesine çevirirken, aşağıdaki ayetleri tercüme ederken alegoriyi kullanmışlardır: *كل إنسان أئزمناه طائرله في عنقه* “Her insanın amelini boynuna bağlayacağız” (İsrâ 17/13) ve *قالوا طائرکم معکم* , “Sizin uğursuzluğunuz sizinle beraberdir.” (Yâsîn 36/19) Bu ayetlerin çevirilerinde tercümanlar insan uğursuzluğunu veya insan amellerini kuş ile değiştirmişlerdir. (Dolaysız tercüme: *sizin kuş sizinle, sizin talihsizliğiniz sizinle*). Bu noktada İslam öncesi dönemde Arapların hurafe inancına sahip olduklarını hatırlatmak yerinde olur. Onlar, - bu şekilde - insanın mutluluğunu ve kaderini kuşların uçuşlarına bakarak söylüyorlardı. Kur'an onların inançları ışığında onlara hitap ediyor.⁵⁴⁷

Örnek 3: Bazı yerlerde çevirmenler temel mananın yanısıra, kendi tercümelerine mecazi manayı da katıyorlardı, şu misalde olduğu gibi: “Onlardan önce Nuh'un kavmi yalanladı, kulumuzun yalancı olduğunda ısrar ederek: O delirdi, dediler. Ve onu vazgeçirmeye zorluyorlardı, O Rabbine yalvarırken: Ben yenik düştüm, bana yardım et! Biz de göğün kapılarını güçlü suya açtık. Yeryüzünden kaynaklar fışkırttık. Takdir edilene uyarak sular birleşmişti. Onu da tahtalardan yapılmış olanın üzerinde, hem koruduk hem de götürdük.” (Kamer 54/9-13)

Son ayette gemiye bir kinaye yapılmış, niteleyici isim kullanılmadan onun rolünü nitelemiştir ki anlam bakımından sıfat ve isim arasında hiçbir fark yoktur. Bu nedenle, Zemahşerî'ye göre, kinayenin ve ima ettiği şeyin yan yana bulunmaları, stil bakımından, kabul edilemez; fakat tercümelerimizde bu hususa riayet edilmemiştir. Bu kelimeleri Mlivo, Karić ve Duraković şöyle çevirmişler: “Ve biz onu tahta ve çivilerden yapılan gemide götürdük.” Aslında, Mlivo niteleyici ismi parantez içinde kullanmıştır.⁵⁴⁸

⁵⁴⁶ Ramić, a.g.e., s. 98.

⁵⁴⁷ Ramić, a.g.e., s. 99.

⁵⁴⁸ Ramić, a.g.e., s. 100.

1.2.7.3. Kur'an'da Mecâz

Mecâz, dolaylı anlamları taşıyan bir dil terimidir. Metaforun çeşitli türleri vardır ve tüm çeşitleri Arap dili ve Kur'an'da mevcuttur. Ramić, çevirmenlerimizin mecâzî ifadelerin uygulanmasını takip ederek bazı örnekleri verirken bu konu hakkında kendi yorumunu yapmaktadır:

Örnek 1: *و لما سكت عن موسى الغضب أخذ الألواح و في نسختها هدى و رحمة للذين هم لربهم يرهبون*, “Musa'nın öfkesi sustuğu zaman, o doğru yolun göstericisi ve Rablerinden korkanlar için rahmet olan levhaları aldı.” (A'râf 7/154) ayetinde, çevirmenlerimiz mecâzî manaya öncelik vermişler ve mecâzî şöyle tercüme etmişler: “*Ve Musa'nın öfkesi sakinleştiği zaman*”. (سكت), *sustu* fiili yerine (سكن) *sakinleşti* fiilini kullanmışlardır. Ancak öfke, söz konusu ayette kişileştirilmektedir. Bu öfke şöyle konuşan bir adam gibidir: (levhaları at ve kardeşini saçlarından çek) ve susan bir adam gibidir: (sustuğu zaman, o levhaları almış). Ayrıca, bizim duygularımıza göre, bu noktada, bu fiilin gerçekçi ve metaforik anlamın birbirleri içerisinde uyum sağlayabileceği bir fiil formuyla *sessiz olmak*, anlamı daha oturaklı ve daha uyumlu olurdu.⁵⁴⁹

Örnek 2: *الله ولي الذين آمنوا يخرجهم من الظلمات إلى النور و الذين كفروا أولياءهم الطاغوت يخرجونهم من إلى النور الظلمات* “*Allah, inananların velisidir: O onları zulumattan aydınlığa çıkarır, iman etmeyenlere gelince, onların velisi şeytandır, o, onları ışıktan zulumata götürür.*” (Bakara 2/257)

Bu ayetin beznetme konusu olay değil, görüntüdür ve açık bir metaforu içerir. Karşılaştırılan nesnelere talimat ve dalâletler gizlenmiştir ve karşılaştırılan nesnelere resimleri olan karanlık ve aydınlık, çok açık ve net belirtilmektedir. Kur'an'da, ışıktan her zaman tekil, karanlıktan ise çoğul olarak bahsedilmektedir. Doğru yol, her zaman birdir, dalâlet ise daha çok çeşittir. Fakat Duraković'te ayetin birinci bölümünde hem ışık hem de karanlıktan tekil olarak bahsedilmektedir. Sonuç olarak, o hem *hidâyet* hem de *dalâleti* tekil olarak belirtmiştir.⁵⁵⁰

⁵⁴⁹ Ramić, a.g.e., s. 103.

⁵⁵⁰ Ramić, a.g.e., s. 103-104.

1.2.7.4. Kur'ân'da Kinâye

Kinâye bir kelimeyi benzer anlamı taşıyan başka bir kelimeyle değiştirmektir. Bu, yerin, zamanın ve nedenlerin hem de onları ifade eden kelimelerin anlamlarını değiştiren bir resim olarak tanımlanmaktadır.⁵⁵¹

1.2.7.4.1. Zamana Göre Değişim

و آتوا اليتامى أموالهم : “Yetimlere onların mal ve mülkünü teslim edin” (Nisâ 4/2) ayeti şöyle bir manayı temsil etmektedir: “Yetimlere, bir yetişkin hale geldikleri zaman, onlara mallarını teslim edin.” Çevirmenlerimiz, bu ayette ileride olacak durumun yerine, halihazırda bulunan durumun dikkate alınması gerektiğini vurgulamışlardır.⁵⁵²

و قال نوح رب لا تذر على الأرض من الكافرين ديارا إنك إن تذرهم يضلوا عبادك و لا يلدوا إلا فاجر كفارا “Ve Nuh dedi ki; Rabbim, yeryüzünde hiçbir kafiri bırakma, eğer onları yeryüzünde bırakırsan, onlar Senin kullarını delalete götürecekler ve sadece kafirleri doğuracaklar!” (Nûh 71/26-27) bu ayette ise, olup biten özelliğini taşıyan şeyler yerine, olacak özelliğini taşıyan şeyler şeklinde tercüme edilmiştir. Burada çocuklar ters bir şekildedir tercüme edilmiştir; zira bilindiği gibi çocuklar hanif din üzerine ve günahsız olarak dünyaya gelmektedirler.⁵⁵³

1.2.7.4.2. Nicelik Bakımından Değişim

يا أيها المزمل قم الليل إلا قليلا “Ey bürünen! Birazı hariç, geceleri kalk” (Müzzemmil 73/1-2) “Onun küçük bir kısmını istisna ederek geceleyin namaz kıl” manasını taşımaktadır. Ayetindeki (قيام) ayakta durma bir parça olarak bir bütünü teşkil eden (صلاة) namaz isminin yerini almıştır. Çevirmenlerimiz ayetin bu kısmını bütünlük değil bir parça anlamında tercüme etmişler ki bu ayetin gerçek anlamına ters düşen bir şeydir.⁵⁵⁴

أ قم الصلاة لدلوك الشمس إلى غسق الليل و قرآن الفجر إن قرآن الفجر كان مشهودا “Gündüz güneş zirveden dönüp gecenin karanlığı bastırınca kadar namaz kıl; bir de sabah vaktinde Kur’an oku; çünkü sabah vaktinde Kur’an’ın okunmasına birçokları şahittirler” (İsrâ 17/78) ayetindeki özel mana şudur: Kur’an ismi namaz manasına gelmektedir, böylece ayetin bu kısmı şu manayı temsil etmektedir: “ve şafak vaktinde namazı kıl, çünkü şafak vaktindeki namaza birçokları

⁵⁵¹ Ramić, a.g.e., s. 105.

⁵⁵² Ramić, a.g.e., s. 106.

⁵⁵³ Ramić, a.g.e., s. 106.

⁵⁵⁴ Ramić, a.g.e., s. 107.

katılmaktadır.” İşte burada bütünün yerine parça gelmiştir. Korkut ve Karić hariç, çevirmenlerimiz bu ayeti tercüme ederken bütüne değil parçaya anlam yükletmişler ki bu ayetin gerçek anlamı ile çelişmektedir.⁵⁵⁵

1.2.7.4.3. Yere Göre Değişim

“O, bol bol göğü üzerinize gönderecek” (Nûh 71/11) ayeti şu manayı temsil etmektedir: “O size bol bol yağmuru gönderecektir.” Bu durumda, bir kelimenin yerine diğer kelime gelmiştir. Bu bir kinâyedir, yere göre bir değiştirmedir. Gök, yağmurun yerine kullanılmaktadır. Duraković ve Mlivo, manaya öncelik tanıyarak, bu ayeti: “O size bol bol yağmuru gönderecektir” şeklinde tercüme eden Korkut ve Karić’in aksine, harfi harfine tercüme ettiklerinden dolayı karışıklığa sebebiyet vermişlerdir.⁵⁵⁶

“Ve kendi kalbini temizle” (Müddessir 74/4) ayetini Korkut şöyle çevirmektedir: “Ve kıyafetlerini temizle”, Mlivo, Karić ve Duraković ise: “Ve giysilerini temizle.” Arap edebiyatçıları burada kinâyenin bulunduğunu, bir terimin diğer bir terimle değiştirildiğini söz söylemektedirler.⁵⁵⁷

1.2.7.4.4. Çoğul Yerine Tekil Kullanılması

ليس على الأعمى حرج و لا على الأعرج حرج...و لا على أنفسكم أن تأكلوا من بيوتكم...أو بيوت صديقكم, “Âmaya günah değildir, topala da günah değildir..., kendi evlerinizde yemeniz de günah değildir..., dostlarınızın evlerinde yeriniz de” (Nûr 24/61) ayetinin sonunda çoğul anlamı taşıyan dost ismi tekil olarak kullanılmıştır, ve bundan: “...ve de dostunuzun evlerinde”, değil: “ve de dostlarınızın evlerinde”, anlamını çıkartmak gerekmektedir. İbn Kesir ve Kur’an’ın diğer klasik yorumcularının aksine, bizim çevirmenlerimiz buradaki ismi tekil olarak kullanmışlardır. Bundan dolayı Korkut, Mlivo ve Karić’te: “dostunuzun evlerinde”, Duraković’te ise: “ve de dostunuzun evlerinde” şeklinde okuyoruz.⁵⁵⁸

هو الذي خلقكم من تراب ثم من نطفة ثم من علقة ثم يخرجكم طفلا ثم لتبلغوا أشدكم ثم لتكونوا شيوخا, “Sizi topraktan, sonra meniden, sonra kan pıhtısından yaratan, sonra bebek olarak çıkaran, sonra sizi ergenlik çağına ve ihtiyarlığa erdiren O’dur” (Gâfir 40/67) ayeti ile ilgili olarak, Korkut ve Karić’te tekil olan çocuk (طفل) kelimesini çokluk algılayıp onu şöyle çevirdiler: “sonra

⁵⁵⁵ Ramić, a.g.e., s. 107.

⁵⁵⁶ Ramić, a.g.e., s. 108.

⁵⁵⁷ Ramić, a.g.e., s. 108.

⁵⁵⁸ Ramić, a.g.e., s. 111.

bebekler olarak çıkararak”, Mlivo ve Duraković ise harfî harfine tekil anlamına bağlı kalmışlardır.⁵⁵⁹

1.2.7.4.5. Tekil Yerine Çoğul Kullanılması

و قالت امرأة فرعون قرة عين لي و لك لا تقتلوه “Ve Firavun’un karısı: O benim ve senin için sevinçtir! Onu öldürme!” (Kasas 28/9) ayetindeki fiil, çoğul olarak kullanıldı: “Onu öldürmeyin!” Duraković hariç, tüm çevirmenlerimiz buradaki tekili tanıyamayıp böylece ayeti çoğul olarak tercüme ettiler.⁵⁶⁰

يا أيها الرسل كلوا من الطيبات “Ey Peygamberler! Güzel yemekleri yeyin” (Mü’minûn 23/51) Ayyetteki nebiler (الرسل) şeklindeki çoğul kelime, tekil (الرسول) anlamını temsil etmektedir. Çevirmenlerimiz, burada da harfî harfine tercüme ettiler ve ayetteki bu kelimeyi çoğul olarak çevirmişlerdir.⁵⁶¹

Bu bölümde sunulanlarla bağlantılı olarak, içerik ve şekil arasında çatışma söz konusu olunca, içeriğe öncelik vermek gerektiğini vurgulamak çok önemlidir. Tabii ki Kur'an, şekil ve estetik tercümesi elde etmek için değil içerik ve öğüt vermek için indirilmiştir.⁵⁶²

1.3. DİĞER KONULARLA İLGİLİ ELEŞTİRİLERİ

1.3.1. Bağlam ve Anlam

Ramić’e göre iyi bir çevirmen, her şeyden önce, iyi bir metin okuyucusu olmalıdır. Metnin kelimesi kelimesine anlaşılmasında, edebi yeterlilik ve sanat uygulamasından hariç çevirmenin özel bir yeteneğe sahip olması istenilmemektedir. Bu düzeyde en yaygın çeviri hataları, bir metnin bağlamının yanlış anlaşılmasından ve gerçek bağlamına uygun olmayan kelimelerin kullanılmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁶³

Biz burada çevirmenlerimizin tercüme yaparken bağlamsal anlamları ne kadar göz önünde tuttukları hakkında bir kaç örnek göstererek bu konuya değineceğiz:

Örnek 1: *قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مَدَادًا لَكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتِ رَبِّي*, “Rabbimin sözlerine derya mürekkep olsa, kesinlikle deniz tükenektir ama Rabbimin sözleri tükenmez” (Kehf

⁵⁵⁹ Ramić, a.g.e., s. 112.

⁵⁶⁰ Ramić, a.g.e., s. 114.

⁵⁶¹ Ramić, a.g.e., s. 115.

⁵⁶² Ramić, a.g.e., s. 116.

⁵⁶³ Ramić, a.g.e., s. 119.

18/109) ayeti, müşriklerin Allah'ın sözlerinin yakında tükeneceğini söyledikleri zaman indirildi. Ayetin bu kısmını, “*kesinlikle Rabbimin sözleri tükenmeden önce deniz tükenecektir*” şeklinde çeviren Duraković, bağlamsal manadan çok uzaklaşıp Allah'ın sözlerinin şüphesiz tükenmez olduğunu gözden kaçırarak ayetin şöyle bir anlamını sunmuştur: “*Rabbinin sözleri bitmeden önce kesinlikle deniz tükenecektir...*”, belli ki çevirmen, önce (قبل) kelimesinin olumsuzlama görevinde ve de bağlamın beraberinde olduğunun farkına varamadı: “*Yeryüzündeki tüm ağaçlar kalem olsalar, ve deniz tükendiği zaman onun içine yedi deniz daha dökülse, Allah'ın sözleri tükenmez.*” (Lokmân 31/27)⁵⁶⁴

Örnek 2: إن الذين آمنوا و هاجروا و جاهدوا بأموالهم و أنفسهم في سبيل الله و الذين آووا و نصرؤا أولئك “*İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler, ve barındırıp yardım edenler, işte onlar birbirlerinin varisleridir*” (Enfâl 8/72) و الذين كفروا بعضهم أوليا بعض “*İman etmeyenler birbirlerinin varisidirler*” (Enfâl 8/73) بعضهم أوليا بعض , sözlerini Duraković her iki ayette de: “*Böyleleri birbirlerinin dostlarıdır*” olarak çevirmektedir. Mlivo her iki ayette de: “*Böyleleri birbirlerinin velileridir*” ve Karić ilk ayette “*Onlar birbirlerinin varisleridir*”, anlamında tercüme ederken, ikinci ayette: “*Ve böyleleri birbirlerinin kollayıcı ve velileridir*”, şeklinde tercüme etmektedir.

İbn Cerîr, Süddî'den o da Ebû Mâlik'ten bu ayetlerin, müşriklerle akraba olan müminlerin varis olmalarından dolayı indirildiğini nakletmektedir. İbn Abbas bu ayetin kısmını أولئك بعضهم أوليا بعض şu şekilde tefsir etti: “*Onlar birbirlerinin varisleridir*”, Zemahşerî'ye göre buradaki akrabalık, kan veya ikinci derecedeki akrabalığa nazaran, birinci derecedekilere öncelik verilmesinden değil, İslam'a göre olan akrabalığın önceliği anlamındadır.⁵⁶⁵

Örnek 3: لا يستوي القاعدون من المؤمنين غير أولي الضرر والمجاهدون في سبيل الله بأموالهم و أنفسهم , “*Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturanlarla, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz.*” (Nisâ 4/95) Korkut'un dışındaki tüm çevirmenlerimiz yüzeysel olarak, metni sadece bir bileşim mahiyetinde algılayıp ancak kelimeleri çevirmişlerdir. Onlara göre القاعدون: “*savaşa gitmek istemeyenleri, mahsustan ondan geri kalanları, değil de: oturanları, hem de çok rahat bir şekilde oturanları*” temsil etmektedir.

⁵⁶⁴ Ramić, a.g.e., s. 120-121.

⁵⁶⁵ Ramić, a.g.e., s. 123. Ayrıca bkz: Taberî, a.g.e., X, 51-52; Zemahşerî, a.g.e., II, 603-604.

dilinde bir bağlacın diğerinin yerini alması sık sık rastlanılan bir durumdur. Somut misalde bağlaç *ve* (و), veya (أو), bağlacın yerini aldı, çünkü İslam inancının bir esasını yalanlayan kimse, İslam'ın dayandığı tüm esasları inkar etmiş olur.⁵⁶⁸

1.3.4. Fiil Zamanlarının Kullanılması

Kur'an'ın tercüme edilmesinde, çevirmesi güç olabilen bir husus, fiil zamanlarının kullanılmasıdır. Bu fiil zamanlamasının dilbilgisi kuralları kadar içerikle uyum sağlaması gereği de bilinmektedir. Bazı çevirmenlerimiz kendi çalışmalarını yürütürken bu gerçeği göz önünde tutmamışlardır. Ve bu husus aşağıdaki iki örnekte görülmektedir:

Örnek 1: أتى أمر الله فلا تستعجلوه, “Allah'ın emri şüphesiz gerçekleşecek - onun için istemekte acele etmeyin” (Nahl 16/1) Karić, bu ayeti şöyle çevirmiştir: “Allah'ın takdiri gelmiştir, siz onu istemekte acele etmeyin” Duraković ise: “Allah'ın takdiri geliyor - bunun için onu istemekte acele etmeyin.” Burada geçmiş zaman fiili, gelecekte mutlak surette olacak şey, kesin olarak vuku bulacak bir fiil anlamında kullanılmıştır. Bu durumda Allah'ın sözleri: فلا تستعجلوه - “bunun için onu istemekte acele etmeyin”, bunu onaylamaktadır. Ayette Allah'ın hükmü adı altında müşriklerin başına gelecek ceza manası saklanmıştır ve bu anlamıyla onun sanki gelmiş gibi tartışılmaz olduğu söylenmektedir. Arap dilinde, bu ve diğer ayetlerde de görüldüğü gibi, genellikle geçmiş zaman fiili ile gelecekte gerçekleşecek bir eylem ya da oluş ifade edilmektedir.⁵⁶⁹

Örnek 2: و اتبعو ما تتلوا الشياطين على ملك سليمان, “Ve onlar Süleyman'ın hükümlerini hakkında şeytanların uydurup söylediklerine tabi oluyorlar” (Bakara 2/102) Süleyman'ın hükümlerini çoktan bitmiş tarihsel bir olgunun değil de, hala var imiş gibi farzeden Duraković, bu ayeti şöyle çeviriyor: “Ve şeytanların Süleyman'ın hükümlerini hakkındaki söylediklerine tabi oluyorlar.”⁵⁷⁰

1.3.5. Terimlerin Tercüme Edilmesi

Ramić'in söylediğine göre çevirmenlerimiz Kur'an'ın tüm kelimelerini tercüme etmeye gayret ettiler. Hatta son derece tercüme elverişsiz ve aynı zamanda bizim dilimize girip aşına olmuş terim - kurumları temsil eden Kur'an ifadelerini de çevirmeye çalıştılar.

⁵⁶⁸ Ramić, a.g.e., s. 135.

⁵⁶⁹ Ramić, a.g.e., s. 141.

⁵⁷⁰ Ramić, a.g.e., s. 141.

Örnek 1: *و إن كنتم جنبا فاطهروا*.., ayetinden *cüniüb* (جنب) kelimesini,⁵⁷¹ Korkut ve Karić *yıkanmamış* olarak çeviriyorlar. Duraković onu *kirlenmiş olarak* tercüme ediyor, Mlivo ise bu terimi orjinal şekliyle bırakmıştır. Ancak, bu terim Arapça ifadesinin taşıdığı anlamını kapsayamaz. Dolayısıyla Korkut ve Karić'in çevirilerinden, yıkanmayı gerektiren koşullar hariç, yıkanmamış olan bir müslümanın namaz kılamayacağına dair bir mana çıkabilmektedir. Aslında Duraković kendi çevirisinin yanı sıra açıklamayı da vermiştir. Açıklama mahiyetindeki notlarında cinsel ilişkiden sonra dini görevlerini yerine getirebilmek için söz konusu kişinin yıkanması gerektiğini söylemiştir. Ancak, bu terimin daha geniş bir anlamı vardır. Bu terim boşaldığı veya cinsel ilişkide bulunduğu ya da meninin çıktığı andan itibaren her kişiye atfedilmektedir.⁵⁷²

Örnek 2: *Zekat* da bir terim-kurumdur. Ondan Kur'an-ı Kerim'de ve Peygamberin hadislerinde bahsedilmektedir. O bizim dilimize girmiş ve ona aşına olunmuştur. Korkut bir yerde *zekatı*, daha doğrusu onun eşanlamlısı olan *sadakayı*, *bağışlar* olarak tercüme etmiştir (Tevbe 9/79), ikinci bir yerde zekatla eşanlamlı kelimesinin zorunlu bir maddi vergi anlamına gelmesine rağmen sadaka olarak tercüme etmiştir (Ahzâb 33/35); çünkü her iki ayet de Medine'de nazil olmuştur. Duraković bu terimleri farklı tercüme etmiştir. Bir yerde zekat kastedilmesine ve onun zorunlu bir yükümlülük olmasına rağmen, ilişkili yükümlülükler olarak tercüme etmiştir (Tevbe 9/103). O sadece iki yerde bu terimi zekat manasına kullanmıştır (Tevbe 9/79, Ahzâb 33/35). Karić bazen *zekat* terimin yanında *istekli davranış* (Tevbe 9/79), Mlivo ise *zekat* terimini *bağış* anlamında tercüme etmiştir, hatta zekat alan sekiz kesimin sayıldığı ayette de bu şekilde tercüme etmiştir. O kendi çevirisinde yer ve zaman gerçekliliğini hesaba katmadan sadece kelimeleri tercüme etmiştir.⁵⁷³

1.3.6. Boşnakça Çevirilerin Yayında Basılan El Yazma Mushafın Yapısı

Yukarıda bahsettiğimiz çevirilerimiz ile beraber Mushaf elyazmaları da basılmıştır. Korkut, Huesin Boşnak'ın elyazısını tercih etmiş, Mlivo ise Pickthall'un Kur'an çevirisinden Muhammed Sakerzadea'nın elyazısını tercih etmiştir. Diğer tercümanlar ise Kur'an tercümeleriyle beraber basılmış olan elyazması olan Mushaf hakkında hiçbir bilgi sunmuyorlar. Ancak Duraković'in kullandığı elyazmasının gerçekten hatalarla dolu olduğu bellidir. Allah, Rabb kelimeleri kırmızı mürekkeple, gerekli gereksiz yerlerde basılmıştır. Bunu

⁵⁷¹ Mâide 5/6.

⁵⁷² Ramić, a.g.e., s. 145.

⁵⁷³ Ramić, a.g.e., s. 146-147.

şu örnekle ispatlayabiliriz: يا صاحبي السجن أما أخذكم فيسقي ربه خمرًا “*Hapisteki benim yoldaşlarım! İçinizden biri kendi sultanına şarap içirecek*” (Yûsuf 12/41) kendi sultanına (rabbine - ربه) ibaresi, alemlerin Rabbi Yüce Allah'ı değil, basit ve ölümlü insanı ifade etmesine rağmen, kırmızı harflerle basılmıştır. Ayrıca عند ربك فأنساه الشيطان ذكر ربه, “*Kendi Rabbine benden bahset! Fakat onun rabbine ondan bahsedilmesini unutturdu*” (Yûsuf 12/42) ayetindeki (ربك) ve (ربه) ibareler, Allah'a değil de insanı ifade etmesine rağmen, kırmızı harflerle basılmıştır.⁵⁷⁴

Açıkçası, çevirmenin ilgisinden bu husus kaçmış, dolayısıyla sonuç olarak elyazmasında bazı yerlerde bulunan hataları kabul etmiş ve elyazısının önerisine göre bazı Kur'an ayetlerini tercüme etmiştir. Buna şu örnekler, ilave olarak, doğrulamaktadır: ارجع إلى ربك فاسأله ما بال النسوة اللاتي قطعن أيديهن إن ربي بكيدهن عليم, “*Sahibine geri dön ve ellerini kesen kadınlar hakkında ona sor. Benim sahibim onların düzenbazlıklarını çok iyi bilir*” (Yûnus 12/50), buradaki (ربي) “*sahibim* sözünü Duraković: *Benim Rabbim* olarak anlamıştır. Ayrıca إن ربي أحسن مثوأي, “*Sahibim bana çok iyi bakıyor*”⁵⁷⁵, (ربي) sahibim, sözünü Duraković yine: *Benim Rabbim* şeklinde yanlış olarak çevirmektedir.⁵⁷⁶

2. BAŞKA DİLLERDEN YAPILAN KUR'AN MEALLERİ HAKKINDAKİ ELEŞTİRİLERİ

Bu kısımda Jusuf Ramić'in farklı dillerden faydalanan Kur'an meallerine, daha doğrusu aşağıdaki dört Kur'an mealine eleştirisi söz konusu olacaktır.

1. *Koran* isimli, Mićo Ljubibratić⁵⁷⁷'in hazırladığı Kur'an meali, Beograd, 1895.

İlk Boşnakça Kur'an meali, 19. yüzyılın son yıllarına aittir. Bu meali hazırlayan Mićo Ljubibratić – Hercegovac'dır. Meal mütercimim ölümünden sonra yayımlanmıştır. 1990 yılında ikinci baskısı da yapılmıştır. Bazı düşüncelere göre Ljubibratić, Rusça Kur'an mealini tercüme ederek Boşnakça Kur'an meali hazırlamıştır. Bazılarına göre ise 1840 yılında Paris'te yayımlanmış olan Kazimirski tarafından hazırlanan Fransızca Kur'an

⁵⁷⁴ Ramić, *Kako Prevoditi Kur'an*, s. 150-151.

⁵⁷⁵ Yusuf 12/23.

⁵⁷⁶ Ramić, *Kako Prevoditi Kur'an*, s. 151-152.

⁵⁷⁷ Mićo Ljubibratić (v.1895) Hercegovina asıllı ortodoks bir papazdır. Bosna'nın Boşnakların, Sırların ve Hırvatların Avusturya-Macaristan krallığına karşı verilen mücadelelerde, bir birbirine yaklaşması için çalışmıştır. Aynı zamanda o Kur'an'ın mealini yapmıştır. Kullandığı kavramlarla Ortodoks Sırların Kur'an'ı anlamalarını kolaylaştırmıştır.

mealini dilimize tercüme etmiştir. Bu düşünceleri söz konusu iki mealin karşılaştırmalı incelemesini yapan Dragutin Ilić ve Izet Terzić ileri sürmektedir.⁵⁷⁸

2. *Kur'an* isimli Hadži Ali Riza Karabeg⁵⁷⁹, in hazırladığı *Kur'an Meali*, Mostar, 1937.

Bu meal *Kur'an, Prijevod Hadži Ali Rize Karabega* olarak yayınlanmıştır. Karabeg'in dediğine göre bu meal Arapça'dan tercüme edilecek hazırlanmıştır. Fakat Mehmed Handžić'in düşüncesine göre, Karabeg'in küçük değişiklikler yaparak Ljubibratić'in hazırladığı mealden faydalandığını, Muhammed Pašić'in düşüncesine göre ise Karabeg'in hiç bir değişiklik yapmadan Ljubibratić'in hazırladığı mealden faydalandığını hatta bazı Gayrimüslim tercümanların ifadelerini kullandığını görmekteyiz.⁵⁸⁰

3. *Kur'an Časni – Prijevod i Tumač* isimli, Hafız Muhammed Pandža⁵⁸¹ ve Džemaludin Čaušević⁵⁸², in tercüme ettikleri ve hazırladıkları *Kur'an Meali*, Sarajevo, 1937.

Pandža ve Čaušević'in hazırladıkları mealin temeli olarak Muhamed Alijan'ın *The Holy Qur'an* (Lahore, 1920) isimli İngilizce *Kur'an Meali* kullanılmıştır. Bu İngilizce meal ve tefsir daha sonra Ömer Rıza Doğrul tarafından *Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsiri (İstanbul, 1934)* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Čaušević ve Pandža Ömer Rıza'nın hazırladığı mealden faydalanarak Boşnakça *Kur'an mealini* hazırlamışlardır.⁵⁸³

4. *Kur'an Časni – Prijevod i Tumač* isimli, Omer Mušić⁵⁸⁴ ve Alija Nametak⁵⁸⁵, in hazırladıkları *Kur'an meali*, Zagreb, 1969.

⁵⁷⁸ Ramić, *Naši Prijevodi Kur'ana i Stil Kur'anskog Izraza*, s. 13-15.

⁵⁷⁹ Ali Riza Karabeg (1872-1994), Mostar müftüsünün oğludur. Karacoz Bey medresesi'ni bitirmiş, daha sonra talim için İstanbul'a gitmiştir.

⁵⁸⁰ Ramić, *Naši Prijevodi Kur'ana i Stil Kur'anskog Izraza*, s. 16-21.

⁵⁸¹ Muhammed Pandža (1895-1962), alimler ve hafızlar ailden gelmektedir. İslam şeriat hukukun hocalığını yapmıştır. Bir kaç eser yazmış ve birçok dergide yazırlığı yapmıştır.

⁵⁸² Džemaludin Čaušević (1870-1938), İstanbul'da eğitim almıştır. O zamanlarda Anadolu, Mısır, Arabistan ve Yemeni gezmiştir, yazardı ve bazı Türk dergilerinde yazarlığı yapmıştır. Bosna'da ise kadılık yapmış, ondan sonra 1913'te Bosna'nın, daha sonra 1929 Yugoslavya'nın Reisü'l-Ulemâ'sı olarak seçilmiştir. 1930'larda istifa etmiştir.

⁵⁸³ Ramić, a.g.e., s. 26-27.

⁵⁸⁴ Omer Mušić (1903-1972), Sarajevoludur. Felsefe Fakültesi'nde oryantalizm bilim dalında lisans bitirmiştir. Edebiyat alanında çok çalışma vermiştir, en önemli çalışması ise Pandža-Čaušević mealinde yaptığı müellifliktir.

⁵⁸⁵ Alija Nametak (1906-1987) Mostarlıdır. Zamanında Bosna'nın edebiyat alanında en iyi temsilcisidir.

Bu meal aslında Pandža ve Čaušević'in hazırladıkları mealin ikinci baskısıdır. Bu baskının editörlüğü, yayımlayıcı tarafından Omer Mušić ve Alija Nametak'a verilmiştir. Omer Mušić ve Alija Nametak o döneme kadar Kur'an tefsiri alanında yapılmış olan ilmi incelemeleri göz önünde bulundurarak, bu mealde bulunan bazı ifadeleri düzeltmişler, tamamen kötü tercüme edilmiş ifadeleri ise yeniden tercüme etmişlerdir.⁵⁸⁶

Bu mealler Jusuf Ramić'ten önceki Boşnak alimler tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin bazıları yerindedir ve Ramić onlardan bahsetmektedir. Aşağıda Jusuf Ramić'in ve ondan önceki alimlerin eleştirilerine yer verilecektir.

2.1. HİRİSTİYAN TERMİNOLOJİSİNİN KULLANIMI

Bazı meallerde mütercimler, ifadeleri Müslümanlardan daha çok Hıristiyanlara yakınlaştırmışlardır. Bu mealleri okurken Kur'an'ı değil de Eski veya Yeni Antlaşma'yı okuduğumuzu zannederiz. *Peygamber* kelimesi yerine (Boşnakça: *Pejgamber*) *falcı* kelimesi (Boşnakça: *prorok*), *İlah* kelimesi yerine (Boşnakça: *Bog*) *Tanrı* kelimesi (Boşnakça: *Gospod*), *sûre* kelimesi yerine (Boşnakça: *sura*) *başlık* kelimesi (Boşnakça: *glava*), *ayet* kelimesi yerine (Boşnakça: *ajet*) *beyit* kelimesi (Boşnakça: *stih*), *yub'asûn* (بيعتون) fiili yerine *maşşer* kelimesi anlamında, fakat sadece Hıristiyanlığa mahsus olan *vaskrsnuće* kelimesi kullanılmaktadır.

Ljubibratić'in mealinin bir kısmında Muhammed (sav) Havârî olarak adlandırılmıştır: “*Aralarına Havârî gelince*” (Bakara 2/101), diğer kısmında ise *falcı* olarak adlandırılmıştır “*Yoksa siz falcınızı (Muhammed), bundan önce Moysiye'ye (Hıristiyanlığa mahsus olan Mûsâ peygamberimiz anlamında bir kelime) sorulduğu gibi, sorguya çekmek mi istiyorsunuz?*” (Bakara 2/108) Başka bir kısmında Muhammed (sav) *elçi* olarak adlandırılmıştır: “*Muhammed, ancak bir elçidir.*” (Âl-i İmrân 3/144) Ljubibratić aynı ifadeyi Hıristiyan terminolojisine uyarak iki farklı şekilde tercüme etmiştir.⁵⁸⁷

Hacı Ali Rıza Karabeg en çok faydalandığı meale uyarak Hıristiyan terminolojisini kullanmıştır.

Kur'an'da geçen *Rûhu'l-Kudus* (روح القدس) ifadesi: *قل نزله الروح القدس من الربك بالحق* “*De ki: Onu Cebraîl, Rabbin katından hak olarak indirdi.*” (Nahl 16/102) ayetinde bizim

⁵⁸⁶ Ramić, a.g.e., s. 32-33.

⁵⁸⁷ Ramić, a.g.e., s. 15.

mütercimlerimiş tarafından yanlış tercüme edilmiştir. Onların tercümesini okurken Kur'an'ı değil İncil'i okuduğumuzu sanarız. Ljubibratić ve Karabeg'in *Kutsal ruh* ifadesi yerine, Pandža ile Čaušević'in ve onların mealinin ikinci baskısının editörlüğünü yapan Mušić ve Nametak'ın *Saf ruh* ifadesini kullandıklarını görmekteyiz. Bu ifadeler Kur'an Sözlük Bilimi Arap araştırmacılarına göre yanlış değildir; fakat bu ve benzer ifadeler İslam dinine uygun değildir.

2.2. BAĞLAMSAL ANLAM

“Tartıları hafif gelen kimse- O vakit onun olacağı yer Haviyedir. Ve bildin mi, Haviye nedir? Kızıışmış bir cehennemdir!” (Kâri'a 101/8-11) ayetlerini şöyle tercüme etmişlerdir: *“Tartıları hafif gelen kimse- O vakit onun anası ve barınağı Haviyedir. Ve kim sana açıklayabilir, Haviye nedir? Kızıışmış bir ateştir!”*

Burada yeri olmayan *ana* ifadesi kullanılmıştır. Bu ayette sözlük anlamından ziyade bağlamsal anlam söz konusudur.⁵⁸⁸

2.3. KOŞUL CÜMLELERİ

Koşul cümleleri, bir eylemin, durumun gerçekleşmesinin başka bir şeye bağlı olması durumudur. Boşnakça'da koşul cümlelerinde *da*, *ako*, *kad* bağlaçları kullanılmaktadır. Pandža ve Čaušević Kur'an'ı tercüme ederken bu cümleleri ihmal etmişlerdir. *“Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıkardılar, gözlerimiz perdelendi, daha doğrusu bize büyü yapılmıştır” derler*” (Hicr 15/14-15) ayetinin doğru tercümesi şöyledir: *“Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, "Gözlerimiz perdelendi, daha doğrusu bize büyü yapılmıştır” derler.”* *Le* eki koşul cümlelerinde sık kullanılmaktadır; fakat bazı mütercimler bu eki düşürmüşlerdir.⁵⁸⁹

“Kendilerine haksızlık ettikleri zaman sana geldiklerinde- Allah'tan günahlarını af dilemesini isterseler, ve Peygamber onların affedilmesini Allah'tan isterse, onlar Allah'ın günahları af ettiğini görecekler” daha doğrusu *‘onlar Allah'ın günahları af ettiğini göreceklerdi’*, tercümede *lev* bağlacı düşürülmüştür.⁵⁹⁰

⁵⁸⁸ Ramić, a.g.e., s. 28.

⁵⁸⁹ Ramić, a.g.e., s. 31.

⁵⁹⁰ Ramić, a.g.e., s. 32.

2.4. ŞİMDİKİ ZAMAN YERİNE GEÇMİŞ ZAMAN KULLANILMASI

Mušić ve Nametak'ın yayımcılığında, Pandža-Čaušević'in ikinci baskısının şu ayetleri geçmiş zamanla çevrilmiş: *إنا خلقنا الإنسان... فجعلناه سميعا بصيرا إنا هديناه السبيل* "Biz insanı yarattık... Kendisine işitmesini, görmesini sağladık.. Geçekten, onu doğru yola yolladık." (İnsân 76/2-3) Olması gereken ise şimdiki zamandır: "Biz insanı yaratıyoruz. Kendisine işitmesini, görmesini sağlıyoruz. Biz gerçekten, onu doğru yola yolluyoruz." Bunları, diğer mütercimler de - Ljubibratić, Karabeg, Pandža ve Čaušević - geçmiş zamanla çevirmişlerdir.⁵⁹¹

إنا نحن نزلنا عليك القرآن تنزيلا – "Gerçekten biz sana Kur'an'ı indiriyoruz" (İnsân 76/23) ayeti, mütercimlerimiz tarafından da geçmiş zamanla çevrilmiştir. Mušić ve Nametak şöyle buyururken: "Gerçekten biz sana Kur'an'ı duyurduk." Ljubibratić ve Karabeg aynısını ifade ederek geçmiş zamanı kullanmışlardır: "Biz sana Kur'an'ı yolladık". Ancak, Kur'an bir anda indirilmemiş, indirilmesi 23 sene sürmüştür.⁵⁹²

2.5. SIFAT YERİNE ADIN KULLANILMASI

Ramić'in farketmediği hatalardan biri, temel olarak sıfat olan bir ifadenin isim olarak çevrilmesidir.

Örneğin, bazı mütercimlerimiz (meselâ Pandža – Čaušević) ya da ikinci baskısının yayımcıları Mušić ve Nametak, Yüce Allah'ın şu sözlerinde sıfat yerine isim kullanmışlardır: "Sana bakanlar da var. Kör olanları, akli olmayanları doğru yola gönderebilir misin?" (Yûnus 10/43) ifadesini, "Sana bakan, akli olmayan körleri doğru yola gönderebilir misin?" olarak çevirmişlerdir. Böylece, kör kelimesi, sıfat olacağına isim olmuştur.

Halbuki Arap araştırmacıları, (عمى) ifadesini "gözleri kör olan" anlamıyla kabul etmektedirler; yani "belli olanı göremeyen ya da görmek istemeyen", (İbnü'l-Cevzî, Dâmeğânî).⁵⁹³

⁵⁹¹ Ramić, a.g.e., s. 33.

⁵⁹² Ramić, a.g.e., s. 34.

⁵⁹³ Ramić, a.g.e., s. 71-72.

2.6. GEÇMİŞ ZAMAN YERİNE GELECEK ZAMANIN KULLANILMASI

و كل شيء أحصيناه في إمام مبين ayetinin bölümü, Mušić ve Nametak tarafından gelecek zamanla çevrilmiştir: “*Ve herşeyi belli bir kılavuzda sıralayacağız (Levh-i mahfûz kitabında)*” (Yâsîn 36/12) Halbuki geçmiş zaman kalıbıyla: “*Ve biz herşeyi ezel ve gerçek kitabında sıraladık.*” şeklinde çevrilmeliydi.⁵⁹⁴

Mušić ve Nametak'ın çevirdikleri ayetin tercümesi: “*Ve senin Sahibin, kendilerine Bizim işaretlerimizi öğretecek (bir) Peygamber göndermeden, yeri mahvetmez; ve Biz sadece, şehirlerin yerlileri saldırgan oldukları zaman, onları mahvedeceğiz.*” (Kasas 28/59) şeklindedir. Aslında şöyle çevrilmeliydi: “*Senin Sahibin, onların merkezine Peygamber görmeden, yerleri mahvetmiyordu. Ve biz, sadece kafir olanların yerlerini mahvediyorduk.*”⁵⁹⁵

2.7. METİNDEKİ GEREKSİZ EKLEMLER

Mütercim bazen, Kur'an'ın metninde bulunmayan bir kelimeyi, çevirisinde parantez içine koymayarak, metne eklemektedir. Örneğin *و خلق منها زوجها* “*ve ondan da eşini yaratan*” (Nisâ 4/1) ayetinde, Kur'an'da bahsedilmediği halde (Hadislerde verilen bilgilerden hareketle) Karabeg: “*Kaburgasından*” diye bir ifade eklemektedir.⁵⁹⁶

“*Senin sahibin, yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan döktürecek birisi mi olacak?*” (Bakara 2/30) ayetine, Karabeg *ırk* kelimesini eklemiştir: “*Yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan döktürecek ırkı mı yerleştireceksin?*” Bu çeviri dipnotta bulunabilir, fakat açıklama olarak, tercümenin temel metninde yer almamalıdır.⁵⁹⁷

“*Onları, yerlerinden kovmanız yasak*” (Bakara 2/85) ayeti gibi, Karabeg “*Ezelden, onları kendi yerlerinden kovmanız yasaktır.*” şeklinde tercüme etmiştir.⁵⁹⁸

Pandža – Čaušević'in tercümesinde aynı soruna rastlamaktayız. “*Şüphelerin çoğundan uzak durun, bazı şüpheler gerçekten günahdır.*” (Hucûrât 49/12), onların

⁵⁹⁴ Ramić, a.g.e., s. 34.

⁵⁹⁵ Ramić, a.g.e., s. 71-72.

⁵⁹⁶ Ramić, a.g.e., s. 18.

⁵⁹⁷ Ramić, a.g.e., s. 21.

⁵⁹⁸ Ramić, a.g.e., s. 21.

tercümesinde şöyle geçmektedir: “*Şüphelerin çoğundan ve dedikodudan uzak durun, çünkü şüphe ve dedikodu günahdır.*”⁵⁹⁹

Kur'an'ın “*İnsan, kızgın olduğu zaman, kendisini ve diğerlerini mal ve hayat anlamında lanetliyor, kendisine ve diğerlerine Allah'tan iyi dilediği gibi, ya insan, lanetlemek, dua etmekte çok hızlı.*” (İsrâ 17/11) Mušić ve Nametak 22 kelime fazla eklemiş, ve Pandža ve Čaušević 11. Vâki'a Sûresi'nde, 1-9, Pandža ve Čaušević 9 kelime eklemiş, ve o tercümenin yayımcıları 36 kelime daha eklemişlerdir. Beled Sûresi'nde, 10-19, Pandža – Čaušević sadece 3 kelime eklemiş, ve yayımcıları 20'den fazla eklemiştir. Bunların hepsi fazla ve gereksizdir.⁶⁰⁰

2.8. HAZFEDİLMİŞ ÖZNE VE NESNENİN VAR KABUL EDİLMESİ

Mütercimlerimizin hatalarından biri, Ramić'in farketmediği gibi, hafzedilmiş kelimelerdir – özne, nesne vs. Meselâ, Ramić Yüce Allah'ın sözlerini şu şekilde tercüme etmiştir: “*Firavun – 'Dünyaların sabibi kim?' diye soruyor; 'Yeryüzü ve gökyüzünün sahibi... Sizin sahibiniz, dedelerinizin sahibi... Doğunun, batının sahibi...' Şimdi bu satırlarda, yani ayetlerde, özne 3 yerde düşmüştür. 'O, yeryüzü, gökyüzünün sahibi... Sizin sahibiniz Allah, Doğu ve batının sahibi O'dur.'*” (Şu'arâ 26/23-28) Bizim (Ljubibratić, Karabeg ve Pandža – Čaušević) tercümelerimizde, şöyle okuyoruz: “*O, Gokyüzü ve yeryüzünün sahibi... O, Doğu ve batının sahibi.*” Mütercimler ayette hafzedilmiş olan bu kelimeleri zikretmişlerdir.⁶⁰¹

“*Karısı haykırarak, kendi yüzüne vurarak, 'Yaşlı kadın, kısır' diye söyleyerek geldi*” (Zâriyât 51/29) ayetinde de, özne düşmüştür; çünkü *kavl* kelimesinden sonra bulunmaktadır. Ancak, bizim Kur'an tercümelerimizde, o bulunuyor. Böylece, Ljubibratić ve Karabeg'in tercümesinden şunları okuyoruz: “*Ben mi, yaşlı ve kısır bir kadın?*” Aynısı Pandža – Čaušević'in çevirisinde: “*Ben yaşlı ve kısır bir kadını*”⁶⁰² diye yazarken, Mušić ve Nametak özneyi parantez içine koymuşlardır.

Özne, aynı sebeble, şu ayetlerde de düşmüştür. “*Üçü, köpeği dördüncüleri; bazıları beş, köpeği altıncuları, bilmediğini tahmin ederek böyle söyleyecek. Bazıları ise şunu:*

⁵⁹⁹ Ramić, a.g.e., s. 28.

⁶⁰⁰ Ramić, a.g.e., s. 35-36.

⁶⁰¹ Ramić, a.g.e., s. 38-39.

⁶⁰² Ramić, a.g.e., s. 39.

"Yedisi, köpeği sekizincileri." (Kehf 18/22) Burada düşmüş özne her tercümanın tercümesine eklenmiştir. Ljubibratić ve Karabeg şöyle derler: "Sayısı tartışılacak." Bazıları: "Üçü vardı, köpeği dördüncüsü", bazıları: "Beşi vardı köpeği altıncısı", Pandža - Čaušević'in tercümesinde ise: "Onlar şöyle diyecek: "Mağaradaki arkadaşlar üç kişiydi, ya dördüncüsü köpeğiydi. Beş kişiydi, altıncısı köpeğiydi."⁶⁰³

Bir sonraki örnekte de kelime düşmesi vardır, ama burada nesne düşmüştür: "Sabaha, gecenin suskunluğuna, Sahibin seni terketmedi, senden nefret etmedi." (Duhâ 93/1-3) Ljubibratić, Karabeg, Pandža – Čaušević düşmüş nesneyi eklemiştir: "Senin Sahibin ne nefret etti ne de bıraktı seni." Bu ekleme, Peygamber'e, Kur'an'ın vahyedilmesinin durduğu, bir zamanda, putperestlerin söylediği sözlere cevaptır.⁶⁰⁴

2.9. ÂYETLERİN BAZI BÖLÜMLERİNİN ÇEVİRİLMEMESİ

Karabeg, إنه كان حوبا كبيرا , "Gerçekten büyük günah o" (Nisâ 4/2) ayetinin son bölümünü çevirmemiştir. لا خوف عليهم ولا هم يحزنون "Onlar hiçbir şeye korkmayıp birşeye üzülmeceklerdir" (Bakara 2/262), فاحظروه "Kendinizi ondan koruyun" (Bakara 2/235)⁶⁰⁵ ayetleri de çevrilmemiş olarak kalmıştır. Karabeg'in tercümesinin bazı bölümlerinde, belli ayetler düşmüştür. Bunlardan birisi A'râf Sûresi'nin başındaki Besmele'dir.⁶⁰⁶

Pandža – Čaušević'in tercümesinde, tek bir kelime değil, ayetlerin bazı bölümleri düşmektedir, meselâ: وبالآخرة هم يوقنون "Ahirete inancı kuvvetli olanlar da." (Bakara 2/4)⁶⁰⁷

2.10. KİŞİLEŞTİRME

Kişileştirme mecazın bir türüdür; onu kullanarak, canlı, cansız birşeyle kıyaslanır, mesela yürüyen gece, nefes alan şafak, konuşan yeryüzü vs. Soyut, somutla karşılanır. "Musa'nın öfkesi sakinleştiğinde" (A'râf 7/154) ayetindeki öfke kişileştirilmiştir. Tercümanlarımız *sakin* kelimesini kullanmayı tercih etmişlerdir (سكن). Ancak, Zemahşehrî diyor ki *sekene* (sakinleşmek) kelimesi *sekete* (susmak) fiilinin yerini alamaz.⁶⁰⁸

⁶⁰³ Ramić, a.g.e., s. 40.

⁶⁰⁴ Ramić, a.g.e., s. 85-86.

⁶⁰⁵ Ramić, a.g.e., s. 18.

⁶⁰⁶ Ramić, a.g.e., s. 19.

⁶⁰⁷ Ramić, a.g.e., s. 30.

⁶⁰⁸ Ramić, a.g.e., s. 50. Ayrıca bkz: Zemahşerî, a.g.e., II, 513-515.

“Korktukları zaman, gözleri ne kadar korku dolu, ölüme karşı gibi duruyormuş gibi görüyorsun, ve korku gidince, keskin dilleriyle hareket ettiklerini.” (Ahzâb 33/19) ayetinde de, korku kelimesi kişileştirilmiş; Sanki o gelip gidiyor. Ancak, bizim Kur'an tercümemizde o kişileştirme görülmemektedir, meselâ Ljubibratić ve Karabeg ayeti şöyle çevirmişlerdir: “Korku ezip kaybolunca.”⁶⁰⁹

2.11. KUR'ÂN VE KONUŞMA ÜSLÛBU

Konuşma üslûbundan ayrılma, ifade etmenin kapsamlı şeklidir. Düşünce, gerektiğinden fazla kelimelerle ifade edilir. Sebepleri ise şunlardır: Hakaret, tek anlamlılık, anlamsızlık vs.⁶¹⁰

“Müslümanlar, Allah'tan korkun, her insan yarını için neler hazırladığına baksın, Allah'tan korkun çünkü Allah yaptıklarınızı iyi biliyor.” (Haşr 59/18) ayetindeki konuşma durumu şöyle bir tercüme gerektirmektedir: “çünkü O iyi biliyor...” Kur'an o kuraldan ayrılmıştır. Ama Ljubibratić ve Karabeg, tercümeyle konuşma üslûbuna uydurmuşlar ve ayetteki ikinci Allah kelimesini O zamir ile tercüme etmişlerdir: “Allah'tan korkun, çünkü O sizin yaptıklarınızdan haberdardır.”⁶¹¹

“O zaman, adil olmayanlar, aldıkları sözü başka bir sözle değiştirmişler, ve biz, adil olmayanlara ceza indirdik.” Konuşma durumu burada şunu gerektiriyor: “Ve biz, gökyüzünden onlara ceza indirdik.” (Bakara 2/59). Ancak, Kur'an bundan ayrılmıştır; çünkü ayet kötüleme/zem ifade etmektedir. Zira o ayette bahsedilen kişiler zulme sapan kişilerdir. Ljubibratic ve Karabeg cezayı daha az vurgulayarak tercümeyle duruma uydurmuşlardır.⁶¹²

2.12. İLTİFÂT: İFADE ŞEKLİNİN DEĞİŞMESİ

İltifat, insanın yüzünün bir sola bir sağa dönmesi anlamına gelmektedir. Konuşma dilinde, bir formdan diğer forma geçiş, açıklamadan harfleştirmeye ve bunun tersidir. Arap dilinde, Kur'an'ın dilinde de, ifade şeklinin değişmesinin 6 türü var: birinci şahıstan ikinci ve üçüncü şahsa, ikincisinden birinci ve üçüncüsüne, ve üçüncüsünden birinci ve ikincisine.

⁶⁰⁹ Ramić, a.g.e., s. 51.

⁶¹⁰ Ramić, a.g.e., s. 52.

⁶¹¹ Ramić, a.g.e., s. 53.

⁶¹² Ramić, a.g.e., s. 55.

Bütün şekiller Kur'an'da bulunmaktadır. Tek bulunmayan ikinci şahıstan birincisine, çünkü Şeyhûn'a göre böyle bir değişme yoktur.⁶¹³

Tercümanlarımız bazen çevirirken, ifade şeklinin değişmesinin tercümesinde hata yapmışlardı. Meselâ *هو الذي يسيركم في البر و البحر حتى إذا كنتم في الفلك و جرين بهم* ayetinde “*Karada ne denizde seyahat etmenizi sağlayan O'dur. Gemide bulunduğunuz zaman, onlar denize açıldığında...*” (Yûnus 10/22), ikinci şahıstan üçüncüsüne geçiş vardır. Bu ayetin bölümü “*Gemide bulunduğunuzda ve sizinle beraber denize açıldığında*” olarak tercüme edilmesi beklenmiş; ancak, Kur'an bundan ayrılmış ve ikinci şahıs yerine, üçüncü şahıs vererek, ayetin sonunda bulunan tehdidini ve küfür sadece inanmayanlar için geçerli olduğunu bildirmiştir.

Tercümanlarımız, ifade şeklindeki bu değişimi dikkate almamışlardır. Böylece, Pandža – Čaušević'in Kur'an'ın ikinci baskısında şöyle okumaktayız: “*O sizin, kara ve denizde seyahat etmenizi sağlıyor. Ve gemide bulunduğunuz zaman da, uygun bir rüzgar sayesinde denize açıldığı zaman, onların yerine sizinle beraber.*”⁶¹⁴

2.13. BAZI BAĞLAÇLARIN YANLIŞ TERCÜME EDİLMESİ

Arapça'da bağlaçların birkaç türü bulunmaktadır. Bir bağlacın cümlede yer aldığına ve bağlamsal anlama göre iki, üç veya daha fazla anlamı olabilmektedir. Bazı mütercimlerimiz bazı tercümelerde bunu ihmal etmişlerdir. Örneğin Mušić ve Nametak *ınca/ince ekini (إذ) bak* olarak (Boşnakça: *gle*) tercüme etmişlerdir. Böylece ayetlerin anlamı bozulmuştur. Örnek, *و اذكر أبا عاد إذ أنذر قومه*, “*Ad'ın kardeşini hatırla ve an, kendi kalkını korkuttuğuna bak*” (Ahkâf 46/21) ayetinin doğru tercümesi şöyle olacaktı: “*Ad'ın kardeşini kendi halkını korkuttuğunda an..*”⁶¹⁵

2.14. DÜZENLİ VE DÜZENSİZ CÜMLE YAPISI

Daha önce söz ettiğimiz gibi Arapça'da düzenli ve düzensiz cümle yapısı bulunmaktadır. Düzenli olmayan cümle yapısında yüklem veya nesne, özne yerinde bulunmaktadır vs. Bu istisnaların belli bir hedefi bulunmaktadır ve mütercimler buna uymak zorundadır. Fakat, bizim mütercimler bunu bazan ihmal etmişlerdir. *و جعلوا لله شركاء*

⁶¹³ Ramić, a.g.e., s. 61.

⁶¹⁴ Ramić, a.g.e., s. 62-63.

⁶¹⁵ Ramić, a.g.e., s. 30.

المجن و خلقهم ayetini “Kafirler Cinleri Allah'a ortak kıldılar. Onları da O (Allah) yarattı.” (En’âm 6/100) olarak çevirmişlerdir. Bizim mütercimlerimiz Pandža ile Čaušević ve editörler Mušić ile Nametak bu söz dizimine önem vermemişlerdir ve şöyle tercüme etmişlerdir: “Onlar Cinleri Allah’a ortaklar kıldılar.” ve böylelikle (ziyadetün fi’l-ma’nâ) ayetin ek anlamını düşürmüşlerdir. Kur’an’da şöyle geçmemektedir: *و جعلوا الجن شركاء لله* . Kur’an’da şöyle geçmektedir: *و جعلوا لله شركاء* . Başta daha önemli olan şirk bulunmaktadır. Bunun ardından da Cinler veya başka birileri gelmektedir.⁶¹⁶

Ayrıca “Ey örtüye bürünen! (İnziva arzu eden!) Ayağa kalk ve insanları uyar. Rabbinin büyüklüğünü an” (Müddessir 74/85) ayetlerinde düzenli söz dizimine önem verilmemiştir. Ayetlerde ilk sırada nesne, ardından da yüklem ve özne bulunmaktadır. Böylece Pandža ile Čaušević’in ileri sürdüklerine karşı yüklem ile öznenin anlamı değil, nesnenin anlamı vurgulanmıştır: “Rabbinin adını yücelt ve yükselt”⁶¹⁷

و لربك و لربك فاصبر “Rabbin için sabret” (Müddessir 74/7) ayetinde mefûl olan لربك yüklemi ve öznesinden فاصبر önce bulunmaktadır. Böylece Ljubibratić ve Karabeg’in mealinde ihmal edilenler vurgulanmıştır: “Rabbinin büyüklüğünü sabırla an.”⁶¹⁸

2.15. ZIT ANLIMLILIK

Daha önce Arapça’nın özelliklerinden bahsetmiştik. Bir kelimenin birçok anlamı ve zıt anlamları olabildiğini görmekteyiz. Böylece *zanne* (ظن) fiili (يقين) *kesin inanış* anlamına gelebilmekte; fakat aynı zamanda (شك) *şüphe* anlamına da gelebilmektedir. Bazı mütercimlerimiz, bazı ayetlerde bu anlamları ayırt etmemişlerdir: *إني ظننت أني ملاق حسابيه* ayetinde, “Hesap vereceğime sıkıca inanıyorum” (Hâkka 69/20) Ljubibratić ve Karabeg, son ayetin tercümesinde *zanne* fiili *inanış* anlamında olmasına rağmen *şüphe* olarak kullanmışlardır. Onların tercümesi şöyledir: “Bir gün hesap vereceğimi hep zannediyordum.” Ayrıca Pandža - Čaušević’in Kur’an mealinin ikinci baskısının editörleri başka bir anlam da katmışlardır: *Sıkı inanmak* ifadesini parantez içine koymuşlardır; fakat onun yeri metnin içidir.⁶¹⁹

⁶¹⁶ Ramić, a.g.e., s. 78.

⁶¹⁷ Ramić, a.g.e., s. 85.

⁶¹⁸ Ramić, a.g.e., s. 85.

⁶¹⁹ Ramić, a.g.e., s. 87.

2.16. “LÂ UKSĪMU” – لا اقسام İFADESİ

Lâ uksimu ifadesi Kur'an'ın Mekke döneminde yazılmış yedi sûresinin sekiz yerinde bulunmaktadır. Müfessirlerin çoğu bu ifadenin olumlu anlamda olduğunu düşünmekte; fakat olumsuz anlamda olan *la* eki konusunda aynı düşüncede değildirler. Bazıları şunu diyorlar: *ziyâdetun fi'l-keîami li'z-zîne*, yani *bu kelime, sözü güzelleştirmek için ilave edilmiştir*. Bazıları ise *te'kidu'l-kasem* olduğunu, yani *yemini tekit etmek için getirildiğini düşünmektedirler*. *Lâ* ekinin olumsuz anlamda olduğunu söyleyenler de vardır.⁶²⁰

Boşnak mütercimlerden Pandža ve Čaušević bu ifadeyi olumlu olarak tercüme etmişlerdir. Diğer yandan Ljubibratić ve Karabeg bu ifadeyi bazı yerlerde olumsuz olarak tercüme etmişlerdir. Örneğin: “*Kıyamet gününe yemin etmeyeceğim. Kendini kınayan ruha yemin etmeyeceğim.*” (Kıyâme 75/1-2) “*Sizin gördüklerinize yemin etmeyeceğim, sizin görmediklerinize yemin etmeyeceğim ki bu saygıdeğer bir elçinin sözüdür.*” (Hâkka 69/38-40) “*Ben birden dönüp kaybolan yıldızlara yemin etmeyeceğim..*” (Tekvîr 81/15)⁶²¹

⁶²⁰ Ramić, a.g.e., s. 87-88.

⁶²¹ Ramić, a.g.e., s. 89-90.

SONUÇ

Bosna'da İslam dininin nuru Osmanlılar'ın gelmesiyle yanmaya başlamıştır. İlk günden beri bu ülke büyük İslam âlimleri yetiştirmeye başlamış; genellikle bu âlimler ilim tahsilini İstanbul'da yapmışlardır. Her ne kadar devamlı savaş içinde olsalar da, tüm bu zor şartlar, Balkanları İslam'ı ve İslamî ilimleri korumaktan vazgeçirmemiştir. Osmanlı'nın çekilmesiyle ve özellikle de hilafetin yasaklanmasıyla beraber, İslam ilimleri tahsil merkezi el-Ezher/Kahire olmaya başlamıştır. El-Ezher'de lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamlayan Bosna'nın ilk temsilcilerden biri, Jusuf Ramić'tir.

Jusuf Ramić, II. Dünya Savaşı eşiğinde doğmuş; her ne kadar zor zamanlarda yaşamışsa da, onun iradesi ve gayreti engel tanımamıştır. O zamanın seçilmiş âlimlerinden ilim tahsili yaparak, tefsir ilminde ve onunla sınırsız bir bağlantı içinde olan Arapça dilinde önemli bir konuma sahip olmuştur. Onun, Arapça'da yazdığı dört eserin yanı sıra, yapmış olduğu yüksek lisans ve doktora çalışmaları, tüm bunların en iyi şahitleridir.

Ramić Bosna'ya 1975 yılında gelmiş ve 40 seneye yakın zamandır ilim üzerine hizmet etme misyonunu sadakatli bir şekilde eda etmektedir. Başlangıçtan itibaren onun kalitesi tanınmış, İslam Birliği'nin önemli mevkilerinde ve Gazi Hüsrev Bey kurumlarında önemli görevler yapmıştır. FIN'in açılmasıyla birlikte oraya geçimş ve günümüze kadar orada kalmıştır. Tefsir dersi ve Arap Dili uzmanı olarak bu iki dersin hocalığını yapmış ve halen de yapmaya devam etmektedir.

Ramić'in tefsir ilmi ve Arap dili alanlarında ne kadar önemli bir uzman olduğu konusunda, Bosnalı âlimlerin onun hakkında söyledikleri ve bu iki alanda yazdığı eserler şahitlik etmektedir. Eserleri, hem avam tabakası, hem öğrenciler, hem de bu alanların uzmanları için vazgeçilmez eserler olmuştur. Sık sık bu alanların uzmanlarının Ramić'in yazdığı eserleri kaynak gösterdikleri görülmektedir. Ramić başka alanlarda da çalışmıştır. Kültür tarihi ve hadis alanlarında yazdığı eserler, bunların dışında fıkhıta ve kelimada yazdığı çeşitli makaleler ve tüm bunları yazarken kullandığı dilin sade ve anlaşılır olması, Ramić'in geniş ufuklu bir âlim olduğunun delilidir. Tüm bunların sebepleri el-Ezher'de sağlam atılmış bir temel, kendi gayretli çalışmalar ve çalışmalarının yanında, Avrupa'da ve Asya'da katıldığı

birçok İslâmî konulu seminerlerde karşılaştığı seçilmiş kaliteli âlimlerden istifade etmesidir. Tüm bunların neticesi ise, bu âlime takdim edilen çok sayıda ödüdür.

Ramić hakkında tefsir alanında şaşırtıcı olan durum ise, Kur'an'ın geleneksel yorumuna bağlı kalması, aynı zamanda da Kur'an'ın rasyonel (modern) yorumundan kaçınmamasıdır. Kur'an'ın geleneksel ve modern yorumlarının ana kaynaklarından istifade ederek Ramić, 58 sûrenin yorumundan oluşan kendi tefsirini bu iki yoldan giderek yazmıştır. Geleneksel yorum alanında teorik ve pratik açıdan bu yönün tüm çeşitlerine değinmiştir.

Aynı şekilde Kur'an'ın rasyonel yorumuyla ilgili selef ve haleflerin düşüncelerinden istifade etmiştir. Kendi tefsir eserinde, en çok Kur'an'ın yorumuna, Arap dili ve Belâğât açısından önem gösterdiğini fark etmekteyiz. Tüm bunlar onun *Arapka Stilistika u Svjetlu Kur'ana i Hadisa Allahova Poslanika [Kur'ân ve Hz. Peygamber'in Hadisleri Işığında Arapça Stilistiği]* kitabında net bir şekilde görülmektedir.

İsrâiliyyât ve batıl düşünceler, Ramić'in tefsirinden uzaktır. Okuyucunun bu fikirlere uzak durması için, yalnız birkaç yerde batıl yorumu zikretmiş ve yanlış anlaşılmasın için özellikle onu vurgulamıştır.

Aynı zamanda, Ramić'in cumhurun görüşünden uzak olmadığını fark etmek kolaydır. Özel bir taassup göstermeden, genel olarak kabul edilen görüşlere bağlı kalmıştır. Her ne kadar Hanefî mezhebinin mensubu olsa da, görüşlerden bahsederken tarafsız davranmaya çalışmıştır. Hanefî mezhebinin görüşleri yanında, bir taassup göstermeden diğer mezheplerin görüşlerinden de bahseder. Aynı şey kelimeler alanında da geçerlidir. Her ne kadar bu meseleleri detaylı bir şekilde ele almadıysa da, bir kaç örnekte de olsa Mâturîdî mezhebinin taraftarlığını yapmamıştır.

Kur'an'ın nüzûl sebebinin önemini göz önünde bulundurarak Ramić kendi tefsirinde bu tarz rivayetlerden istifade etmiştir. Bu yönde Boşnak dilinde eşsiz bir eser oluşturmayı başarmıştır. Bu eser esbâb-ı nüzûl hakkında olup esbâb-ı nüzûlün en sağlam rivayetlerini içermektedir. Ramić'in tefsiri Kur'an ilimlerinin çeşitliliği ile de zengindir. Her sûrenin başında Mekkî-Medenî, Nâsih-Mensûh ayetler, kelime ve harflerin sayıları gibi özellikler zikredilmiştir.

Onun Kur'an ilimleri, tarihi ve tefsir usûlü alanındaki eseri, Boşnak dilinde mevcut olan en iyi eserlerden biridir. Yine Ramić bu alanda en güvenilir kaynaklardan istifade ederek, saf ve kuvvetli bir biçimde bu iki ilmin özünden bahsetmiştir. Bu kitabın medreselerde ve

fakültede okutulması, ayrıca bu iki alanın en önemli kaynağı olarak gösterilmesi, bize açık bir şekilde kitabın büyüklüğünü ispatlamaktadır.

Aynı şekilde açık bir biçimde Kur'an meali ve tercümesinin yapılması işinin ciddiyetine büyük bir katkı sağladığını söyleyebiliriz. Tefsir ilminin ve Arap dilinin uzmanı olarak Ramić iki kitabında Boşnak dilinde yapılan Kur'an meallerini eleştirmiştir. Burada onun objektifliği hak için gösterdiği kıskançlık ortaya çıkmaktadır. Allah'ın kitabına duyduğu saygıdan ötürü, Kur'an mealinin yapılması ve yorumlanması işinin ciddiyetine dikkat çekmek için, Ramić sekiz Kur'an mealinin analizini yapmıştır. Bunlardan dördü Arapça'dan, dördü ise başka dillerden tercüme edilmiştir. En ince noktalara kadar bahsederek Ramić, taassup göstermeden hazırlanan tercümelemlerin eleştirisini yapmıştır. Ramić'in bu iki kitabı ve diğerleri, bu alanda ana kaynaklar hükmündedir ve saygınlığı hak etmektedir. Ramić'in yazdığı tüm eserler, kültür tarihi alanında olsun, tefsir alanında olsun, hadis alanında olsun, Bosna'da kendi alanının ana kaynağı olarak sayılmaktadır. Ramić'in hedefi çok sayıda eser yazmak ve yayınlamak değildi. Onun hedefi nicelik değil nitelikti; kıymetli eser yazmaktı ve bunda da başarılı olmuştur.

Neticede Ramić'in 20. yüzyılın sonunda ve 21. yüzyılın başında Bosna ve Hersek topraklarında tefsir ve Arap dili alanında çok önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Hayatı, çalışmaları ve eserleri bunun şahididir. Ramić'in bütün eserlerinin elimizde olmasının yanı sıra, kendisi hakkında yazdığı biyografisi, kendisini ziyaret edebilme imkânı, sık sık elektronik posta yoluyla yanlış anlaşılmalara, giderme imkanına sahip olduk. Bütün bunların sonucunda bize İslam'ı getiren millete tefsir alanında saygın bir isim olan Jusuf Ramić'i; bu milletin torununun yaşadığı hayatı ve tefsir ilmindeki yerini tanıtmak amaçlanmıştır.

KAYNAKLAR

- ABDUH, Muhammed (v. 1905) & RIZA, Reşîd (v. 1935), **Tefsîru'l-Menâr**, I-XII, 4. b., Mektebetu'l-Kâhire, 1373 h.
- el-ÂLÛSÎ, Mahmûd Şukrî b. Abdullâh b. Şihâbu'd-Dîn Mahmûd (v. 1246/1830), **Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'-Mesânî**, I-XXX, Dâru İhyâi't Turâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.
- ARNOLD, W. Thomas (v. 1840), **Povijest Islama - Historijski Tokovi Misije**, 2. b. Mešihat IZ BiH, El Kalem, Sarajevo, 1990.
- BENAC, Anton, **Studije O Kamenom i Bakarnom Dobu**, Sarajevo, 1964.
- BİNTÛ'Ş-ŞÂTÎ', Âiše Abdurrahmân (v. 1419/1998), **Et-Tefsîru'l-Beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm**, I-II, 5. b., Dâru'l-Meârif, Kahire, t.y.
- BİRİŞİK, Abdülhamit, "Kıraat", DİA, XXV, 426-433, Ankara, 2002.
- el-BUHÂRÎ, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâîl (v. 256), **el-Cami'u's-Sahîh**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- BRKLJAČA, Seka, KAMBEROVIĆ, Husnija & PELESİĆ, Muhidin, **BiH u Toku Drugog Svjestkog Rata**, Sarajevo, 1994.
- CERRAHOĞLU, İsmail, **Tefsir Usûlü**, 8. b., TDV Y., Ankara, 1991.
-, **Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller**, Ankara 1968.
-, "Bazı Sûrelerin Başlangıç Harfleri", Diyanet Dergisi (1971), c. X, sayı: 104–105, s. 13–18, sayı: 106-107, s. 76–81; c. X, sayı: 108–109, s. 165–168.
- CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî (v. 370/980), **Ahkâmu'l-Kur'ân**, I-V, 2. b., Dâru'l-Mushaf, Kâhire, ty.

ÇETİN, Abdurrahman, **Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi**, 2. b., Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.

....., **Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar**, 2. b., Ensar Neşriyyat, İstanbul, 2010.

....., “**Nesih**”, DİA, XXXII, 579-581, İstanbul, 2006.

ČOVIĆ, Borivoje (v. 1995), **Od Butmira do Ilira**, Sarajevo, 1986.

ed-DÂMİGÂNÎ (v. 478), Ebû Abdillâh el-Huseyn b. Muhammed, **El-Vucûh ve'n-Nezâir li Elfâzi Kitâbillahi'l-Azîz ve Meânihâ**, 1. b., Mektebetu Fârâbî, Dimeşk, 1998.

ed-DÂRAKUTNÎ, Ebû'l-Hasan Âlî b. Amr (v. 385), **Sünen-i Dârakutnî**,

DEMİRCİ, Muhsin, **Konulu Tefsire Giriş**, 1.b., Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.

DUMAN, M. Zeki, ALTUNDAĞ, Mustafa, “**Huruf-u Mukataa**”, DİA, XVIII, 401-408, İstanbul, 1998.

DURAKOVIĆ, Nijaz (v. 2012), **Prokletvstvo Muslimana**, Sarajevo, 1993.

EBÛ DAVÛD, Süleyman b. Eşas el-Ezdî, es-Sicistânî, **Sünen-i Ebû Davûd**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

EBÛ NUAYM, Isfehanî (v. 430), **Tarihu Isfehan**, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

EBÛ UBEYDE, Muammer b. el-Müsennâ et-Teymî, (v. 209/824) **Mecâzu'l-Kur'ân**, Mektebetu'l-Hancî, Kâhire, ty.

EREN, Cüneyt, **Konulu Tefsir Metodu**, İstanbul, 2000.

el-EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b Ahmed, (v. 370/980) **Tehzîbu'l-Luga**, Dâru'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyye, Mısır 1964.

el-FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdu'd-Dîn Muhammed b. Yakûb (v. 817/1415), **Besâir Zevi't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz**, I-VI, Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

GOLDZİHER, Ignaz (v. 1921), **İslâm Tefsir Ekolleri**, Denge Tanıtım, çev. Mustafa İslâmoğlu, Denge Yayınları İstanbul, 1997.

GÜVEN, Şahin, **Konulu Tefsir Metodu**, 1. b., Şura Yayınları, İstanbul, 2001.

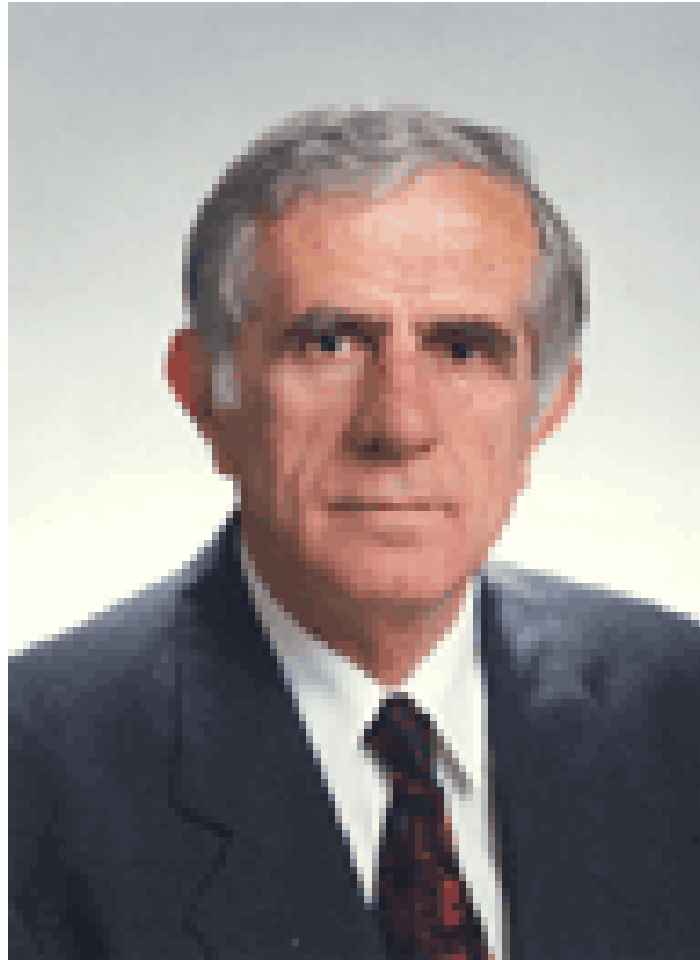
- HÂKİM, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Abdillâh en-Neysâbûrî (v. 405), **el-Mustedrek ala's-Sahîhayn**, Çağrı Yayınları, 1981.
- el-HALÎL B. AHMED (v. 175/791), **Kitâbu'l-Ayn**, tah: Abdulhamîd Hendâvî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1423/2003.
- HANEFÎ, Hasan, **Esbâb-ı Nüzûlün Anlamı Nedir?**, çev. A. N. Serinsu, AÜİFD, XXXVIII, 225-232, Ankara. 1998.
- HANDŽIĆ, Mehmed (v. 1944), **Izabrana Djela - Izbor Iz Kulture i Historije**, Ogledalo, Sarajevo 1999.
-, **El-Cevheru'l-Esnâ fî Terâcumî Ulemâ ve Şu'arâi'l-Bosna**, tah. Seyyid Kisrevî Hasan, 1. b., Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1993.
- HADŽIJAHIĆ, Muhammed (v. 1986), **Porijeklo Bosanskih Muslimana**, Muslimanska Biblioteka, Sarajevo, 1990.
- HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, eş-Şeybânî ez-Zehebî (v. 241), **Musned**, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2002.
- HATIPOĞLU, İbrahim “İsrâiliyyât” DİA, XXIII, 195-199, İstanbul, 2001.
- IMAMOVIĆ, Enver, **Prostor BiH u Prahistoriji i Antici**, Press Centar R BiH, Sarajevo, 1994.
- IMAMOVIĆ, Mustafa, **BiH u Vrijeme Austrougarske Vladavine**, Press Centar, Sarajevo, 1994.
- IŠEK, Tomislav, **Bosna i Hercegovina (1918-1941)**, Press Centar, Sarajevo, 1994.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed Tâhir (v. 1973), **Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, I-XXX, Dâru't-Tûnisiyye li'n-Neşr, Tunus, t.y.
- İBNÛ'L- CEVZÎ, Cemalud'd-Dîn Ebî'l-Ferec Abdurrahman, (v. 597), Zâdu'l-Mesîr 4. b., el-Mektebu'l-İslamî, Dimeşk, Beyrut, 1407/1987, I, 189.
-, **Nuzhetu'l-A'yun fî İlmi'l-Vucûh ve'n-Nezâir**, Irak, t.y.
- İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekr, Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm (v. 235), **el-Musannef**, 1. b., Mektebetu'r-Ruşd, Riyad, 1425/2004.

- İBN HALDÛN, **Mukaddime**, Dergah Yayınları, Haz. Süleyman Uludağ, 1. b., İstanbul, 2011.
- İBN KESÎR, İmâdüddin Ebu'l-Fidâ İsmâil ed-Dimeşkî (v. 774/1373), **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, I-VIII, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984.
- İBNU'L-CEZERÎ (v. 1206), **Müncidü'l-Mukriîn**, Beyrut, 1980.
- İBN TEYMÎYYE, Takiyyüddîn Ahmed b. Abdulhalîm (v. 728/1328), **Mukaddeme fi Usûli't-Tefsîr**, tah: Adnân Zerzûr, 2. b., y.y., 1392/1972.
- el-KADÎ, Abdulfettâh (v. 415/1025), **Esbâb-ı Nüzûl ani's-Sahâbe ve'l-Müfessirîn**, 1. b. Dâru'l-Mushaf, Mısır, t.y, s. 26; çev. Salih Akdemir, Ankara, 1986.
- KARABEGOVIĆ, Ibrahim (v. 2011), **Položaj BiH Bošnjaka u Jugoslaviji (1918-1945)** Press Centar ARBIH, Sarajevo, 1995.
- el-KATTÂN, Menna' Halil, **Mebâhis fi Ulûmi'l- Kur'ân**, Mektebetu Vehbe, Kahire, ty.
- KLESI, Hasan, & BUHI, Kamil, **Srpsko-Hrvatsko-Arapski Rječnik**, Oslođenje, Sarajevo, 1988.
- KULENOVIĆ, Salih, **Bosna i Bošnjaci**, Press Centar ARBIH, Sarajevo, 1995.
- el-KURTÛBÎ, Ebû Abdillâh (v. 671/1273), **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, I-XXII, 2. b., Dâru'l-Fikr, Mısır, 1372/1952.
- MUKATİL İBN SÜLEYMAN, el-Belhî, **El-Vucûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, 1. b., Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 2008.
- MÜSLİM, Ebû'l-Huseyn Müslim İbn'l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî (v. 261), **Sahîhu Müslim**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- en-NESÂÎ, Ahmed b. Şuayb (v. 303), **Sünen-i Nesâî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- RAMIĆ, Jusuf, **Arapska Stilistika u Svjetlu Kur'ana i Hadisa Allahova Poslanika**, El-Bejan, El-Kalem, Sarajevo 2004.
-, **Bošnjaci na El-Azheru**, Svjetlost-Štampa, Sarajevo 1997.
-, **Bošnjaci na univerzitetu El-Azher**, Bemust, Sarajevo, 2002.

-, **Bošnjaci u Egiptu u Vrijeme Tursko-Osmanske Uprave**, El-Kalem, Sarajevo, 2012.
-, **Kako Prevoditi Kur'an**, Nedib, Bihać 2007.
-, **Naši Prijevodi Kur'ana i Stil Kur'anskog Izraza**, Bemust, Sarajevo, 2010.
-, **Moderna Arapska Književnost – Porodica Al-Muvajlihi i Njeni Uticaji u Književnosti**, Oko, Sarajevo, 2003.
-, **Izbor Poslanikovich Hutbi**, Grafičar, Sarajevo 1990.
-, **Izbor Poslanikovich Hutbi**, El-Bejan, El-Kalem, Sarajevo, 2001.
-, **Obzorja Arapske-Islamske Književnosti**, El-Kalem, Sarajevo, 1999.
-, **Putovanje kroz prostor i vrijeme**, yayınlanmamış çalışma.
-, **Povodi Objave Kur'ana**, Štamparija Gračanica, el-Kalem, Sarajevo, 1990.
-, **Tefsir Tumačenje i Razumijevanje Kur'ana**, Harfo-Graf, Tuzla 1997.
-, **Tefsir Historija i Metodologija**, Oko, Sarajevo, 2001.
- er-RÂZÎ, Muhammed Fahrudîn (v. 606/1209), **Tefsîru'l-Fahrir-Râzî eş-Şehîr bi't-Tefsîri'l-Kebîr ve Mefâtihi'l-Ġayb**, I-XXXII, 1. b., Mevsûatu'l-Matba'ti'l-İslamiyye, Mısır, t.y.
- SPAHIĆ, Mustafa, **Povijest Islama**, 2. b., Mešihat IZ BiH, El Kelime, Sarajevo, 1990.
- SÜYÛTÎ, ebu'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (v. 911/1505), **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, I-II, 4. b. Dâru İbn Kesir, Dimeşk, Beyrut, 1420/2000.
- SERİNSU, A. Nedim, **Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzul'ün Rolü**, İstanbul, 1994.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Âlî, **Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm**, I-II, Dâru İhyâ Turâsi'l-Arabî, ty.
- SÂLIH, Subhî, **Kur'ân İlimleri**, çev. M. Said Simsek, Konya 1994 Sebilürreşad Mecmuası, y.y., 1325 h.
- ŞELTÛT, Mahmûd (v. 1383/1963), **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm**, 12. b., Dâru'ş-Şurûk, Kâhire, 1424/2004.

- ŠUNJIĆ, Marko (v. 1998), **Kraj Srednjovekovne Bosanske Države**, Press Centar R BiH, Sarajevo, 1994.
- et-TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed (v. 360), **el-Mu'cemu'l-Evsat**, 3. b., Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- et-TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (v. 310/922), **Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân**, I-XXX, 3. b., Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, y.y., 1968.
- et-TABERSÎ, Ebû Alî el-Fadl b. Hasan b. el-Fadl, **Mucmeu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, I-X, 1. b., Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut-Lubnan, 1418/1997.
- TEPIĆ, Ibrahim (v. 1997), **Borba Bošnjaka za Autonoman Položaj u Okviru Osmanskog Carstva**, Sarajevo, 1995.
- TİMRAZ, Ahmed b. Ali & OMERSPAHIÇ, Omer Hüseyin, **Cumhûriyetu'l-Bosna ve'l-Hersek Kalb Ūruba'l-İslâmî**, Darun li'n-Neşri ve'l-Hademât el-İ'lâmiyye, Riyâd 1413/1993.
- et-TİRMÎZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevra (v. 279), **el-Câmiu's-Sahîh ve Huve Sünenü't-Tirmîzî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- YAVUZ, Y. Şevki, Çetin Abdurrahman, “**Ayet**”, DİA, IV, 242-244, İstanbul, 1991.
- ez-ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin (v. 1978), **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, I-III, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2005.
- ZEMAŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer (v. 538/1143), **El-Keşşâf an Hakâiki Gvâmidi't-Tenzîl ve Uyûnu'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl**, I-VI, 1.b., Mektebetu'l-Ubeykân, Riyad, 1998.
- ez-ZERKÂNÎ, Muhammed Abdu'l-Azîm (v. 1362/1943), **Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, I-II, 2. b., Dâru'l-Kuteybe, 2001.
- ZERKEŞÎ, Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh (v. 794-1392), **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, I-IV, tah: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 2. b. İsâ el-Bâbî el-Halebî ve şurekauhu, y.y., t.h.

JUSUF RAMIĆ



ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Nihad DERViŞEViÇ		
Doğum Yeri ve Yılı	Novi Pazar, 1987		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Arapça (ileri düzeyde) Boşnakça (ileri düzeyde)		
Eğitim Durumu	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	2002	2006	Gazi İsa Beg Medrese
Lisans	2006	2010	Câmiatu'l-Fethi'l-İslâmî
Yüksek Lisans	2012	---	
Çalıştığı Kurum(lar)	Başlama Yılı	Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
	---	---	---
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kurumlar	---		
Katıldığı Proje ve Toplantılar	---		
Yayınlar	---		
Diğer	---		
İletişim (e-posta)	nihadd87@gmail.com		
Tarih	06.06.2014		
Adı Soyadı	Nihad DERViŞEViÇ		
İmza			